

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**CEZAYİR BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNDE KADININ
ROLÜ: ZOHRA DRİF**

Saadet ÇELİK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN

DOKTORA TEZİ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

AFRİKA ÇALIŞMALARI

OCAK 2024

**CEZAYİR BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNDE KADININ ROLÜ:
ZOHRA DRİF**

Saadet ÇELİK

**DOKTORA TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

OCAK 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Saadet ÇELİK

25/01/2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Saadet Çelik tarafından hazırlanan “Cezayir Bağımsızlık Mücadelesinde Kadının Rolü: Zohra Drif” başlıklı tez çalışması, 25/01/2024 tarih ve 13:00 saatinde yapılan tez savunması sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile DOKTORA TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan: Prof. Dr. Bilal KARABULUT	☒	☐
Danışman: Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN	☒	☐
Üye: Prof. Dr. Cem KARADELİ	☒	☐
Üye: Doç. Dr. Yunus TURHAN	☒	☐
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Sibel Elif ÖZDİLEK	☒	☐

CEZAYİR BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNDE KADININ ROLÜ: ZOHRA DRİF

(Doktora Tezi)

Saadet ÇELİK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ocak 2024

ÖZET

Bu tez, modernleşme ve sömürge arasındaki ilişkinin düğümlendiği Cezayir’de 132 yıl gibi uzunca ve zorlu geçen Fransız sömürge tahakkümünün kırılmasında ve ülkenin bağımsızlık mücadelesinin kazanılmasında kadınların başat rollerini mercek altına almaktadır. Bağımsızlık hareketlerinin başlangıcı olan 1954 ve bağımsızlığın kazanıldığı 1962 tarih aralığı dikkate alınarak yazılan ilgili tez, post-kolonyalizme geçişte kadınların dönüştürücü rolünü Zohra Drif özelinde irdelemektedir. Savaşların gizli kahramanları olmasına rağmen literatürde kendilerine fazla yer verilmeyen Afrikalı kadınların fırsat verildiğinde neler yapabileceğini, Cezayir’in Fransaya karşı verdiği mücadelede görülmektedir. Açılayıcı ve betimleyici analize dayalı bir yöntemle yürütülen çalışmada, araştırma sorusu olarak Cezayir’in bağımsızlık mücadelesinde “Zohra Drif’in” nasıl ve ne etkide rol oynadığı sorgulanmaktadır. Makale ve kitapların yanında, Drif’in kişisel anı niteliğindeki dökümanlar, döneme ayna tutan belgeseller, röportaj, film ve çevrimiçi kaynaklar veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Çalışmada, Cezayir bağımsızlık savaşının önemli kadın figürlerinden olan Zohra Drif’in şahsi mücadelesi, Cezayirli kadınların bağımsızlığa olan katkılarını somut veriler ışığında net bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Görece ikincil planda görülen Afrikalı kadınların, bağımsızlık mücadelesi gibi özel dönemlerde ataerkil yapının sınırları dışına çıkarak sosyal dayanışma ruhunu inşa ettiği bu çalışmanın önemli çıkarımlarındandır.

Bilim Kodu : 114101
Anahtar Kelimeler : Modernleşme, Ulusçuluk, Ulus Devlet, Bağımsızlık, Kuzey Afrika, Cezayir, Kadın.
Sayfa Adedi : 343
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN

THE ROLE OF WOMEN IN THE ALGERIAN INDEPENDENCE STRUGGLE:

ZOHRA DRİF

(PhD Thesis)

Saadet ÇELİK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

January 2024

ABSTRACT

This thesis focuses on the agency roles of women in gaining independence struggle and challenging French colonialism in Algeria, where the relationship between modernization and colonization has been intertwined for 132 years. Considering the period from the beginning of the independence movements in 1954 to the achievement of independence in 1962, the thesis examines the transformative role of women in transitioning to post-colonialism, specifically scrutinizing agency of Zohra Drif. Despite being the hidden heroes of wars, African women, who are not extensively represented in the literature, this thesis demonstrates capability of African women once given the opportunities in Algeria's independence process against France. The study, carried out with explanatory and descriptive analysis, seeks to answer how and to what effect "Zohra Drif" played a role in the fight for independence of Algeria. In addition to articles and books, Drif's personal memoirs, documentaries reflecting the era, films, and online sources were used as data sources. This study demonstrates that Zohra Drif's personal struggle, who was one of the significant figures in Algerian War of Independence, reveals explicit contributions of female figures in to independence. This research has also argued that African women, which has long been disregarded as passive actors in the patriarchal structure of society, are one of the key players in establishing the solidarity spirit at the time of independence war.

Science Code : 114101

Key Words : Modernization, Nationalism, Nation State, Independence,
NorthAfrica, Algeria, Women.

Page Number : 343

Supervisor : Prof. Dr. Nail ALKAN

TEŞEKKÜR

Kadınların toplum içerisinde birey olarak kişilik kazanması coğrafya ve zamana bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Kadınlar, pasif/edilgen bir statüden toplumları ve devletleri dönüştüren birer aktör olma yolunda tarihte örneklerine rastlayabileceğimiz gizli kahramanlardır. Afrika kıtasında, kadının özgürlük mücadele serencamına örnek teşkil edecek kadınların varlığı bu bağlamda çok kıymetlidir. Zira, toplumsal olarak ataerkil bir yapı içerisinde neşet eden Cezayirli kadın direnişçi Zohra Drif'in hikayesi bu çalışmanın temel nüvesini oluşturmaktadır. Coğrafyalar, mekânlar ve zamanlar değişse de fırsat verildiğinde kadının ekonomik, toplumsal ve sosyo-kültürel ve askeri dönüştürücü rolü Zohra Drif özelinde kendimden bir parça hissetmeme imkan tanımıştır. Yakaladığım bu duygudaşlık hali, yabancı olduğu bir dilde, kültürde çalışma yürütüyor olmanın ve pademinin getirdiği zorluklar karşısında motive edici olduğunu söyleyebilirim.

Kurduğum gönül bağıyla birlikte çalışmanın bu nihai hale gelmesinde katkısı olan kurum ve isimleri de buraya not düşmek isterim. Öncelikle doktora öğrenim sürecimde “Afrika Çalışmaları” alanında almış olduğum YÖK 100/2000 burs imkânını veren Yüksek Öğretim Kurumu'na, Afrika bilhassa kadın üzerine akademik bir çalışma yürütmemde belirleyici rolü olan ve bu vesileyle alana nazikane bir katkı sunmamı sağlayan ilk danışman hocam Prof. Dr. Suna Timur Ağıldere'ye, ilk danışmanımın Paris Büyükelçiliği Eğitim Müşaviri olarak göreve başlamasından ötürü çalışmanın danışmanlığını üstlenen, destekleyici yaklaşımıyla yardımlarını ve katkılarını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. M. Nail Alkan'a, tez komitemde ve jürimde yer alan; çalışmama içtenlikle katkılarını sunan hocalarım Prof. Dr. Bilal Karabulut'a ve Prof. Dr. Sedat Cem Karadeli'ye, Dr. Öğr. Üyesi Sibel Elif Özdilek'e, çalışmamın son dönemlerine denk gelen ancak fikirlerini ve önerilerini cömertçe paylaşan ve jürimde de yer alarak çok değerli katkılar sunan hocam Doç. Dr. Yunus Turhan'a, kaynak edinmem konusunda önemli katkıları olan Adem Sahabi'ye, sürece dair teknik işlemlerin hızlı bir şekilde yürütülmesine önemli destekler sunan Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nin Lisansüstü Eğitim Enstitüsü çalışanlarına ve özellikle de Onur Gözüyaşlı'ya çok teşekkür ederim.

Şimdi de ismini anmadan geçemeyeceğim benim için çokça kıymetli olan, bu sürecin çok daha öncesinde olduğu gibi doktora sürecinde de her adımda desteğini duyumsadığım, özveri ve sabırla bilgisini, tecrübelerini paylaşan, çalışmanın önemli mimarlarından ve danışmanlarından biri olarak gördüğüm hocam Prof. Dr. Şükrü Aslan’a teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak ve de en önemlisi varlıklarıyla kendimi çok şanslı hissettiğim, 6 Şubat depremiyle birlikte geçirilen zor zamanlara rağmen maddi ve manevi olarak her zaman yanımda olan aileme en içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Ayrıca benim için önemli olan ve belirtmem gereken bir başka husus ise 6 Şubat 2023 depremini yaşayanlar adına çalışmamı;

Annem Zeynep Çelik’e, Babam Memet Çelik’e,

Ablam Feride Çelik’e, yeğenlerim Aren ve Maya Çelik’e ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLOLARIN LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	xiii
RESİMLERİN LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR	xv
1. GİRİŞ	1
2. MODERNLEŞME, ULUSÇULUK, ULUS DEVLET, ULUS KAVRAMLARI ÇERÇEVESİNDE KUZEY AFRIKA ve GENEL NİTELİKLERİ.....	23
2.1. Modernleşme.....	23
2.2. Ulusçuluk	36
2.3. Ulus-Devlet	42
2.4. Ulus	52
2.5. Kuzey Afrika ve Modernleşme Süreci	65
2.5.1. Kuzey Afrika ve Genel Özellikleri.....	65
2.5.2. Kuzey Afrika’da Modernleşme	73
3. CEZAYİR’DE BAĞIMSIZLIK SAVAŞI, MODERNLEŞME	91
3.1. İşgal Öncesi Cezayir	91
3.1.1. Beylerbeyi Dönemi (1546-1587).....	95
3.1.2. Paşalar Dönemi (1587-1656).....	96
3.1.3. Ağalar Dönemi (1671-1830)	97
3.1.4. Dayılar Dönemi (1671-1830)	97

3.2. Fransa'nın Cezayir İşgalinin Sebepleri	99
3.3. Fransa'nın Cezayir'de Uyguladığı Sömürü Politikaları ve Faaliyetleri.....	107
3.3.1. Fransa'nın Kültürel Alana Dair Politikaları	108
3.3.2. Fransa'nın Cezayir'de Uyguladığı Ekonomi Politikaları	120
3.3.3. Fransa'nın Cezayir'e Dair Yönetim Politikaları	132
3.4. Setif Katliamı	138
3.5. Bağımsızlık Hareketinin Başlamasında Etkili Olan Dış Politikalar	140
3.5.1. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı.....	140
3.6. Ulusal Bilincin Ortaya Çıkışı	145
3.7. Bağımsızlığa Doğru Giderken.....	149
3.8. Ulusal Bağımsızlık Savaşının Patlak Vermesi.....	152
4. CEZAYİR BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNDE KADIN: “ZOHRA DRİF” ...	155
4.1. Cezayir'in Bağımsızlık Mücadelesinde Kadın.....	155
4.2. Ulusal Kimliğin Oluşumunu Belirleyen Çevresel Faktörler	169
4.2.1. Cezayir'de Bir Kadın Savşçı “Zohra Drif”	169
4.2.2. Sömürge Eğitim Süreciyle Oluşan Ulusal Kimlik : “Arap Zohra”	172
4.2.3. Asimilasyonun Eğitim Çarkından Ulusal Kimliğe Yolculuk.....	177
4.3. Zohra'nın Ulusal Bağımsızlıkla ilgili Kararı	186
4.3.1. Üniversite	186
4.3.2. Zohra'nın Bağımsızlık Mücadelesini Başlatanları Araması	192
4.3.3. Zohra'nın Bağımsızlık Mücadelesini Başlatan Grupla İletişimi ve İlk Görevi.....	195
4.3.4. Zohra'nın FLN'den Yana Olan Kararına Ailenin Tutumu	202
4.4. Zohra'nın FLN'deki Faaliyetlerinde Yeni Sürecin Başlagıcı	204
4.4.1. FLN'deki Faaliyetlere Yeniden Dönüş	204
4.4.2. Ölümüne Gönüllü Olmak: “Milk Bar” Eylemi	208

4.4.3. Milk Bar Sonrası Bekleyiş	217
4.5. Casbah’da Bir Kadın Savaşçı.....	225
4.5.1. Ben M'hidi ile Tanışma	225
4.5.2. Tecritin Son Bulması ve Yeni Görevler	226
4.5.3. Casbah'a Sürpriz Ziyaret	229
4.4.4. Casbah’da Gülebilmek	229
4.5.5. Zohra’nın Larbi Ben M'hidi ile Yüzleşmesi.....	230
4.5.6. Zohra’nın Madalya Alması	232
4.6. Casbah’da Savaş.....	235
4.6.1. Bouhiredlere İlk Baskın.....	235
4.6.2. FLN’nin Grev Kararı.....	236
4.6.3. Evde Halka Açık İşkence: “İşkence Çanları Çalarken”	238
4.7. Zohra’nın Acı Kayıpları.....	241
4.8. Djamila İçin Avukat Arayışı	245
4.9. İşkencenin İki Yüzü	246
4.10. Ölümünden Kaçış Yaşamın Rutini.....	247
4.10.1. Yaşamın Ensesindeki Ölüm	247
4.11. FLN’de Etkin Olan Zohra	248
4.11.1. Germaine Tillion ile Tanışma.....	248
4.11.2. Kadınları Harekete Geçirme ve Si Mourad’ın Ölümü	251
4.12. Zohra’nın Yakalanmasında Etkili Olan Koşullar ve Ardından Gelen Gelişmeler	253
4.12.1. Olacakların İşareti ve Casbah’a Elvada.....	253
4.12.2.Zohra’nın Gözaltı Süreci	258
4.12.3. Zohra’nın Tutukluluk Süreci ve Sonrası	261
4.13. Eleştiriler ve Yanıtları	267

	Sayfa
4.14. Dünden Bugüne Zohra Drif	271
5. SONUÇ	277
KAYNAKLAR	289
EKLER.....	297
EK-1. Resimler.....	297
ÖZGEÇMİŞ	343

TABLÖLARIN LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo 2.1. Bağımsızlık Sonrası Mısır’da Okula Gidenlerin Sayısı.....	80
Tablo 2.2. Sömürge Döneminde Cezayir’deki Kent Nüfusu	85

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1. 20. Yüzyılda Cezayirlilerin Başka Ükelere Göçü.....	84
Şekil 3.1. 1936'daki Kolon Arazileri	124
Şekil 3.2. 1950'de Cezayir'deki Avrupalı Nüfusun Dağılımı.....	126
Şekil 3.3. Cezayirlilerin 19. ve 20. Yüzyıldaki Ekonomik Verileri.....	130

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 4.1. Zohra Drif, oturmakta olan Abdelkader amcasının sağında, Kardeşleri ise solunda yer almaktadır.	171
Resim 4.2. Zohra'nın annesi Saadi Drif.....	179
Resim 4.3. Zohra'nın babası Kadı Ahmed Drif.....	176
Resim 4.4. Zohra Drif'in, üniversite yıllarından bir fotoğraf	192
Resim 4.5. Boualem Oussedi	196
Resim 4.6. Rue de Thèbes'de sivillere yönelik saldırıya karşı halkın artan öfkesi	211
Resim 4.7. <i>Battle of Algeria</i> ” filminde kadınların Avrupalılar gibi giyinerek Milk Bar’a, Cafeterya’ya ve Air France Terminali’ne bombalı eylem hazırlığında olmasını gösteren bir sahne.....	212
Resim 4.8. <i>Battle of Algeria</i> ” filmindeki bu sahnede görüldüğü gibi modern giyimli kadın güvenlik kontrol noktasında kolaylıkla geçebilmektedir.	216
Resim 4.9. Milk Bar patlaması.....	216
Resim 4.10. Milk Bar patlamasıyla ilgili gazete haberi	219
Resim 4.11. Soldan sırayla Samia Lakhdar, Zohra Drif, Djamila Bouhired, Hassiba Ben Bouali.....	223
Resim 4.12. Soldaki Djamila Bouhired, sağdaki ise Zohra Drif.....	233
Resim 4.13. <i>Battle of Algeria</i> ” filminde evde işkencenin yapıldığını anlatan bir sahne.....	245
Resim 4.14. Ben M'hidi.....	242
Resim 4.15. Zohra yakalandığında çekilen fotoğraf	256
Resim 4.16. Yacef Saâdi (El Kho) Cezayir Özerk Bölgesi Lideri.....	257
Resim 4.17. Hassiba Ben Bouali.....	261
Resim 4.18. Ali la Pointe	262
Resim 4.19. Fransız güçlerinin bombaladığı ev ve burada ölen FLN üyeleri sırasıyla Ali la Pointe, Hassiba Ben Bouali, Petit Omar ve Mahmoud Bouhamidi'dir	264

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar Açıklamalar

AEMAN	Association of North African Muslim Students, 1950'lerin başında görülen Kuzey Afrikalı Müslüman Öğrenciler Derneğidir.
ALN	Armée de Libération Nationale, Ulusal Kurtuluş Ordusu, ulusal kurtuluşun silahlı kanadını oluşturmaktadır. 1954'te faaliyetlerini başlatan hareket, bağımsızlık sonrasında da Cezayir ordusu olarak aynı isimle anılmaktadır.
AML	Amis du Manifeste et de la Liberté'nin açılımı, Manifesto ve Özgürlük Dostları şeklindedir. Bağımsızlık hareketinin başlangıcı kabul edilen 1954'ten önce Ferhat Abbas'ın liderliğindeki liberal millyetçi bir grubu temsil etmektedir.
AAZ	Algiers Autonomous Zone açılımına karşılık gelen kısaltma, Cezayir Özerk Bölgesi'dir. Yacef Saâdi, Cezayir Özerk Bölgesi'nin lideridir.
CCE	Comité de Coordination et d'Exécution, Koordinasyon ve Yürütme Komitesi, 1956'da Soummam Kongresi'nde ulusal hareket adına kurulmaktadır.
CRUA	Birlik ve Eylem İçin Devrimci Komite olarak ifade edilir. Demokratik Özgürlüklerin Zaferi İçin Hareket'in sol kanadı tarafından Mart 1954'de kurulmaktadır.
FLN	Front de Libération Nationale, Ulusal Kurtuluş Cephesi, 1 Kasım 1954'te Cezayir'in bağımsızlık savaşını başlatan kurtuluş hareketidir.
ICCCP	International Commission on Concentration Camp Practices, Uluslararası Toplama Kampı Uygulamaları Komisyonu.
MNA	Mouvement National Algérien, Cezayir Ulusal Hareketi, 1950'lerin sonlarında Messali Hadj liderliğinde Fransa'nın böl-yönet stratejisinin bir parçası olarak FLN'ye rakip olarak kurulduğu düşünülen bir harekettir.

Kısaltmalar Açıklamalar

MTLD	Movement for the Triumph of Democratic Liberties, Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi.
PCA	Parti Commune Algérien, Cezayir Komünist Partisi, önemli ölçüde Cezayir'deki Avrupalılardan oluşmaktadır. İlk aşamada Cezayir'in bağımsızlığına sıcak bakmasa da sonrasında bu konudaki desteğini sunmaktadır.
PPA	Parti du Peuple Algérien, Cezayir Halk Partisi, 1930'larda Messali Hadj liderliğindeki milliyetçi bir harekettir. İlerleyen süreçte MTLD'nin oluşumuna katkı olmaktadır.
UDMA	Union Démocratique du Manifeste Algérien, Cezayir Manifestosu Demokratik Birliği, İkinci Dünya Savaşı ardından Ferhat Abbas liderliğinde oluşum gösteren ulusal hareketin liberal koludur.
UGEMA	Union Générale des Étudiants Musulmans Algériens, Cezayirli Müslüman Öğrenciler Genel Birliği, FLN'nin 1954'ten sonra kurulan öğrenci kanadını temsil etmektedir.

1. GİRİŞ

Kuzey Afrika bölgesi, jeopolitik konumu ve zengin yer altı kaynakları itibariyle siyasi, ekonomik manada küresel bir etki yaratma potansiyeli taşımaktadır. Bölgenin; Afrika'nın, Ortadoğu'nun, Avrupa'nın kavşak noktasında bulunması ve Akdenize olan konumuyla ticaret yollarının kesişiminde yer alması bölgeyi dünya ekonomisinin, ekonomik gelişmelerin, ticari anlaşmazlıkların ve işbirliklerinin bir parçası haline getirmektedir. Bölgenin konumu burayı küresel ve bölgesel ticaret ağına dahil ederken zengin petrol ve doğalgaz rezervleri de bölgeyi ağı vazgeçilmez bir unsuru yapmaktadır. Nitekim bölge enerji kaynakları ve ticareti ile uluslararası enerji piyasasının etkin bir gücüdür. Mevcut koşullarıyla ekonomide transit bölge olma durumu, göçler için de geçerli olduğu söylenebilir. Avrupa'ya yönelik göçlerin geçiş güzargahı üzerindedir. Olası bir göç ve mülteci krizinin hem bölge hem de Avrupa ülkelerine yansımaları kaçınılmazdır. Benzer bir şekilde terörizm, iç çatışma gibi olayların bölgede yaratacağı siyasi istikrarsızlık ve güvenlik sorunu uluslararası güvenliği de tehdit edebilecek niteliktedir. Tüm bu değerleriyle bölge ülkeleri; stratejik konumları, enerji kaynakları, ticaret rotaları ve güvenlik dinamikleri, göç, siyasi istikrarsızlık nedeniyle uluslararası ilgiye mazhar ve Türkiye dâhil birçok ülkenin dış politika gündeminde güncelliğini korumaktadır. Özellikle de Akdeniz'deki enerji rekabeti, siyasi değişiklikler, göç ve güvenlik sorunu vb. başlıklarla uluslararası ekonomi, siyaset kalemlerindeki etkisi nedeniyle uzun bir süre bölgesel ve küresel çıkar gruplarının odağında olacağını kestirmek güç değildir. Yakın tarihli gelişmelerden olan Arap Baharı ile birlikte Libya ve Mısır'da yaşananlardan da bunun izini sürmek mümkün. Yoksulluğa, işsizliğe ve mevcut yönetimlerin hukuksal olmayan keyfi uygulamalarına tepki olarak ortaya çıkan halk hareketleri bir müddet sonra vekâlet savaşlarının yürütüldüğü alanlara dönüşmektedir. Bu nedenle muhafazakâr toplum yapısının yarattığı zorluklara rağmen mevcut siyasi düzenle kötü giden gidişata dur diyebilmek için kadınların ön sıralarında yer aldığı halk hareketleri epey bir zaman devam etmektedir.

Jeopolitik açıdan önemli bir konuma sahip petrol zengini bu ülkelerde derinleşen krizle birlikte vekâlet savaşlarının neden olduğu kamplaşma ile bölgede Türkiye, Katar ve Mısır, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri blokları oluşmaktadır. Bu bölgesel güçler benimsedikleri siyasal İslami değerler çerçevesinde

çıkarlarını koruyacak askeri, diplomatik ve siyasi faaliyetleri Libya ve Mısır'da yürütmektedir. Küresel boyutta ise bölgede Fransa, Amerika'ya kaptırdığı jeopolitik üstünlüğü geri alma çabasıdadır. ABD ve Fransa arasındaki imtiyaz edinme yarışına yatırımları ve politikaları olumlu karşılanan Çin ve Rusya'da dâhil olmaktadır. Bölgesel blokların, bölgesel ve küresel güçlerin çıkarları çatışsa da baskın gelen gücün ya da güçlerin çıkarları doğrultusunda politikalar yürütülmektedir. Mısır'da ve aynı dönemde NATO güçlerinin müdahalesiyle Libya'da iktidarın değişmesiyle otuz ve kırk yıllık otoriter yönetimlerin son bulmasında da aynı mantık vardır. Sonrasında oluşan siyasi, askeri boşluğu dolduran yeni yönetimlerin de bölgesel ve küresel güç bloklarının beklentileriyle uyumlu politikalar benimsemesi beklenendir. Aksi durumlarda siyasi, askeri ve ekonomik alanda gerçekleştirilen müdahalelerle yeni yönetimler; çıkar gruplarıyla güdümlü hareket etmeye mecbur bırakılmaktadır. Bu nedenledir ki bölgede yaşanan krizlerde iç dinamiklerin etkisiyle birlikte daha az görünür olan sömürge döneminin uzantısı hegoman güçlerin etkisinin de önemli bir faktör olduğu unutulmamalıdır. Çünkü petrole ve jeopolitik konuma dair imtiyaz edinme yarışı çoğu zaman krizlerin ve savaşların asıl tetikleyicileri olabilmektedir.

Arap Baharı ile Libya ve Mısır'da yaşananlar dâhil birçok gelişme ile bizlere göz kırpan vekâlet savaşının kökeni 1884 ve 1885 tarihli Berlin Konferansı'na dayanmaktadır. Bu konferansla Afrika sömürge güçleri arasında resmi olarak paylaştırılmakta ve Avrupalı sömürgeci güçler birbirlerinin etki alanlarını kabul etmektedir. Böylelikle Afrika'nın sömürgeleştirilmesi de hız kazanmış olmaktadır. 20. yüzyıl ile birlikte Afrika'nın birçok bölgesine yerleşen sömürgeciler varlıklarını kalıcılaştırmak adına siyaset ve eğitim alanlarında etkin olma, askeri üstler inşa etme, şirketler kurma, nüfus değişimini gerçekleştirme gibi birçok yeni politikaya yer vermektedir. Bu politikaların etkisiyle zamanla sömürge haline gelen çoğu Afrika ülkesinde sömürgeci güçler yerli halkların dil, din ve sosyo-kültürel değerlerinin yerini kendi değerlerinin alınmasını önceleyerek sömürüye dönük müdahalelerini kültürel boyuta da taşımış olmaktadır.

Batılı güçler Afrika'daki müdahaleleri meşru göstermek, sömürüyü yaygın ve kalıcı hale getirmek için kullandıkları en önemli ideolojik araç modernleşmedir. Modernleşme kapsamında geliştirilen söylem dili, Batı medeniyetinin üstünlüğü ve bunun yoksunluğunu yaşayan Batı dışına üstün Batı medeniyetinin transferi misyonu

üzerine kuruludur. Batılının kutsadığı bu misyon ile Batı dışı toplumlar da nihayetinde modern değerlerle bezenmiş yeni bir toplum inşasıyla bireysel ve toplumsal huzura, refaha erişeceği vadedilmektedir.

Modernleşmenin ve modern değerlerin getirisi olumlu gelişmelerle sınırlandırılırken aslında içten içe izi sürülen şey sömürünün kendisidir. Nitekim yerel halk; Avrupalı değerlere, ekonomik sistemlere ve yönetim biçimlerine adapte edilmeye çalışılırken yerel değerlerin ve kültürlerin baskılandığı, kaynakların sömürüldüğü bir süreç yaşanmaktadır. Sağlık, eğitim, altyapı gibi alanlarda birtakım iyileştirmeler olsa da bahsi geçen modernleşme genellikle sömürgecinin çıkarları çerçevesinde şekillenmektedir. Dolayısı ile modernleşme bir toplumun iç dinamiklerinin bir neticesi ise Batı'da olduğu gibi eşitlik, özgürlük, insan hakları gibi bazı önemli evrensel değerleri bahşedebilmektedir. Batı dışı toplumlarda, Afrika örneğinde tanık olunduğu üzere modernleşme dışardan gelen bir itkiyse sömürüyü kamuflej eden bir ambalajdan ibaret olabilmektedir. Bu durumda modernleşme; yerele ait kimliğin, dilin, topyekûn bir toplumu var eden bütün değerlerin tasfiye edilmesi, yerel halkın zamanla daha da çok yoksullaşması, hukuksuzluğa uğraması, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmesi ve kadınların kötü olan koşullarının iyiden iyiye kötüye gitmesi manasına gelmektedir. Yüzleşilen gerçeklerin anlatıları, yerel halkın yaşamın her alanında daha iyi olma hususundan öte sömürüye karşılık gelen bir tasfirdir.

Batı dışı toplumlardaki modernleşmenin sömürge yüzünün halkta yarattığı tedirginlik, öfke; Birinci ve İkinci Dünya Savaşı ile birlikte uluslararası konjonktürel koşulların uygunluğu bağımsızlık hareketlerini tetiklemektedir. Afrika'da olduğu gibi halk kendi değerlerine sahip çıkarak ulus kimliğini inşa sürecini başlatmaktadır. Bu bakımdan 20. yüzyıl değişen ve artan sömürü politikalarına karşın aynı zamanda bağımsızlık hareketlerinin yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu bağımsızlık hareketlerinde toplumdaki her erkek kadar kadının da ve hatta bazen daha fazla faaliyet yürüttüğü bir zaman dilimi yaşanmaktadır. Çalışmanın araştırma sürecinde böyle bir sonuçla karşılaşmam çalışmanın; "Bağımsızlık hareketleri, Afrika ve kadın" kavram dinamikleri etrafından şekillenmesi konusundaki fikrimi netleştirmiştir.

Bağımsızlık hareketleri, Afrika ve kadın kavramlarının bir arada olduğu teorik bir çalışmayı yürütme kararım, siyaset, tarih ve toplumsal cinsiyet arasındaki karmaşık etkileşimleri derinlemesine anlama isteğimden doğmaktadır. Çalışmanın çerçevesinin

belirlenmesinde ilgi duyduğum konulara yönelmem gibi bireysel tercihlerim dışında literatürde bağımsızlık hareketleri, Afrika ve kadın kavramlarının konsesundan oluşan ve kadını merkeze alan çalışmaların eksikliğini fark etmiş olmak da belirleyici olmaktadır.

Afrika ile ilgili çoğunlukla toplumsal cinsiyet olgusunu dışarıda bırakan dış politika, ekonomi, siyaset, tarih gibi genel kategorilerde yapılan çok sayıda çalışma vardır. Son yıllarda bu sayıda bir artışın olduğu gözlenilmektedir. Bu durumun üniversitelerde Afrika çalışmalarına öncelik veren doktora ve burs programlarının teşvik edilmesi gibi birtakım etmenlerle de ilgilisi vardır. 100/2000 Yök Doktora Burs programı kapsamında Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nin Afrika Çalışmaları başlığı altında yürütülen tez çalışmaları bunlardan biridir. Nitekim hali hazırdaki tez çalışmam da bu program kapsamında hazırlanmıştır. Üniversitelerin bünyesindeki Afrika çalışmaları araştırma ve uygulama merkezlerinin¹ varlığı, ilgili yeni merkezlerin açılması Afrika'ya yönelik akademik çalışmaların artmasına etki eden bir diğer faktördür. Akademik çalışmaların; ülke ve dünya siyasetinden, toplumsal gelişmelerden bağımsız olmadığını düşünürsek ülkemizdeki Afrika gündeminin 2000'lerle birlikte dış politikada daha da çok önemseniş olması hiç şüphesiz ki kıtayı konu alan çalışmaların sayısındaki artışa da etki etmiştir. Fakat Afrika'ya yönelik ilginin artışı bu dönemde kadın, bağımsızlık hareketleri ve Afrika temalarını sentezleyen veya ilintili olan çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. En azından doktora düzeyinde şimdiye dek böyle bir çalışmaya rastlandığı söylenemez. Yök tez veri tabanı araştırma konusu dikkate alınarak incelendiğinde sadece kadın ve Kuzey Afrika konu alan yüksek lisan düzeyinde iki çalışmaya rastlanmaktadır. Bunlardan biri Zeynep Genç'in 2012'de hazırladığı "Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesinde Kadın İşgücüne Katılımını Belirleyen Etmenler, diğeri ise Ayşegül Kurtulmuş'un 2015'te hazırladığı "Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi Kadın Girişimciliği: Mısır Örneği" tezlerinden oluşmaktadır. Bu konuda ciddi bir boşluğun olması akademik düzeyde böylesi bir çalışmayı gerekli kıldığı gibi sonrasında yapılacak çalışma ve araştırmalar için de atılmış bir ilk adım olması itibarıyla da önemlidir.

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nin Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara Üniversitesi'nin Afrika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi örnek verilebilir.

Akademik literatürdeki önemli bir boşluğa karşılık gelen bu çalışma ile kadınların toplumsal cinsiyet dinamiklerini ve toplumdaki rolünü daha etkili bir şekilde inceleme fırsatı yakalanmıştır. Böylelikle bağımsızlık mücadelesi sürecinde kadının toplumun değişimi, dönüşümü ve bağımsızlık hareketlerinin kadın üzerindeki etkisini dikkate alan çift yönlü bir etkileşimden bahsedilmektedir. Bu bağlamda Afrika'nın bağımsızlık hareketleri sadece siyasi ve ekonomik değişimleri değil aynı zamanda toplumsal yapıları ve cinsiyet dinamiklerini de dönüştürmüştür. Bu dönüşümleri anlamak hem bağımsızlık hareketlerinin etkilerinin daha iyi kavranılmasına hem de kadınların savaşa farklı yönlerdeki katkılarının direnişin şekillenmesine ve sonucuna nasıl etki ettiğinin daha açık bir biçimde görülmesine yardımcı olacaktır. Bu yöntemle bağımsızlık hareketlerinin, ulus inşa sürecinin ve ulus tarihi anlatımlarının genellikle erkek liderlerin etrafında şekillendiği hâkim algının aksine kadınların, toplumların yaşadığı dönüm noktası niteliğindeki gelişmelerde önemli, etkili roller üstlendiği ve katkılar sunduğu gerçeğine ayna tutan kadınların deneyimlerine yer verilmektedir. Böylece tarih yazımında göz ardı edilen veya unutturulan kadınların hikâyeleri de tarih yazımındaki anlamlı yerini almış olmaktadır. Afrika'da yaşanmış bağımsızlık mücadelelerindeki kadınların katkılarını ve etkilerini anlamak, bu tarihsel olayların daha kapsamlı irdelenmesini sağlamaktadır. Böylelikle bağımsızlık hareketlerinin tarih anlatımı erkeğin perspektifinden çıkarak kadının da olduğu bir anlatıyla daha gerçekçi ve bütünlüklü bir hacme kavuşmaktadır. Bahsi geçen kaygıları da önemseyerek bağımsızlık savaşında kadınların oynadığı önemli rolleri vurgulayan bu çalışma, görünmez katkılarının aydınlatılması dönemin siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel ruhunun daha iyi anlaşılmasına katkı olmaktadır. Bu yönden Afrika tarih yazımında kadınların da olduğunu hatırlatan yeni bir bakış açısının yakalanmasına etki etmektedir. Tüm bu perspektifleriyle çalışma tarih, cinsiyet ve toplumsal dönüşümün kapsamlı bir analizine vakıf olarak literatüre değerli bir katkı sağlamaktadır. Ayrıca toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin daha iyi anlaşılmasında kadın odaklı bir bakış açısı sunarak kadınların tarih içindeki etkilerinin ve toplumsal değişimdeki rollerinin daha bütüncül bir şekilde analiz edilmesine olanak tanımaktadır.

Çalışmanın mevcut beklentilerine en iyi karşılık gelen bağımsızlık hareketi Cezayir'de gerçekleşen bağımsızlık hareketidir. Cezayir bağımsızlık hareketi, hem kadınların yaşadığı zorluklar ve buna rağmen gösterdikleri destansı mücadele hem de

sömürge durumdan kurtulma hali bakımından çarpıcı ve kapsayıcı birçok detayı içermektedir. 1830'dan itibaren Fransızlar tarafından işgal edilen Cezayir'in oldukça uzun ve sancılı geçen bir sömürge tarihi vardır. 132 yıl boyunca Cezayir halkı, Fransa'nın çok yönlü ve ağır sonuçları olan sömürüsüne maruz kalmaktadır. Bu sürecin bütün olumsuzluklarından da en çok kadınlar etkilenmektedir. Sömürü politikalarının yaygın etkileri dışında bilhassa kendilerini hedef alan uygulamaların ve müdahalelerin odağında yer almaktadırlar. Fransız sömürge yönetiminin politikalarının önemli bir kısmını oluşturan kültürel alana dönük müdahaleler çoğunlukla kadınlar üzerinden yürütülmektedir. Bu müdahalelerin en çok yankı uyandıranı; Cezayirlilerin dini, milli değerlerini simgeleyen ve Cezayir kadının giydiği yerel ifadeyle haiki denilen çarşafa müdahaledir. Nitekim toplumun önemli bir çoğunluğunun temsili, biyojik ve kültür taşıyıcısı olan kadının dış görünümündeki değişimin yani maddi değerlerdeki değişimin manevi bazı değerlerin değişiminin başlangıcı olarak görülmektedir. Bu değişimin, nesilden nesile bir kültür aktarımı şeklinde olmasıyla tüm toplumu etkileyeceği yargısı hâkimdir. Bu açıdan Fransa için Cezayirli kadının asimile edilmesi, aslında sömürgeye karşı olan direncin çözülmesi ve sömürünün kalıcı hale getirilmesi olarak formüle edilmektedir. Sömürü güçlerinin bu politikasının farkında olan her sınıftan Cezayirli kadın; yaşamını, özgürlüğünü tehlikeye atarak Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne (FLN) katılarak ülkesinin bağımsızlığı için dini ve milli değerlerini savunarak sömürüye karşı güçlü tepkiler vermektedir. Bu hamleleriyle kadınlar, sömürgeci paradigmayı alt üst etmektedir. Cezayir'de uzun ve zorlu geçen sömürü koşullarına en etkili tepkiyi veren kadınların geleneksel konumlarını sürdürmeleri ya da kapanmaları sömürgeciliğe karşı direnişin bir biçimi haline gelmiştir. Bağımsızlık mücadelesinde ilk etapta geleneksel kıyafetleriyle varlık gösteren Cezayirli kadınlar, sonrasında yeni bir savaş stratejisi olarak modern bir tarz ve tavır içinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Kadın bu yeni görünümüyle güvenlik noktalarından dikkat çekmeden geçmekte ve üstelik Avrupalıların yoğun olduğu bölgelerde zorlu birçok görevin de üstesinden gelmektedir. Kadının bağımsızlık mücadelesindeki aktif rolü için araçsallaştırılan modern görünümünün ve tavrının sömürgeci güç tarafından deşifre edilmesiyle sözselsel ya da yazılı paylaşılan herhangi bir ifade olmaksızın ortak bir karar alınmışçasına hepsi FLN içindeki faaliyetlerine geleneksel kıyafetlerine tekrardan dönüş yaparak devam etmektedir. Sömürgecinin

reflekslerini ve savaş koşullarını iyi okuyan kadınlar, değişen koşullara çok çabuk adapte olarak yeni stratejiler geliştirmekte ve benimsemektedir.

Cezayir'deki bağımsızlık hareketi sömürüye karşı topyekûn bir tepkinin doğması itibariyle Kuzey Afrika'daki bağımsızlık hareketleri ile benzeşmektedir. Ancak Fransız yönetimine hatta Cezayir'e özgü sömürü politikalarına ve uzun süren sömürüye karşı kadınların etkin bir mücadele yürütmesi Cezayir bağımsızlık hareketini spesifik kılmaktadır. Cezayir bağımsızlık mücadelesinde kadınların yaratıcı mücadele taktikleri ülkenin nihayi bağımsızlığa kavuşmasında etkili olmaktadır. Ancak buna rağmen Cezayirli kadın savaşçılara, bağımsızlık sonrasında hak ettiği değer ve saygı gösterilmemektedir. Kadınların sürece katkılarının ve etkilerinin unutulması ya da daha iyi bir tabirle unutturulmak istenmesi en doğru karar olarak görülmektedir. Bundandır ki yaşananlar çok eski bir geçmişe dayanmasa da sürecin tanığı kadınlarla ilgili çok az bilgi ve belgeye ulaşılmaktadır.

Cezayir bağımsızlık savaşının hem sömürge koşullarında bağımsızlık mücadelesi veren birçok bölge ülkesiyle benzerlik göstermesi hem de bu süreçte kadınların etkin olması ancak bağımsızlık sonrası görünmezlik zırhına büründürmeleri gibi kendine özgü birçok etmen çalışmanın Cezayir Bağımsızlık mücadelesi ve özellikle kadınların rollerine odaklanmamda belirleyici olmaktadır. Ulaşabildiğim sınırlı kaynaklara rağmen kadınların zorluklarla gelen deneyimleri ve muazzam katkıları açıkça görülmektedir. Cezayir bağımsızlık mücadelesinde yer alan çok sayıda kadın ve hikâyesinden bahsetmek mümkünken ancak çalışmanın derli toplu ve derinlikli bir çerçevede sunulmasını destekleyecek çok az sayıdaki kadının bilgisine erişilebilindi.

Cezayir bağımsızlık mücadelesinde bilgisine erişebildiğim az sayıdaki kadınlardan Samia Lakhadari (سامية لخضري) ve Zohra Drif (زهرة ظريف)² Cezayir Üniversitesi'nde hukuk eğitimi alırken birlikte FLN'ye katılarak bağımsızlık mücadelesinde aktif rol alan iki yakın arkadaştır. İki genç kadın ilk başta hapisteki FLN üyelerinin ailelerine barınma ve yiyecek desteği sağlayan faaliyetlerden sorumludur (Zekri, 2018: 1138). İlerleyen süreçlerde ise FLN liderlerinden Yacef Saâdi'nin silahlı grubunda ölüm gönüllüleri olarak yer alarak bombalı eylemler

² Arapça'daki زهرة isminin Türkçe'de karşılık bulduğu isim Zühre'dir. Bu bakımdan Arapça'da زهرة ظريف Zühre Drif olarak telaffuz edilebilir.

yer değiştirmesine neden olmaktadır. Djamila üzerinde örgüte ait önemli yazışmaların olduğu 9 Nisan 1957’de yine aynı gerekçe ile Zohra’nın da aralarında olduğu diğer örgüt üyeleriyle birlikte hareket halindeyken omuzundan vurularak yakalanmaktadır (Drif, 2017: 239-240). Sorgu esnasında cinsel istismara ve on yedi gün aralıksız süren işkenceye maruz kalmaktadır (Crone, 2019: 61). Gördüğü ağır işkencelere rağmen kendisinden örgütün faaliyetlerine ve üyelerine dair hiçbir bilgi alınamamıştır. Bu onurlu ve güçlü tavrını duruşmada da sürdürmektedir. Buradaki tavrını açık eden ifadelerini şöyle dile getirmektedir; “Ben, ülkemi seviyorum ve özgürlüğünü görmek istiyorum. Bu nedenle FLN’nin bağımsızlık mücadelesini destekliyorum. Her ne yaparsanız yapın, Cezayir’i bağımsız ve özgür olmaktan alıkoyamayacaksınız!” (Fatima, 2021: 42). Benzer tavrı yargılandığı askeri mahkemede kendisi için idam kararı verildiğinde de sergilemektedir. İdam kararı kendisine tebliğ edildiğinde salonda bulunan akrabaları ağlarken özgürlüğünü ülkenin özgürlüğüyle bağdaştıran Djamila bu durumu kahkaha ile karşılamaktadır (Lee & Coogan, 1987: 46). Çünkü bağımsız olmayan ülkesinde özgür bir birey olarak yaşayamacağı kanaatindedir.

İdam cezası; avukatının da desteğıyle oluşan kamuoyu baskısı, etkisini göstermiş olmalı ki 13 Mart 1958’de bozularak ömür boyu hapis cezası olarak uygulanmaktadır (Fatima, 2021: 43). Djamila gibi idam cezası verilen Djamila Bouazza ve Jacqueline Guerroudj için de alınan kararlar bozulmaktadır. Bu kadınlar dışında Djohar Akrou, Baya Hocine, Zahia Kherfallah ölüm cezası almaktadır. Hepsi için alınan ölüm kararı sonradan değiştirilmektedir. Bu ölüm cezası kararlarının bozulmasıyla bağımsızlık sürecinde idama mahkûm edilen ve kararın uygulandığı tek kadın, Avrupalı kadın savaşçı Fernand Iveton’u olmaktadır (Tenault, 2012: 130).

Cezayir bağımsızlık savaşı devam ederken güçlü direnişiyle tanınan Djmila için Mısırlı yönetmen Youssef Chahine 1958’de Cezayirli Djamila filmini yapmakta, Georges Arnaud ve Jacques Verge’s 1957’de Pour Djamila Bouhired kitabını yayınlamaktadır. Faslı şarkıcı Haja El Hamdaouia ve Mısırlı şarkıcı Souad Mohamed onun başarılarını ve katlandığı zorlukları şarkılarına yansıtmaktadır (Minne, 2007: 246). 1959’da Lübnanlı şarkıcı Fairouz, Lettre de Fayrouz à Djamila Bouhired şarkısını ona atfen söylemektedir (Fatima, 2021: 43). Türkiye’de ise Ahmet Arif’in, “Ölümüne nisbet, yaşamak silik ve anlamsız, Cemile...” diye bitirdiğı yazıyı Cemile başlığıyla kaleme almaktadır (Selim, 1985: 111). Djamila dışında hiçbir kimsenin

savaş sırasında kendisini konu alan filmleri, şarkıları, yazıları yoktur. Bağımsızlık sonrasında da Arap dünyasındaki çok sayıda edebiyatçıya ve şaire esin kaynağı olmaktadır.

Djamila Bouazza (جميلة بوعزة) da Cezayir'deki postaları takip eden bir ofiste çalışırken FLN'ye katılmaktadır. Ülkenin bağımsızlık hareketini destekleyen gösteri ve yürüyüşlerde ön sıralardadır. Yacef Saâdi ekibinde yer alarak dikkat çeken eylemlere imza atmaktadır. Örgüt içinde aktif rol alan Bouazza kısa süre sonra sömürge askerinin arama listesinde yer almaktadır (Zineb, 2015: 1). Yakalandıktan sonra Cezayir bağımsızlık mücadelesinde idama mahkûm edilen altı kadın direnişçiden de biridir. Ancak oluşturulan uluslararası kamuoyu baskısı ile yukarıda belirtildiği gibi ölüm cezası kaldırılmaktadır. Bağımsızlık ile birlikte serbest bırakılan kadın savaşçılardandır (Vince, 2020: 95).

Djamila Boupacha (جميلة بوباشا), Cezayir bağımsızlık savaşında aktif faaliyet yürüten ve bombalı eylemlerde bulunan kadın savaşçılardan bir diğeridir. Şubat 1960'ta 22 yaşındayken ailesinin evinde yakalanarak tutuklanmaktadır. Sorgulanma sürecinde en ağır işkencelere maruz kalmakta ve tecavüze uğramaktadır (Fatima, 2021: 44). 17 Mayıs 1960'ta Barberousse hapishanesindeyken Gisèle Halimi'nin onunla gerçekleştirdiği görüşmede tanık olduğu işkence izleri, avukatlığını üstlenme kararı almasında etkili olmaktadır (Codaccioni, 2010: 32). Gisèle Halimi'nin etkileşimiyle Buopoacha hikâyesinden haberdar olan Simone de Beauvoir Haziran 1960'ta Le Monde gazetesine onun yaşadıklarını anlatan bir yazı kaleme almaktadır. Bu dayanışmaya, Jean-Paul Sartre gibi pek çok sanatçı da eşlik etmekte olduğu gibi Pablo Picasso da Aralık 1961'de Djamila Boupacha'nın bir portresini çizerek desteğini sunmaktadır (Vince, 2020: 96). Evian anlaşması gereği sonrasında serbest kalmaktadır.

Hasibe bin Buali (حسيبة بن بوعلي), 1956'da on sekiz yaşında bir üniversite öğrencisiyken FLN üyelerine yardım ederek ve büyük gösterilerde yer alarak FLN'de faaliyet yürütmeye başlamaktadır (Talham, 2013: 55). Kentte birtakım görevler üstlenen Hassiba da bombalı eylemleri gerçekleştiren grupta yer almaktadır. Burada bombalı eylemlerde bulunduğu gibi bomba üretimini yapan ekiple de birlikte çalışmaktadır. FLN'deki faaliyetleri dolayısıyla sömürge ordusu tarafından aranan Hassiba, geçtiği Casbah'da gizlenerek faaliyetlerine devam etmektedir (Drif, 1217:

145-146). Bir sosyal hizmet görevlisi olan Hassiba Ben Bouali, Casbah'a ilk sığınan kadın savaşçıdır. Casbah'daki faaliyetlerini çoğunlukla Zohra Drif, Djamila Bouhired, Yacef Saâdi ve Ali la Pointe ile birlikte yürütmektedir (Minne, 2007: 346). Ekim 1957'de gizlendiği yer tespit edilince faaliyetleri de son bulmaktadır. Çünkü Hassiba ve yanındakilerin sömürge ordusunun teslim olun çağrısına yanıtızsız kalmasıyla bulundukları evle birlikte havaya uçurularak öldürülmektedir (Durkin, 2018: 28). Henüz 19 yaşındayken öldürülen Hassiba, Cezayir bağımsızlık savaşının efsaneleşen ve bilinen en genç kadın savaşçısıdır. Şimdilerde Cezayir'de Hassiba'nın adını taşıyan bir üniversite bulunmaktadır.

Baya Hocine (بايا حسين) de Samia Lakhdari, Zohra Drif, Djamila Bouhired, Hassiba Ben Bouali gibi Cezayir'in Avrupa bölgelerine bomba yerleştiren ve birçok eylemi bulunan FLN'nin genç kadın üyelerindendir (Vince, 2007: 153). 17 yaşında idam cezası alan en genç yaşta kadın savaşçıdır. Ancak idam cezası uygulanamadan Evian antlaşmasıyla serbest kalmaktadır (Thénault, 2019:107).

Louissette Ighilahriz (لوييز إغيلاهريز) ise 1957'de Fransız ordusu tarafından yakalandıktan sonra vahşice işkence gören ve tecavüze uğrayan Cezayir bomba ağının genç bir aktivistidir. Sorgu sırasında tecavüzü uğrayan Ighilahriz, uzun yıllar ailesinden ve çevresindekilerden çekindiği için yaşadıklarını itiraf edememiştir. Zaten ondan önce böyle bir itirafta bulunan da yoktur. Kadınlar tecavüzün olduğunu kabul etmekte ve yazılı bazı belgeler de bunu teyit etmektedir.³ Ancak kadınlar buna rağmen durumun şahsi bir vaka olarak anlatımından kaçınmaktadır. Ighilahriz itirafı büyük bir tabuyu da yıkmaktadır (Vince, 2007: 164-166).

Hikâyelerine kısaca değinilen kadın savaşçılar dışında da Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinde kentlerde, kırsalda ya da evlerinde kalarak faaliyetlerde bulunan ancak adı sanı bilinmeyen ya da herhangi bir yerde kaydı bulunmayan çok sayıda kadın savaşçı vardır. Bu çıkmaza rağmen resmi kayıtlarda kadın savaşçıların

³ Çalışmamın araştırma sürecinde evlilik, eğitim ve çeşitli sebeplerle Türkiye'de yaşayan kişilerle yaptığım birtakım görüşmelerde tanık olduğum bir anlatı, bağımsızlık sürecinde kadınların Fransız askerlerinin cinsel saldırısından kendilerini korumak için uyguladıkları bir yöntemle ilgiliydi. Yaptığım görüşmede Cezayirli kadının anlatıkları benim şimdi buraya not düşmek için hatırlayamadığım kaynaklarda vakıf olduğum bilgilerle örtüşmektedir. Yazılı kaynaklardan da teyit etmiş olduğum gibi Cezayirli kadınla yaptığım görüşmeden aktarılan: kadınların Fransız askerlerinden kendilerini korumak için bütün bedenlerine hayvan pisliği sürdüğüdür. Bu yöntemle bedenlerine yayılan kötü kokunun Fransız askerini kendilerinden uzaklaştıracağı ve kendilerine zarar vermeyecekleri düşünülmektedir. Bu bilginin ardından Cezayir'in bağımsızlık sürecini deneyimleyen nenesinin de aynı yöntemle başvurduğunu sözlerine eklemektedir.

sayısı 10 bin 949 kişi olarak belirtilmektedir (Amrane, 1991: 43). Kadınların bağımsızlık savaşına katkıları sayılarla ölçülemeyecek kadar değerli olduğu gibi belirtilen sayının da kadın potansiyelinin çok altında olduğu kanaatindeyim. Nitekim araştırma sürecinde Cezayirli kadınlarla ilgili genel olarak çok sınırlı kaynağa ve dolayısıyla bilgiye erişimin olması da bu yargımı daha da güçlendirmektedir. Çalışmanın neden kadınlarla ilgili kısmının cevabı burada yatmaktadır. Paylaşılan örneklerden de görüldüğü üzere geleneksel ve muhafazakâr değerlerin baskın olduğu bir toplumda kadınlar tüm toplumsal tabuları bir kenara iterek bağımsızlık mücadelesinde kilit roller üstlenmektedir. Ancak bağımsızlık sonrasında kadınların varlığı yok sayılmakta veya en iyimser ifadeyle bilinmeleri tercih edilmemektedir. Bundan ötürü ulaşabildiğim kaynaklar daha çok savaşın öne çıkan ve kentte faaliyet yürüten kadın yüzleriyle sınırlı kalmaktadır. Kaynakların yönlendirmesiyle deneyimleri aktarılan kadınların, Cezayir bağımsızlık savaşında yer alan tüm kadınları temsil ettikleri söylenemez. Çünkü kadınlar sadece kentlerde faaliyet yürütmemektedir. Kırsalda hatta kentlerde bulunsalar dahi kamusal alana çıkmadan evlerini bir sığınak ve mücadele alanı olarak kullanarak faaliyetlerde bulunabilmektedir. Bu bakımdan kadınlar kentlerde bombalı eylemler gerçekleştirmek, mesajları iletme dışında yemek hazırlamak, çamaşırları yıkamak, sağlık konuları ile ilgilenmek gibi birçok sorumluluğu yüklenmektedir. Ancak bu sorumlulukları üstlenen kadınlarla ilgili yeterli veriye ulaşılmadığından somut verilere ulaşabilme imkânı veren kentte kamusal alana çıkarak faaliyeti yürüten kadın savaşçılarla çalışmayı sınırladıkları bir gereklilik ve zorunluluk halini almıştır.

Bağımsızlık mücadelesinde oldukça yetkin, örgüt içinde önemli sorumlulukları, örgütün çekirdek kadrosuyla direkt iletişim halinde ve kimi zaman alınan kararlarda, önemli toplantı, grev vb. durumlarda yetki sahibi olan Samia Lakhdari, Zohra Drif, Djamila Bouhired, Djamila Bouazza ve Hassiba Ben Bouali, Baya Hocine, Louise Ighilahriz kentte faaliyet yürüten kadın savaşçılardır. Cezayir'in bağımsızlaşmasında ve halkının özgürleşmesinde önemli katkısı olan bu kadınlar faaliyetlerini genel itibarıyla dâhil oldukları Yacef Saâdi'nin silahlı grubuna bağlı olarak gerçekleştirmektedir. Hepsinin de belli bir eğitim düzeyine sahip, nispeten ekonomik koşulları halice denilebilecek ailelere mensup, daha önce güvenlik güçlerinin dikkatini çekmemiş, Avrupalı görünümlü olması, Fransızca'yı iyi konuşması sergiledikleri ortak özelliklerdir. Birtakım ekonomik olanaklarının olması ve

muhafazakâr toplum yapısının kısıtlayıcı yönü; onların FLN'ye katılıp faaliyet yürütmelerine engel teşkil etmemektedir. Kadınların, ölümü, işkenceyi ve tecavüzü göze alan kararlı duruşları toplumda sömürge rejimine karşı zaten var olan tepkilerin FLN'ye desteğe dönüşmesine katkı olmaktadır. Kadınların, ülkenin bağımsızlaşacağına olan inancı ve motivasyonu tüm topluma yayılmaktadır. Ortak duyguda paydaş olan Cezayirli kadın ve erkek için tek hedef ülkenin bağımsızlığa kavuşmasıdır. Kadınlarla birlikte sömürge rejimine karşı topyekûn bir mücadele süreci başlamaktadır. Bu durumda kadının ülkesi ve halkı uğruna geleneksel kalıpları hiçe sayması rahatsızlık uyandırmamaktadır.

Kentte faaliyet yürüten kadınların, bahsi geçen tüm ortak özelliklere nail olmalarıyla birlikte elbette ki onları özgün kılan nitelikleri ve faaliyetleri de vardır. Fakat kentte faaliyet yürüten kadınlarla ilgili edindiğim kaynaklar her bir kadının hikâyesini anlatmaya yeterli olmadığından bir yerden sonra isimlerin değiştiği ve hikâyenin aynılaştığı görülmektedir. Bu noktada hem her bir kadının hikâyesine haksızlık etmemek hem de çalışmayı derinlikli ve bütüncül bir çerçeveden sunabilmek adına bir kadın savaşı üzerinden çalışmayı yürütmenin doğru olacağı öngörüsüyle hareket edildi. Bu doğrultuda çalışmaya konu olacak kadının hikâyesi diğer kadınların her birini temsil etme potansiyeline sahip olması dikkate alındığı gibi bağımsızlık sürecini faaliyetleriyle etkileyebilmiş, yetkin, birçok sorumluluğu üstlenebilmiş ve sömürünün etkilerini iliklerine kadar hissederek ulus ve kadın kimliğini oluşturabilmiş olması önemsendi. Bu ifadelerin somut verilerle de anlam bulduğu kadın savaşı, Zohra Drif olmuştur.

Çalışma, birey bazlı bir sınırlandırmaya ihtiyaç duyduğu gibi zamansal olarak da belli bir çizelgeye işaret etmesi gerekmektedir. Bu bakımdan çalışma konusunun karşılık geldiği zaman dilimi, 20. yüzyıla tekabül etse de Cezayir'in bağımsızlık hareketlerinin başlangıcı olan 1954 ve bağımsızlığın kazanıldığı 1962 tarih aralığı dikkate alınmaktadır.

Çalışmanın sınırlarının belirlenmesinde yukarıda değindiğim teknik bazı nedenler etkili olsa da çalışma konusunun belirlenmesinde bunun çok daha ötesinde etmenlerin belirleyici olduğunu söyleyebilirim. Doktora eğitimim süresince aldığım dersler, yaptığım okumalar, izlediğim belgeseller ve filmler, sunduğum çalışmaların hepsi beni bugün üzerinde çalıştığım doktora çalışmama hazırladığını söylesem

mühtemelen eksik ve yüzeysel kalacaktır. Tabii ki Afrika özelinde böylesi bir konu seçimimde etkisi su götürmez bir gerçektir. Ancak kimlik, ulus-devlet, modernleşme ve kadın konularına ilgim kavramsal olarak anlamını bilmediğim ancak ortadoğu toplumlarının bir parçası olan birey ve kadın kimliğim bu yüzleşmeyi çok erken yaşlarda yaşadığımı söyleyebilirim. Öyle ki Zohra'nın yaşamış olduklarını anlattığı kimi yerlerde onu susturduğumda kendi iç sesimi ya da çevremdeki birçok kadının daha öncesinde kulağıma ilişen seslerini duyar gibiyim. Kadınlar farklı hikâyelerde aynı çizgilerde hizalanabilmektedir. Burada kast ettiğim hem kültürel hem de cinsiyet kimliğiyle varolma mücadelesindeki hizalanmaktır. Hiç görmediğim bir ülkenin ve kadının hikâyesinde bütünleşebilme duygusu beni çalışmanın merkezine almıştır. Belki tarihin sayfalarında bir kadın daha doğurabiliriz tatlı ve acı kaygısı beni çalışmanın bir parçası yapmıştır.

Çalışma ile bu kadar bütünleşmiş olmama rağmen çalışmayı yürütmem açıkça söylemem gerekir ki pek de kolay olmamıştır. Çalışmanın özellikle araştırma ve yazım aşamasında pandeminin yaşanıyor olması benim için işleri oldukça zorlaştırdı, diyebilirim. Çünkü Cezayirli kadınlarla ilgili Türkçe kaynak oldukça sınırlıydı. Arapça, Fransızca ve İngilizce gibi başka dillerde varolan kaynakların ise sadece çevrimiçi olanlarına ulaşmak mümkün olabilmisti. İlk etapda çevrimiçi olan bu kaynaklara hangi siteden ve nereden ulaşacağımı dahi bilememek oldukça yormuştu. Benim için ciddi anlamda sıkıntılı geçen araştırma evresi haliyle uzunca bir zamana yayıldı. Adeta iğneyle kuyu kazar gibi olduğum bu dönemde yabancı bir dilde araştırma ve okuma yapmak da çalışmayı zorlaştıran bir başka etmendir. Ancak bu zorlukların katmış olduğu tatlı bir heyecan ise özveri isteyen ama bulmaca tadı veren Arapçaya ilk adımı atmış olmamdır. Böylelikle temel düzeyde de olsa Arapçamı geliştirdim. Çalışmanın bu olumlu sürecinde Arapça'nın konuşulduğu, hikâyesini anlattığım Zohra'yı bir umut görebilme, göremesemde yaşantısının, hikâyesinin geçtiği yerlere bugünden bakabilme, gözlemleyebilme, konuya dair kaynaklara ulaşma isteği ile Cezayir'e gitmek için birtakım ve bana göre çokça girişimlerim oldu. Araştırmamın da bir gerekliliği olarak gördüğüm Cezayir'e gitme isteğim, pandeminin de etkisiyle ne yazık ki sonuçsuz kaldı. Tüm bu zorluklara ve zorlandığım durumlara rağmen araştırma konumla kurmuş olduğum gönül bağım çalışmayı aklımda kalanlarla da olsa bugüne getirdi. Belki de galip gelen çalışmaya olan inancımdı.

Sonraki başlıklarda çalışma için öngörülen yöntem, kapsama, sınırlılıklara değinilerek çalışmanın hangi çerçeveyi ve amacı taşıdığı ile ilgili daha ayrıntılı ifadeler yer verilecektir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada, Cezayir bağımsızlık mücadelesinde kadının rolü, sürece katkıları Zohra Drif'in deneyimleri üzerinden ele alınarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede açılaiıcı ve betimleyici analize dayalı bir yöntemle çalışma yürütölmektedir. Bu süreçte detaylı ve doğru bilgi edinmek amacıyla Türkiye ile birlikte başta çalışmanın ilintili olduğu Cezayir olmak üzere farklı ölkelerin konuya dair çalışmalarına erişim sağlanarak literatür taraması yapılmaktadır. İlgili kaynaklara ulaşmak için çevrimiçi kaynaklardan, arşiv ve kütüphanelerden faydalanılmaktadır.

Yazılı kaynaklar dâhil döneme ayna tutan belgesel, röportaj, film ve kişisel anı niteliğindeki dökümanlardan da istifade edilmektedir. Ulaşılan yazılı ve sözlü kaynakların tümünün titizlikle incelenmesi çalışmada yalnızca sayısal ifadelerle yetinilmeyen, sözel ya da simgesel etkenlerin de ele alındığı, derinlemesine bir bakış sunulmasına katkı olmaktadır.

Elde edilen kaynaklardan yola çıkarak kuramsal kısmında modernleşme, ulus, ulus-devlet ve uluslaşma süreçlerinin Batı dışı toplumlardaki sömürge tarihine, bağımsızlık sürecine ve kadınların bu sürece dâhil olmasına etki eden koşulları açıklaiıcı olması adına değinilmesi elzem görölmektedir. Çalışmanın temellendirildiğı bu kavramsal çerçevenin devamında Kuzey Afrika'nın sömürge tarihi, bağımsızlık süreci, toplumsal ve kültürel dokusu konusunda detaylı bilgilere yer verilmektedir. Kuzey Afrika bölgesi sömürge tarihi ve bağımsızlık hareketleriyle oluşturulan büyük tabloda kadına biçilen toplumsal cinsiyet rollerinin neler olduğuna yer verilmektedir. Bu bağlamda toplumsal yapıda kendisine biçilen rollerle birlikte kadının sömürüye karşı ölkelerin bağımsızlığına ve ulus inşa sürecine nasıl bir etkisi ve katkısı olduğu analiz edilmektedir. Bu noktada çalışmanın daha ayrıntılı ve somut verilerle desteklenmesi için Kuzey Afrika bölgesini temsilen Cezayir özelinde çalışma yürütölmektedir. Cezayir'in bağımsızlık hareketinde öne çıkan kadın savaşçılarından olan Zohra Drif'in yaşantısından, deneyimlerinden izler sürölerek Cezayir'in uluslaşma sürecinde kadının rolü rasyonel bir şekilde ortaya konulmaktadır. Benimsenen yaklaşım, kadınların toplum içinde folklorik bir öge olarak görölmesinin

önüne geçerek çok yönlü olarak algılanmasını sağlamaktadır. Bu bakış açısıyla ulusun kendini yeniden var edebilmesinin toplumsal ve siyasi kodlarının ortaya konulması bizleri gerçek anlamda bir ulus kimlik inşasının tasvirine götürmektedir.

Varsayımlar

Kuzey Afrika ülkesi olan Cezayir’de 20.yy’da ulus kimlik inşasında kadının rolü sorunsalına yanıt bulmak adına teorik çerçeveden birkaç ana parametreden hareket edilmektedir. Bunlar:

- Cezayir’in uluslaşma sürecinde kadının rolü ve önemi edinilen veriler doğrultusunda teyit edilmesi,
- Kadının ulusal kimlik oluşumunda toplumsal, siyasi alanda çabasının ve faaliyetlerinin bulunduğu,
- Bağımsızlık sürecindeki ulus kimliğinin inşasına kadının katkılar sunduğu,
- Kadınların uluslaşma süreçlerine olan katkılarının ortak ve ayrıştıkları noktaların var olduğu,
- Ulus kimliğin oluşumunda, korunmasında, sürdürülmesinde ve aktarımında cinsiyet rollerinin işlerlik kazandığı,
- Kadının ulusal gruplar tarafından millet ve milliyetçiliğe dair analitik söylemlere dâhil edildiği,
- Ulus-devlet inşasının kadının davranışları üzerinde bir kontrol mekanizması kurduğu,
- Toplumsal ve tarihsel olguların kadının ulusal kimliği inşa etmesi üzerinde etkilerini sürdürdüğü varsayımlarından yola çıkılarak araştırmanın sorunsalına yanıt bulunmaya çalışılmaktadır.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırmanın konusu, Afrika’daki bağımsızlık hareketlerinde kadınların varolma biçimleri, üstendikleri sorumluluklar ve sürece katkılarıyla birlikte uluslaşma sürecine ve ulus-devletin oluşumuna etkileri çerçevesinde şekillenmektedir. İşaret edilen konuda yürütülen çalışmanın kapsamı noktasında belli sınırlandırmalara gidilmesine ihtiyaç vardır. Buna yol açan temel gerekçelerden biri; kıtanın birbirinden

coğrafi, kültürel, siyasi, ekonomi ve kaynaklar bakımından oldukça farklı dinamiklere sahip 54 bağımsız ülkeden oluşuyor olmasıdır. Bir diğeri ise birçok kabilenin, etnik yapının, inancın olduğu ve 2000'den fazla dilin konuşulduğu kıtada kültür mobilizasyonunun göz önünde bulundurularak toplumsal yapının incelenmesi, kadının toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesi çalışma için planlanandan çok daha fazla zamana, bilgiye, çabaya, enerjiye ve kişilere gereksinim duyulmasıdır. Kıtanın zengin bir kültüre ve tarihe sahip olması bölgesel çalışmaları daha fazla ön plana çıkarmaktadır. Bu vesileyle eldeki veriler doğrultusunda sınırları çizilen çalışmanın demografik sınırları bölge olarak Kuzey Afrika, ülke bazında ise Cezayir olarak belirlenmektedir. Minimalize edilmiş haliyle çalışmanın; daha net, doğru ve sağlıklı bir sonuca ve verilere ulaşması olanaklı kılınmıştır.

Yukarıda bahsi geçen nedenlerden ötürü demografik olarak bir sınırlamaya gidildiği gibi tarihsel olarak da benzer bir tercihin yapılması gerekmektedir. Kıtada sömürgecilere karşı verilen bağımsızlık mücadelesinin uluslaşma sürecine ve ulus-devlet oluşumuna katkısının da dikkate alındığı göz önünde bulundurulduğunda bağımsızlık hareketlerinin en yoğun yaşandığı tarihsel süreç 20. yüzyıla denk düşmektedir. Ancak çalışmanın kapsamı demografik olarak Cezayir ile sınırlandırıldığından tarihsel olarak da bağımsızlık hareketinin başlangıç ve bitişini tarif eden 1954-1962 tarih aralığı dikkate alınmaktadır.

Toplumsal cinsiyet⁴ çalışmaları bağlamında da değerlendirilebilecek bu tez çalışması, üçüncü bir sınırladirmayı da cinsiyet konusunda yapılmasını makül bir yaklaşım olarak görmektedir. Ulus inşa sürecine bireylerin etkileri ve katkıları cinsiyet açısından farklılık gösterdiği yargısının kabuluyla toplumsal cinsiyet bakımından çalışmanın ana parametresi kadın olarak belirlenmiştir. Kadınlar bir toplumun uluslaşma sürecinin en iyi tanıkları olduğundan uluslaşma sürecinin tarihinin, toplumsal bağlamının gerçekçi bir şekilde ele alınıp değerlendirilmesi için onun tasvirine, izlenimlerine, deneyimlerine yer vermek gerekir. Öte yandan kadın bir toplumun hem biyolojik hem de kültür taşıyıcısı olarak ulus kimliğini inşa ettiği gibi nesilden nesile aktarımını sağlayan ve koruyandır. Kadının farklı koşul ve zamana göre üretilmiş kadınlık rolleri; ulus-devlet kimliğin oluşumunda, korunmasında,

⁴ Toplumsal cinsiyet; kadının ve erkeğin doğuştan gelmeyen ancak sonradan kendisine atfedilen toplumsal ve kültürel olarak inşa edilmiş olan tüm rolleri ve sorumlulukları olarak ifade edilir (Baydur& Uçan, 2016: 138).

tanımlanmasında ve sürdürülmesinde belirleyici olmuştur. Fakat buna rağmen kadın öteki olan erkek karşısında ikincil olarak konumlandırılmıştır. Bağımsızlık sürecinde de kadın yürüttüğü faaliyetlere rağmen ulus-devletlerde kendisine yüklenen anlam ve biçilen cinsiyetçi roller onu görünmez kılma ve öteki yapma potansiyelini içinde barındırmaktadır. Bu nedenlerden ötürü çalışma, kadın öznesi baz alınarak yapılmaktadır. Böylelikle tarihi yazımında baskın olan erkek söyleminin dışına çıkılarak somut veriler ışığında daha objektif ve kapsayıcı bir dil benimsenmektedir.

Çalışmada dikkate alınan bir başka husus ise birbirini tekrarlayan ya da eksik bırakılan kadın deneyimlerinin anlatımının yerine tek bir örneklemin mercek altına alınarak çalışmanın yürütülmesidir. Bu anlayışla daha derinlikli ve her bir ayrıntının öneminin farkında olarak çalışmanın yürütülmesi için Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinde kadının rolü ve önemi Zohra Drif'in hikâyesi üzerinden incelenmektedir.

Çalışmanın kapsamı konusunda paylaşılan detayların yanı sıra yürütülmesinde karşılaşılan çeşitli zorluklardan ve sınırlılıklardan da bahsetmek yerinde olacaktır. Öncelikle içinde yaşadığımız ve yabancıları olmadığımız kültürel kodlarımızı taşıdığımız, aidiyet kurduğumuz toplumu ve coğrafyayı çalışmayacak olmanın zorlukları olacağını peşinen belirtmek gerekir. Çünkü yapısına, kültürüne, diline ve yer yer inançlarına yabancı olduğumuz bir topluma ve tarihine dışarıdan bakan bir göz olarak çalışma yürütülmektedir. Yabancıları olunan bu coğrafyanın jeopolitik konumunun da etkisiyle siyasal ve toplumsal olgularının hızla değişmesi, dinsel ve dilsel çeşitliliğin yoğunluğu çalışmanın yürütülmesindeki zorluğu daha katmerli hale getirmektedir. Bununla birlikte çalışma konusu ile temas eden araştırmalar ülkemizde oldukça sınırlı bir literatüre sahiptir. En azından eldeki verilerden yola çıkılarak akademik açıdan doktora tezi düzeyinde bir çalışmaya rastlanılmadığı rahatlıkla söylenebilir. Çalışmaya dair akademik bir boşluğun olması da çalışmanın yürütülmesini olumsuz etkileyen bir başka önemli faktördür. Bütün bunlar çalışmanın yürütülmesini zorlaştırdığı gibi çalışmanın titizlikle ve vicdani bir sorumlulukla da yürütülmesine araştırmacıyı sevk etmektedir.

Çalışmanın Amacı

Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinin ayrıntılı bir çerçevede sunan çalışma; kadınların sürece nasıl dahil olduğu, hangi sorumlulukları üstlendikleri, tarihsel

değişimi nasıl deneyimledikleri, ne gibi katkıları ve rolleri olduğu üzerinde durmaktadır. Böylelikle kadının bir dönem sömürge altında olan Cezayir’de tarih boyu süregelen alışkanlıkları, gelenekleri, dinsel ritüelleri vb. kültürel öğeleri ne şekilde üretilbildiğine ve ulusal kimlik oluşumu üzerindeki etkisine dair fikir vermektedir. Çalışmanın böyle bir tema etrafında şekillenmesindeki amaç; Cezayir’in bağımsızlık mücadelesinde çoğunlukla görmezden gelinen veya nadiren haberdar olunan kadınların katkılarının, sürecin olumlu sonuçlanmasındaki rollerinin uluslaşma ve ulus-devlet oluşumuna etkisi detaylı bir şekilde incelenmesidir. Bu doğrultuda, üçüncü dünya ülkelerinde sıklıkla rastlanıldığı gibi, kadının politik, toplumsal, kültürel mücadelenin tarihi dışına itildiği vurgusu dikkate alınarak Cezayir’in bağımsızlık mücadelesinde erkeğin olduğu kadar kadının da etkili olduğu ve bazı noktalarda daha çok etkili olduğu ortaya konulmaktadır. Ayrıca toplumda kadının sadece özel alanla sınırlandırılmayacağı, kamusal alanda da etkin ve önemli bir güç olduğu, ulus-devlet inşa sürecine etkisinin altı çizilmektedir. Bu bakımdan çalışma esas itibariyle Cezayirli kadınların bağımsızlık mücadelesinde toplumda üstlendiği sosyal, askeri, kültürel ve siyasi rollerle uluslaşma sürecinde pay sahibi olduğunu vurgulamaktır. Bu ise Cezayir’deki bağımsızlık mücadelesine bağlı olarak yaşanan süreçlerden ve olaylardan hareketle ele alınmaktadır. Bu yönüyle Cezayir’in bağımsızlık mücadelesinde kadınların maruz kaldığı zorluklar, toplumsal cinsiyet rollerini nasıl sorguladıkları ve değiştirdikleri, yerine getirdikleri görevler, benimsedikleri mücadele yöntemleri, süreçteki etkileri ve önemi söylemsel düzeyin ötesinde Zohra Drif’in hikâyesi ile somut bir zemine taşınmaktadır. Zohra’nın yaşamı, etkilendiği koşullar ve etkileşimde olduğu çevre ile birlikte Cezayir’in bağımsızlık hareketi içinde yer alma biçimi, üstlendiği görevler ve yetenekleri kadının uluslaşma sürecindeki değerli ve anlamlı yerini teyit eden birçok veri sunmaktadır. Bu bakımdan çalışma, Cezayir’in bağımsızlık hareketinde kadınların rolüleri, katkıları ve dolayısıyla Cezayir’in uluslaşmasına etkisi; Zohra Drif’in hikâyesi üzerinden tarihsel, toplumsal, siyasal ve cinsiyet bağlamı içinde kapsamlı bir betimleme ile açıklanmaktadır. Bu yaklaşımla gerçekleştirilen çalışma, toplumsal cinsiyet, ulus kimlik arasındaki ilişkiden ve kimlikler arası hiyerarşiden yola çıkarak ulus kimliğinin oluşum sürecinde kadının rolünü ortaya koyma amacını güdmektedir.

Çalışmanın Literatürdeki Yeri ve Özgünlüğü

Türkiye’deki tez veri tabanı incelediğinde Afrika anahtar kelimesi ile yapılan aramada Afrika kıtasının farklı bölge ve ülkeleri sosyoloji, uluslararası ilişkiler, hukuk, ekonomi ve tarih gibi birçok alanda gerçekleştirilmiş 741 çalışmanın sistemdeki kaydına rastlanmaktadır. Bu çalışmaların 166’sı doktora düzeyindedir. Cezayir anahtar kelimesi ile yapılan aramada bu sayı nispeten düşse de 111 çalışmaya karşılık gelmektedir. Bunların 30’unun doktora çalışması olduğu göze çarpmaktadır. Benzer bir arama Cezayir ve kadın temasının birlikte kullanıldığı çalışmalar için yapıldığında sonuç üç çalışma ile sınırlı kalmaktadır. Afrika geneli ve daha spesifik olarak Cezayir’e dair yapılan çalışmalara kıyasla oldukça az sayıdaki bu üç çalışma: İlham Haman’ın 1995 tarihindeki “Fas, Tunus ve Cezayir’den Fransa’ya Göç Eden Müslüman Kadınlar Üzerine Toplum bilimsel Bir Çalışma” başlığını taşıyan doktora çalışması, Elif Yeşim Araz’ın 2022’de “Modern Cezayir Edebiyatında Kadın Öykücüler ve Öykülerindeki Ana Temalar” ve Abdelrahman Alshaikh’in 2019’daki “Arap Televizyon Reklamında Kadın Tasarımı Cezayir ve Lübnan Örneği” yüksek lisan çalışmalarından oluşmaktadır. Buradaki tez çalışmasının önemli bir diğer argümanı olan Cezayir’in bağımsızlığını konu alan çalışmalar için Şinasi Sönmez’in 2007’deki “Cezayir Bağımsızlık Hareketi ve Türk Kamuoyu”, Selda Kayapınar’ın 2017’deki “Fransa’nın Cezayir Tarafından İşgali” ve Berkan Özgür’ün 2022’deki “Bağımsızlık Savaş’ından Otoritaryanizme: Cezayir’de Askeri Kontrolün İnşası ve Dönüşümü (1954-214)”doktora çalışmaları mevcuttur. Konuya ilişkin Genç Osman Önal’ın 2008’deki, “Cezayir’in Bağımsızlık Sürecinde Fransa’nın Yürüttüğü Siyaset ve Uygulamalar” ve Elem Eyryce’in de 2008’deki, “Cezayir’in Fransız Sömürgeciliğine Karşı Yürüttüğü Bağımsızlık Mücadelesi” de gerçekleştirilen yüksek lisan çalışmaları arasındadır. Tez veri tabanından edinen sonuçlardan anlaşıldığı gibi Afrika’ya ve Afrika özelinde Cezayir’e akademik alanda ilginin olduğu söylenebilir. Cezayir’i konu alan çalışmalarda genel olarak Cezayir’in Osmanlı ile etkileşimi çerçevesinde Cezayir’in mimarisine, kültürüne, siyasi tarihine, yönetim biçimine, hukuk anlayışına bilhassa ilginin olduğu söylenebilir. Osmanlı ile kurulan ilişkinin dışında ise Cezayir edebiyatını konu alan birkaç çalışma bulunmaktadır.

Tezler dışında kıtayı ve yine Cezayir’i konu alan kitap ve dergiler bulunmaktadır. Ufuk Tepebaş Büyük Güçler ve Afrika, Şehmus Güzel Cezayir ve

Berberiler, Ergün Tuncalı Uyanan Afrika, Serhat Orakçı Türkiye Afrika İlişkileri, Aydoğan Köksal Afrika, Genel ve Ülkeler Coğrafyası, Faik Bulut Şeriat Gölgesinde Cezayir, Ergüç Ülker Yoksulluktan Umuda Afrika Ekonomisi, Soyalp Tamçelik editörlüğündeki Küresel Politikada Yükselen Afrika, İsmail Ermağan editörlüğünde Dünya Siyasetinde Afrika, Murat Çetinkaya Editörlüğündeki Afrika Ekonomi Politikası ve Yunus Turhan'ın editörlüğünü üstlendiği ve Etnik/Ulusal Çatışmada Dış Yardımların Rolü Ruanda Soykırımı Örneği" başlığıyla katkı sunduğu Dünya Siyasetinde Afrika 8; Hece dergisinin Afrika 1. ve 2. sayıları, Africana, Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri dergisi alana dair çalışmalar ortaya koyan kitap ve dergilerdir. Bu çalışmalar mevcut tez çalışması ile aynı iz düşümde olmasa da Afrika özelinde Cezayir'in sömürge sürecinin, bağımsızlık hareketinin ve kadınların sürece dâhil olmasının, etkilerinin; tarihsel, kültürel, ekonomik, siyasi arka planın anlaşılmasında değerli katkıları olmaktadır.

Çalışma ile ilgili incelenen literatürde yer alan tez, kitap ve dergi çalışmaları değindikleri konular itibariyle Afrika ile ilgili zengin bir kaynak deposunun oluşmasına katkıları olmaktadır. Ancak aynı şeyin yürütülen tez çalışması için geçerli olduğu söylenemez. Cezayir bağımsızlık savaşına kadının dahil olmasında hangi süreçlerin zemin hazırladığını, müdahil olma hallerini, katkılarını Zohra Drif'in hikayesi üzerinde somutlaştırmaya çalıştığım bu tezde önemli baş ucu kitaplarından biri Zohra'nın yazmış olduğu ve de bu süreçlere ayna tutan "Inside the Battle of Algiers: Memoir of a Woman Freedom Fighter kitabıdır. Zohra'nın kitabını Djamila Amrane'nin Les Femmes Algériennes Dans La Guerre kitabı izlemektedir. Bu kitap Djamila'nın Cezayir bağımsızlık savaşında yer alan kadınları konu alan doktora çalışmasının bir ürünüdür. Djamila Amrane-Minne da Zohra Drif gibi Cezayir bağımsızlık mücadelesinin önde gelen Avrupa asıllı kadın savaşçılarından. Cezayir bağımsızlığına ve halkının özgürleşmesine olan tutkusunu, Daniella Minne ismini süreç içinde Djamila Amrane olarak değiştirmesinden de açıkça görülmektedir. Bu detaylı bilgilendirmeden de anlaşılacağı üzere kaynaklar çalışmanın önemli başucu kitaplarıdır. Natalya Vince'nin Our Fighting Sisters: Nation, Memory and Gender in Algeria, 1954-2012 ve The Algerian War, The Algerian Revolution kitaplarından da direkt yararlanamam da bana öngörü sunan önemli kaynaklardır.

Tez çalışmasının konusu ile ilişkili Cezayir bağımsızlık hareketi ve kadın temasına öncelik veren çalışmalar, Türkiye’de oldukça sınırlı olduğundan çalışmamı bu kaynakları referans alarak temellendirdim. Çalışma konusu ile ilgili literatürde bir boşluğun olduğu ve benzeri çalışmaların yapılması gerektiğiyle ilgili kanaatim çalışmanın araştırma sürecinde değişmemiş billakis güçlenmiştir. Bu durum yapılan çalışmayı önemli kıldığı gibi gerekli hale de getirmektedir. Böylelikle tarihin gölgesinde ya da karanlığında kalmış kadın hikâyeleri, Cezayir toplum yapısının ve tarihinin objektif değerlendirilmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca Cezayir’in bağımsızlık mücadelesinin daha geniş bir perpektiften algılanmasına ve toplumsal değişim, tarih, cinsiyet çalışmalarına katkı sunacak olması çalışmaya değer katan bir başka unsurdur. Bu konuya ilişkin yapılacak sonraki çalışmalar için de atılmış bir ilk adım olması da çalışmayı ayrıca değerli kılmaktadır. Bütün bunların yanı sıra çalışmanın Zohra Drif’in yaşantısı üzerine inşa edilmesi, kadınların uluslaşma sürecine katkılarının somut bir zeminde tartışılmasına imkânı tanıyor olması da önemli detaylardan bir diğeridir.

2. MODERNLEŞME, ULUSÇULUK, ULUS DEVLET, ULUS KAVRAMLARI ÇERÇEVESİNDE KUZEY AFRİKA VE GENEL NİTELİKLERİ

Bu bölümde Cezayir'deki bağımsızlık hareketine ve burada kadınların aktif rol almasına değinmeden önce böylesi bir sürecin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan koşulların neler olduğunun irdelenmesi adına bahsedilmesi gereken birkaç kavramın olduğu söylenmelidir. Ancak bu yaklaşımla Cezayir'de kadınların bağımsızlık savaşındaki etkili ve anlamlı rollerinin anlaşılır kılınması sağlanabilir. Bu minvalde çalışmanın temellendirileceği başlıca kavramlar olarak sıralanan modernleşme, ulusçuluk, ulus-devlet, ulus üzerinde durulacaktır.

Batı'da meydana gelen siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin bir sonucu olan bu kavramların ortaya çıkış serüveni burada açıklanmaya çalışılsa da Afrika üzerinden yürütülecek çalışmayı ilgilendiren esas kısım bu kavramların Batı dışı toplumlar da var olma biçimleri ve etkileridir. Batı'nın iç dinamikleriyle oluşum gösteren bu kavramların hangi koşullarda, niteliklerde ve amaçlarla Batı dışında varlık gösterdiği ve bu toplumlarla etkileşiminin sonuçlarının neler olduğu sorularına yanıt aranacaktır. Bu soruların düğümlendiği modernleşme ve sömürü arasındaki diyalektiğe dikkat kesilerek sözü edilen ulusçuluk, ulus-devlet, ulus kavramlarının sömürgelerdeki varoluş biçimlerine, etkilerine ve görünümüne açıklık getirilmeye çalışılacaktır. O halde sözü çok uzatmadan bölümün önemli başlıklarından olan modernleşme ile bir giriş yapmak yerinde olacaktır.

2.1. Modernleşme

Modernleşme, insanı bağımlı hale getirdiği düşünülen eski olan değerlerden, gelenekten, inançtan kurtarma ve toplumsal yaşamı aklın rehberliğinde yeniden inşa etme çabası içindedir. Kutsanan akıl dışında herhangi bir otoriteyi kabul etmemektedir. Kavram farklılaşmayı yaratacak akla ve yaratıcılığına vurgu yapsa da toplumsal, siyasal hayatta tekçi, bütünleştirici ve homojen politikaların varlığını önemser. Bu bakımdan modernleşme bir taraftan entelektüel ve epistemolojik diğer taraftan da ekonomik, siyasal, sosyal anlamdaki köklü değişimleri ve gelişmeleri içermektedir. Çok yönlü etkilerle yol alan modernleşme, aslında toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimine işaret etmektedir (Giddens, 2020: 9). Köyden kente, tarımsal üretim biçiminden sanayi üretim biçimine, imparatorluktan ulus-devlete veya sınıfsal siyasal yapılara doğru olan hareketlilik (Şimşek, 2014: 15). Modernleşmedeki bu

hareketlilik aynı zamanda bilimsel, pozitivist, rasyonel bir eğilim, ileriye doğru bir gelişme, bilginin standartlaştırılması anlamına da gelmektedir (Harvey, 1997: 50). Modernleşmenin belli başlı parametrelerinin sonucu olarak meydana gelen bu gelişmeler, öncelikle Batı’da etkisini hissettirmektedir. Batı’da görülen modernleşme; Rönesans, Reform hareketleri, Aydınlanma, Fransız Devrimi ve sanayi devrimi gibi bazı önemli gelişmelerle dünya genelinde de etkisi hissettirmektedir.

Rönesans ve Reform hareketleri modernleşmenin özellikle düşünsel alt yapısının oluşması üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Rönesans için kesin bir tarih belirtilmezken genelde Rönesans denince; 15. yüzyılda İtalya’da yaşanan entelektüel ve kültürel gelişmeler kastedilmektedir (Beriş, 2008: 458). Rönesans, inancın ve teolojik bilginin yerine aklın rehberliğinin benimsendiği ve evrende olup biten her şeyin akılla açıklanabileceğini öne süren bir süreci tanımlamaktadır (Çiçek&Aydın&Yağci: 2015, 274). Aklın merkeze alındığı bu süreçte eski ve geleneksel olana bir meydan okuma vardır. Bu açıdan değişimler, sorgulamalar, eleştiriler ve yeninin tahsisi salt düşünsel, kültürel, inançsal alanlarla sınırlı kalmamaktadır. Tüm toplumsal yapıda ve sistemde ciddi anlamda bir değişimi öngören üretim ilişkilerinde, biçimlerinde de bir çözülme meydana gelmektedir. Rönesans öncesinde feodal toplumun tarıma dayalı üretim ilişkileri yerini ticarete ve sanayiye dayalı üretim ilişkilerine bırakmaktadır. Bu ticaret ve sanayileşme vasıtasıyla köy ve kasaba gibi birçok küçük yerleşim birimi kentlere dönüşmektedir. Bazı Avrupa kentleri de o güne kadar sahip olamadıkları bir ihtişama kavuşmaktadır. Bu yeni üretim ilişkilerinin toplumda etkin olmaya başlamasıyla birlikte sermaye birikimi artmakta, kralların ve yeni oluşmuş bir sınıf olan burjuva sınıfının siyasi, toplumsal alandaki yetkinliği artar duruma gelmektedir. Ancak feodal toplumun parçalı hali burjuva sınıfının beklentilerini karşılamaktan çok uzaktır. Bu koşullarda burjuva sınıfının istediği şekilde ticari faaliyetlerini yürütebilmesi için siyasi istikrarı ve düzeni sağlayabilen bir yönetim anlayışına ihtiyaç duyulmaktadır. Bundandır ki burjuvazi, feodal beylere karşı kralın mutlak egemenliğinden yana olan bir tavır içine girmektedir. Bu dönemden itibaren krala vergi vermeyi kabul ederek onun siyasi iktidarını desteklemektedir. Böylelikle kendisi de istediği kolaylık ve rahatlıkta ticari faaliyetlerini yürütebilmeyi garantilemiş olmaktadır. Burjuva sınıfının krallardan taraf olan bu tercihi aynı zamanda eski feodal sistemin yıkımında etkili olan önemli bir gelişmedir. Nitekim Avrupa’nın yönetiminde bir süre sonra merkezi monarşiler

önemli bir konuma gelerek siyasal alanda etkili olmaya başlamaktadır (Yaşar, 2011: 14).

Rönesans'ın modernleşme üzerindeki etkisine benzer bir etki de Reform hareketiyle gerçekleşmektedir. Coğrafi keşiflerle farklı yer ve uygarlıklarla tanışan Avrupa, yüzyıllarca bağımlı kılındığı kiliseye Reform hareketleriyle karşılık vermektedir (Göle, 1998: 65). Katolik kilisesinin insanların yaşamlarını tüm boyutlarıyla etkileyebilecek bir otorite halini alması, birey ve tanrı arasındaki ilişkide aracı bir rol üstlenmesi hatta bireylerin günahlarının affedilmesi, cennetin vadedilmesi karşılığında para tahsisinin yapılması Martin Luther'i kilise otoritesine karşı tavır almaya itmektir (Russell, 1997: 269–272). Martin Luther'in Katolik inancının hegemonyasına karşı verdiği tepkiyle bu hareket dikkatleri üzerine çekmeyi başarmaktadır. Bu atmosferde kilisenin toplumdaki gücü, otoritesi sarsılmakta ve Katolik inancının tekelleşmesine karşı İncil yerel dillere çevrilmeye başlanmaktadır. Katolik mezhebinin baskın karakterine karşı meydana gelen tepkisellik Protestanlık mezhebinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Çiçek&Aydın&Yağci: 2015, 274). Bu gelişmelerin Hristiyanlık ahlakında bıraktığı etkiyle zamanla tanrı düşüncesinin kültürel bilinçte olduğu kabul edilmekte ve bireylerin kendi seçimleriyle kaderlerini belirleme özgürlüğüne sahip olduğuna inanılmaktadır (Türküne, 2013: 480). Reform hareketi bünyesinde yaşanan gelişmeler, modernleşme perspektifinde değerlendirildiğinde gelenek-modern düalitesinin temsili olarak eskinin muhafazasına karşı yeninin tercih meselesi olduğu görülmektedir.

Avrupa'nın kendi iç dinamikleriyle deneyimlediği Rönesans ve Reform hareketleri, hiç şüphesiz ki modernlik sürecinin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Rönesans ve Reformla birlikte meydana gelen gelişmeler, Avrupa'nın bütün toplumsal yapısında değişime ve yeni anlayışların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Aklın temel alınmasıyla bireylerin dünyaya bakış açılarında, yaşamlarındaki istek ve beklentilerde, inanç anlayışlarında bir değişim, dönüşüm meydana getirmektedir. Ortaçağın inanç söylemi, feodal üretim biçimi, egemenlik anlayışı karşısında bireyi temel alan ve laikleşmeyi önemseyen bir yaklaşım geliştiği görülmektedir. Bu açıdan Rönesans ve Reform fikirsel olarak bireyi ve akli sınırlandıran ilişkilerden, ağlardan ve kısıtlamalardan kurtarmaktadır (Yaman, 2018: 28). Böylece evren hiyerarşik, organik bir yaklaşımdan ziyade matematiksel, mekanik bir yaklaşımla ifade edilmektedir.

15. yüzyılın ortalarında gerçekleşen Rönesans hareketi ve 16. yüzyıl Reform hareketi Aydınlanma'nın gerçekleşmesinde etkili olan iki önemli gelişmedir. Bu gelişmelerin etkisiyle görülmeye başlayan ve 18. yüzyılın sonuna kadar süren bu döneme, Aydınlanma dönemi denilmektedir. Özellikle de 17. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyılın sonuna kadar devam eden süreç, “Aydınlanma Yüzyılı” olarak ifade edilmektedir (Şimşek, 2014: 18). İngiliz Devrimiyle başlayıp Fransız Devrimi ile son bulan Aydınlanmaya yön veren süreç, bilimsel anlamdaki gelişmelerin düşünce dünyasına kattığı değerdir (Tuna& diğerleri, 2011: 50-54).

Aydınlanma, aynı zamanda “Akıl Çağı” olarak da nitelendirilmektedir. Dönemin bu şekilde ifade edilmesinin altında; öncelikli olarak kiliseye karşı bilimsel, epistemolojik itirazların ve aristokratik iktidara karşı ise siyasi anlamda bir tepkinin olması yatmaktadır. Bu itirazlar, tepkiler karşısında Aydınlanma'ya yol açacak ve kutsanan yeni şey akıldır. Toplumla ilgili her şeyde aklın temel alınması gerektiğine ve her şeyin akılla açıklanabileceğine dair inanç hâkimdir (Çiğdem, 2006: 14). Aydınlanma süreciyle akıl hiçbir erkin himayesinde değildir. Mevcut değerler, dönemin birleştirici ögesi ve temel konusu olan akıl vasıtasıyla ciddi bir eleştiriye maruz kalmaktadır. Aydınlanma'da hedeflenen; kötü ve kötüleştirici olduğuna inanılan efsane, mit, önyargı ve hurafelerin temsil ettiği eski sistemden bireyi ve toplumu iyi, özgürleştirici olduğuna hiç şüphe edilmeyen aklın himayesine almaktır (Harvey, 1977: 25). Bu yargıyla 18.yüzyıl Aydınlanması, aklın yetkisiyle toplum ve bireylerin evrensel mutluluğa varacağı düşüncesi kabul görmektedir (Simmel, 2011: 65). Böylece yeni bir kimlik kazanan aklın kullanılmasıyla bireyciliğin, ilerleme fikrinin, bilime güvenin; geçmişe ait pratiklere, kurumlara, inançlara, düşünce kalıplarına eleştirinin söz konusu olduğu Aydınlanma düşüncesi ile 18. yüzyılda karşılaşılmalıdır (Altun, 2011: 69).

Aydınlanma'nın özünde, insan düşüncesini dinsel dogmaların neden olduğu sınırlamalardan kurtarma ve bireyin bu dinsel dogmalar dışında hareket ederek akıl yürütebilmesi, bilim aracılığıyla kendisine, evrene dair doğrulara ulaşabilmesi düşüncesi vardır. Bu dönemde inanç paradigmaları son bulmakta ve toplumdaki birçok şey için bilim, akıl artık meşruiyet kaynağı olarak görülmektedir. Yalnızca bilginin, bilimin ve aklın referansları dâhilindeki toplum yapısı ve siyaseti onay görmektedir (Şaylan, 1999: 104–105). Bu hususta aydınlamacı anlayış bireyi, toplumu dayatılan

akılcı olmayan görüşlerden alıkoymakta ve onları aklın, bilginin egemen olduğu bir sürecin bir parçası yapmaktadır (Touraine, 2002: 25-26). Bu anlayışla seküler bir düzen kurgusuna sahip olan Aydınlanma düşüncesi, toplumsal gerçekliğin bütün alanları için inancın egemenliğini tartışmaya açmış olmaktadır (Altun, 2011: 71). Nitekim Aydınlanma düşünürlerinin evrenselcilik ve özgürlük değerleriyle birlikte sekülerizm üzerinde de mutabık olması bir tesadüf değildir.

Aydınlanma'yı tanımlama çabesindeki tüm açıklamalar bir potada değerlendirdiğimizde orta çıkan sonuç:

Sınırları deneyle belirlenmiş aklın merkeziliği, bilginin hükmetme aracına dönüşmesi, bilginin ve iyyinin evrensel olduğu düşüncesi, tarihin Batı'da dondurulmak istenmesi, Batı dışı dünyaya yaklaşımda geçerli olan etnosantrizim⁵ muhataplarını aydınlatmayı kendine görev bilen bir bakış açısı, dinin belli alanlardaki sınırlı ve dönüştürülmüş varlığı vb. unsurlar, 18. yüzyıl Aydınlanmasının çerçevesini belirlerken aslında modernleşmenin fikri alt yapısını oluşturmaktadır (Altun, 2011: 72-73).

Modernleşmenin düşünsel boyutuna kaynaklık eden Aydınlanma döneminin tüm sürecinde akıl ve bilimsel bilgi kutsanan önemli iki öğedir. Böylelikle de modernizmin düşünsel çerçevesini Aydınlanma'nın etkisiyle ortaya çıkan seküler, bilimsel, rasyonel ve ilerlemeci anlayış oluşturmaktadır (Göle, 1998: 65).

Aydınlanma dönemiyle birlikte meydana gelen gelişmeler, modernleşmeye önemli katkı sunan Fransız Devrimi'nin gerçekleşmesini önemli ölçüde etkilemektedir. Modernleşmenin siyasal ayağının oluşumunda etkili olan Fransız Devrimi, iktidara meşru bir zemin kazandıran tanrının yerini halkın rızası almaktadır. Bu vesileyle yönetimi elinde tutan kral ya da hükümdar gücünü, iktidarını tanrısal iradeyle kurduğu ilişki üzerinden değil halkın iradesine bağlı olarak sağlamaktadır. Eşitlik ve özgürlük vb. kavramlara dikkat çeken Fransız Devrimi, monarşik yapıyı yıkarak parlamenter sistem gibi yeni siyasal sisteme alt yapı hazırlamaktadır (Yaman, 2018: 17).

Fransız Devrimi hem oluşumu hem de sonuçları itibarıyla sosyo-politik düzen ve iktidar ilişkilerinin tekrardan dizayn edilmesi noktasında bilhassa batı

⁵Etnosantrizim kavramı ile ifade edilmek istenen Batı'nın kendi değerlerini merkeze alarak kendisi dışında olan ile ilgili yargısı, bakış açısıdır. Elbette ki Batılı değerlerin buradaki konumlanışı ötekine kıyasla bir üstünlüğe ve tepeden bakışa karşılık gelmektedir. Yeterli, makul, ileri ve uygun olan Batılı değerler iken eksik, norm dışı olan, geride kalan ise ötekidir. Batı dışında ve sömürge olan modernleşmeyi geriden izleyen ve bir an önce modern Batılı değerlerle donatılması gerektirir.

modernleşmesinde anlamlı bir yere sahiptir. Bu dönemin politikası ve ideolojisi de Fransız Devrimi'nin etkisiyle oluşmaktadır. Bu süreçte politik anlamda yaşanan gelişmeler, modernleştirminin yürütücüsü ve temel öznesi olan ulus-devlet yapısını somut bir forma dönüştürmektedir.

Ulus-devletler, Fransız Devrimi'nin Aydınlanma döneminden miras aldığı entelektüel birikimin bir neticesidir. Nitekim Aydınlanma sürecinde aklın keşfi bilimsel ve endüstri alanında devrimsel nitelikteki önemli gelişmelere yol açmaktadır. İnsanlar tarafından aklın ve bilimin temel alınması, akli siyasal meşruiyetin tek dayanağına dönüştürmektedir. Bu durumun temsili demokrasinin ve anayasal devletin oluşumuna ciddi katkıları bulunmaktadır (Göle, 1998: 65). Aydınlanma'nın düşünsel alt yapısıyla anlam kazanan ulus-devlet, modernliğin siyasal yönünü ifade etmektedir. Çünkü ulus-devlet geleneklerin, göreneklerin, kültürün yerine akıldan yola çıkarak hazırlanan yasalar çerçevesinde yeniden bir ulusal uzam inşa ederek siyasal yapıda iktidar tanrıdan halka geçmektedir (Şimşek, 2014: 20).

İktidarını halka dayandıran bu yeni siyasi yapının tasarımı ve inşası sırasında uygun olan ve olmayan ayırımına gidilmektedir. Modern ulus-devlet bazı kalıpları benimserken bazılarını da ötekileştirerek yok etmeyi doğru bir anlayış olarak kabul etmektedir. Ulus-devlet bu anlayışıyla kolektif kimliğin inşasında önemli sorumluluklar üstlenmektedir. Modernleşmenin etkisiyle ulus-devletin, ulusu inşa etme fonksiyonu diğer tüm fonksiyonlarından çok daha öncelikli ve gerekli hale gelmektedir. Modernleşme öncesi kendiliğinden ve doğal bir sürecin ürünü olarak oluşan kolektif kimlik modernleşme etkisiyle doğal oluşum sürecini yitirmekte ve kurgulanıp inşa edilmektedir. Böylesi bir süreç modern toplum mühendislerinin dikkat çektiği toplumların, bir dış müdahaleyle kimliklerinin yeniden kurgulanıp inşa edilmesine açık hale getirmektedir (Bauman, 2020: 102).

Modernitenin bir tezahürü olan ulus-devletin bireyleri, ortak bir kimlik etrafında birleştirmek adına gerçekleştirdiği kimlik tasarımı ve inşası ulusçu bir anlayışa tekabül etmektedir. Bu durumda modernleşme, mevcut gelenekle eski olanlar arasında mesafe koymaktadır. Hatta bunlara karşı bir tavır içine girerek yeni ilişki örüntüleri formüle etmektedir. Oluşturulan bu yeni ilişki örüntülerinin özünü sekülerleşme, sanayileşme, kentleşme, rasyonalizm, ulus-devlet, bürokratikleşme, demokrasi vb. olguların değerleri oluşturmaktadır (Yaman, 2018: 15).

Ulus-devlet ve beraberindeki ulus, ulusçuluk olgularının oluşumuyla Fransız Devrimi modernleşme sürecinin politik altyapısını oluştururken daha önce belirtildiği üzere düşünsel altyapısı da Aydınlanma ile birlikte gerçekleştirilmiştir. Ancak geriye kalan ekonomik altyapısı da sanayi devrimiyle tamamlanmaktadır. Böylelikle modernleşmenin toplumdaki sosyal, siyasi ve ekonomik örüntülerine ve görüntülerine rastlamak mümkün olmaktadır.

Modernleşmeye özellikle de ekonomik bakımdan etki eden gelişme sanayi devrimidir. Fransız Devrimi'nin önemli gücü olan burjuva sınıfının coğrafi keşiflerle geliştirdiği ticarete elde ettiği sermayeyi sanayi alanında kullanması ile sanayi devrimi meydana gelmiştir. Sanayi devrimiyle buhar makinesi ve sonrasındaki diğer teknik buluşlarla birlikte makineleşme yaygınlaşmaktadır. Makineleşmenin yaygınlaşmasıyla küçük çaplı üretim sisteminden kitlesel üretime geçilmektedir (Küçük, 1994: 17-22). Bu gelişmeler; üretim ilişkilerini, feodal toplum yapısını ve yaşam koşullarını önemli ölçüde değiştirmektedir. Rönesans ile birlikte tarımsal üretim ilişkilerinde ve değerlerinde yaşanan çözülme sanayi devrimiyle yerini tam anlamıyla yeni üretim ilişkilerine bırakarak tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sağlanmaktadır. Sanayi toplumuna geçişin devamında eskiye ait geleneğin, teolojinin tasfiyesiyle konumlanan akıl ve bilim sanayi üretim ilişkilerine uygun ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmeler ortaya çıkarmaktadır. Bu sürecin önemli sonuçlarından biri de yarattığı nüfus hareketliliğidir. Bu nüfus hareketliliğiyle kırsaldaki nüfus azalırken kentlerde ise nüfus giderek artmaktadır. Feodalitenin çözülmesi ekonomik ve demografik değişimlerin yanı sıra siyasi anlamda da değişimlere yol açmaktadır. Nitekim feodalizmin çözülmesiyle yerini öncelikle merkezi krallıklar sonrasında ise ulus-devletlere almaktadır. Siyasi katılım gittikçe artmakta ve sadece meşru yönetim olarak demokrasi görülmeye başlanmaktadır (Yaşar, 2011: 12). Tüm bu gelişmelerin her biri modernleşmeyi tamamlayan parçalardır.

Modernleşmenin yaşanmasında etkili olan gelişmelere dair yapılan ayrıntılı bir anlatımın ardından konuyu özetlemek gerekirse; Batı'nın düşünsel, toplumsal, siyasal, ekonomik anlamda büyük bir dönüşüm içine girmesine neden olan Rönesans, Reform hareketleri, Aydınlanma, Fransız Devrimi ve son olarak da sanayi devrimi modernleşme anlayışını oluşturan, çerçevesini belirleyen başlıca gelişmelerdir. Bu

gelişmelerin neticesi olan modernleşme; kendisi açısından öteki olarak gördüğü eskiye ve geleneğe topyekûn bir karşı çıkışla anlam bulmaktadır.

Batı merkezli olarak deneyimlenmiş olan modernlik, üst anlam kalıplarında aklı odak noktasına alarak örgütlenmektedir. Bu süreçte oluşan eleştirel yaklaşım, yaşamın tüm alanlarında kullanılmaktadır. Zihinsel kodları bilim insanlarının ve filozofların oluşturduğu modernlik, ortaçağın hâkim gücü olan inancın kozmos anlayışı yapı bozumuna uğramaktadır. Böylelikle inancın üstlendiği sorumluluklar aklın kontrolüne bırakılmaktadır. Rönesans ve Reformla birlikte karşı durulan din, Aydınlanma aracılığıyla toplumdaki düzenleyici rolünü kaybetmiştir. Toplumda dinin üstlendiği rol akla devredilmektedir. Böylelikle rasyonel düşünce bilgiye ulaşmada kullanıldığı gibi toplumdaki bütün kurumsal yapıların oluşturulmasında da dikkate alınmaktadır.

Fransız Devrimi ile de iktidarın dayanağı tanrıdan halka devredilmektedir. Bu durumda ortaçağda hâkim olan tanrı-kul ilişkisi modernleşmeyle birlikte yerini devlet-vatandaş ilişkisine, geleneksel iktisadi oluşum yerini pratik faydacı kapitalizme bırakmaktadır. Süregelen geleneksellikten kopuşun yerini yeninin ikamesine bırakması ise teolojik anlam dünyasının terk edilmesiyle gerçekleşmektedir. Çünkü metafiziksel tüm unsurlar, bir an önce terk edilmesi gereken ve karanlık dünyaya ait hastalıklı parçalar olarak düşünülmektedir (Yaman, 2018: 44). Bu nitelikleriyle modernleşme; bireyin ve aklının ön planda olduğu; eskiye ait kurum, yapı ve düşüncelerin geride bırakıldığı; yeni olanı içinde barındıran bir olgudur. Bir diğer ifadeyle modernleşme, modern kavramının içeriğine paralel olarak eskiye itiraz ve ondan vazgeçme, yeniye ait bağlar oluşturmaktır. Geleneksel olarak addedilenden köklü bir kopuş olan modernleşme, çok boyutlu bir değişimi anlatmaktadır (Bayhan, 2006: 68).

Modernleşme, kapsadığı tüm değişim süreçlerini doğrusal bir çizgi ve sürekli ilerleme anlayışı üzerinden değerlendirmektedir. Modernitenin evrensellik, teklik ve birleştirici fikrinin teorik kurulumu Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle oluşmaktadır (Altun, 2011: 71). Çünkü Aydınlanma ilerici bir tarih anlayışını ve ideal bir toplum düzenini öngörmektedir. Bu düşüncenin modernleşmeye yansımaları, mutlak bir gerçekliğin var olduğudur. Bu mutlak gerçekliğe göre bütün toplumlarda tarih daima ileriye dönük bir hamle gerçekleştirmektedir. Esas itibarıyla aklın yolu bir ise

tüm toplumların aynı süreçlerden geçeceği anlayışı benimsenmektedir. Tekçi bir anlayışa sahip modernleşme, aynı zamanda toplumların evrensel bir gelişim çizgisi izlemekte olduğunu da vurgulamaktadır (Yaşar, 2011: 24). Dolayısıyla bu yaklaşımla kesintisiz bir şekilde ve ileriye doğru gelişen ideal bir toplumun varlığına işaret edilmektedir. Heyer'in belirttiği gibi bu mantıksal örgünün içerdiği bilimsel, teknolojik gelişmelerin insanlığa daha iyi bir toplumsal düzen ve hürriyet getireceği kanıksanmaktadır (1988: 7). Ekonomik, siyasi ve toplumsal dönüşüme ve ilerlemeye dayalı olarak insanlığın daha iyi ve üstün olana doğru yol aldığı kabul edilir. Bu anlayışla modernleşme bir süre sonra bütün dünyada ulaşılması gereken bir amaç haline getirilmektedir (Giddens, 2020; 9). Batı Avrupa'da meydana gelen siyasi, ekonomik ve entelektüel gelişmelerin Batı dışına taşınarak tüm toplumsal alanlara sirayet etmesi ve aynı sonuçları doğurması beklentisi modernleşmenin yayılması için uygun koşulları hazırlamaktadır. Bu durum Batı dışında kalan toplumların modernleşmesini de zorunlu hale getirmektedir. Modernleşmenin Batı dışında görülme hali, modernleşmenin ikinci aşaması olarak ifade edilmektedir. Batı dışı toplumlarda modernleşmenin görülmesiyle birlikte modernleşmenin farklı şekildeki deneyimlerine tanıklık edilmektedir.

Batı dışı toplumlarda modernleşme iç ve dış müdahalelerden etkilenmektedir. Modernleşmekte olan bu toplumların kılavuzluğunu modernleşmiş Batı toplumları yapmaktadır. Az gelişmiş olan Batı dışı toplumları, modernleşen Batı toplumlarının düşünce sistemlerini, yöntemlerini, kurumlarını ve kaynaklarını ithal etmektedir. Bu ise Batı dışı toplumlarda, Batı modernleşme biçimine ve sürecine bağımlılığa neden olmaktadır. Böylece modernleşmiş Batılı toplumlar, modernleşen Batı dışı toplumların çoğunlukla ekonomik, askeri, siyasi ve kültürel alanlarına müdahalelerde bulunarak modernleşme sürecine müdahil olmaktadır. Bu müdahil olma durumu bazen direkt bazen de dolaylı olarak gerçekleşmektedir. Direkt müdahalenin görüldüğü durumlar genellikle sömürge döneminde ortaya çıktığı gözlenmektedir. Sömürgecinin kurmuş olduğu sömürge iktidarı eliyle modernleştirme politikaları uygulanmaktadır. Bunun en iyi örnekleri sömürge yönetimlerinin uzun süre bulunduğu Afrika'dadır.

Modernleştirme hamlelerinin Batılı devletlerce direkt değil de dolaylı olarak gerçekleştirildiği durumlar iki şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Birincisi zaman zaman Batı dışı toplumlarda modernleştirmeyi Batı adına gerçekleştirecek yerli

seçkinlerin yetiştirilmesi şeklinde olmaktadır. Bu kişiler Batı eğitimlerinden geçmiş ve Batı değerlerini özümsemiş kişiler olarak öne çıkmaktadır. Bu seçkinler grubu eliyle toplumsal, ekonomik, siyasal anlamdaki değişimlerle modernleşme süreci yönlendirilmektedir (Altun, 2011: 45). İkincisi ise devletlerin küresel anlamdaki konumlanışına göre şekillenmektedir. Bu durumda çevre konumunda olan Batı dışı toplumlar merkez konumundaki Batılı devletlerin müdahale ihtimalini engellemek ya da buna karşı kendini korumak adına güçlü devlet olma kaygısı onları modernleşmenin gerekli olduğuna inandırmaktadır. Bu koşullarda söz konusu olan modernleşme bir iç talebin gereği olarak değil, Batılı devletin ya da devletlerin olası müdahalesinin olabileceği çekincesiyle gerçekleşmektedir. Nitekim modernleşmeye Batı'nın direkt olmasa da dolaylı bir etkisinin ya da müdahalesinin söz konusu olduğu söylenebilir. Modernleşmekte olan Batı dışı ülkelerde dış müdahalenin gerçekleşme olasılığı her zaman yüksektir. Böylesi bir durum Batı dışı toplumların modernleşme süreçlerinde sıklıkla karşılaşılan bir kriz halidir. Dışa göre ve dışa yönelik modernleşmenin gerçekleşmesi, modernleşme sürecinin en hassas çizgisi olan toplumsal talebin dikkate alınmamasını ve topluma rağmen değişim, modernleşme krizlerine zemin hazırlamaktadır (Çetin, 2003: 16).

Batı dışı toplumlarda modernleşme ile birlikte oluşan kriz ve kaos halinden modernleşme kuramına göre ancak kalkınma reçetesi ile kurtulabileceği öne sürülmektedir. Çözüm açısından kalkınmanın az gelişmiş bu toplumların tüm alanlarında uygulanması önemli görülmektedir. Nitekim kalkınma süreci, genel modernleşme süreciyle aynı görülmektedir. Batı dışı toplumlar için modernleşme, doğal tarihsel bir sürecin ürünü olarak değil; Batı taklidiyle başarıya ulaşılacağı düşünülen bir sorumluluk olarak algılanmaktadır. Modernleşme kuramına göre; bu toplumlarda modernleşmenin arzu edilen noktada olması için yerelin tasfiyesi ve dışsal müdahalenin işlevsel kılınması gerekmektedir. Modernleşmenin önünde engel olarak görülen geleneklerin en kısa zamanda toplumun tüm alanlarından ve tarihsel hafızadan yok edilmelidir (Altun, 2011: 30). Batı dışı toplumların özgün bir modernleşme sürecini yaşaması, modernleşen toplumlara ait değerlere sahip olma haline dönüşmektedir. Dolayısıyla geleneksel kurumların, kültürel değerlerin, toplumsal ve siyasal meşruiyet kaynaklarının ortadan kaldırılması yerine modern dünyanın aidiyetlerinin bırakılması; modernleşme sürecinde ortaya çıkan krizde bir çözüme değil çözümsüzlüğe ve artarak devam eden krizler anlamına gelmektedir. Bu noktada

öncelikli olarak toplumsal varoluş anlamı taşıyan toplumsal kimlik, bir kriz sürecine girerek bir anlam yitimine uğramaktadır. Ekonomik, siyasal, toplumsal anlamda arafta olma hali, istikrar ve güvenliğe bağlı değişime şartlanma, modernliğe bağımlılığın yol açtığı kendine güvensizlik modernleşme tekelindeki krizlere neden olmaktadır (Çetin, 2003: 17). Sonuç olarak bu krizlerin çözümüne, modernleşme kuramının kalkınma reçetesi ve beraberinde gelen gelişmelerin hiçbir etkisi yoktur. Aksine birçok yeni sorunun türemesine neden olmaktadır.

Batı dışı toplumlarda modernleşme, Batılı devletlerin direkt veya dolaylı müdahalesi şeklinde olan dış müdahaleyle gerçekleşebildiği gibi yerel yönetici seçkinler tarafından da iç müdahaleler yoluyla da gerçekleşebilmektedir. Burada izlenen yöntem Batı'nın taklit edilmesidir. Bu yöntemde yönetici seçkinler, gelişmenin anahtarını Batı'nın tarihsel tecrübelerinin taklit edilmesinde görmektedir. Ayrıca burada ekonomik temeller üzerinden izlenecek politikalar daha da çok önemsenmektedir. Bu açıdan endüstri, teknoloji, ekonomik büyüme, üretimin artması ve ilerleme olgusu üzerinde büyük bir mesai harcanmaktadır. Çünkü gelişme, ekonomik anlamda gerçekleşecek büyüme ile aynı kategoride değerlendirilmektedir. Ekonomik büyüme ise bireyin elde ettiği kazanç ve endüstrileşme oranı üzerinden ölçülmektedir. Bu yaklaşım gelişmeyi, bir süreç olarak değil gerçekleştirilmesi gerekli bir hedef olarak görmektedir. Bu toplumlarda söz konusu olan gelişmenin toplumsal bir karşılığının olmasından ziyade, endüstri ve teknoloji alanında istenilen noktada olmak önemlidir. Teknolojik gelişimin ya da endüstrileşmenin yeri olarak Batı düşünüldüğünden az gelişmiş toplumlar, Batı'nın geldiği yere erişmeyi amaçlamaktadır. Bu noktada üzerinde durulması gereken önemli bir husus ise bu toplumlarda geç kalmışlık psikolojisinin varlığıdır. Batı'nın ileride olduğu düşüncesine paralel olarak kendilerinin de geride olduğunun kabul edilmesidir. Bu durumda Batı dışı toplumlar, modernitenin getirisi olan az gelişmişlik ve geri kalmışlık nitelendirmelerini benimsemekte ve modernleşme sürecine en son ya da sonradan dâhil olan toplumlar olarak kendilerini görmektedir. Bu algı; önündeki olarak gördüğü modernleşmiş topluma erişme çabasına dönüşmektedir. Batı dışı toplumlardaki bu ruh hali, Batı'daki gelişmelere karşı bir gecikme yaşandığını düşündürmektedir (Altun, 2011: 45). Bu geç kalmışlığın yarattığı aciliyet durumunda, devlet aradaki farkı kapatmak adına hemen devreye girmektedir ve bu misyonunu hiç kimseyle paylaşma niyetinde değildir. Çünkü az zamanda çok iş yapmanın ancak devlet kontrolü ve eliyle

gerçekleşebileceğine inanılmaktadır. Modernleşmeye geç kalınmış olduğu fikrinin hâkim olduğu toplumlarda, siyasal açıdan gerekli görülen değişimler neredeyse bütünüyle devletin müdahalesine bırakılmıştır. Devlet, toplumun ekonomik, siyasal, kültürel ve eğitim gibi birçok alanına müdahaleyle hızlandırıcı bir etken olurken zorlayıcı bir etkiye de dönüşebilmektedir. Devlet müdahalesiyle modernleşme gerçekleştiğinde, modernleşmede tetikleyici rolü üstlenen sınıf olan burjuva ve aydın sınıfının oluşumu da devlet eliyle gerçekleştirilmektedir. Bu koşullarda siyasal gelişmeyle aynı çizgide gelişim gösterecek olan demokrasinin de siyasi alt yapısı devlet müdahalesiyle oluşturulacağından demokrasi zayıf bir işlerliğe sahip olacaktır. Böylece modernleşme sürecinde, Batı dışı toplumlarda devlet tekçi bir yapıda olmaktadır.

Batı dışı toplumlarda devlet müdahalesiyle gerçekleşen modernleşmede ortaya çıkacak bir diğer sorun ise temsil sorunudur. Devletin modernleştirme politikalarına uymayan düşünce ve talepler kabul görmeyeceğinden siyasal katılım ve temsil sorunu ortaya çıkmaktadır. Toplum isteklerinin askıya alınarak yapay bir modernleştirme gündeminin yaratılmasının yarattığı sorunlar istikrarsızlık, şiddet ve toplumsal bunalım olarak kendisini yansıtmaktadır. Dolayısıyla yansıyan bu sorunlar, modernleşmenin en önemli unsurlarından olan toplumsal bütünleşmeye de ket vurulmuş olunmaktadır. Benzer müdahalelerin ekonomik alanda olması ekonomik gelirden ve dağılımda neden olacağı eşitsizlikler ekonomik, toplumsal sorunlara yol açmaktadır. Son kertede devlet modernleştirme politikalarının savunucusu rolüne bürünürken; halk modernleşmeye karşı bir refleks geliştirmektedir. Modernleşmenin dar boğazı olan topluma rağmen modernleşme politikalarının yürütülmesi; düşünsel ve toplumsal anlamda içselleşmiş bir dönüşümü değil biçimsel boyutuyla görünür olan bir modernleşmenin yaşanmasını ancak mümkün kılabilir (Çetin, 2003: 17-18).

Modernleşmenin toplumlardaki görünümü dışında teshir ettiği oranda bir kategorileştirmeye tabi tutulduğunda genel itibarıyla toplumlar modern, geleneksel ve geçiş aşamasındakiler olarak değerlendirilmektedir. Modern toplumlar, endüstrileşmenin, okuryazar oranının yüksek, kentleşmenin, seküler yapılanmanın, demokratik ideallerin, evrensel insani değerlerin görünür olduğu toplumlardır. Bu özelliklerin hiç birini taşımayan toplumlar geleneksel toplumu temsil ederken modernitenin etkisinde olan, geleneksel yönleri çözülmeye başlamış olan toplumlar

ise geçiş toplumlarıdır. Geçiş toplumları, modern ve geleneksel toplumlarda olduğu gibi net bir çizgiye sahip olamayan arada kalmış toplumlardır. Bu toplumlar hem modernliğin getirilerini benimseme hem de bu sürecin getirmiş olduğu değişim ve dönüşümlerin yarattığı kargaşayı ortadan kaldırma gayreti içindedir (Altun, 2011: 49-51).

Modernleşme kuramı, modern, geleneksel ve geçiş toplumlarını dikkate alarak moderniteyi iki şekilde yorumlamaktadır. İlk yoruma göre, tarihte ilk olarak modernleşme Batı toplumlarında ortaya çıkmaktadır. Modernleşmenin ilk olarak Batı'da görülmesi, modernleşmeyi Batı'ya ait kılmaz ancak modernleşmenin diğer toplumlara göre daha erken yaşamış olması Batı'yı daha ileri bir konuma yerleştirmektedir. Bu ise modernleşmenin diğer toplumlara yayılmasını sağlaması adına Batılı topluma bir misyon yüklemektedir. İkinci yorum göre ise Batı kendi içsel dinamikleri ve sahip olduğu erdemlerle modernliği kendi bünyesinden çıkarmayı başarmıştır. Ancak Batı dışı toplumlar, içsel dinamiklerinin yeterli olmayışı ve bünyevi zaafı neticesinde modernleşememiştir (Altun, 2011: 11). Bundandır ki dünyanın modernleşmesi için Batılı erdemlerin yayılımı sağlanmalı ve Batı dışı toplumların bünyevi zaafılarının çözülmesi desteklenmelidir. Ancak burada altı çizilmesi gereken husus, her iki yorumda da Batı'nın üstünlüğü ve modernleşme sürecinin kuruyucu öznesi olarak Batı'nın görülmesi bir ön kabul niteliğindedir.

Batı'nın modernleşme sürecinin korucu öznesi olma misyonu Batı'ya, Batı dışı toplumlara göre ayrıcalıklı bir konum vermektedir. Bu misyon Batı'nın medeniyet sahibi üstün, iyi ve öğretici bir toplum olduğuna dair anlayışı güçlendirirken Batı dışı toplumların ise medeniyeti geride takip edenler ve medeniyete ulaşması gerekenler olarak görülmesini pekiştirmektedir. Bu perspektif, Batı'nın medeniyet taşıyıcı rolüyle Batı dışı toplumlara da medeniyet götürebileceği vurgulanmaktadır. Bu durum aynı zamanda ilerlemeci, tekçi, evrensel bir mantık çerçevesinde ifade edilen tarihin, Batılı özne tarafından kurgulandığı fikrini de taşımaktadır. Etnosantrik bir bakış açısıyla, tarih aşamalara ayrılmakta ve Batı dışındaki toplumların tarihin ilk evrelerinde yer aldığı düşünülmektedir (Altun, 2011: 71). Batı dışı toplumlarda modernleşmenin erişilmesi gereken bir hedef olarak gözetilmesi ve geç kalınlmışlık duygusuyla devlet müdahalelerinin ön plana çıkmasında da aynı anlayış hâkimdir. Batı dışındaki tüm toplumlar, tarihin birikimi olan Batı karşısında aşağıda oldukları kabul edilmektedir.

Dolayısıyla Batı, modernleşmenin bilgisine sahip olmakla dünya düzenin kurgusunda kendisini vazgeçilmez ve yenilmez bir güç, otorite olarak görebilmektedir.

Bacon'un "bilmek egemen olmaktır" ifadesi ve Foucault'un bilgi iktidar ilişkisine dair söylemleri de Batılının modernleştirici misyonuna yüklediği anlamı doğrulamaktadır. Doğa ve sosyal bilimlerde, ekonomide, siyasette gerçekleşen rönesans, yöneticilerin yöneteceklerle ilgili bilgisi olmadan iktidarın kurulamayacağını anlamaktadır (Surha, 2019: 2). Bu nedenledir ki toplumun bilgisini edinen iktidar, bu bilgi vasıtasıyla toplumu düzenlemeye çalışarak bilginin gücünden tasarruf etmektedir. Aynı yaklaşım modernleşmeye uyarlandığında benzer sonuçlar elde edilmektedir. Çünkü modernleşmenin bilgisine ve oluşum nedenlerine sahip toplumlar, dünyadaki diğer toplumlar üzerinde tahakküm kurma, onları şekillendirme, müdahalede bulunup yönlendirme ve yönetici konumda olma hakkını kendinde bulmaktadır. Bu nazardan bakıldığında modernleşmenin bilgisinden ve oluşum nedenlerinden yoksun olanlar otoriteyi kabul etmek zorunda olan yönetilen konumundaki toplumlardır (Altun, 2011: 70). Araçsallaştırılan modernleştirme projesiyle bu toplumlara ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal müdahalelerin gerçekleştirilmesine meşru bir zemin hazırlanmaktadır. Böylece Batı'nın sömürgeleştirme politikaları medeniyet bahşetme ve modernleştirme etiketleriyle işlerlik kazanmaktadır. Tam da bu söylemi dikkate alan bir noktada yürütülen bu çalışmada Cezayir örneği üzerinden Batı dışı modernleşme ve sömürgeleştirme arasında kurulan ilişki mercek altına alınmaktadır. Toplumda siyasal, sosyal ve kültürel alana dair her müdahalenin arka planında sömürüye atılan bir adım olduğu gerçeği Cezayir'de ulusçuluk, ulus-devlet ve ulus ile karşılık bulmaktadır. Çalışmanın ilerleyen başlıklarında daha net ve somut verilerle bu yargı desteklenecektir.

2.2. Ulusçuluk

Bu başlıkta ulusçuluğun ulus ve ulus devlet ile kurduğu ilişki dikkate alınarak ortaya çıkışında, yükselişinde etkili olan ekonomik, kültürel, siyasal koşullar incelenecek ve siyasal meşruiyetin modern işleyişinde ulusçuluğun rolüne vurgu yapılacaktır. Ulusçuluk belli tarihsel olayların, gelişmelerin etkisiyle oluşum gösterdiği gibi içinde bulunulan dönemin koşullarına göre de yeniden biçimlenen dinamik bir olgudur. Bütün bunlar birlikte değerlendirilerek ulusçuluk olgusunun salt

geçmişe ait veya güncel anlamıyla tanımlanmasının yaratacağı boşlukların önüne geçilecektir.

Ulusçuluğun hangi kapsamda ele alınacağını belirten kısa bir açıklamadan sonra konuya hızlı bir giriş yaparak ilk tohumlarının sanayi toplumu ile birlikte atıldığı söylenebilir. Sanayi toplumunun ekonomik büyüme ve zenginleşme isteğinin dayatmasıyla gerçekleştirilen eğitim ve formasyonla bireylerin belli beceriler ve dil etrafında birleştirilmesi ortak bir kültürün oluşmasını sağlamaktadır. Eğitimle birlikte oluşan ortak ya da türdeş olarak ifade edilen kültür iletişim teknolojisindeki ve ulaşımındaki ilerlemelerle geniş kitlelere ulaştırılmaktadır. Kitap, dergi ve benzeri yayın araçları da kültürde oluşan bu türdeşliğin daha çok içselleştirilerek yaygınlaştırılmasına etki etmektedir. Sanayi toplumunda ortaya çıkan bu türdeş kültür, ulusçuluğun da ilk nüveleri olarak kabul edilmektedir. Bu dönem için ulusçuluğun ortaya çıkışı edinilen bir amaç değildir. Ancak sanayi toplumunun varlık göstermek için gereksinim duyduğu birçok etmen ulusçuluk sürecini de beraberinde getirmektedir. Ekonomik, siyasi, toplumsal, kültürel, teknolojik alandaki gelişmeler ulusçuluğun gelişmesi ve yayılması için uygun koşulları hazırlamaktadır.

Sanayi toplumuna özgü yapıların ve politikaların dâhil olduğu yaşamın her alanında ulusçuluğun etkileri hissedilmektedir. Buna karşılık tarım toplumunda ulusçuluğun bir karşılığı olmamıştır. Çünkü tarım toplumunda toplumsal örgütlenme; siyasal ve kültürel birimlerin birbiriyle örtüşmesine, siyasal birimlerin kültürel açıdan türdeş olmasına ve kültürün eğitim aracıyla aktarılmasına müsaade etmemiştir. Bu dönemde az da olsa aktarılabilen türdeş bir kültüre tesadüf edilse bile bu kültür oluşumları modern hedef ve istekleri karşılayacak nitelikte değildir. Zaman zaman tarım toplumunda tek bir dilin ve kültürün benimsendiği bir hanedan devlete rastlamak mümkündür (Gellner, 2018:232- 238). Ancak tarım toplumunda bu tür birimler bazen ortaya çıkabiliyorken modern toplumun sahip olduğu koşullarda bu çoğunlukla bir zorunluluktur.

Ulusçuluk, toplumların ekonomik yapısı ve buna bağlı gerçekleşen gelişmelerden etkilendiği gibi 18. yüzyılda Fransız ve Amerikan devrimlerinin etkisiyle dünyaya yayılan fikirlerden de önemli ölçüde etkilenmektedir. Özellikle eşitlik, demokrasi, insan hakları, özgürlük, vatandaşlık hakları ve halk egemenliği kavramları ulusçuluk üzerinde önemli etkilere sahiptir (Guibernau, 1997: 57). Bu

kavramlar ulusçuluğu fikirsel olarak etkilemenin yanı sıra kavramların ulusal kimlikle birlikte anılmaları ulusçuluğa zamanla siyasal bir karakter kazandırmaktadır. Ulusçuluk her iki devrimin de fikirsel, siyasi etkisinde kalmakta ve bu süreçlerde ortak değerlere yapılan vurgu farklı toplumlarda ulusçuluğun yayılarak ulus kimliğinin oluşumuna katkı olmaktadır. Özellikle de Fransız Devrimi ile milli semboller ve marşlar, ulusal bayraklar ulusal kimliğin işaretleri olmaktadır. Ulusçuluğun bu yeni dalgasının etkileri İtalya ve Almanya görülmektedir. Uzun bir süre bölünmüş bir görüntü sergileyen iki ülkede, Fransız Devrimi'nin etkisiyle ulusal birlik ve kimlik bilincinin oluşması yayılan ulusçuluğun siyasal etkisidir (Özdemir, 2012: 46).

Ulusal kimliğin oluşumunda önemli olan ortak kültür ya da değerlerin oluşturulmasında ulusçuluk değişen koşullara ve beklentilere göre önceden var olan kültürlerin bir kısmını dönüştürerek bir kısmını da hasıraltı ederek veya hiç yoktan bazı kültür öğelerini icat ederek gerçekleştirmektedir (Gellner, 2018: 128). Bu nedenledir ki korumak ve yeniden canlandırmak iddiasıyla çoğu kültür ulusçuluğun icadı olduğu gibi tanınmayacak kadar değiştirilmiş de olabilmektedir. Ulusçuluk bu süreçlerde birtakım araç ve yöntemlerden yararlanmaktadır. Bunlardan biri olan tarih ile ortak bir geçmiş ve anılar zinciri oluşturulmaktadır. Ulusçuluk düşüncesinin toplumsal sermayelerinden biri kahramanca bir tarihe sahip olmaktır. Bu nedenle ulusçuluk bazen geçmişin kimi değişkenlerini kullanarak ve anımsayarak bazen de kimi bağları yok sayarak, unutturarak ya da yasaklayarak ulus ve devletin varlığını desteklemektedir (Loomba, 2000: 229). Rena göre ulusal anılar söz konusu olduğunda kederler zaferlerden daha önemlidir; çünkü insanlara ödev yükleyen ortaklaşa bir çaba göstermesini gerektiren bu kederlerdir. Bütün bunlar ulusun ortak bir tarihe sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Tarihe düşülen notlar olan tarih yazımı ile de ortak bir tarihe sahip olma hali kalıcılaştırılmaktadır. 1789'da Fransız Devrimi sonrasında Avrupa üniversitelerinde tarih kürsülerinin varlığı bir tesadüfün değil bilinçli bir siyasal tercihin ürünüdür. Dolayısıyla ulus kurgusu, ulusçuluk ve ulus-devletler ile tarih yazıcılığının bir bilim disiplini haline gelmesi arasındaki ilişkide bir doğrusallık vardır.

Ulusçuluk etkisiyle ulusların kültürel açıdan bir ortaklığa sahip olduğu fikrine güzel sanatlarda işlenen temaların yanı sıra ulus-devlet öncesine ait eserlerin sunulduğu da önemli katkılar sunmaktadır. Müzelerde ulusal kültür miraslarının sergilenmesi de

bu niyetin bir parçasıdır. Müzelerde kültür miraslarının sergilenişi hem ortak bir geçmişe hem de ulus ve kültürün kadimliğine, sürekliliğine vurgudur. Haliyle kültür mirasının kuşaktan kuşağa aktarımı da desteklenmiş olunmaktadır. Din ile ulus-devlet fikirsel olarak aynı düzlemde yer alamaz gibi bir simülasyon yaratsa da olgu topluluğun türdeş unsurlarıyla birlikte anılmakta ve kurgulanan unsurları arasındadır. Bu olgu özellikle toplumların zayıfladığı dönemlerde kültürel ortaklığın kanıtı olarak baş rolü kapmaktadır (Erözden, 1997, 111-112). Ortak kültür oluşumunda kullanılan etkili araçlarından bir diğeri de dildir. Dil aracılığıyla farklı etnik yapılar tek bir dil çatısı altında birleştirilmektedir (Renan, 2019: 46). Ulusçuluğun bu araç ve yöntemlere ihtiyaç duymasının temel amacı açıklamalardan da anlaşıldığı gibi toplumdaki üyeleri türdeşleştirmek veya türdeş bir bütünün parçası olduğu hissini uyandırmaktır. Bu durumun kitleselleştirilmesi için de basının gücüne ve eğitimin kontrolüne ihtiyaç duyulmakta ve nitekim bunların kullanımından da geri kalınmamaktadır.

Ulusçuluk tarih, sanat, müze, din, dil gibi pek çok araçtan faydalanarak oluşturduğu ortak kültür imgesiyle bir toplumda ulus değerlerini ve ulus-devleti var etme çabası içinde olduğu gibi farklı etniklerin bir arada bulunduğu ulus devletlerde ulus olgusunun oluşumu veya zarar görmemesi yönünde de bir gayretin olduğu söylenebilir. Ulusçuluk burada söz konusu ulus ve ulus-devletin bütünlüğünü risk veya kimi çıkarlarını tehdit altında gördüğü için ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle ulusçuluk; topluluğun sahip olduğu koşullara bağlı olarak kullanılan simgelerin yeniden üretildiği, değiştirildiği ve yeni anlam dizgelerinin olduğu bir süreçtir. Ulusçuluğun bu niteliğinin iki farklı etkisi olmaktadır. Bunlardan biri ortak törenlerin ve bir gelecek inşa etme iradesinin varlığı, bazı simgelerin aynı duyguları uyandırması üyeler arasındaki birlik duygusunu artırmaktadır (Guibernau, 1997: 131). Bu durumda ulusçuluk; üyeleri arasında bir topluluk duygusu oluşturmakta, güçlendirmekte, dayanışma duygusunu uyandırmakta ve her bir üyenin ortak hedef ve hedefler etrafında birleşmesini sağlamaktadır. Bir diğer etkisi ise bir etniğin varlığını ulusal düzeye taşımak için diğer etnikleri veya etniği yok sayma, asimile etme ya da ortadan kaldırmaya yeltenmesidir. Bu işleviyle ulusçuluk, ulus-devletlerin sınırları içinde yaşayan farklı etnik unsurlar arasında gerilimlerin yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu anlayıştan beslenen ulusçuluk; barışçıl ve iyimser olmayan yönünü tezahür etmektedir. Ulusçuluğun bu yönü ekonomik, kültürel ve siyasal gelişmeyi amaç edinen otoriter rejimlerle sıkı bağlar içindedir. Almanya'da Nasyonal sosyalizm, İtalya'daki Faşizm

ve İspanya'daki Frankoculuk buna örnek olarak verilebilir (Guibernau,1997: 221-222). Bu yanıyla ulusçuluk dışlayıcı ve savaşçıdır.

Ulusçuluğun birçok etkiyi içinde barındırması olgunun kimi zaman bir kimlik yaratma rolüne kimi zaman da siyasal bir karaktere bürünmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla ulusal kültürün ve çıkarlarının korunması, ulus-devletin inşası, ulusun meydana getirilmesi gibi birçok amaca hizmet etmektedir. Ulusçuluğa zamansal bir çizelgeden bakıldığında ise ilk dönemleri olan 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında ulusçuluk devrimci ve ilerici siyasi bir akımdır. Bu niteliğiyle kavrayıcı ve bütünleştiricidir. Bu tarihlerde ulusçuluk kavramına göre biçimlenen ulus kavramı da devlet ve halk kavramlarıyla aynı manada kullanılmaktadır. Fransız Devriminden miras alınan demokrasi, ulusal egemenlik, eşitlik, özgürlük ve insan hakları gibi evrensel değerlere bağlılık vardır. Benimsenen bu değerler, 19. yüzyıldaki bağımsızlık hareketlerinin başlamasında da tetikleyici olmaktadır. Bu nitelikleriyle etki alanı genişleyen ulusçuluk maharetiyle Osmanlı, Avusturya ve Rusya gibi çok uluslu siyasi yapılar çözülmekte ve yerini ulus-devletlere bırakmaktadır (Guibernau, 1997: 160). Ulus-devletlerin inşasıyla birlikte 19. yüzyılda Avrupa haritası yeniden çizilmeye başlanmıştır. Bu yüzyılın sonunda ulusçuluk; bayrak, ulusal marş, vatansever şiirler, edebiyat, halk törenleri ve ulusal tatiller gibi sembollerle içselleştirilmektedir (Özdemir, 2012: 46). Zamanla ulusçuluğun devrimci olma hali 19. yüzyılın ilkeleri doğrultusunda liberal bir nitelik taşıyarak küçük bir seçkin grubun yürüttüğü, ulusun tüm toplumsal sınıflarının eşitliği varsayımına dayanan bir hareket olmaktadır (Schulze, 2005: 248).

19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde ulusçuluk kavramının bütünleştirici niteliği aşınmış ve ulusçuluk kavramı dışlayıcı, parçalayıcı özelliklerle yeniden anlam bulmuştur. Bu noktada devlet ve siyasi yapılardan ziyade dil ve etnik köken unsurları ulusçuluğun esasını oluşturmaktadır (Erözden, 1997: 30-31). Bu dönemde modernleşmenin yükselişe geçmesiyle kendilerini tehdit altında hisseden geleneksel grupların tepkileri ulusçuluğun bir başka ifadesi olmaktadır. Belli nüfus gruplarında modernliğe karşıtlık, geleneklere bağlılık daha çok artmaktadır. 20. yüzyılla birlikte özellikle de sömürgelerde modernliğe karşı geleneksel ve yerelin savunusu zirve yapmaktadır. Burada Batı'nın modernleştirme dayatmasıyla yürütmeye çalıştığı sömürüye karşı yerel olanı savunma refleksi sömürgelerdeki ulusalcı anlayışın

şekillenmesinde belirleyici olmaktadır. Avrupa dışında da yayılmaya başlayan ulusçuluk sömürge bölgelerinde, açıktır ki daha çok sömürü ve sömürgecinin politikalarına karşı verilen tepkilerle ortaya çıkmaktadır (Loomba, 2000: 215). Bir başka ifadeyle sömürge toplumlarında ulusçuluğun ortaya çıkışında; Batılı sömürge güçlerinin küçümseyen, yoksayan, dışlayan, yoksullaştıran, haklarından mahrum bırakan yaklaşımlarıyla birlikte yürütülen sömürü politikaları etkili olmaktadır. Yerel halk yaşanan olumsuzluklara karşı tüm farklılıklarını bir tarafa bırakarak özgürlükleri ve ülkelerinin bağımsızlığı için ortak amaç ve değerlerde birleşmektedir. Bu tavır aidiyet bağı kurdukları değerlere sıkı sıkı bağlılığı getirirken unutilan, önemsenmeyen bazı değerlerin de yeniden gün yüzüne çıkmasına vesile olmaktadır. Ulusçuluk etkisiyle sınırları belirginleşen ortak değerler ve kültür iletişim araçları sayesinde daha da çok yayılmaktadır. Bu durum bir zaman sonra sömürüye karşı tepki olarak bağımsızlık hareketlerinin patlak vermesi ve ardından bağımsızlığını kazanmış ulus-devletlerle sonuçlanmaktadır.

Ulusçuluğun sömürgelerde halkın kültürel varlıklarını ve kimliklerini tehdit altında hissetmesiyle devreye girdiği görülmektedir. Burada kimlikler görünmez kılınmışsa ya da kimliklerin yeterince varlık göstermediği inancı hâkimse ulusçuluk aracılığıyla bu kimliklerin oluşumu, gelişimi desteklenmekte ve korumaya alınmaktadır. Bu anlamıyla sömürgelerde görülen ulusçuluk, kültürel olarak kendisini dezavantajlı gören ve hisseden halkların geliştirdiği bir tepki olarak değerlendirilir.

Ulusçuluğun bu yüzü: Yaşama hakkına saygı göstermeye, ulusların kendi kültür ve kimliklerini geliştirme hakkını desteklemeye, bireysel ve kollektif kimlikleri önemsemeye, sindirilmiş, susturulmuş ve görünmez kılınanlara dikkat çekmeye, insanların siyasal kaderlerini tayin etme talebine olumlu bakmaya dönüktür (Guibernau, 1997: 208).

Ulusçuluk sahip olduğu bu niteliklerle sömürgelerdeki gibi bağımsızlık hareketlerine yol açar ve kültürel kimliklerinin uluslararası tanınırlığa kavuşmasını talep eder. Sömürgelerde olduğu gibi ötekileştirilenin ve güçsüzün yanında olduğu sürece barışçıl ve kapsayıcıdır.

20. yüzyılda Afrika kıtasında yoğunluk kazanan bağımsızlık hareketleri de ulusçuluğun barışçıl olan niteliği kapsamında değerlendirilmektedir. Sömürgecilige

verilen tepkiyle oluşan ulusçuluğun etkisiyle 52⁶ Afrika ülkesi bağımsızlık hareketinde gösterdiği başarıyla varlıklarını günümüze taşıyabilmektedir. Çalışmanın da konusu olan bu ülkelerden biri de bir zamanlar Fransız sömürgesi olan Cezayir'dir. Uzun ve eziyetli bir sömürü sürecinin doğurduğu ulusçuluk bağımsızlık hareketinin başlatmaktadır. Birçok kaybın sonucunda gelmiş olsa da ülke nihayi son olan bağımsızlığına kavuşmaktadır.

2.3. Ulus Devlet

Ulus-devlet ve ulus-devletle ilişkili olan ulus ve ulusçuluk kavramları sosyal bilimin farklı disiplinleri tarafından ele alınıp incelenmiştir. Bunun bir neticesi olarak her bilim disiplini konu veya konulara kendi sorunsalı çerçevesinde yaklaşmakta ve buna uygun araştırmalar yapmakta, yöntemler izlemektedir. Dolayısıyla elde edilen verilerin sonuçları da farklı içeriklere ve anlamlara sahip olabilmektedir. Bu durum birçok sosyal bilim disiplinin hatta sosyal bilimcinin ulus-devletin niteliğine ve kökenine ilişkin tutumlarının örtüşmemesine kadar uzanabilmektedir. Bazen bir antlaşma, çağ, savaş ya da toplumsal ve ekonomik yapıdaki değişim ulus-devletin oluşumu için bir dönüm noktası olarak görülebilmektedir. Mevcut çalışmada ise ulus-devlet olgusu, Batı'daki oluşumların devamı niteliğinde olmayan sömürge'deki ulus-devlet yapılarıyla ilintili ele alınacaktır. Fikirselsel ve içtimai bakımdan sadece bir tek olaydan, gelişmeden ve tarihten yola çıkarak değil birçok bileşeni göz önünde bulundurularak incelenecektir. Bu nedenle öncelikle ulus-devletin Batı Avrupa'daki ilk oluşumu ve ortaya çıkışında etkili olan koşullar ele alınacaktır. Ardından Batı'dışında özellikle sömürgelerde ulus-devlet oluşumlarına değinilecektir. Sömürge'de ulus-devlet formunun geldiği aşamada hangi tarihsel süreçlerin, gelişmelerin etkili olduğu tartışılacaktır. Bu siyasi yapının kendiliğinden ya da birden bire ortaya çıkmış olmadığı belli süreçlerin, zincirleme şekilde gerçekleşmiş birçok tarihi ve toplumsal olayın etkisiyle modern çağın bir siyasi yapısı olarak belirdiği ortaya konulacaktır.

⁶Resmi olarak Liberya Cumhuriyeti olarak ifade edilen Batı Afrika ülkesi Liberya, özgürlerin toprağı anlamıyla örtüşen bir kuruluş hikâyesi vardır. Ülke Köleleştirilmiş Afrika asıllı Amerikalıların yerleştirilmesiyle 1847'de kurulmaktadır. Amerikan Sömürge Cemiyeti tarafından köleliğin kalkmasıyla bir zaman köle olan siyahilere yurt bulmak amacıyla kurulduğundan sömürüye karşı herhangi bir bağımsızlık mücadelesi vermeden kurulan Afrika'nın iki ülkesinden biridir (Artokça, 2013: 7). Herhangi bir sömürgeci yönetime karşı bağımsızlık mücadelesine girişmeden varlığını koruyan bir diğer Afrika ülkesi ise Etiyopya'dır. Resmi adı Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti olan Etiyopya, Afrika Boynuzu'nda yer alan bir doğu Afrika ülkesidir. 1936-1941 yılları arasındaki İtalya'nın işgali dışında bağımsızlığını tarih boyunca korumaktadır (Afrika Ülke Raporları Etiyopya, 1)

Ulus-devletler, varlıklarını farklı tarihselliklere, koşullara borçlu olsa da olgunun benzeşen ve ayrışılan yönlerinin olduğuna da vurgu yapılacaktır.

Ulus-devlete yapılan tarihsel yolculukta gerek Batı Avrupa’da gerekse de sömürgelerde ortaya çıkmış olsun modern zamanın bir olgusu olan bu siyasi yapının ne olduğuna veya olmadığına dair sağlıklı bir anlatım için ulus-devletin en somut haliyle varlık gösterdiği bir döneme işaret edilmesine katkısı olan ve ulus-devlet oluşumunu tetikleyen gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak öncelikle ortaçağdaki bazı gelişmelere göz atılması ve ortaçağın genel toplumsal yapısının incelemesi uygun görülmektedir.

Ortaçağda hâkim olan feodal sistemde birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış sınıflı bir toplumsal yapı vardır. Bu dönemdeki sınıflı yapı ayrıcalıklı sınıfı oluşturan soylular ve rahiplerin (kilise) yanı sıra köylüler ve serflerden oluşmaktadır. Soylular temel üretim aracı olan toprağı elinde bulundurarak ve serflerin üretiminden pay alarak geçinen bir sosyal sınıftır. Temel üretim araçlarının dışında askeri güce de sahiptir. Kral için donanımlı askerlerin oluşturduğu merkezi bir ordu, maliyetli kaçacağından bu sorumluluğı soylu sınıfı üstlenmektedir. Bu sorumluluğun getirdiğı bazı imtiyazlarla zaman zaman kraldan bağımsız hareket edebildiğı gibi ona karşı gelebilecek kadar kendini yetkin hissedebildiğı durumlar da ortaya çıkabilmektedir. Soylu sınıfının sahip olduğu bu toplumsal konum kralın mutlak egemenliğine engel teşkil etmektedir.

Feodal sistemin bir diğeri ayrıcalıklı sınıfını oluşturan kilise, eğitimden vergiye kadar birçok alana müdahale edebilecek yetkiye sahipken ayrıca kralın kilisenin emir ve istekleri doğrultusunda hüküm vermesi gerektiğini savunmaktadır (Özdemir, 2012: 41). Feodal yapının ayrıcalıklı sınıfları dışında kalan köylüler ve serfler ise feodal sistemin en kalabalık ve en alt kesimini oluşturmaktadır. Özgür köylüler istedikleri yere gidebilmekte ve belli bir ücret karşılığında da feodal beylerin topraklarında çalışabilmektedir. Ancak serfler toprağı bağı kölelerdir. Özgür köylülerin ve serflerin siyasi anlamda sahip oldukları herhangi bir hakları yoktur. Genel olarak belirtildiğı gibi bu dört sınıfa sahip olan feodal dönemde yaşanan en önemli iki olay: Haçlı Seferleri ve kentlerin uyanışıdır. Her iki koşulda da iktisadi faaliyet alanı coğrafi olarak genişlemiştir (Tanilli, 2010: 64).

Avrupa, Haçlı Seferleri'nin etkisiyle öğrendiği dokuma, cam ve deri işleme sanatı sayesinde Doğu ve Batı arasındaki ticari etkileşimi artırmaktadır. Bu durum Avrupa'nın yaşam koşullarını iyileştirmekte ve skolâstik düşüncenin çözülmesine etki etmektedir. 13. yüzyıla gelindiğinde ekonomik anlamdaki gelişmeler, ekim alanlarının artması ve nüfustaki artış gittikçe dünyevileşen toplum üzerinde skolâstik düşüncenin etkisini azaltmaya başlamıştır. 15. yüzyılda ise coğrafi keşifler ile birlikte ticaretle uğraşanlar toplumda giderek baskın hale gelmektedir. Toplumu büyük ölçüde etkileyen coğrafi keşifler gibi önemli bir başka gelişme de kitap basımında görülen artıştır. 1450'li yılların başından itibaren başlayan matbaacılık okumayı bilenlerin sayısında artışa yol açmıştır. Matbaacılar dini kitapların yanında, Protestan reformcuların makalelerini, krallara yapılan eleştirileri, tıp kitaplarını, seyahatnameler, iş insanları için kılavuzlar, dünya ve güneşle ilgili kuramları da yayınlamaktadır. Matbaacılıkla birlikte görülen bu gelişmeler düşünce dünyasında değişime yol açan Rönesans ve Reform hareketleri ile Aydınlanma Dönemi'nin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Tüm bunlar skolâstik düşüncenin gittikçe yetki kaybına uğramasına, aklın egemen olduğu bilim ve teknoloji alanlarında ise önemli gelişmelere yol açmaktadır. Bu gelişmeler neticesinde toplumsal ve ekonomik yapıda ciddi anlamda değişimler meydana gelmekte, bilim ve felsefe alanları da görece özgür bir ortama kavuşmaktadır. Sürecin bu şekilde işlemesi toplumu, kilisenin konumunu sorgulatarak hale getirmektedir. Toplumda kiliseye karşı oluşan huzursuzlukla birlikte 14. yüzyıl sonu 15. yüz yılbaşı gibi kilise ve iktidar güçleri arasında da tek otorite olma isteğinin yarattığı bir çekişme vardır. Bu çekişme; yeni bir toplumsal sınıf olarak burjuva sınıfının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmaktadır (Özdemir, 2012: 42- 43). Bir süre sonra kral ortaya çıkan bu yeni sınıfla ortak hareket ederek kiliseye karşı koyabilecek güce erişmektedir. Bu ittifakla kilisenin otoritesinden dolayı toprakları üzerinde istediği gibi hâkimiyet kuramayan kral, burjuvazinin ticaret için ihtiyaç duyduğu territoryayı ve burada talep edilen asayiş sağlamaktadır. Burjuvazi de bunun karşılığında kralın para ve paralı asker ihtiyacını tedarik etmektedir (Oran, 1997: 48-49). Bu iki gücün örtüşen çıkarları kiliseye karşı ortak hareket edilmesine neden olmuştur. Birleşen bu güçler karşısında zayıflayan kilise, hâkimiyetindeki toprakları ve kiliseleri krala bırakmak zorunda kalmaktadır (Akıncı, 2012: 68). Böylece kilise hem topraklarını kaybetmiş hem de siyasi ve kültürel anlamda toplum üzerinde kurmuş olduğu iktidar tekeli sarsıntıya uğramıştır. Bu dönemde ulus-devlet için önemli unsurlardan biri olan ulusal

egemenlik anlayışının da temeli atılmış olmaktadır. Çünkü kilise, kral arasındaki güç mücadelesi yapısal değişikliklere neden olmuş, merkezi düzeyde kurumsallaşmaya geçilmesi güçlü bir egemenlik anlayışının yerleşmesiyle mümkün olmuştur. Bu gelişmeler ışığında denilebilir ki 16. yüzyıla gelindiğinde devlet olarak ifade edilen yapı günümüzdeki anlamına yani modern ulus-devlet olmaya doğru yavaş yavaş evrilmeye ve varlık gösterdiği topraklarda merkez iktidarını paylaştığı unsurları da ortadan kaldırmaya başlamıştır (Durdu, 2009: 39). Bu sayede Batı Avrupa’da, gerileyen feodal düzenle birlikte merkezileşmeye doğru giden devlet yapılarının oluşumu baş göstermektedir.

Metnin akışı içinde ifade edilen gelişmelerden ötürü genel olarak geleneksel ulus devletin kökeni 13. yüzyıla kadar dayandırılmaktadır. Ancak not düşülen bu gelişmeler siyasi yapıların ilerleyen süreçlerde ulus-devlet biçimini almasında etkili hamleler olmakla birlikte herhangi bir formuna rastlanmamaktadır. Ulus-devletleri asgari düzeyde de olsa en somut çerçeveye ulaşmasının temellerini atan olay, Avrupa’yı çokça etkileyen Otuz Yıl Savaşı’ndan⁷ sonra imzalanan Westphalia Barışı’dır. Nitekim 1648 tarihli Westphalia anlaşması ile modern ulus-devletlerin kurumsal temelleri atılmıştır. Bu anlaşmaya göre hiçbir devlet diğerlerinden üstün değildi, yani hepsi eşittir. Devletler diğer devletlerin hükümlerine alanlarını kabul etmişlerdir. Bu şekilde birbirini karşılıklı olarak tanımaya dayanan ve iç işlerinde müdahaleye müsamaha göstermeyen bir uluslararası sistem ortaya çıkmış olmaktadır (Beriş, 2008: 494-495). Bu antlaşma sürecinde papalık dışlanmış ve Roma İmparatorluğunun yıkıldığı kabul edilerek devlet dışı ya da üstü otoriteler anlamını yitirmiştir. Avrupa artık kendi ekonomik ve siyasi çıkarlarını dikkate alan, yasaları doğrultusunda hareket eden, istediği şekilde ittifak kuran, savaş ve barış kararlarını veren, elçi gönderen ya da kabul eden, ilişkilerini değişen güç dengelerine göre belirleyen bağımsız ve özgür devletlerden oluşacaktır (Yıldırım, 2004: 40). Böylelikle modern devletin mutlakiyetçi formu içindeki idari, adli ve iktisadi yapılar merkezileşerek devleti ulusal bir karaktere dönüştürmeye başlamaktadır (Amin, 2007: 180).

⁷ Otuz Yıl Savaşı toprak, siyasi, dini uzlaşmazlıkların bir sonucu 1618-1648 yılları arasında süre gelen bir savaştır. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Server Tanilli, “Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 16.-17.Yüzyıllar: Kapitalizm ve Dünya,” Cilt No: III, 2017 s. 231-242.

17. yüzyılın sonunda yaşanan savaşlar da siyasi ve askeri otoriteyi merkezileştirmiştir. Bu merkezileşmeyle devletin daha fazla vergi toplayabilmesi ve otoritesini kullanmak için gereksinim duyduğu bürokratik mekanizmalara sahip olması sağlanmıştır. Dolayısıyla çözülen feodal yapılar yerini Avrupa’da modern devlet bürokrasisine bırakmıştır. Eskiden prenslerin ve derebeylerinin kullandıkları hükümlanlık yerini bürokrasi iktidarı ve nüfuzuna bırakmıştır (Akıncı, 2012: 63). Eski egemenlik anlayışları olan dinsel ve soya dayalı iktidar işlevsizleştirilmiştir. Siyasal anlamda merkezileşmeyi ifade eden ulus-devlet anlayışı ön plana çıkmıştır (Durdu, 2009: 40-41).

13. yüzyıldan ve 17. yüzyıla kadar geçen süreçteki gelişmelerin oluşturduğu tabloya bakacak olursak ulus-devlet siyasi yapısının oluşumu üzerinde Avrupa’da yaşanan ve toplumsal hayatı kökünden dönüştüren kapsamlı değişim sürecinin etkisi kaçınılmazdır. Bu tarih aralığındaki Rönesans ve Reform hareketleri, uzun süren din savaşları ile Aydınlanma gibi ulus-devlet siyasi formuna altyapı oluşturan pek çok toplumsal ve tarihi olay yaşanmaktadır. 18. yüzyıla gelindiğinde ise Batı’da hem ekonomik hem de siyasi manada büyük dönüşümler yaşanmaktadır. Sanayi devrimi, ekonomik yapıyı ciddi boyutta değişime uğratmıştır. Yeni iş alanlarının doğmasına, sınıfların oluşmasına meydan vererek ekonomik, siyasal değişimleri de zorunlu kılmıştır. Devlet kurumu geçirdiği dönüşümle aklı ve bilimi temel alan, hiyerarşi, merkezilik ve kontrol nosyonlarına dayanan bir örgütsel tutumla politik çerçevesini oluşturmaktadır. Bu dönem, dinsel düşünceler için bir günbatımı, milliyetçi düşünceler için ise bir gündeğumudur. Aydınlanma çağı, argümanlarını içinde taşıyan ulus-devlet, 18. yüzyıldan itibaren günümüzdeki yaygın anlamına karşılık gelecek bir sürece girmektedir (Erözden, 1997: 122).

Bahsi geçen gelişmelerin ulus-devlet yapılanmasının oluşmasında önemli etkilere sahip olduğu kuşkusuzdur. Ancak güncel ulus-devlet yorumuna ve fikri temellerine tam olarak Amerikan ve Fransız devrimlerinin önemli katkıları olduğu söylenebilir. Geleneksel yönetim anlayışı olan devlet mülkiyetinin kralda olması son bulmaktadır. Böylece kamu hizmetleri artık kral adına değil devlet ve halkı adına belirlenen yasalarca yerine getirilmektedir (Türküne, 2013: 86). Modern devletin ortaya çıkışıyla birlikte sadakat bağında da ciddi değişimler görülmüştür. Sadakat artık krala karşı değil soyut bir iktidar olan kurumlara, kanunlara yönelik siyasi bir itaat

şeklini almıştır. Böylelikle iktidarın kaynağı soyut bir temele taşınmış olmaktadır. Bu sürecin başlamasında, ulusal monarşi taslakları olarak adlandırabileceğimiz bazı krallıkların; papa, Kutsal Roma, Alman İmparatorluğuna karşı bağımsızlaşmaları ve dünyevi otoritelerini kabul ettirmeleri etkili olmaktadır (Erözden, 1997: 47-48).

Belirtilen her bir gelişme ulus-devlet siyasi yapısının adım adım somut bir gerçekliğe erişmesi için küçümsenmeyecek etkilere sahiptir. Ancak bir devletin, ulus-devlet şeklinde bir siyasi form olabileceği gerçeği, 19. yüzyılın başında bariz bir gerçek olmaktan uzaktır (Schulze, 2005: 195). 19. yüzyıla kadar açıkça ulus-devletlere bölünmüş bir Avrupa ile karşılandığı söylenemez. Almanya ve İtalya gibi ulus devletlerin ortaya çıkışı bile 1871'i bulmuştur. Ulus devletlerin mükemmel bir siyasal birim olarak tanınması, model alınması sadece Batı Avrupa'da değil dünyanın geri kalan kısmında da bu dönemden sonraya denk gelmektedir (Guibernau, 1997: 106). 1815⁸ antlaşmalarından sonra Avrupa'da yaşanan görece barış dönemindeki rastlantısal tarihsel gelişmelerin etkisi, silah teknolojisindeki yeniliklerin artması ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan çalışmalar sonucu ulus-devletin özerkliği resmen tanınmaktadır (Guibernau, 1997: 217). Birinci Dünya Savaşı hanedanlığın altınçağını sona erdirmektedir. 1919 Barış antlaşmasıyla ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı kabul edilmiştir. Böylelikle ulus-devlet Self Determinasyon⁹ ilkesi ve milli kurumlar doğrultusunda organize edilen bir devlet modeli halini almıştır. Avrupa'da her halkın kendi başına ulus-devlet kurma hakkına sahip olmasıyla Avrupa ulus-devletlerin egemen olduğu bir kıta olmaktadır (Schulze, 2005: 272). İmparatorluklar çağının sonuna geldiği bu dönemde Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rus İmparatorlukları dağılmış; Finlandiya, Macaristan, Çekoslovakya, Polonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk olarak sekiz yeni devlet ortaya çıkmıştır. Bu yeni devletler, var olan ulusal ve etnik gruplara uygun olarak ulus-devletler halinde tasarlanmıştır (Heywood, 2011: 168-169).

Ulus-devletin düşünsel boyutunun ve siyasi bir yapı olarak ortaya çıkışı uzunca bir zamana yayılan toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik anlamdaki birçok bileşeni

⁸ Viyana kongresi sonrası imzalanan antlaşmalardır. Bu antlaşmalar ile Avrupa'daki Napolyon Savaşları noktalanarak sükûnetin olduğu bir sürece geçilmek istenmektedir. Antlaşma ile birlikte siyasi dengeler yeniden kurulmakta ve Avrupa haritası çizilmektedir.

⁹ Bir ülkedeki halkın ekonomi, siyaset, kültür, toplumsal konularda başka bir ülkenin etkisinde kalmadan kararlar alabilmesi ve yönetimini gerçekleştirebilmesidir. Bu manada Self Determination sömürgelerdeki bağımsızlık hareketlerini arka çıkan ve ulus-devletlerin ortaya çıkmasında etkili olan bir ilkedir (Pazarcı, 2018: 382).

ve gelişmeyi kapsamaktadır. Yapılan ayrıntılı bir tarihsel anlatıdan sonra özetlemek gerekirse; ulus devlet kendisinden önce var olan siyasi yapıların kurumları üzerinden zemin bulmuş ve bu kurumların niteliğindeki düşünsel, yapısal sıçramalar sonucu ortaya çıkmıştır. Bundadır ki ulus-devletin Batı Avrupa'daki feodalitenin çözülmesiyle başlayan süreci; burjuvazinin yükselişi, siyasal iktidara yönelimi, sanayi devrimi, aydınlanma düşüncesi gibi Avrupa'nın kendi iç dinamiklerinin bir uzantısı olan ekonomik gelişmelerin ve siyasal anlamdaki dönüşümlerin bir ürünüdür (Ergüneş, 2017: 92). Dolayısıyla ekonomik gelişmelerle dönüşen toplumsal yapı siyasal bir örgütlenme ile taçlanmaktadır. Bu siyasal yapı tebaadan yurttaşa, yerelden ulusa, dinsellikten laikliğe, feodal toplumdan kapitalist topluma doğru bir geçiş izlemektedir (Güldiken, 2006: 160). Toplumsal, ekonomik ve siyasal açıdan tüm süreçlerini tamamlayan ulus-devletler Avrupa'da ilk Fransa, Almanya ve İtalya gibi devletlerde ortaya çıkmış sonrasında ise Doğu Avrupa'da ve tüm dünyada görülmeye başlamıştır (Gündoğan, 2002-3: 184).

Son olarak ulus-devlet oluşumunu bir tarihsel cetvelle döktüğümüzde ise 16. yüzyılda Avrupa'da temelleri atılmış ulus-devletler, 19. yüzyılda yayılmaya başlayarak zamanla kurumsallaşmaktadır. 1945 sonrasına gelindiğinde ise vazgeçilmez evrensel bir sistem halini almaktadır (Wallerstein, 1998: 122-123). Nitekim 20. yüzyılda uluslararası normlar küresel ölçekte yaygınlığa ulaşmış bir siyasi yapı olan ulus-devletlerin etkisinde şekillenmektedir. Bu yüzyılda ulus-devlet, uluslararası ilişkilerde artık birinci aktör olarak dünyada kamuoyunda kabul görmektedir.

Küresel boyutta varlığını hissettiren ulus-devlet hangi koşullarda ve coğrafyada olduğu fark etmeksizin; bir territorya, egemenlik anlayışına, merkeziliğe, ulusallığa ve siyasi yapıya sahip olmak gibi birtakım ortak özellikleri taşımaktadır (Yurdusev, 2012: 64). Ulus-devletin birinci unsuru olan territoryaya göre ulus-devlet, belli ve değişmez sınırlara sahiptir. Ulus-devletin varlık gösterdiği sınırların çizilmesiyle egemenlik sahası ve demografik nitelikleri de belirlenmiş olunmaktadır (Eşki&uğuz&Saygılı, 2016: 135). Bu sınırlar içinde yasa koyma ve egemenlik gücünü kullanabilme yetkisine sahiptir. Bu yönüyle hüküm sürdüğü toprak parçası üzerinde tüm ilişkileri şekillendiren, yönlendiren bir yapıdır.

Ulus-devlet için ayırt edici olan ikinci önemli unsur ise egemenlik anlayışıdır. Egemenlik anlayışının kaynağı, nitelikleri, nasıl olması gerektiği içinde bulunulan dönemin koşul ve ilişki örüntüleriyle oluşan siyasi yapıya bağlıdır. Tarihsel süreçte egemenlik feodal dönemin toplumsal ve siyasal yapılanmasına karşı verilen tepkinin ürünü olarak belirmiştir. Ulus-devlette iktidarlar egemenliklerini artık ruhani otoriteye değil dünyevi iradeye yani halka dayandırmaktadır. Seçimlerle devredilebilen ve kuvvetler ayrılığı anlayışının sınırlayıcılığını benimseyen bir egemenlik anlayışı hâkimdir. Egemenlik anlayışının büründüğü bu seküler yapı; ulus-devlet formunun ve bu siyasi yapının dayandığı meşru zeminin modern öncesi devletlerle aynı olmadığını göstergesidir. Ulus-devletin sahip olduğu laik egemenlik anlayışı, önceki egemenlik anlayışlarıyla arasındaki kesin ve net ayrımı ortaya koymaktadır (Pierson, 2000: 47). Bu haliyle ulusal egemenlik; ulus-devletlerin üzerinde konumlandıkları territoryada kontrol, yönetme ve yönlendirme hakkının olmasına istinaden diğer devletlerin müdahale edemediği sınırlara kavuşmasına ve devletlerin birbirini karşılıklı tanımalarına bağlı olarak gerçekleşmektedir (Eken, 2006: 250). Bu egemenlik anlayışına göre egemen devlet; sınırlı bir bölge içerisinde yasa yapma ve bu yasaları uygulama, şiddet araçlarını kullanma ve finans kaynağı olan ulusal ekonomi gelirlerini kullanma yetkisine sahiptir (Giddens, 2005: 366). Siyasi yapı, bütün yetki ve kısıtlamalarla ulusal değerler ile bütünleşmiş bir görüntü ve işleyiş içindedir.

Ulus-devletin üçüncü unsuru ise merkeziliği gerçekleştirmiş bir siyasi form olmasıdır. Merkeziyetçilik ile çeşitli yaptırımlara girişilmekte ve siyasi sınırlar içerisindeki birçok eylem yönlendirilmekte, gözlemlenmekte, etkinleştirilmektedir (Poggi, 2007: 43). Aynı zamanda merkezietçilik devletin sürekliliğini sağlayan kamu bürokrasisi ve vergilendirme gibi unsurları da içermektedir. Özellikle vergilendirme ile ulus-devletin orduları oluşturulmakta, sınırlar kesinlik kazanmakta, halk üzerinde denetim kurulmakta ve halkın talepleri karşılanmaktadır (Tilly, 2001: 172-174). Ayrıca ulus-devlet hüküm sürdüğü sınırlarda aynı değerlere sahip yurttaşlar oluşturma kaygısıyla toplumu homojenleştirme çabasına girişmektedir. Bu homojenleştirme çabalarıyla ulusal bir dil, din ve semboller icat edilmekte ve ortak kültüre, düşmana veya düşmanlara sahip bir topluluk oluşturularak siyasi yapının meşruiyeti sağlanmaktadır (Cebeci, 2006: 24). Ulus-devlette nüfusun homojenleştirilmesine önem verildiğinden kültürün yeniden türetilmesinde ve değişime uğratılmasında önemli role sahip eğitim ve medya kontrol altına alınmaktadır. Benimsenen bu tutumla

ulus-devlet yapılanması; ortak değerler etrafında toplanan, ulusal politikalarla şekillenen bireylerin bir arada yaşadığı siyasi bir düzeni kurmaktadır (Cebeci, 2006: 24).

Ulus-devletin sosyo-kültürel alanda ortak özelliklere sahip olma arzusu ekonomik alanda da kendisini göstermektedir. Çünkü ulus-devletin meşruiyet zeminlerinden biri ortak kültür yaratmaksa diğeri ise bir dizi ekonomik faaliyetten geçmektedir. Bu yönüyle ulus-devletin ortaya çıkışının feodalizmin çöküşüne, coğrafi keşiflere, deniz aşırı ticaret gibi ekonomik yapıyı etkileyen gelişim süreçlerine denk gelmesi bir tesadüf değildir (Uygun, 2003: 256). Değişen ekonomik koşullara en uygun siyasi organizasyon olan ulus-devlet yapısı; üretim güçleriyle ülkenin kalkınmasını, ekonomik bağımsızlığını amaçlamakta ve milli politikalar finanse etmektedir. Dolayısıyla siyasi ve ekonomik bir örgütlenme olan ulus-devlet egemenliğini garantilemek adına ulusal ekonomi araçlarına da ihtiyaç duymaktadır.

Ulus-devletin ortak unsurlarından biri ise yurttaşlık, anayasacılık ve kamusalılık gibi öğeleri içeren siyasi bir yapıyı temsil etmesidir. Devletin siyasi yapısı yönetilen, yönetim ayrımını taşıdığı gibi faaliyetlerini de ifade etmektedir (Pierson, 2000: 52-53). Yönetilen, yönetim arasındaki ilişkide vatandaşlık hakları, özgürlükler, seçme ve seçilme hakları, sorumluluklar ve yükümlülükler sağlıklı, adil bir şekilde yerine getirildiği sürece toplumsal istikrarın devamlılığı ve demokratik yönetime bağlılık sağlanabilir.

Batı Avrupa’da ortaya çıkan ulus-devletin niteliğine değin dile getirilen özellikleri maddeler halinde toparlamak gerekirse:

- Ulusal bilincin gelişmesine,
- Ortak dilin gelişimine, bölgesel ve yerel parçalanmaların aşılmasına,
- Tek para biriminin kullanılmasına,
- Güçlü ve istikrarlı merkezi iktidarlara,
- Ulusal pazarların gelişmesine,
- Egemenliğin ulusa ait olmasına,
- Tebaa ve ümmet anlayışı yerine laik ulus anlayışının, vatandaşlık anlayışının gelmesine önem verilmesi şeklinde sıralanabilir (Yalçınkaya & Çılbant 2012: 12).

Ulus-devletler için geçerli olan ortak unsurların varlığı söz konusu olmakla birlikte her ulus-devletin sahip olduğu siyasal, ekonomik, tarihsel, kültürel ve zamansal koşullar ulus-devlet yapılandırmalarında çeşitli nüansal farklılıklara yol açmaktadır. Bu yüzden ulus-devlet oluşumu her yerde aynı tarihsel gelişmelerle,

beklentilerle, hız ve zaman diliminde gerçekleşmemektedir. Her coğrafyada ya da toplumda ulus-devlet öznel bir karakter sergileyerek ayırt edici niteliklere de sahip olabilmektedir. Bu noktada Batı dışında özellikle de sömürgelerde görülen ulus-devlet yapılarının Avrupa'daki oluşumlarından oldukça farklı olduğu söylenebilir. Batı dışında ulus-devlet oluşumlarına zemin hazırlayacak ilk adım coğrafi keşifler ile atılmaktadır. Atılan bu ilk adımla Batılının Batı dışı ile başlayan etkileşimi aradan geçen uzunca bir zamandan sonra gerçekleşen sanayi devrimi ile artmaktadır. Nitekim sanayi devrimi ile birlikte üretim hacminin genişlemesiyle yeni pazar arayışına, yeraltı kaynaklarından ve demografiden yararlanmaya duyulan ihtiyaç Batılı'nın kıta dışına artan sıklıkta ve zorunlu olarak çıkmasına, hatta yerleşmesine etki etmektedir. Batılı çıkarları ve talepleri doğrultusunda bulunduğu Batı dışında üstün medeniyetlerini taşıma ve toplumları ileriye taşıyacak modern değerlerle tanıştırma misyonu ile hareket ettiğini öne sürmektedir. Kendine biçtiği misyon ile bulunduğu yerlerde varlığının meşrulaştırmaya çalışırken yaşamın her alanında yürüttüğü sömürü politikaları ve uygulamaları ile yerel halkın yoksullaşmasına, Batılı karşısında tebaa konumuna düşmesine ve haklarından mahrum olmasına neden olmaktadır. Bu olumsuz gidişat toplumdaki her bireyi ortak beklentiler ve değerler etrafında birleştirerek ulusal bilinç ve kimliğin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Rena'nın deyimiyle kederlerde birleşen toplum bireyleri, aidiyet kurduğu değerleri sahiplenerek ortak kültür sınırlarını da netleştirmektedir. Böylelikle aynı duygudaşıklıkta birleşen bireyler aynı hedefte de birleşerek bir süre sonra sömürüye karşı ülkenin bağımsızlığı için bir mücadele süreci başlatmaktadır. Bu mücadele sürecinin olduğu 20. yüzyıl, Afrika'da olduğu gibi hem bağımsızlık hareketlerinin çokça patlak verdiği hem de bağımsızlığın kazanılarak ulus-devletlerin Batı dışında da yaygın hale geldiği bir dönemi ifade etmektedir. Sömürgecilerin modernleştirme söylemlerini kullanarak Batı dışındaki varlığının onaylanmasına zemin hazırlama hevesinin ardına gizlenilen sömürü politikalarının yerel halkta yarattığı yoksunluklar ve yoksullukların ortaya çıkardığı ulusal kimlik ve bilinç ile birlikte sömürgecilerin Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının sonucunda ekonomik, siyasi zorluklarla karşılaşması, oluşan uluslararası baskılar, bağımsızlık hareketlerinin olumlu sonuçlanmasına etki etmektedir. Dolayısıyla Batı dışında oluşan ulus-devletler iç dinamiklerin yani ekonomi, siyaset, teknoloji ve toplumsal gelişmelerinin değil Batı'nın modernleşme kılıfı ile yürüttüğü sömürü faaliyetlerine bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır.

Ulus-devletin ayırt edici özellikleri elbette ki ortak bir ulus devlet tanımı yapılması önünde engel değildir. Tüm özellikleri topyekûn göz önünde bulundurduğumuzda karşımıza Guibernau'nun ulus devlet tanımı çıkmaktadır. Ona göre;

Ulus-devlet, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde yasal güç kullanma yetkisine sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek, ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak, gelenekler ile köken mitlerini anlamlandırarak (kimi zaman uydurarak) birleştirmeyi amaçlayan bir tür devletin oluşumuyla tanımlanan modern bir olgudur (1997: 93).

Modern bir olgu olan ulus-devlet; belli bir toprak parçası üzerinde mutlak hâkimiyeti, laik bir anlayışı, siyasal ve ekonomik alanlarda merkezîyetçiliği, kültürel alanda standartlaşmayı temsil etmektedir. Meşruiyet kaynağının karşılığını din, soy ya da krallıktan değil laik, demokratik yapıdan almaktadır. Bütün bu özellikleriyle geleneksel biçimdeki toplumsal örgütlenmeleri işlevsiz bırakan ve değişen koşullara ayak uydurarak gelişen, oluşan bir siyasi yapıdır.

Ulus-devlete dair yapılan genişçe açıklama ve tanımlama ile birlikte eklenmelidir ki yürütülen çalışmada da ulus-devlet oluşumu ve bu süreçteki faaliyetler Batı dışı toplumlarda modernleştirme anlayışı ile gerçekleştirilen sömürüye karşı verilen tepkilerin bir sonucu olduğu ele alınan ülke örneğinden de açıkça anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda ulus-devlet siyasi yapısı, Batılı güçlerin Batı dışındaki bölgeler üzerinde hegoman bir güç olmasının ve sömürü deneyimlerinin yerelde yarattığı olumsuzlukların bir sonucudur.

2.4. Ulus

Ulus kavramıyla ilgili yapılan çalışmalarda; tarihsel, kültürel, ekonomik, siyasi ve coğrafi vb. etmenler dikkate alınarak; birbiriyle koşut veya paralel olan birden fazla tanımla karşılaşılmaktadır. Geniş bir tanım yelpazesinin olması, ulus kavramının birçok disiplin tarafından ele alınmasıyla ilgili olduğu söylenebilir. Bu disiplinlerin farklı yaklaşımı, ulus ile ilgili ciddi boyutta veri sunduğu gibi bir anlam karmaşasına da neden olmaktadır. Ulus kavramını tanımlamaya ya da açıklamaya çalışırken hem bu anlam karmaşasının içinden çıkabilecek hem de çalışmanın alt metinlerine girizgâh olacak şekilde bir yol izlenecektir. Bu hassasiyetle yol alınarak çalışma konusunun kapsamı doğrultusunda kavrama açıklık getirilecektir. Bu bakımdan ulusla ilgili ilk olarak üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan

biri kökenine dair olacaktır. Çünkü ulusun kökeni ile ilgili bilgiler ulus kavramının anlamı için genel bir çerçeve sunacaktır. Köken tarihine ilişkin belirgin olarak iki perspektif öne çıkmaktadır. Bunlardan biri ulusun tarih dışı diğeri ise modern sürecin bir ürünü olduğu ile ilgilidir. Bu her iki yaklaşıma değinilmekle birlikte çalışmanın ana eksenine paralel bir çizgide olan ulus kavramının modern çağa ait bir olgu olduğunu öne süren perspektif temel alınacaktır. Çünkü çalışmanın öznesi olan Cezayir, hali hazırda belli bir siyasi erke erişmiş ve 20. yüzyılda bağımsızlığını kazanmış bir ulus-devleti temsil etmektedir. Bu yüzden çalışmada, bu dönemdeki ekonomik, politik ve kültürel gelişmeler ve değişimler göz önünde bulundurulacaktır. Ayrıca ulus-devlet siyasi yapısı dikkate alınarak çalışmanın yürütülecek olması da bu başlıkta belli bir sınırlandırmaya gitmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan devleti olan ulusların dışında kalan ulus öğeleri de bu başlık altında detaylı bir tartışmaya konu olmayacaktır. Nitekim İskoçlar, Basklar ve Galliler gibi ulus olarak ifade edilen fakat devleti olmayan uluslar (Guibernau, 1997: 178) başlığın dışında kalacaktır. Başlık için uygun görülen şablona sadık kalmak adına ulus-devlet içinde ulusun ne zaman, hangi koşullarda ortaya çıktığı, anlamının ne olduğu ve hangi toplumların ulus niteliği taşıdığıyla ilgili sorulara yanıt aranacaktır. Bu soruların yanıtlarına ulaşmak için yukarıda belirtildiği gibi öncelikle ulusun kökenine doğru bir tarihsel yolculuk ve sorgulayış yapılacaktır. Bu minvalde ulusun kökenine dair ortaya atılan iki perspektiften biri olan tarih dışı yaklaşımını kısaca ele alarak konuya bir başlangıç yapılabilir.

Tarihi dışı yaklaşımını benimseyenler, ulusun varlığını belli bir zaman kesintisine ve yaşanan gelişmeler silsilesine bağlı olarak açıklamamaktadır. Aksine ulusun kökeni, çok eski tarihlere dayandırılmaktadır. Ulusların, birer ulus olarak adlandırılmadan önce gelenek, dil ve basit silah arkadaşlıkları gibi durumların yarattığı ortak duygulara dayanan bir topluluk olarak varlık gösterdiği savunulmaktadır. Tarihsel sürecin evrimsel bir sonucu olarak görülen ulusun içeriğine ve anlamına ilişkin tanımlamalar sürekli değişmektedir. Antik Roma’da doğum veya soy anlamına gelmektedir. Bununla birlikte çoğu yerde düzenli bir anayasası olmayan, medenileşmemiş bir kabile anlamında da kullanılmaktadır. Bu yaklaşıma göre Franklar, Lombardlar veya Burgonyalılar erken ortaçağın başlıca uluslarıdır. Ulus olarak ifade edilen bu toplumlar ortak bir ataya sahip olsalar da siyasal ve toplumsal yapıdan yoksundur (Schulze, 2005: 104-111).

Ulusun kökeninin çok eski bir tarihe ya da modern zamanlara ait olduğunu belirten her iki perspektife eleştirileri¹⁰ olsada ulusun kökeninin geçmişe dayandığına ilişkin bir açıklama Guibernau'dan gelmektedir. “20. Yüzyıl Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler” kitabında ulusun kökeni için Roma'nın çöküşü ve ardından gelen Şarلمان İmparatorluğunun dağılışı¹¹ sonrasına işaret etmektedir. Bu dönemde Batı Avrupa'da görülen bölünmelerin oluşturduğu derebeylik gibi küçük birimlerin evlilik, fetih yoluyla birleşerek daha büyük birimlerde bir topluluk duygusu oluşturmasını ulusun ortaya çıkışına bir referans olarak göstermektedir. Ayrıca Latince'nin yazılı eserlerde¹² ortak dil olarak kullanılıyor olmasını da ulus kültürünün ilk belirtilerinden biri olarak görmektedir. Bu gelişmelerin Avrupa'da karşılık geldiği tarih olan 1100'li yıllar ulusal bilincin ve anayurt duygusunun gelişimi için de gerekli potansiyeli taşıdığı düşünülmektedir (1997: 96-97). Guibernau'nun tanımlaması da dâhil altı çizilen koşullarda oluşum gösterdiği iddia edilen ulusa dair yapılan bu ilk tanımlamalar oldukça yüzeysel ve muğlaktır. Ulusun sahip olduğu sınırlardan, siyasi yapıdan, ortak değerlerden ve kültürden bahsedilmemektedir. Uzunca bir süre bu seyirde devam eden ulus tanımlamaları sonradan değişerek yasal bir çerçeve kazanmakta ve bireyin doğum ile parçası haline geldiği bir topluluğu ifade etmeye başlamaktadır (Schulze, 2005: 99). Ulus için yapılan tanımlamalar bir süre benzerlik gösterebilir sabitlenmiş bir anlam ve içerikten bahsetmek mümkün değildir. Yaşanan gelişmelere bağlı olarak yapılan tanımlama ve açıklamalar da sürekli değişmektedir.

Latince'den gelip bütün modern dillere yerleşen ulus kavramı, ortaçağda etnik ve dille ilgili içeriğin yanı sıra belli bir yerde toplanmış nüfusa da karşılık gelmektedir (Santamaria, 1998: 21). Sınırları belirlenmiş bir toprak parçasında yerleşik olmanın ihtimal verdiği ticari ilişkiler ve savaşlar ötekine karşı içeride bir topluluk duygusu oluşturması ulus olarak nitelendirildiği gibi dışarıda bırakılmış ötekinin coğrafi ve kültürel sınırlarına da dikkat çekiliyor olunması farklı ulusların ortaya çıkmasını

¹⁰ Tarih dışı için eleştirisi; bütün insan gruplarının eski tarihe dayandırılarak aynı potada değerlendirilmesidir. Ulusu modern dönem içinde ele alan yaklaşımı ise bir ulus-devleti olsun ya da olmasın ulus niteliğini almış etnik grupların tarihsel kökenlerinin dikkate alınmaması eleştirilmektedir (Guibernau, 1997: 95).

¹¹ 800'de kurulan Şarلمان imparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun devamı olarak görülmektedir (Başyemenici, 2023:5).

¹²Guibernau'nın sözüne ettiği eserler: Chanson de Roland ve Cantar de MioCid'dır (Guibernau, 1997: 96).

tetiklemektedir (Guibernau, 1997: 97). Çünkü biz ve öteki duygusu bir diğeriyle kurulan yani yabancı olanla kurulan temaslarda daha çok ortaya çıkmaktadır.

Ortaçağda ticaret vb. faaliyetler biz ve öteki üzerinden ortak değerlerin sınırlarını belirginleştirdiği gibi matbaacılığın gelişimi de ortak değerlerin ifadesi olan aidiyet duygusunu pekiştirmektedir. Matbaacılıkla dillerin yaygınlık kazanması ortak bir dilin kullanımına imkan vermektedir. 15. yüzyılın ilk yarısından önce okuma ve yazmayı bilenler; tüccarlar, asiller ve din adamlarıyla sınırlıdır. Okuma ve yazma en çok da din adamlarının tekelindedir. Bu süreçte ilk kez halk, egemen sınıflar, entelektüeller ve din adamları yani toplumun farklı kesimleri aynı dili konuşabilmekte ve düşünmektedir. Çok sayıda insan okuma ve yazma bilmemesine karşın diğerlerinin kendilerine okuduklarını anlayabilmektedir. Bu durum üyeler arasındaki iletişimi artırarak bir topluluk olma duygusu uyandırmaktadır (Guibernau, 1997: 119). Matbaacılık, farklı kesimler arasında dil başta olmak üzere bir ortak değerler manzumesi oluştururken farklı bölgelerde aynı dilleri konuşanları da ortak değerler etrafında birleştirmektedir. Sürecin dilleri yaygınlaştırmasıyla sınıfsal olarak farklı kesimlerden ve coğrafi olarak farklı bölgelerden olan insanlar arasında ortak bir bağ oluşturmaktadır. Avrupa'nın tamamında yani kilisede, siyasette ve eğitimde her ne kadar iletişim dili olarak Latince hâkimse de Avrupa ortaçağda çok dilli bir kıtaya dönüşmektedir. O yüzden Avrupa'nın farklı yerlerinden gelip bir araya toplanan yabancılar dillerine, kendilerini farklı kılan özellik olarak bakabilmektedir (Schulze, 2005: 104). Bireylerin kendilerini farklı kılan niteliklerinden olan dil çatısı altında oluşturdukları birliktelik 16. yüzyılda merkezi ulusal monarşilerin görülmeye başlamasıyla artmakta ve bu durum dilin bir ulusu temsil etmesine dönüşmesini hızlandırmaktadır.

Bütün bu anlatımlardan yola çıkılarak denilebilir ki tarihi dışı perspektife göre çok uzun bir süredir var olan ulusun kökenleri kadim bir geçmişe sahiptir. Ancak 16. yüzyılda İngiltere'de modern ulus fikri doğmakta ve evrensel, meşru bir siyasal örgütlenme biçimi olarak Fransa, Amerikan devrimlerinde belirgin hale gelmektedir (Lacoste, 1998: 49). Evrimsel süreçle birlikte bugünkü kullanımına yakın anlamını, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren edindiği kabul edilmektedir.

Tarihi dışı perspektif ile ilgili yapılan genel bir değerlendirmenin ardından yaklaşıma yapılan bazı eleştirilerin de olduğu söylemek gerekir. Bu eleştiriler; ulusa

dair yaptığı açıklamalarda etnik ve ulus arasında kesin bir ayrımın olmaması ve yer yer etnik grupların ulus anlamında kullanılmasıdır. Bu noktada ulus tanımının olgunun güncel yorumundan uzak olduğu şeklinde değerlendirilmektedir. Siyasi yapıların devamlılığından bahsedilirken de modern öncesi ve sonrası arasındaki ayırmadan, geçirdiği değişim evrelerinden bahsedilmemektedir (Erözden, 1997: 65-66). Siyasi yapılar, yaklaşımın önemsenen öğelerinden olmasına karşın birçok niteliği göz ardı edilmektedir. Böylesi bir tutum, ulus-devletleri kuramsal açıdan eksik aktarılmasına neden olduğu düşünülerek eleştirilmektedir.

Ulusun kökeniyle ilgili açıklamaları olan ikinci yaklaşım ise tarih dışı yaklaşımın karşısına konumlanacak şekilde tarihsel düzlemde ulusu ele almakta ve modern çağın bir olgusu olarak sunmaktadır. Dolayısıyla ulusun oluşumu bazı gelişmelerin, belli bir sürecin ve zaman diliminin tekeline alınmaktadır. Bu bakış açısıyla Fransız Devrimi, ulusun ortaya çıkmasında etkili olan sürecin önemli gelişmelerinden biri olarak değerlendirilmektedir. 1789'da gerçekleşen bu tarihi olayla birlikte egemene meşruluk kazandıran dini referanslar yerini halka bırakmaktadır. Halk olarak nitelendirilen kitle; sınırları kendinden önce belirlenmiş, tarihsel süreçte birleşmiş belli bir toprak parçası üzerinde yaşayanlar olarak tarif edilmektedir (Şen, 2004: 133). Ulusa açık bir göndermenin olduğu halk tanımlamasına dayanarak 1789 ile 1791 yılları arasında Fransa'da krallığın iktidarını kısmen ulusla paylaşmak durumunda kaldığı söylenebilir. 1792-1793 yılları arasında ise ulus bu kısmi olan egemenliğini güçlendirerek yönetimde tam anlamıyla söz sahibi olmaktadır (Guiomar, 1998: 144). Ulus, Fransız Devrimi ve sonrasında yaşanan gerilimli ortamdan Fransa'nın sıyrılıp içerde sükûneti sağlamasında ve tek vücut bulmuş güçlü bir irade sergilemesinde başat bir rol oynamaktadır. Fransız Devrimi bu haliyle Fransız iç siyasetinde etkin bir güç olmuşken yaydığı fikirler bakımından da Avrupa'nın genel siyasi gidişatı üzerinde yaygın bir etkiye sahiptir. Böylesi bir etkinin ortaya çıkmasında Fransız Devrimi'nin, 1750'den¹³ itibaren Avrupa ve Amerika'da yaşanan devrimlerin son halkası olmasıyla ilgili olduğu söylenebilir. Bu anlamda 1789'da ulus, her ne kadar Fransa devleti ölçeğinde ifade ediliyor olsa da aslında sonuçları ve etkileri itibariyle evrenseldir. Bu dönemde Avrupa'da krallıklara karşı yürütülen savaşta

¹³ Burada kast edilen Avrupayı ve dünyayı ekonomik, siyasi, kültürel ve toplumsal bakımdan ciddi anlamda etkileyen sanayi, teknoloji, bilimsel alandaki ilerlemeler ve Amerika'nın bağımsızlık savaşını da içeren bir dizi gelişmedir.

yurttaşlardan oluşan askeri birliklerin başarısı, bu etkinin sonuçlarındandır. Ancak bir süre sonra Fransız Devrimi'nin halklara özgürlük, eşitlik gibi benimsenen evrensel değerleri rafa kaldırılmaktadır. Böyle bir yol ayrımı, 1792'de Fransa ve Avrupa devletleri arasında yaşanan savaşın bir neticesidir. Savaş süreciyle birlikte Fransa, siyasi birimin meşruiyeti için evrensel değerlerin yetersiz kaldığını fark etmektedir. Kendisini diğerlerinden ayrı tutan, siyasi yapısını devam ettirebilen yeni bir meşruiyet kaynağına gereksinim duymaktadır. Bu yeni meşruiyet kaynağında olması beklenen ulus anlayışı; belli bir territoryada sabitlenmiş, aynı kültürel değerleri ve çok önceden belli olan özellikleri taşıyanların oluşturduğu bir toplumsal kitle olarak karşılık bulmaktadır (Erözden, 1997: 56- 57).

Ulusun kapsamı ve etkisine dair meydana gelen dönüşüme rağmen ulusal dayanışma duygusu halen zayıftır. 19. yüzyılın başına kadar da tüm orta ve Batı Avrupa'da kitlelerdeki ulusal dayanışma ruhu etkisini yoğun bir şekilde hissettirememektedir. Bu süreçte ulus kimliğinin ortaya çıkmasında etkili olan temel belirleyici ortak düşman figürüdür. Ortak düşman figürünün varlığı, ulus kimliğinin pekişmesinde etkili bir rol oynamıştır. Avrupalıların ulus kimliğinin tanımlanması; belirlenen territorya, yaşanan hüsümetler, çekişmeler ve aralarındaki farklılıkların çizdiği sınırlarla oluşmaktadır. Nitekim Fransa'nın kendi içinde yaşadığı savaş hali ve Avrupalı krallıklara karşı verilen savaşlar; siyasi yapının dönüştürülmesinde ve biz, ötekiler duygusunun belirgin bir hal alarak ulusal kimliğinin oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir (Schulze, 2005: 173-185). Bir ulusun oluşumunda savaş, çatışma, işgal ve aşağılanma vb. faktörler elbette ki temel aktör değildir ancak ulusal kimliklerin oluşumunda katalizör görevi üstlenebilmektedir.

19. yüzyılın başında Avrupa'da halen ütöpik olan ulus, 20. yüzyıla gelindiğinde somut bir noktaya taşınmaktadır. Bu yüzyıl ile birlikte ulus ilk etapta Avrupa'da olmak üzere tüm dünyada siyasi yapıların meşruiyetinin başat argümanı olmaktadır (Schulze, 2005: 135). Ulus, ulus-devlette sadece üyelerinin toplamının ötesinde kültürel ve siyasi olarak da artık varlığından söz edilen bir olgudur. Siyasi bir kararlılık kazanmış Batı Avrupa'nın ulus-devletleri, ulus fikrini topluma yayabilecek okullara ve silahlı kuvvetlere sahiptir. Orta ve Doğu Avrupa'daki ulus devletleri ise kitap ve gazetelerden oluşturdukları yayın ağı, siyasi partiler, dernekler ve sosyal toplantılar yoluyla ulus

fikrini yaygınlaştırmaktadır (Schulze, 2005: 185). Bu araçlarla devletlerdeki ulus anlayışı, baskın hale gelmektedir.

Yayın aracılığıyla ulus fikrinin yaygınlaştırılacağına veya pekiştirileceğine dair Anderson da iddialı bir yaklaşım içindedir. Ona göre sanayi toplumunda gelişen kapitalist yayıncılıkla birbirilerini tanımayan ve hiç görmeyenler aynı kitabı ya da gazeteyi aynı anda okuyarak oluşturdukları hayali kitlenin bir parçası olmaktadır. Bu hayali kitlenin belirli bir dil ile düşünenlerin, konuşanların; belirli kültür öğelerine sahip olanların anılarda, değerlerde, geleneklerde ve hedeflerde paydaş olarak oluşturdukları topluluk bilinci ulusal bilince karşılık gelmektedir (Akt: Guibernau, 1997: 119). Anderson'nun sanayileşme ve ulus kimliğinin oluşumu arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ortaya koyan bu yaklaşımına benzer bir tavır Ernest Gellner'de de görülmektedir. Gellner, bu yaklaşımı geleneksel tarım toplumundan yola çıkarak açıklamaktadır. Ona göre geleneksel toplumların kendi kendine yeten yaşam biçimleri kültürel farklılaşmayı etkin kılmaktadır. Geleneksel toplumlardaki bu kültürel çeşitliliğin ortak kültür, değerler ve beklentiler etrafında biçimlenen ulus oluşumunun önündeki en büyük engel olduğu görüşündedir (2008: 146-147). Wallerstein'in; "Kapitalist dünya ekonomisinin siyasal üst yapısı olarak devletlerarası sistemin gerisinde ve dışında kalan siyasal yapıların ulus olması gerekmezdi ve de değillerdi" (1995: 104) ifadesi de Anderson ve Gellner'in düşüncesini destekler niteliktedir. Bu manada sanayi toplumunun ortaya çıkışı kültürel homojenleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Bu dönemin ekonomik mantığı, işleyişi gereği verimliliğin ve dolayısıyla karın devamlı artışı makul olandır. Bu konuda sürekliliğin sağlanması için bireyler eğitim yoluyla belli uzmanlıklara ve bir dili öğrenmeye yönlendirilmektedir. Bunun sonucunda oluşan türdeş kimlikler ulusal kimliklerin temsilleri olarak kabul edilmektedir.

Eğitim, yayın ve askeri yollarla türdeş kimliklerin oluşturulması, ulusun tarihin belli bir kesitinde ve coğrafyasında kendiliğinde doğal bir sürecin değil insan iradesinin ve etkisinin bir sonucu olarak ortaya çıktığının da göstergesidir (Anderson, 2011: 20). Bu araçların kullanımıyla ulusların inşasında; ulus kimliğini ve düşüncesini destekleyen öğelerin hatırlanmasına öncelik verilirken ulus algısını olumsuz etkileyeceği düşünülen bazı öğelerin de bilinçli bir şekilde unutturulması ya da değersizleştirilmesi tercih edilmektedir. Bu şekilde ortak değerler, hedefler, çıkarlar,

politikalar etrafında toplanacak homojen bir ulus kimliğinin inşası mümkün görülmektedir (Şen, 2004: 134). Bu homojen kimliğin yani ulus kimliğinin varlığı; ulus-devleti meşrulaştıran, ulusun mevcudiyetini koruyan ve gelecekteki varlığına teminat veren bir işleve sahiptir.

Ulusun modern döneme ait olduğu iddiasında olan yaklaşıma göre modern çağa ait gelişmelerin sadece ulusların doğuşunu, gelişimini zorunlu ve gerekli kıldığı görüşü hâkimdir. Öne sürdüğü görüşleri önemli ölçüde kabul görse de bazı eleştirilere de maruz kalmaktadır. Yapılan kaydedeğer eleştirilerden biri, mevcut ulus-devletlerin kendilerinden önce aynı territoryada var olan siyasi birimlerle ilişkisini göz ardı ederek bu sınırlardaki varlığını neredeyse tesadüfî bir olgu olarak değerlendirmesiyle ilgilidir (Erözden, 1997: 73). İkinci bir eleştiri ise ulus olgusunun sadece Avrupa’da görüldüğüne dair görüşün ağır basmasıdır. Ulusun Avrupalılara özgü ve uygun bir olgu olduğu yönündeki tutum Vietnam, Tayland, Japonya, Kore gibi çok eski ulusların ve sömürgelerdeki ulus oluşumlarını görmezden gelinmesine neden olmaktadır. Bu anlayış özellikle de sömürgelerdeki ulus oluşumunu; Avrupa ülkelerindeki oluşumlardan hiçbir farkı olmayan, yerel bir niteliğe çağrışım yapmayan ithal edilen bir olgu olarak sunmaktadır. Dolayısıyla olgunun habitat alanının sadece Avrupa ile sınırlıymış gibi lanse edilmesi, farklı ulus oluşum süreçlerinin ve biçimlerinin ihtimal dâhilinde bile olmaması eleştirilmektedir (Lacoste, 1998: 50). Bütün bu eleştirilerle birlikte ulusun tarih dışı anlayışına göre ulus olgusuna çok daha net ve doyurucu bir tanımlama getirebildiği ve günümüz ulus olgusunu anlaşılır kılan bir çizgide olduğu söylenebilir.

Ulusun kökenine ilişkin birbirinden farklı görüşler sunan iki temel anlayışa ve bunlara yöneltilen eleştiriler geride bırakıldığına göre bir toplumda ulus oluşumunun olduğuna nasıl karar verilir sorusuna yanıt aranmaya başlanabilir. Bu soruya Hobsbawm’ın yanıtı; bir toplumun ulus niteliği göstermesi için üç temel ögenin olması gerektiği yönündedir. Bunlarından ilki bir toplumun şimdiki zamanda ya da yakın geçmişteki bir devlet ile tarihsel bir bağının olmasıdır. İkinci ise oldukça eski bir geçmişi temsil eden yazılı veya yazılı olmayan bir kültüre sahip ve yönetim geçmişi olan bir seçkinler zümresinin olmasıdır. Son olarak da fethetme kabiliyeti göstermiş olması gerekmektedir (1993: 133). Bütün bu öğeleri taşımasıyla birlikte bir toplumun ulus niteliğine sahip olabileceği belirtilmektedir. Renan’ın ise bir toplumun ulus

niteliği taşıması için hissiyat, ruhani ilkelerine sahip olması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu ilkeler doğrultusunda bir toplumda geçmişin ve şimdinin var olduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır. Geçmişin ortak ve birikmiş hatıraları, şimdinin geçmişin hatıralar mirasına yenilerini ekleme iradesi, ortak karar verme ve yaşama isteği taşıdığını vurgulamaktadır. Bu niteliklerle ulus; yaşanmış, yaşanan ve yaşanacak fedakârlık duygusunun ağır bastığı bir dayanışmayı ifade etmektedir. Bunun için ulus oluşumu, toplumda ayrıştırmayı salık veren pek çok şeyin unutulmasını ve dayanışma ruhunu ortaya çıkaracak ortak olana da sahip çıkmayı gerektirmektedir (Renan, 2019: 50).

Bir toplumdaki ulus oluşumunda ortak olanlara sahip çıkmaktan kast edilen ırk, din, dil, coğrafya vb. birçok öğeyi içermektedir. Bu öğeler üzerinden kurulmuş olunan bir ortaklık ulus oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Ancak ulus oluşumu için kıymetli olan bu öğelerin hiçbirinin tek başına ulus olgusunun oluşumu için bir anlam ifade etmediğini de belirtmek gerekir. Ulus, bir ırkın varlığından ziyade birden fazla etniğin karışımına karşılık gelmektedir. Örneğin Fransa ulusu Kelt, İber, Germenlerden; Almanya ulusu Germen, Kelt ve Slavlardan oluşmaktadır. İtalya'ya da ise ulusu oluşturan ırklar o kadar iç içe geçmiştir ki onları birbirinden ayırt etmek bile güçleşmiştir. Ulus tanımının karşılığı sadece dil faktörü ile de açıklanamaz. Bir an öyle olduğu varsayımıyla hareket edildiğinde karşımıza çıkan tabloda Güney Amerika'nın İspanya'dan, Birleşik Devletlerin Büyük Britanya'dan ayrı olması ya da aksine İsviçre'nin birliği açıklanamaz bir muamma olacaktır. Din olgusu da bir ulus tanımını tek başına karşılayamaz. Bir ulus oluşumu için çokça önemli olan ortak beklentiler, hedefler ve çıkarlar da keza tek başına bir ulus tanımı için bir anlam ifade etmemektedir. Coğrafya da birçok topluma ev sahipliği yapmış bir tarihselliğe sahip olmasına rağmen hiçbir toplum için mutlak bir territorya olduğu söylenemez (Schulze, 2005: 97). Geçmişte ve şimdide ulusların mevcut territoryalarının değişebildiğine tanık olunması gelecek için de bu ihtimale açılan bir kapının olduğu unutulmamalıdır.¹⁴

¹⁴ Bu duruma yakın tarihten bir örnek vermek gerekirse İsrail devleti 1948'de gelip yerleştiği yeri ulus-devlet sınırları olarak ilan ederken burada bulunan Filistinliler ise mevcut sınırların dışına çıkartılmaktadır. 7 Ekim 2023'te patlak veren İsrail ve Filistin savaşı ile Filistinliler yine ulus-devlet sınırların da yer alan Gazze ve Batı Şeria'dan Mısır'ın Sina çölüne sürülmek istenmektedir. Boşaltılan yerlere İsraililerin yerleştirilme talebi de ulus-devletler için territorya'nın değişebileceğini güncelliğini göstermektedir.

İrk, din, dil, coğrafya öğeleri dışında ulus olgusu için ifade edilmesi gereken iki önemli öge de kültür ve iradedir. Bu iki öge de diğer öğelerde olduğu gibi tek başına ulus tanımlamak için yeterli değildir. Söz konusu kültür ile anlatılmak istenen; simgeler, yaşam tarzları, ifadeler, iletişim şekilleri ve fikirlerdir. Kültür ile birlikte söz konusu niteliklerde bir standartlaşmaya ve birliğe varılmış olunması ulus oluşumu üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Kültürde türdeş olma haliyle birlikte bir toplumun üyelerinde oluşan aidiyet duygusu bir ulusa ait olma ve bağlılık hissetme anlamına gelmektedir. Bunun haricinde bireyler ortak özellikler taşıdıklarına ve buna karşılık birtakım haklara sahip, sorumluluklara gönüllü olduklarına kendilerini ikna ettikleri oranda bir ulus kategorisinde düşünülebilir (Gellner, 2018: 78). Bir toplum belirtilen tüm bu nitelikleri sergileme potansiyeline sahipse belirli bir toprak parçası üzerine yerleşmiş bir insan grubunda oluşan topluluk bilincinin; ortak bir kültürün, geçmişin, gelecek projesinin varlığının ve kendi kendini yönetme hakkına sahip olma isteğinin karşılık bulduğu olgu ulustur (Guibernau, 1997: 92-93). Ulusun varlığı ile toplum ortak bir siyasete ve tarihe de sahip olmaktadır.

Ulusun ortak öğeler üzerinden ifade edilmesi hem üyeleri arasındaki benzerliğe hem de dışarıdakilerin farklılığına vurgu yapar. Bu durum bir toplumdaki ulusun sınırlarını ve niteliklerini dışardakine göre kesin çizgilerle çizerken dışardaki için de aynı işlevi görmüş olmaktadır. Bu ortak öğelerin ulus oluşumundaki bir başka etkisi de bağlantılı olduğu birtakım sembollerle ulus üyeleri arasındaki farklılıkları gizlemekte, ortak olanları ise öne plana çıkararak bir grup duygusu yaratmaktadır. Bireyler kendilerinde topluluk duygusu uyandıran bu sembollerle ve simgelerle özdeşleştiği ölçüde güçlü bir ulus kimliği kendisini görünür kılmaktadır (Guibernau, 1997: 142). Bu ulusal kimliğin tarihsel ve kültürel miras şeklinde ulus hafızasında yer alarak kalıcılaşmasında da ulus ve ulus-devlet arasındaki uyum oldukça belirleyici bir etmen olmaktadır.

Ulus ve devletin uyumu güçlü bir ulus kimliğini desteklemesiyle birlikte dil, tarih, territorya, kültür gibi var olan ya da icat edilen ortak değerlere dayalı olarak beliren ya da inşa edilen aidiyet bilinciyle ortaya çıkan ulusun ve ulus-devletin varlığını sürdürebilmesi için de ciddi bir etkiye sahiptir. Ulus ve devletin örtüşüyor olması ortak değerler etrafında birleşen homojen bir nüfusun ve ardından gelen bir topluluk bilincinin varlığı demektir. Bu koşullarda devlet bünyesinde bulunan

azınlıklar belli bir seviyede de olsa asimile edilmiş olunmaktadır. Azınlık statüsünde olanların kendi ulusunu oluşturacağı koşullar zayıf olduğundan devletin benimsediği ulus politikası biz duygusunu büyük ölçüde oluşturmaktadır. Bu tahammüllerle oluşan devlet ulusu; bağlı bulunduğu siyasi yapı ile uyumlu, dengeli bir görüntü içindedir.

Ulusun ve devletin örtüştüğü toplumlarda siyasi, ekonomik, bölgesel, dinsel, dilbilimsel ve kültürel gibi farklı alanlardaki ilişkilerde görülen başarı, ulus varlığının kökleşme şansını arttırmaktadır. Yönetenlerin siyaset dışı alanlarda kurmuş olduğu güçlü bağlar, yönetilenler arasında topluluk duygusunu giderek güçlendirmektedir. Siyasi iktidarın bireyler arasında güçlü bir topluluk duygusu yaratması, yönetmeyi de kolaylaştırmaktadır. Avrupa’da bu koşulları gerçekleştiren büyük ulus-devletler, bazı ulusları asimile etmiştir. Ancak güçlü bir devlet ulusu anlayışına sahip olmayı başaramayan bazı Avrupa devletleri ise bünyelerinde bulunan diğer ulusların güçlenmesine yol açmaktadır. 1919’da da Versay Antlaşması ile yeni ulus-devletlerin ortaya çıkması bunun bir sonucudur (Guibernau, 1997: 123-125). Avrupa örneğinde görüldüğü gibi ulus ve devletin örtüşmediği durumlarda uluslar güçlenerek yeni ulus-devletler kurulabilmektedir.

Bir devlet bünyesinde ortak bir ulus fikrini özümsememiş ve asimile edilmemiş ulus ya da uluslar varsa bunlar arasında bir yabancılaşma söz konusu olmaktadır. Ortak biz duygusu dışında yer alan ulus fertleri devleti yapancı bir kurum olarak algılamaktadır. Bu algı bireyin devlet politikalarıyla özdeşleşmesini engellemektedir. Bu koşullarda devlet, kendi meşruiyetini gerçekleştirme isteğiyle nüfusu homojenleştirme politikalarını devreye koyarak ortak bir kültür, simgeler dizisi ve değerler sistemi oluşturma çabasına girmektedir. Yürütülen homojenleştirme politikalarının devlet ulusu dışında kalanlarda kimi zaman bekletinin dışında bir etki yaratması, bu ulus yapılarında güçlü bir topluluk duygusunun oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu koşullarda devlet iktidarına karşı ilk tepkileri kültürel boyuttadır ancak talepleri karşılanmadığı takdirde bu tepkilerin askeri bir mücadeleye evrilmesi muhtemeldir (Guibernau, 1997: 111). Askeri mücadelenin arzu edildiği gibi olumlu sonuçlanması yeni ulus-devlet oluşumlarına meydan vermektedir.

Ulus ve devletin örtüşmeme hali sömürgelerde de çokça rastlanan bir durumdur. Sömürge yönetimlerinin siyasi, ekonomik, kültürel açıdan kendi değerlerini ön plana çıkarma çabası zamanla yerel olanı ortadan kaldırma ya da unutturma

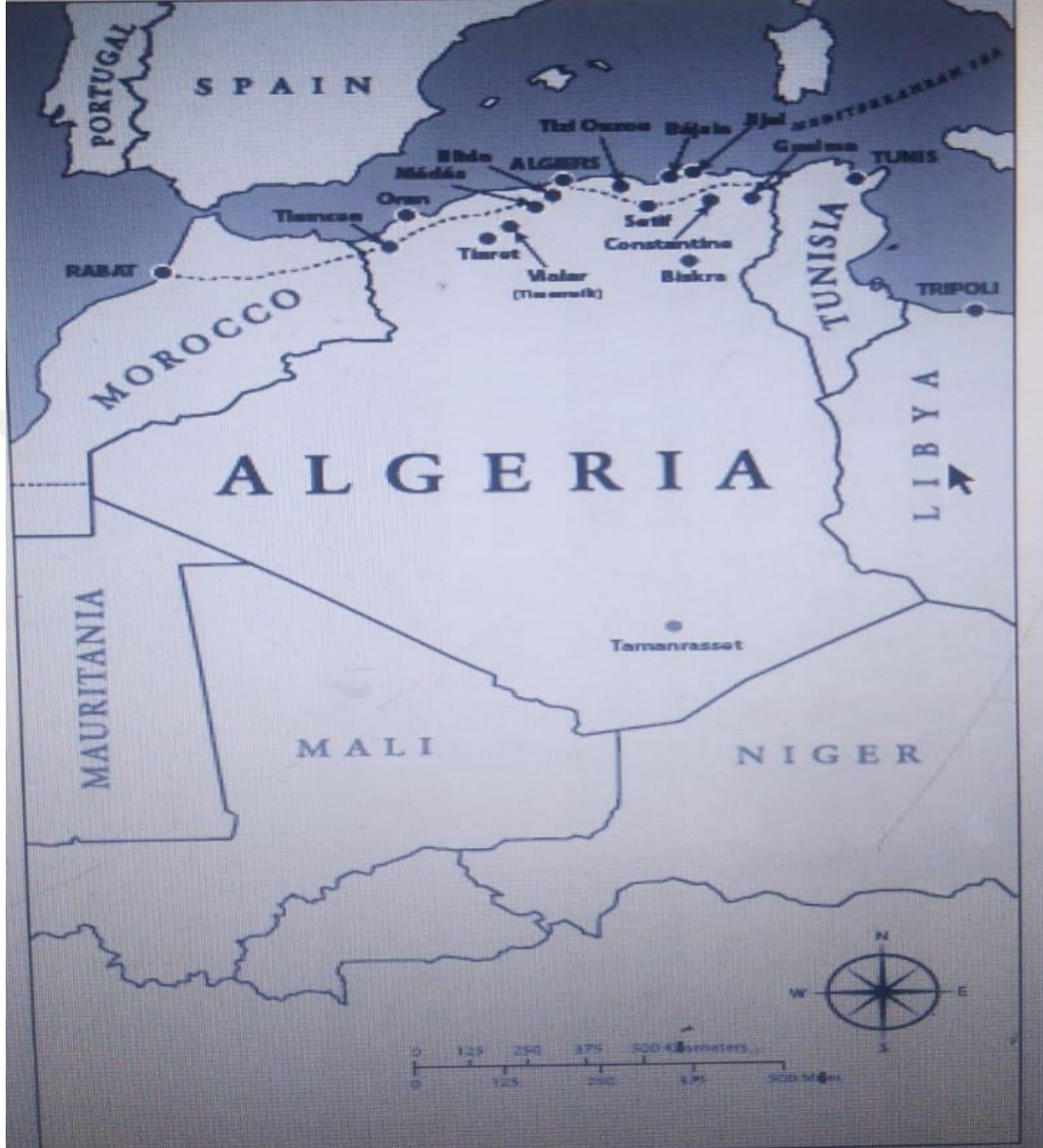
çabasına dönüşmektedir. Bu durum yerel halkın ortak değerler, gelecek, amaç ve beklentiler etrafında kenetlenmesinde motive edici olmaktadır. Oluşan ortak duyguyla belli bir kimlik örüntüsü etrafında birleşen kitle, ulusu oluşturmakta veya zaten var olan ulusu sinmiş halinden sirkeleyerek canlandırmaktadır. Bu ulus varlığını riske eden sömürge koşullarının ortadan kaldırılması için burada da atılan ilk adım, kültürel değerlere daha da çok sahip çıkmak olmaktadır. Kültürel boyutta verilen ilk tepkilerin anlamlı bir karşılığı olmadığı anlaşıncaya bu tepkiler askeri bir niteliğe bürünmektedir. Zamanla örgütlü bir biçimde yürütülen faaliyetler, bağımsızlık mücadelesi şeklini alarak devam etmektedir. Bağımsızlık mücadelelerinin istenen şekilde sonuçlanmasıyla sömürgelerde yeni bir siyasi yapılanma olarak ulus-devletler ortaya çıkmaktadır. Sömürgeleştirilenin yoğun yaşandığı Afrika kıtasında da ulus-devlet oluşumlarının benzer süreçleri takip ettiği söylenebilir. Burada egemen olmak isteyen sömürge yönetimine karşı yerel kendi ulusunu güçlü kılarak oluşturduğu ulus kimliğiyle bağımsızlık hareketleri başlatılmaktadır. Sömürgeci güçlere karşı bağımsızlık hareketlerinin beklenildiği gibi sonuçlanmasıyla ulus-devlet oluşumları ortaya çıkmaktadır.

Görüldüğü üzere ulusun ortaya çıkmasında bir değil birden fazla etmen belirleyici olmaktadır. Ulus olgusunun varlığından söz edebilmek için ortak öğelerin varlığına gereksinim duyulduğu doğru bir yargıdır. Ancak bir topluluğun sahip olduğu coğrafya, tarih, kültür, ekonomik koşullar gibi öznel değerler ve zamansal faktörler ulus oluşumunda, gelişiminde farklılıklara yol açabilmektedir. Bu açıdan ulusların oluşumu ve gelişimi tek ve zorunlu bir evrimsel çizgide gösterilemez. Örneğin günümüz Japonya, Vietnam, Fransa ve İngiltere ulus ya da ulus-devlet olarak anılmaktadır. Bu devletlerin siyasi yapılarının bir geçmişe dayandırılması kıyaslanılabilsen dahi geçirdiği tarihsel süreçler farklıdır. Çoğunluk için ortak denilebilecek nokta yabancı saldırılarına karşı savunmak durumunda oldukları bir teritoryanın varlığıdır (Lacoste, 1998: 52). Bu açıdan her ulusun ve devletin ortaya çıkmasında tek bir çizgisellikten bahsedilemeyeceği gibi her ulusun ve devletin de öznel tarihi içinde bir süreklilik içinde olduğu söylenemez. Meşruiyet zemini kazandırmak maksadıyla ulus ya da ulus-devletlerin tarihsel bir süreklilik içinde olduğu vurgusu bir yanılgıdır. Uluslar değişen ekonomik, siyasi ve askeri koşullara bağlı olarak bulundukları teritoryayı değiştirebildikleri gibi anıldıkları isimleri de zaman zaman değiştirebilmektedir. Bu duruma, sömürgelerde çokça rastlanmaktadır.

Örneğin bir zamanlar Cezayir, Fransa'nın Cezayir'i olarak anılırken günümüzde ise Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyet olarak bir ulus devleti temsil etmektedir. Böylece sömürgecilikten kurtulan Cezayir gibi genç uluslar sömürü geçmişleri ile aralarındaki bağı kopararak çağdaş ulus tarihindeki yerlerini almaktadır (Balibar, 1995: 109-115). Ulusların kesintisiz bir tarihseliğin içinde olduğu, belli bir gelişim çizgisi takip etmek zorunda olduğu şeklindeki yargı, Cezayir'i referansla genel geçer bir kabul olmadığı söylenebilir. Sömürgelerde ulusun ortaya çıkmasına zemin hazırlayan koşullar, yarattığı etki ve tarihi Avrupa'daki süreçlerden tamamiyle farklıdır. Çalışmanın; sömürge'deki ulus-devlet oluşumuyla bağlantılı olması ulus, ulus-devlet oluşum ve süreçleri ile ilgili öne sürülenlerin somut verilerle de teyit edilmesine olanak verecektir.

2.5. Kuzey Afrika ve Modernleşme Süreci

2.5.1. Kuzey Afrika ve Genel Özellikleri

Harita 2.1. Cezayir Haritası

(Drif, 2017: xxi)

Kuzey Afrika; Cezayir, Mısır, Libya, Tunus ve Fas ülkelerini içine alan bir bölgedir. Bu ülkelerin ya da bölgenin coğrafi olarak kapladığı alan, Akdeniz kıyı bölgesi ve Sahra çölü arasında kalan alan olarak belirtilmektedir (Gritzner, 2006: 3). Bölge başlangıçta kıta ismi olan Afrika ile anılmaktadır. Kıtaya ismini veren bölgeye

Afrika denilmesiyle ilgili birtakım iddialar vardır. İlk iddiaya göre Latince’de güneşli anlamına gelen “Aprica” ya da Yunanca’da soğuksuz anlamı olan “Aphrice” sözcüklerinden esinlenen Romalıların kıtaya Afrika dediğidir. Fakat Afrika adı Romalılarca daha çok kıtanın, Avrupa’nın güney uzantısı sayılan kuzey kıyıları için kullanılmaktadır. Kuzey Afrika kıyılarında bir dönem hüküm süren Romalıların kendi yerleşim alanlarının güneyindeki bölgeye, Kartaca’nın güneyindeki bir Berberi topluluğundan dolayı “Afrigler Ülkesi” ya da “Afriga” ifadelerini kullandığı öne sürülmektedir. Bir başka iddia ise Afrika adının bugünkü Tunus dolaylarındaki verimli bir bölgeye ilişkin olduğu ve “Mısır başakları” anlamına geldiği yolundadır. Başlangıçta yalnızca Tunus için kullanılan Afrika adı, daha sonra Mısır’ın batısındaki diğer kıyı ülkelerinin tamamı için kullanılmaktadır (Gürkan, 2014: 471). Ancak bölge için kullanılan Afrika ifadesi günümüzde tüm kıtayı temsilen kullanılmaktadır.

Bölgenin başlangıçta Afrika ismi ile anılmasına dair yapılan açıklamalarda da açıkça görüldüğü gibi büyük ölçüde coğrafi konum ve nitelikleri dikkate alınmaktadır. Kuzey Afrika’nın mevcut jeopolitik konumu; bölgenin tarihsel seyri, demografik yapısı, ekonomisi, diğer bölgelerle ve kıtalarla ilişkisi, hatta bugünkü Afrika’nın şekillenmesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Jeopolitik konumu itibariyle burada deniz yolu taşımacılığının bulunması ve karadan ulaşımın gerçekleştiriliyor olunması bölgenin dünyanın diğer bölgeleriyle çok daha fazla etkileşim içinde olmasını olanaklı kılmaktadır. Bu koşullar bölgenin kıtanın diğer bölgelerine kıyasla daha büyük kültürel ve ekonomik bir alış verişi içinde olmasına imkan tanımıştır (Gilbert&Reynolds, 2016: 30). Ayrıca bölgenin Afrika, Avrupa ve Asya gibi üç kıtayı birbirine bağlayan bir kavşak konumunda olması deniz ticaretini etkilediği gibi kültürlerin keşisim noktasında yer almasında da belirleyici olmaktadır. Nitekim bölge ülkeleri, üç kıta arasında stratejik açıdan önemli bir konumdadır. Jeopolitik konumunun bölgeye sağladığı bu avantajlar birçok medeniyete de ev sahipliği yapmasına müsaade etmiştir. Günümüzde her ne kadar Arap kültürünün, dilinin ve inançsal bakımdan İslamiyet’in hâkimiyeti varsa da bölgenin kayde değer bir kültürel zenginliği de miras aldığı söylenebilir. Zengin bir dil çeşitliliğine sahip olan bölgede özellikle Afro-Asya dil ailesinin yaygın bir kullanımı vardır.¹⁵ Bölgenin en belirgin karakterini baskın olarak kullanılan diller belirlemektedir. Bölgede yaygın olarak

¹⁵ Arapça ve ibrance dilleri bu dil ailesi içinde yer almaktadır (Gilbert, Reynolds, 2016: 73). Kuzey Afrika’dan ortadoğuya kadar olan geniş bir coğrafyada konuşulmaktadır.

kullanılan Arapçanın yanı sıra etkin bir şekilde kullanılan dillerden biri de Berberice'dir.

Önemli bir kültürel zenginliğe sahip olan bölge; hukuk, matematik vb. disiplinlere, tekerlek gibi teknolojik araçların ve yazının gelişimine yaptığı değerli katkılarla bilinmektedir (Gritzner, 2006: 2-5). Bilim ve teknolojiye katkıları ortada olan bölgede, kıtanın bilinen ilk kayıtlı belgesinin bulunması, elbette ki bizleri şaşırtmamaktadır. Bu belgeye, MÖ 3300 tarihinde Mısır'da rastlanmaktadır (Öztürk, 2010: 10). Tarihsel açıdan muazzam bir bölge olan Kuzey Afrika birçok hususta modern dünyaya en çok katkı sunan bölgedir. Bundandır ki insanlık tarihinin en eski atası sayılan Sahelanthropus tchadensis, Kuzey Afrika'da yaklaşık yedi milyon yıl önce dolaşmakta ve ateşin ilk kullanımına tanık olan insanlar bu bölgede bulunmaktadır. Birçok tarihsel ilke ev sahipliği yapan bölge, bitkilerin ekilmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi yönünden de çok eski bir geçmişe sahiptir. Yapılan birçok denemenin ardından 18 bin 500 yıl önce nehir yatağında nihayet buğday, arpa, hurma, mercimek yetiştirilmeye başlanmaktadır. Çoğu bilim insanı, Kuzey Afrika'da Nil'in taşkın yatağında yetiştirilen bu ürünlerin yapılan ilk tarım olduğu kanaatindedir (Gritzner, 2006: 2). Gerçekleştirilen bu tarımsal üretimde, bölgenin sahip olduğu iklim koşullarından kaynaklı sulu tarım daha çok yaygındır. Sulu tarım, nehir ve yer altı sularından faydalanılarak yapılmaktadır. Dolayısıyla tarımsal üretim, toprağın tuzdan arındırılması ve yer altı su kemerleriyle uzak yerlere suların taşınması gibi yöntemlerle gerçekleştirilmektedir. Toprağın tuzdan arındırılması; yoğun yağışlardan sonra oluşan sel sularının topraktaki tuzu seyreltmesidir. Oldukça yağış almış topraklarda sel sularının çekilmesiyle geride hem fazla tuzdan arınmış hem de ekimin kolayca yapılmasına uygun nemli yumuşak topraklar kalmaktadır. Yer altı sularından faydalanılarak yapılan tarımsal üretim için de çeşitli derinliklerde kuyular kazılmaktadır. İlk etapta bu kuyular el ile kazıldığından derinlikleri en fazla 120 metreye kadardır. Ancak sonrasında kazılan modern kuyuların derinliği 915 metreyi bulmaktadır. Bu süreçte gerçekleştirilen tarımsal üretimde, dönemin koşulları itibariyle modern denilebilecek pek çok üretim tekniğinden ve yönteminden faydalanılmaktadır. Tabii ki yer yer yanlış uygulamaların ve yöntemlerin kullanıldığı tarımsal üretimin de olduğu söylenebilir. Buna rağmen bölgede üretilen ürünlerin çoğunun üretim hacmi dünya ortalamasının üzerindedir.

Bölgede sulu tarım yaygın olmakla birlikte kuru tarım da yapılmaktadır. Sulama sistemlerine dayanmayan bu üretim biçimi, su kaynaklarının sınırlı olduğu ve sulama sisteminin gelişmediği kurak iklimin hâkim olduğu bölgelerde icra edilmektedir. Buradaki sınırlı yağışa rağmen çoğu çiftçi tamamen yağmura bağımlı bir şekilde üretimini sürdürmektedir. Kuru tarımın yapıldığı yerlerde buğday, arpa, yulaf, darı gibi tahıl ürünleri yetiştirilmektedir. Özellikle kuzeybatı Fas'ta, Cezayir'in yüksek yaylarında bu tarımla ilgili birçok teknik binlerce yıldır uygulanmaktadır. (Gritzner, 2006: 89-91). Tarıma dair tüm bu gelişmelerin ışığında denilebilir ki Kuzey Afrika bölgesi binlerce yıl önce yerleşik tarımı icra etmektedir. Yerleşik tarımın yapılması bölgede devlet düzeyinde toplumların gelişmesine zemin hazırlamıştır (Gilbert&Reynolds, 2016: 30).

Kuzey Afrika bölgesi gerçekleştirdiği üretim ve kullandığı üretim teknikleriyle günümüze önemli bir miras bırakırken sahip olduğu zengin yer altı kaynaklarıyla da bölge ve kıta tarihinin şekillenmesinde önemli bir role sahiptir. Bölgede önemli ölçüde petrol, doğalgaz, kömür demir cevheri yatakları bulunmaktadır (Gritzner,2006: 16). Burada petrol gibi yer altı kaynaklarının keşfiyle tarımsal üretimin ekonomideki hâkimiyeti yavaş yavaş çözülmektedir.

Bölgenin zengin yer altı kaynaklarının ve önemli jeopolitik konumunun olması, uzun yıllar göçlere ve işgallere maruz kalmasına neden olmaktadır. Bu göç ve işgaller, bölgenin bugünkü kültür kodlarının oluşmasına önemli bir etkisi vardır. Bölgenin işgali ilk olarak Fenikeliler ve Kartacalılar tarafından MÖ yaklaşık 1100'de gerçekleşmektedir. Fenikelilerin, İspanya ile olan ticari faaliyetlerinden dolayı rotaları Batı Akdenize doğrudur. Karşılıklı ticari faaliyetlerin yürütüldüğü bu dönemde deniz taşımacılığında yaşanan sıkıntılar, Fenikelilerin rotalarını değiştirmelerine yol açmaktadır. Belirlenen yeni rotada Fenikeliler, açık denizlerden ziyade Kuzey Afrika kıyılarına yönelmektedir. Bu rotada devam eden ticari ilişkiler, Fenikelilerin Kuzey Afrika'daki ilk yerleşim yerlerini belirlemede etkili olmaktadır. Bu yerleşim yerleri, önemli ölçüde İspanya ile yapılan ticaretin güzergâhı üzerinde bir uğrak yeri ve bir ara liman tedarik etme ihtiyacından doğmaktadır. Fenikeliler, Fas'ın Atlantik kıyılarındaki bugün Larashe yakınında yer alan Liksus'a, daha doğu'da ve kıyıda bulunan Melilla, Sharshal (Cherchel), Hippo Regius (Bona), Utica, Hadrumetum (Susa), Sabratha, Oea (Trablus) ve Leptis'e yerleşmektedir (Abun-Nasr, 1975: 13). Yerleştikleri bu yerlerde

Fenikeliler, bilgilerini ve deneyimlerini de aktarmaktadır. Nitekim buralarda iklim koşullarının uygun olmasıyla birlikte bilgi ve tecrübelerine dayanarak incir, şeftali, üzüm ve zeytin vb. ürünlerin üretimlerine aracı olarak tarımsal üretime girişmektedirler (Wright, 1969: 34).

Fenikelilerle birlikte bölgede ilk istilayı gerçekleştirenlerden biri olan Kartaca, MÖ 1000 tarihinde Fenikeliler tarafından kurulmuş bir kolonidir. Kartaca'nın günümüze karşılık gelen yerleşim yeri Tunus'un kuzeyidir. Kartacalılar, Batı'ya kadar olan tüm Akdeniz kıyılarında ve Batı Afrika Savan krallıklarına uzanan bölgeye kadar ekonomik etkinlikler geliştirmektedir (Gilbert&Reynolds, 2016: 131). Denizcilik, madencilik ve ticaret ile ilgilenen Kartacalılar öncelikli olarak gümüş, altın vb. değerli madenlerin, tekstil malzemelerinin ticaretiyle uğraşmakta ve şarap, buğday, zeytinyağı üretimini yapmaktadır (Naylor, 2009: 28). Bölgede etkin varlığını hissettiren Kartaca da Mısır gibi erken dünya tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Fenikeliler ve Kartacalılar dışında Kuzey Afrika'da varlık gösteren bir başka güç ise Roma'dır. Bölgede 650 yıllık hâkimiyet kuran Roma MÖ 146 yılında Kartaca'yı yenerek Kuzey Afrika'da hâkimiyeti ele geçirmektedir (Abun-Nasr, 1975: 29). Romalılar, Tunus'tan Fas'a kadar olan kısmı dört bölgeye ayırmaktadır. Bunlar: Afrika, Numidia, Moritanya Caesariensis ve Moritanya Tingitana bölgeleridir.¹⁶ Romalılara ait birçok kalıntıya, esere Cezayir'de ve Fas'ta rastlanmaktadır. Ancak İtalya'dan gelenlerin çoğunun yerleştirildiği Cezayir, Romalılar için Fas'tan çok daha önemli bir yer olmuştur (Parker, 1987: 4). Hâkimiyet kurduğu yerlerde kendi kültürünü nüfuz eden Romalılardan Afrika'nın kadim halklarından olan Berberiler de etkilenmektedir. Berberiler Roma medeniyetini ve siyasi kurumlarını benimsenmektedir (Abun-Nasr, 1975: 36). Romalıların bölgedeki ve ayrıca kıtadaki etkisini anlatan bir başka önemli detay ise kıta adının modern kullanımı olan Afrika ifadesinin Roma dönemine ait olduğuyla ilgilidir. Afrika ifadesinin Romalıların bölgeyi ifade etmek için kullandıkları Ifrikia'dan türetildiği iddialar arasındadır (Gilbert& Reynolds, 2016: 132).

¹⁶ Bu bölgeler günümüzde Afrika Tunus topraklarına, Numidia Cezayir'in doğusunun üçte birini kaplayan bölgeye, Moritanya Caesariensis Cezayir'in batısının üçte ikisini kaplayan bölgeye, Moritanya Tingitana Fas'ın Kazablanka şehrinin kuzey bölgesine karşılık gelmektedir.

MS 429 tarihinde başlayan Vandal istilasını Roma İmparatorluğunun varlığını ortadan kaldırmaktadır (Abun-Nasr, 1975: 45). Vandallar'ın esas yerleşim yerleri Cezayir'in doğusuna denk düşmektedir. Ancak Vandallar, Trablus'a kadar hâkimiyetlerini genişletmektedir (Parker, 1987: 5). Vandalların MS 536 tarihinde Kuzey Afrika'daki varlığı, Bizans fethiyle son bulmaktadır. Bizanslıların bölgedeki hekimiyeti ise MS 6. yüzyılın sonlarına kadar sürmektedir (Abun-Nasr, 1975: 57-65).

Vandallar ve Bizanslılardan sonra yedinci yüzyıldan itibaren Kuzey Afrika'da Arapların etkisi görülmektedir. Araplar bölgeye geldiklerinde Tunus ve Cezayir'de mevcut kentsel nüfusun büyük oranı Hristiyan'dır (Parker, 1987: 5). Sekiz yüz yıllık hâkimiyet kuran Araplar, bölgeyi Araplaştırmakta ve İslamlaştırmaktadır. Bu süreçte bölgenin yerel halkı olan Berberiler de bundan etkilenmektedir. Arap dili ve kültürünün hâkimiyeti, günümüze kadar baskın etkisini sürdürecektir kadar devam etmektedir. Öyle ki Kuzey Afrika bölgesini kıtadan ayıran en belirgin özelliği: Arap ve İslam kültürünün hakimiyetidir. Bu açıdan Kuzey Afrika, kıtada her iki kültür ögesini bir arada bulunduran ve bu kültür öğelerinin oluşturduğu kimlikle özellikle anılan tek bölgedir. Ayrıca Arap kültürünün baskın olması; siyasi, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla Arap-Berberi sorununu da güncel bir sorun olarak günümüze taşımaktadır (Knapp, 1977: 17-20).

Araplardan sonra 16. yüzyılda bölgede, Osmanlı imparatorluğunun hakimiyeti görülmeye başlanmıştır. Osmanlı varlığından önce bölgede olan ve Tunus'ta egemenlik kuran Hafsiler, Cezayir'de hüküm süren Zeyyaniler ve Mağrib'de bulunan Meriniler birbiriyle daima bir mücadele halindedir. Bu devletler arasında görülen gerginlikle birlikte kabileler arasında da çoğunlukla bir huzursuzluk mevcuttur. Bu koşullar bölgeyi ekonomik açıdan olumsuz etkilerken siyasi açıdan da bir birliğin sağlanmasını engellemektedir. Bu durum bölgede etkin olmak isteyen İspanya gibi birçok Avrupalı devletin istilasına karşı da burayı savunmasız bırakmaktadır. Bölgede süregelen güvensiz ve belirsiz atmosferin peşinden İspanya'nın istilasını baş göstermektedir. Devletler arası mücadelelere, kabileler arasındaki sıkıntılara İspanya'nın istilasını da eklenince Osmanlı'nın bölgede etkin bir güç olması için gerekli koşullar da olgunlaşmaktadır. Osmanlı, ilk olarak 1516'da Cezayir kıyılarında daha sonra da Mısır, Trablusgarp ve Tunus'ta görülmektedir (Özkan, 2011: 289-291). Osmanlı ile birlikte Avrupa ülkeleri de bölgede görülse de etkin güç olma potansiyeli

Osmanlı'nın elinde ve uzunca bir süre bölgedeki hakimiyetini korumaktadır. Osmanlı bu haliyle varlığını, 19. yüzyılda Avrupalıların sömürgeleştirme politikaları doğrultusunda gerçekleştirdiği işgal faaliyetlerine kadar sürmektedir.

Kuzey Afrika'nın kaderi 16. yüzyıldan itibaren özellikle Avrupa etkisiyle şekillenmektedir. 15. yüzyıl sonları ve 16. yüzyıl başlarında genişleyen İspanya devleti, Kuzey Afrika'nın siyasi parçalanmışlığından faydalanarak Melilla, Mers el-Kebir, Tunus ve Trablus gibi önemli şehirler de dahil olmak üzere Kuzey Afrika kıyıları boyunca birkaç limanı ele geçirmektedir. Fas'ın Atlantik kıyısında Portekizliler Septe, Tanca, Safi, Agaddir gibi kıyı şehirleri alarak İberya devletinin iç kesimlerle erişimini sağlamaktadır. Ele geçirilen limanlar, Portekizlilerin Hint Okyanusunu geçerek Atlantike doğru ilerleyebilmesi açısından önemlidir (Gilbert & Reynolds, 2016: 313). 16. yüzyılda Portekiz ve İspanya ile başlayan sömürge faaliyetleri bir süre sonra Avrupa'daki diğer ülkelerin katılımıyla artarak devam etmektedir. Nitekim Portekiz ve İspanya'nın başlattığı sömürü faaliyetlerine on yedinci yüzyılda Hollanda, Fransa ve İngiltere de katılmaktadır (Akifoğlu, 2019: 234).

18. yüzyılda Osmanlı'nın hâkimiyetinin olduğu Mısır, Tunus, Cezayir, Libya, Fas gibi yerlerde Avrupalı devletler söz sahibi olmak istemektedir. Buralardaki hâkimiyetin, hedefledikleri gibi ekonomilerini şekillendireceğine inanılmaktadır. Bu dönemde, Kuzey Afrika ülkeleri ve Avrupa arasındaki güç dengeleri değişmekle birlikte oluşmaya başlayan ulus-devlet anlayışı, daha istikrarlı bir dünya beklentisini de beraberinde getirmektedir. Ancak ulusların genişleme isteğiyle sömürgeleştirmenin doğuşu bunun bir yanısıra olduğunu ortaya koymaktadır.

19. yüzyıla gelindiğinde bölgede ciddi anlamda bir sömürge yarışı ve hareketliliği söz konusudur. Osmanlı'nın bölgeden yavaş yavaş çekilmesiyle oluşan boşluk Avrupalı sömürgeci güçler tarafından doldurulmaktadır. Bölge sahip olduğu jeopolitik konum, zengin yer altı kaynakları ve nüfusla sömürgeci güçlerin oldukça ilgisini çekmektedir. Bölge taşıdığı bu potansiyellerle uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkileri şekillendirmede de etkin bir gücünün olabileceğini tahmin etmek zor değildir. Bu durum bölgenin kapasitesinin farkında olan ve bundan istifade ederek siyasi, ekonomik gücü elinde tutmak isteyen Batılı güçlerin sömürü faaliyetlerini artıran etmenlerdendir (Sabet, 2019: 251). Artan sömürgecilik faaliyetleriyle bölgenin Avrupalı güçler arasında paylaşımı da git gide zorlaşmaktadır.

Artan sömürge yarışına katılan ülkelerden biri de İtalya'dır. Ülke 1871 yılında birliğini tamamlayarak bölgedeki sömürge yarışındaki yerini almaktadır. O dönem için Tunus ve Cezayir Fransa'nın, Mısır ise İngiltere'nin kontrolündedir. Ancak 1880'li yıllarda Trablus, Sirenaik ve Fizan halen hiçbir Avrupalı gücün kontrolünde değildir. İtalya diplomatik çabalarla buraları almaya çalışmaktadır (Abun-Nasr, 1975: 308). Askeri yöntemlerden ziyade diplomatik ve ticari yolları kendisine referans alan İtalya 1912'de Libya'yı ele geçirirken de aynı yöntemi izlemektedir. Öncesinde buraya postaneler, hastaneler kurarak, hafif sanayi, tarım ve gemicilik üzerine ticari ilişkiler geliştirerek sistematik bir şekilde nüfuz etmektedir (Vandewalle, 2006: 21). Bölgede İtalya'nın uyguladığı gibi farklı yöntemler ve uygulamalar sömürü için tercih konusu olsa da ekonomik, siyasi olarak bir güç olma isteği sömürgeciler için tek seçenek olarak durmaktadır.

Sömürü faaliyetleri her ne şekilde ve koşullarda uygulanıyor olsa da gelinen son nokta ülkelerin bağımsızlığını kazanması olmaktadır. Artan sömürüye karşı bölgede, Mısır 1922'de bağımsızlığını kazanan ilk ülkedir. Mısır'ın bağımsızlığının hemen akabinde değil ama bir müddet sonra bölge ülkeleri de bağımsızlığını elde etmektedir. 1945'ten sonra artan bağımsızlık hareketleriyle bölge ülkeleri ardı sıra bağımsızlığını kazanmaktadır. Libya, İtalya sömürüsüne karşı 14 Aralık 1951'de bağımsızlığını ilan etmekte ve 1 Ocak 1952'de de Birleşmiş Milletler tarafından tanınmaktadır. 15 Nisan 1881 yılında imzalanan Bardo Anlaşması ile Fransa'nın himayesine alınan Tunus'ta bütün kontrol Fransa'nın elinde olmakla birlikte Cezayir'den farklı olarak burada Muhammet al-Sadık gibi yerel yöneticiler devlet yönetiminde kalabilmektedir. Fransa'nın bu himaye rejimi, 1956 yılında Tunus'un bağımsızlığına kavuşmasıyla son bulmaktadır. Aynı yıl Fas da bağımsızlığını kazanan bölge ülkeleri arasına girmektedir. Bağımsızlık sürecini, en sancılı şekilde yaşayan ülke, 1830 işgalinden sonra Fransız sömürgesi olan Cezayir'dir. 1962 yılında bağımsızlığını kazanana kadar Cezayir bir Fransız sömürgesi olarak varlığını sürdürmektedir.

Bölgede 16. yüzyıldan itibaren başlayan Avrupa etkisi, 19. yüzyılda sömürge politikaları için araçsallaştırılan modernleştirme ile iyice artmaktadır. Sömürüye karşı artan tepkilerle başlayan bağımsızlık hareketlerinin devamında, bölge ülkelerinin hepsi 20. yüzyılın ikinci yarısında bağımsız birer ulus-devlet olarak varlık

göstermektedir. Günümüzde ulus-devlet siyasi yapısına sahip bölge ülkeleri; jeopolitik konumu, yer altı kaynakları, nüfus potansiyeli itibariyle halen küresel güçler iktidar savaşı yürütmektedir. Bitmeyen siyasi istikrarsızlıklar, askeri darbeler, iç karışıklar, savaşlar bölgenin sahip olduklarından bağımsız düşünülemez. Sömürge döneminin mirası bu yaşananlar günümüzde birden hortlamış değildir. Hep vardı ve de öngörüler odur ki bu sürecin, benzeri olayların devam edeceğidir.

2.5.2. Kuzey Afrika’da Modernleşme

Batı’da; Rönesans, Reform etkisiyle yaşanan Aydınlanma döneminin, Fransız Devrimi’nin ve sanayi devriminin; ekonomik, siyasi, sosyal alanda yarattığı değişimler modernleşme süreciyle sonuçlanmaktadır. Batı’da zuhur eden modernleşme, Batı dışındaki yerler için idealize edilmiş bir hedef olarak sunulmaktadır. Modernleşmenin Batı dışına açılımına kapı aralayan ilk gelişme coğrafi keşiflerdir. İkincisi ise sanayi devrimiyle birlikte yeni pazar yerleri ve kaynaklar bulma çabasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu süreçlerde yeni yerlerin keşfiyle genişleyen ticaret ağı Batılı’nın kıta dışına yayılımına imkân vermektedir. Bu yolla Batı’da ceryan eden modernleşme gibi gelişmeler, bir zaman sonra Batı dışında da etkisini hissettirmektedir. Nitekim 18. yüzyılda Batı’da görülen modernleşme, 19. yüzyıla gelindiğinde Kuzey Afrika’da da görülmeye başlanmaktadır.

Coğrafi keşifler ve sanayi devrimi, modernleşmenin Afrika kıtasına taşınmasında önemli bir yere sahiptir. Ancak 1830’larda buharlı gemilerin, modern ulaşım araçlarının bölgeye nüfuz etmesiyle artan etkileşim modernleşmeye yeni bir ivme kazandırmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise telgrafın yapımı, demiryollarının ve limanların varlığı ile iletişimin ve ulaşımın gelişmesi modernleşmenin yayılımını daha hızlı ve kolay hale getirmektedir. Ulaşım ve iletişimdeki gelişmelerle her geçen gün daha da çok gelişen ticaret ağı, belli miktardaki Avrupalı nüfusun sahip olduğu sermayeyle birlikte Kuzey Afrika’ya yerleşmesine etki etmektedir. Bölgede yerleşik hale gelen Avrupalı nüfusun yerel kültür, ekonomi, siyaset ve halkla artan teması modernleşmeyi daha da etkin kılmaktadır (İssawi, 1982: 1).

Batı’nın, Kuzey Afrika ile 19. yüzyılda önemli ölçüde artan etkileşimi, Birinci Dünya Savaşı’na kadar hızlı ve kesintisiz bir şekilde devam etmektedir. Ancak Birinci Dünya savaşı sonrasında bu etkileşim, yer yer kesintiye uğrayarak günümüze dek sürmektedir. Tüm bu zamanlarda Batı, üstün medeniyete ve aklın denetimindeki

bilgiye sahip olduğu iddiasıyla en önemli öğretisi olan modernleşmeyi yaymayı kendine misyon biçmektedir. Sahiplendiğı entelektüel ve bilimsel gelişmeleri, idealize ettiğı siyasi ve ekonomik dönüşümü Batı dışında da gerçekleştirmek adına tarihsel önemine vurgu yaptığı modernleşmeyi yayma isteğı içindedir. Batı'nın etkisiyle modernleşmenin Batı dışında da görülen versiyonu, modernleşmenin ikinci halkası ya da dalgası olarak nitelendirilmektedir. Bu açıdan Kuzey Afrika'da görülen modernleşme, modernleşmenin ikinci dalgasına denk düşen, Batı dışı modernleşme sürecine karşılık gelmektedir.

Batılı, modernleşmenin Kuzey Afrika'da yayılmasıyla yüzyıllar süren kölelikten insan haklarına, özgürlüğe, geleneksel üretim tarzından sanayi üretim tarzına, batıl inançlardan aklın denetimindeki bilgiye geçişin sağlanacağını ileri sürmektedir. Altı çizilen bu gelişmelerin bir neticesi olarak modernleşmenin; toplumu ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan daha iyi bir seviyeye taşıyacağı yargısı vardır (Sabet, 2019: 252).

Modernleşmenin sözü edilen olumlu yargıları referans alınarak Kuzey Afrika gibi Batı dışı bölgelerde modernleşme politikaları iki şekilde yürütölmektedir. Birincisi Tunus'ta olduğı gibi sömürgeci yönetimlerin direkt müdahalesi şeklinde olmaktadır. Burada 19. yüzyıl boyunca modernleşme adı altında çeşitli reformlar hayata geçirilmektedir. Ancak 1881'de kurulan Tunus himaye rejimiyle bu süreç durma noktasına gelmektedir. Çünkü Tunus'taki yönetim ancak Fransız kontrolünde varlığını sürdürebilmektedir (Conrad, 2003: 5). Bu koşullarda gerçekleştirilmek istenen reform hareketlerine, Fransa'nın müdahalesi olmaktadır. 1950'de Muhammed Cenik'in önderliğinde yeni bir hükümetin kurulmasıyla bu müdahaleler kısmen sınırlandırılmaktadır. Bu hükümette Fransız bakanlarla aynı sayıda Tunuslu bakanlar da bulunmaktadır. Yeni süreç, Fransızların etkisini biraz sınırlandırsa da Fransızlar en az Tunuslular kadar hala ülkede söz sahibidir. Fransa'nın, 1945 ve 1955 yılları arasındaki modernleştirme politikalarının Tunus'ta neden olduğı olumsuz koşullar, halk arasında ciddi rahatsızlığa yol açmaktadır. Toplumda oluşan bu huzursuzluk hali, 20 Mart 1956'da Tunus egemenliğini tanıyan bir protokolün imzalanmasını zorunlu koştırmaktadır. Böylelikle Tunus 75 yıllık sömürge yönetiminden kurtulmayı başılabilmektedir (Hrbek, 1998: 151-154).

19. yüzyıl boyunca Tunus'ta olduğu gibi Mısır'da da yerelden ilham alınarak gerçekleştirilmeye çalışılan birtakım reform çabaları vardır. Mısır'ın başlattığı modernleşme süreci kapsamında birçok Mısırlı bilim insanı, şair, yazar; siyasette, ekonomide, eğitimde ve toplumsal yaşamda modernleşme faaliyetleri yürütebilmek adına Batı'yı ziyaret etmektedir. Batı değerlerinden etkilenmiş olunmalı ki yapılan ziyaretler sonrasında modern değerler dikkatte alınarak hazırlanılmış bir Mısır anayasası yürürlüğe girmektedir. Mısır'da bulunan Kahire Üniversitesi'nin kuruluşunda da aynı sürecin etkisi vardır. İşletme ve ekonomi alanında Mısır hava limanı dâhil birçok yan şirketin kurulması gibi çeşitli girişimler gerçekleştirilmektedir. Cinsiyet eşitliği açısından Mısırlı kadınların önemli bir adımı olarak görülen bazı kadın pilotların varlığı yine bu döneme denk düşmektedir (Sabet&Rohani, 2019: 24). Ancak Mısır'da da Tunus'ta olduğu gibi Avrupalı sömürgeci güçlerin hüküm sürmeye başlamasıyla yerel yöneticiler eliyle gerçekleştirilen reformlar bir süreliğine askıya alınmaktadır. Ülkenin, ekonomik, siyasi ve toplumsal alanı ile ilgili politikalar, Avrupalı yöneticilerin insiyatifi ile yürütülmektedir.

Tunus ve Mısırdaki yaşanan modernleşme yönteminin bir benzerine Kuzey Afrika ülkesi olan Libya'da da rastlanılmaktadır. Bir İtalyan kolonisi olan Libya'ya İtalya'nın direkt müdahalesiyle modernleşme faaliyetleri yürütülmektedir. Libya, 1931 yılına kadar çeşitli kurumlarıyla İtalya'ya karşı direnç gösterse de İtalya'nın eskiye ait bürokrasiyi, orduyu ve mali kurumları tasfiye edip tamamen kendi yönetimini dayatmasına engel olamamaktadır (Chenntouf, 1998: 53). İkinci Dünya Savaşından sonra Libya'da neredeyse hiçbir deneyimli yerel bürokrat bulunmamaktadır. İtalya müdahalesiyle idari politikalarda sürekli değişime gidilmesi, istikrarsızlığı artırarak kaosa neden olmaktadır. Sosyal, ekonomik ve siyasal açıdan daha iyi bir Libya için gerçekleştirilen modernleştirme müdahaleleri ancak asgari düzeyde bir modern devlet imajı çizebilmektedir. 20. yüzyıldaki Avrupa yönetimlerinin Batı dışına müdahaleleri istikrarlı ve düzenli bir hükümeti ne yaratacak ne de buna izin verecek cinstendir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları boyunca bölgede faaliyet yürüten Avrupalıların modernleştirme adına yürüttükleri politikalar, Libya'da olduğu gibi siyasi yönetimlere direkt müdahale şeklinde gerçekleşmektedir. Bölge ülkelerinde, idari büyüme ve reform süreci Avrupalı yöneticiler tarafından yürütülmektedir.

Tunus, Mısır ve Libya örneklerinden yola çıkarak Kuzey Afrika’da modernleştirme politikalarının direkt müdahaleler yoluyla da gerçekleşmiş olduğu söylenebilir. Ancak burada dikkat çeken bir başka husus ise bölgede asgari düzeyde de olsa bir modernleşme hamlesinin, Batı’nın müdahalesi dışında başlatılmış olduğudur. Bu konuda ortaya atılan bir iddiaya göre Batı dışı toplumların modernleşmesi için oldukça erken sayılacak bir dönem olan 17. ve 18. yüzyıllarda da modernleştirmenin izlerinin görüldüğüdür. Bu tarihlerde Tunus, Fas ve bölgenin diğer yerlerinde Avrupadakine benzer bir devlet oluşumuna ve idari yapının gelişimine başlangıç olacak şekilde çeşitli reformların yapılması modernleşmeye dair atılan adımlar olarak değerlendirilmektedir (Anderson, 1987: 5). Bu iki durum göz önünde bulundurularak Kuzey Afrika’da çok sınırlı olmakla birlikte ülkelerin kendi siyasal, ekonomik ve sosyal koşullarının ihtiyaç duyduğu reformları yapması modernleşme çabalarının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Kuzey Afrika’da, Batılıların modernleştirme politikaları için tercih ettiği ikinci bir yöntemi ise dolaylı müdahalelerdir. 1940’ların sonlarına doğru Batı dışında yürütülen modernleştirme politikalarının kazanmış olduğu yeni çerçeve, müdahale yönteminde bir değişim ihtiyacını doğurmaktadır. Doğrudan müdahaleler yoluyla yani sömürgeleştirerek gerçekleştirilmeye çalışılan modernleşme, artık dolaylı müdahaleler biçimini almaktadır. Postkolonyal olarak ifade edilen bu yeni dönemde sömürgelerden bağımsızlaşma desteklenmektedir. Modernleşmenin baskı ve doğrudan müdahaleye dayalı politikaları, yerini iknaya ve dolaylı müdahaleye dayalı politikalara bırakmaktadır (Bassnett, 2020: 281). Bu dolaylı müdahaleler; ekonomi, iletişim, ulaşım alanlarında yapılan yatırımlar, teşvikler ve bağışlar, Batı destekli olarak oluşturulmuş yönetici elitler ve eğitim aracılığıyla yapılmaktadır.

Yabancı firmalar, Kuzey Afrika’da tarım ürünlerinin dış, iç ticaretinin yönetimi ve imalatının gerçekleşmesi gibi birçok konuda etkin rol almaktadır. Tarımsal üretim, daha çok ihraç değeri olan pamuk, tütün, afyon, şarap, kuru meyve ve tahıl gibi ürünleri kapsamaktadır. Modernleştirme hedefi doğrultusundaki ulusal politikalarındaki yatırım ve üretim öncelikle Batı’nın taleplerini karşılayacak şekilde gerçekleştirilmektedir. Yürütülen bu modernleştirme politikaları, ilerleyen süreçte tarımsal üretimde bir azalışa neden olmaktadır (Lele, 1981: 550-552). Modernleşme politikalarının, Kuzey Afrika’nın tarımsal üretiminde yarattığı çözümlenin bir benzeri

ulusal ekonomiye katkısı olan diğer geleneksel ekonomik faaliyetlerde de görülmektedir. Nitekim 19. yüzyılın başından itibaren geleneksel üretim tarzı olan el sanatlarının icratında ve göçebe çobanların sayısında gittikçe bir azalma gözlenmektedir. Yönetimlerin modernleşme faaliyetleriyle birlikte göçebe çobanlık gibi geleneksel üretimi ve beraberinde gelen yaşam tarzını benimseyen grupların kalıcı, resmi bir adreste bulunma zorunluluğu onları modern üretim ve yaşam tarzına entegre etmektedir. Bu yöntemle göçebelerin eğitim faaliyetlerine katılıp modern kültürü özümsemeleri ve askerlik yaparak ulus-devletler için askeri bir güç oluşturmaları sağlanmaktadır. Modernleşme açısından geleneksel üretimi ve yaşam tarzını temsil eden göçebe çobanlığın ortadan kalkması aynı zamanda kültürel olarak tekdüzeleşmeye ve homojenleşmeye karşılık gelmektedir (Gritzner, 2006: 89-94). Modernleşme politikalarıyla Kuzey Afrika'da geline nokta, geleneksel üretim ve yaşam tarzlarının ikamesi yerini modern üretim ve yaşam tarzlarına bırakmaktadır.

19. yüzyılın sonlarına doğru kıtada Avrupa'daki modern üretim tarzlarına uygun fabrikalar inşa edilmektedir. Cezayir, Tunus ve Fas'ta Fransız, Libya'da İtalyan Mısır'da daha çok İngiliz firmaları etkindir. Bölgede fabrikaların yanı sıra 1850'lerden itibaren yabancı bankalar da görünür olmaktadır. Mısır ve Cezayir'de pamuk borsasına giren bu bankalar genel olarak ihracatı finanse etmeye odaklanmaktadır (İssawi, 1982: 2- 7). 1950'lere gelindiğinde bu özel ve anonim bankaların Cezayir, Mısır, Tunus ve diğer yerlerdeki sayıları giderek artmaktadır.

Batılıların modernleşme politikalarının yaşamın birçok alanında etkisini hissettirmesiyle 1870'ler ve 1914 yılları arasında su, doğalgaz ve elektrik gibi bazı kamu hizmetlerine ve başka kurumlara özel yatırımlar yapılmaktadır. Fransa, Kuzey Afrika sömürgelerinde madencilğe, Birinci Dünya Savaş'ından hemen önce de Mısır'da petrole yatırım yapmaktadır (İssawi, 1982: 63). Bölgede çokça yatırımı olan Fransa; demiryollarının ve limanların inşası, madencilik konusunda ciddi bir ticaret ağı oluşturmaktadır (İssawi, 1982: 224). Fransızlar dışında kıtada etkili olan diğer sömürgecilerde ulaşım alanına bilhssa yatırımlar yapmaktadır.

Sömürge döneminin başından itibaren Avrupa'nın ticari trafiği açısından gerekli ve zorunlu olan demiryollarının inşası ilk olarak Mısır'da gerçekleşmektedir. Sonrasında ise Cezayir'de 1858'de, Tunus'ta 1878'de, Fas'ta 1894'te inşa edilmektedir. Bunun dışında Kuzey Afrika'da önemli hatlar inşa edilmekte ve birkaç ülkede de iç

trafiğin büyük kısmını demiryolları taşımaktadır (İssawi, 1982: 6). Kuzey Afrika'da demiryollarının inşaatıyla birlikte liman ve karayolu inşaatları da gittikçe artmaktadır. Bölgede 1900'lerin başında Fransızlar, İngilizler, Almanlar ve Ruslar demiryollarının, karayollarının yapımına ve bölge genelinde limanların inşasına dâhil olmaktadır. 1920'lerin sonlarında ulaşım altyapısı ciddi anlamda iyileştirilmektedir. Örneğin Cezayir'deki demiryolu ağı 1881'de 1373 km iken, 1932'de 4724 km'ye çıkmaktadır (Conrad, 2003: 6). İkinci Dünya Savaşı sonrası, 1950'lerden itibaren de petrol ve doğalgazdan elde edilen gelirlerin, uluslararası kuruluşların, finansmanların desteğiyle bölgede karayolu, hava limanı, demiryolları ve liman inşa edilmektedir. Bu girişimlerle Kuzey Afrika, demiryolları ve karayolları ile hava ve su taşımacılığı da dâhil olmak üzere birçok ulaşım alanında nispeten eksiksiz bir ulaşım ağına kavuşmaktadır (Gritzner, 2006: 100-101). Bölgede ulaşım altyapısının inşasına, sömürge döneminde başlanılmakta; post kolonyal dönemde de daha geniş kapsamlı bir şekilde sürdürülmektedir. Batı'nın ulaşım vb. alanlara yaptığı abartılı yatırımlar genellikle bağış adı altında gerçekleştirilmektedir. Bu bağışların; kısa vadede toplumda olumlu etki yaratacak durumları görünür kılmasıyla Batılı, finanse etmek istediği bir projede rakiplerini geride bırakma şansını yakalamaktadır (Lele, 1981: 550-552).

Çeşitli yatırım, teşvik ve bağışlarla ulaşım ağının geliştirilmesiyle birlikte 19. yüzyıldan sonra yönetici elitler ile Avrupalılar arasında ticari ve diplomatik bağlar daha da güçlenmektedir. Taraflar arasındaki ilişkilerin uzlaşma içinde olması yönetimlerin, Avrupalı güçlerle güdümlü politikalar benimsemesine neden olmaktadır. Etki alanı gittikçe genişleyen Avrupalı sömürgeci, Kuzey Afrika'daki merkezi güçleri büyük ölçüde değiştirmektedir. Bu değişim, Batı'nın modernleştirme politikalarını yürütecek siyasi yapının veya yapılanmaların oluşturulduğunun göstergesidir (Gritzner, 2006: 66).

Batı dışı modernleşme sürecinde; Batı'nın dolaylı müdahaleleri yoluyla yönetici elitler modernleşme politikalarına öncülük edebildiği gibi Fastakine benzer savunma ve güvenlik endişesiyle de yerel politikacılar modernleşme adımları atabilmektedir. Faslı yöneticilerin Avrupa'nın artan askeri ve ekonomik gücünü kendisi için bir tehdit unsuru görmesi, 19. yüzyılda Avrupa tarzı devlet yapısı görünümünü bir nebze de olsa verebilmek adına çeşitli reformlar yapmaktadır. Burada

Batı'nın somut bir müdahalesi olmasa da modernleşmenin gerçekleşmesinde itici bir güç olması itibariyle dolaylı bir etkiye sahiptir.

Ekonomik faktörler göz önünde bulundurularak ulaşım, iletişim, ticaret vb. alanlara yapılan yatırımlar, teşvikler, bağışlar, sömürge güçleriyle organik bağı olan yönetici elitlerin varlığı ve Batı'nın itici güç olma faktörü gibi etmenlerin yanı sıra yürütülen eğitim politikaları da modernleşmenin gerçekleştirilmesinde dolaylı müdahaleyi etkin kılan önemli araçlardandır. Kuzey Afrika'da modernleşme politikalarının uygulanmasında eğitim başat bir rol oynamaktadır. Eğitim aracılığıyla gerçekleşecek modernleşme yavaş ve maliyetli olmasına karşın etkili ve kalıcı sonuçlar vermektedir. Bu yüzden modernleştirme politikalarının uygulandığı her dönemde eğitim önemli bir yere sahiptir. Sömürge döneminin modernleşmeye dönük eğitim politikaları, bazen sömürge bürokrasisi ve şirketler için ihtiyaç duyulan kadroları yetiştirmek üzere tasarlanmış olabilmektedir. Bu beklenti ile iki dili konuşabilen ve yazabilen, siyasi olarak güvenilir, sadık ve özverili olacağı düşünülen bir yerli seçkinler grubu oluşturulmaktadır (Anderson, 2011: 143). Bazen de yabancı yatırımcılar ihraç ürünlerinin üretimini artırmak ve ihtiyaç duyulan eğitilmiş bireylere ulaşmak adına modern eğitim anlayışının benimsendiği ilköğretim, mesleki ve yetişkin eğitiminin artırımını destekleyebilmektedir. Afrikalıların bazı üst düzey teknik eğitimlerinin ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı ve İngiliz Denizaşırı Kalkınma Bakanlığı tarafından desteklenmesi de bu kapsamda değerlendirilebilir (Lele, 1981: 553).

Eğitimin ekonomi alanına dönük modernleşme politikalarının yanı sıra kültürel alana dönük politikaları da çokça uygulanmaktadır. Bu politikalarla yerel kültür üzerinde denetim kurulmakta ve yerel değerlerin yerini Batılı değerlere bırakması sistematize edilmektedir. Bu sayede yeniden inşa edilen kültürün yani entelektüel, duygusal ve davranışsal aktivitelerin bir nesilden diğerine aktarımı sağlanmış olunmaktadır. Zihinsel alanın değiştirip dönüştürülmesinde en etkili araç olan eğitimle sosyo-kültürel normlar belli çıkar gruplarının ve ideolojilerin beklentileri doğrultusunda yeniden oluşturulmaktadır. Böylelikle yeni sosyo-kültürel normlarla arzu edilen toplum da inşa edilmiş olunmaktadır (Sabet, 2019: 214).

Sömürgecinin müdahale yöntemlerinin bir parçası olarak eğitim politikaları en etkili biçimde Fransızlar tarafında Cezayir'de uygulanmaktadır. Bu süreçte Fransa;

modern, ilerici bir kimlik yaratma idealiyle Cezayir’de Fransız değerlerini ve tarihini temel alan bir eğitim sistemine başvurmaktadır. Katolikliğin getirilmesi gereken yer olarak görülen Cezayir, kıtanın medeniyete açılacak kapısı olarak imgelenmektedir (Naylor, 2000: 16).

Yeni bir toplumsal yapı ve kültür inşa etme işleviyle eğitim, modernleşme öğretisine en uygun siyasal yapı olan ulus-devlet anlayışını da onaylamaktadır. Merkezileşmiş eğitim sistemi sayesinde ulus kimliğini oluşturacak ortak bir dil teşvik edilmektedir. Bu ulusal dille ortak geçmişe atfı olmayan bir ulusun kurgusuna katkıda bulunmaktadır (Ribonson, 2014: 713). Eğitim yoluyla toplum üyelerinin sadece ortak bir dil kullanımına teşvik edilmesiyle değil ortak kültür, tarih, gelecek ve hedefler etrafında birleştirilmesiyle de homojen kimlik inşası desteklenmektedir. Homojen kimlik oluşumları ulusları var edebildiği gibi mevcut ulusların varlığını da pekiştirmektedir. İzlenen yöntemle modernleşmenin önemli siyasi ayağı olan ulus-devlet yapıları kollanarak devam ettirilmektedir.

Eğitim ve modernleşme ilişkisi düşünüldüğünde; Mısır’ın bağımsızlık sonrası ulus-devlet siyasi yapısını da sağlamlaştıracak şekilde eğitim alanına ciddi yatırımlar yapmış olması, modernleşmeye dönük bir devlet politikası olarak görmek gerekir. Benimsediği bu yaklaşımı neticesinde yıllar içinde okula giden Mısırlıların okula gitme oranında bir artış gözlenmektedir. Bunu en açık haliyle aşağıdaki tabloda gözlemlemek mümkün.

Yılar	Sayı
1945	900 bin kişi
1960	2 milyon 700 bin kişi
1970	6 milyon kişi

Tablo 2.1. Bağımsızlık Sonrası Mısır’da Okula Gidenlerin Sayısı

Polk, W. R. (1965). The Nature of Modernization The Middle East And North Africa. *Foreign Affairs Journal*, s.104.

Belli zaman aralıklarına göre sunulan verileden de anlaşıldığı üzere Mısır hükümeti bağımsızlık sonrası eğitim konusuna özellikle eğilmektedir. Bu konuya hassasiyet gösteren Mısır, 1952’den itibaren de teknik eğitime çok daha fazla ağırlık vermektedir. Tarih 1961’i gösterdiğinde ise yaklaşık 40 bin Mısırlı üniversitelerin

doğa bilimleri alanından mezun olmaktadır. Eğitim vasıtasıyla bireylere askeri açıdan da modern beceriler kazandırılmaktadır. Bir yılda askere alınan 20 bin Mısırlıya ilkel tekniklerin aksine modern savunma teknikleri öğretilmektedir (Polk, 1965: 104). Mısır'daki eğitim anlayışı; modernleşmenin siyasi yapısı olan ulus-devleti, ulusu inşa politikalarının bir parçasıdır.

Modernleşme, eğitimin de katkısıyla toplumda ulus-devlet siyasi yapısının oluşumunu ya da varlığını olumlarken bu yapıda seküler bir anlayışın hâkim olmasını da beklemektedir. Çünkü Batı modernleşmesini hazırlayan ve hızlandıran birçok gelişme aynı zamanda siyasal ve sosyal alanda seküler bir anlayışın ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır. Nitekim modernleşme sürecinin bir ürünü olan ulus-devletin yönetim anlayışı, teolojik değerlerden ziyade akılcı ve rasyonel değerlerle işlerlik kazanmaktadır. Dolayısıyla bu siyasi yapının egemenliği de metafizik bir güce değil halka dayandırılmaktadır. Söz konusu anlayışla donatılmış siyasi yapının mevcut eğitim sisteminin bilimsel, rasyonel ve pozitivist bir eğilimi beslemesi beklenmektedir (Samarin, 1966: 288). Ulus-devlet yapılanmasının ve eğitim sisteminin bu niteliklerinden de anlaşıldığı üzere Batı'da modernleşme ile birlikte seküler bir anlayışın da hakim olması, Batı dışı modernleşmenin yaşandığı Kuzey Afrika gibi toplumlar için de aynı beklentiyi doğurmaktadır. Ancak modernleşmenin Batı dışı toplumlardaki oluşum hali; toplumun iç dinamikleri, istekleri ve ihtiyaçları dışında Batı'nın çabası ve tesiriyle gerçekleşen bir süreçtir. Böylesi bir sürecin Batı'da yaşanan modernleşme süreciyle aynı boyutta, şekilde, içerikte ve hızda gerçekleşmesinin imkanı yoktur. Ayrıca modernleşmenin Batı dışı toplumlarda yarattığı bazı olumsuz sonuçlar da eski-yeni, geleneksel-modern, metafizik-seküler şeklindeki düellitelerin Batı modernleşmesinin öngördüğü bir değişimi yaşamasını engellemektedir.

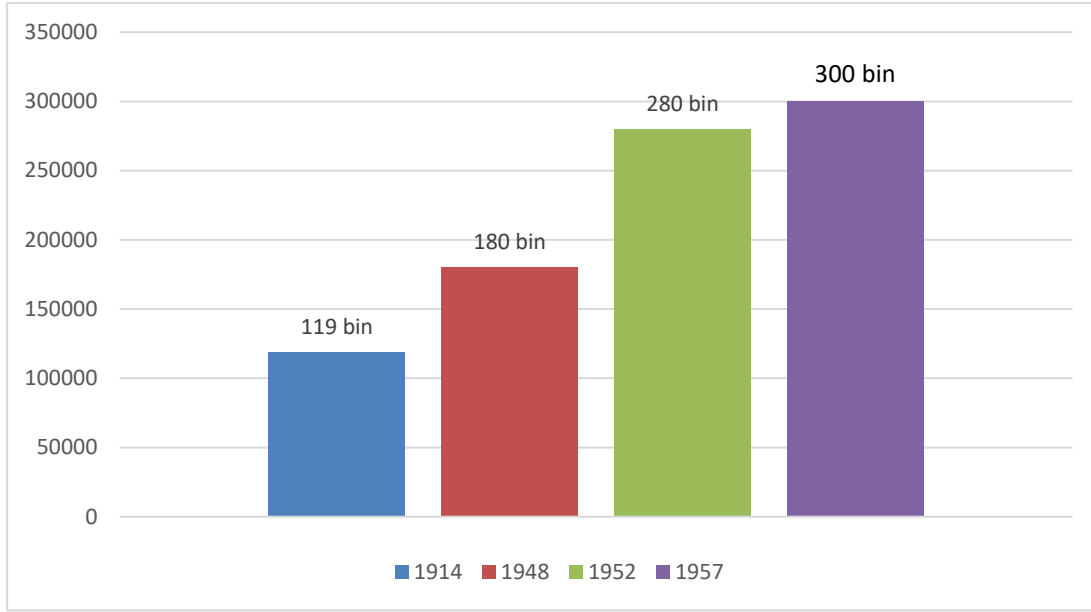
Üzerinde uzunca durulduğu üzere Batı dışında modernleşme süreci çoğunlukla Batı'nın direkt ya da dolaylı müdahaleleriyle yürütülmektedir. Modernleştirme için kullanılan her iki müdahale yöntemi tarihsel ve taktiksel olarak farklılık göstermesine karşın müdahalelerde ekonomik kaygının ön plana çıkması birleştikleri noktadır. Ekonomi alanı da dâhil olmak üzere siyasi ve sosyal alanda yürütülen modernleştirme politikaları, Batılı güçlerin taleplerine karşılık olacak şekilde düzenlendiğinden yerelin beklentilerini karşılamaktan ve onlarda olumlu etkiler bırakmaktan uzaktır. Libya

örneğinde olduğu gibi bağımsızlık 14 Aralık 1951’de kazanılmasına rağmen sömürge yönetiminin uyguladığı modernleştirme politikalarının olumsuz etkileri bağımsızlık sonrasında da devam etmektedir. Bankalar, çoğu toptan satış plantasyonları ve dış ticaret Libyalı olmayanların elindedir. Burjuva sınıfının zayıf olduğu Libya’da eğitim seviyesi düşüktür. Üstelik nüfusun %85’i gibi büyük bir oran da okuma yazma bilmemektedir. Bu koşullardan kurtulmaya çalışan Libya’nın Batılı güçlerle yapmak durumunda kaldığı yardım antlaşmaları; yeni bir bağımlılık ve müdahale sürecini beraberinde getirmektedir. Antlaşmalarla Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa; Libya topraklarında askeri üstler kurabilmekte ve Libya yabancı yatırımcılara açık hale gelmektedir. 1953 ile 1956 yılları arasında petrol arama çalışmalarının olumlu sonuç vermesinin ardından Libya, çeşitli Amerikan şirketlerinin petrol çıkarması, İngilizlerin, Fransızların ve İtalyanlının ise kârın %50’sini alması noktasında taviz vermek zorunda kalmaktadır. Petrolün bulunmasıyla da burada yabancı yatırımcıların sayısı artmakta ve petrole ulaşımı kolaylaştırmak için hızla bir şekilde limanlar inşa edilmektedir. 1957’ye gelindiğinde Libya ekonomisindeki yabancı sermaye oranı %75 gibi ciddi bir orana ulaşmaktadır (Hrbek, 1998: 163-164). Bu sonuç, sömürge dönemindeki Batı hegemonyasının yerelin talaplerini karşılamaktan uzak ve daha az zahmetle çok daha karlı bir biçimde ekonomik, siyasi olarak varlığını devam ettiğinin işaretidir.

Modernleşme politikalarının Batı dışı toplumlarda beklentileri karşılayamamasının ve olumsuz etkiler bırakmasının bir nedeni de bu politikaların tekçi, ilerici, evrensel bir tarih anlayışla yürütülüyor olmasıdır. Bu anlayışa göre tüm toplumların benzer süreçleri yaşayarak ideal olan topluma ve bireye ulaşabileceği yargısı vardır. Dolayısıyla burada idealize edilen toplum ve bireye erişim ancak Batı’nın taklit edilmesiyle olası görülmektedir. Bunun için de Batılı devletlerin modernleştirici misyonuna ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bakış açısıyla modernleştirme politikalarının hedefinde olan kişilerin, toplumların hem daha aşağı olduğu, hem de oraya ait olduğu vurgusu vardır (Anderson, 2011: 138). Diğer taraftan Batılıların ekonomik, kültürel, toplumsal ve siyasi açıdan daha iyi ve ileri olduğuna, Batı dışı toplumların bu koşulları yakalaması gereken toplumlar olarak algılanmasına hizmet etmektedir. Böylelikle bu toplumlardaki sömürge idaresinin varlığının, müdahalelerinin somut bir anlamı ve haklı bir gerekçesi oluşturulmaktadır. Batı’nın, Batı dışı toplumlara düzenli, rasyonel bir yönetimi, siyasi yapıyı benimsetme isteğinde

de aynı niyet vardır. Bu açıdan Afrika genelinde olduğu gibi Kuzey Afrika'daki modernleştirme politikalarıyla sömürgeleştirme politikaları iç içe geçmiş durumdadır (Chatterjee, 2002: 42). Bunun en iyi örneklerinden biri de Kuzey Afrika'da Cezayir'dir. Sömürge döneminde Fransızlar, Cezayirlileri sahip oldukları madenleri çıkartma bilgisine sahip olmayan cahil ve barbar insanlar olarak görüp küçümsemektedir. Cezayir'deki varlığını ise küçümsedikleri bu barbar topluma medeniyet götürdükleri iddiasıyla savunmaktadırlar.

Fransa, Cezayir'i sömürgeleştirdiği ilk andan itibaren sahip olduğu vizyonunu küçük bir nüans değişikliğiyle 1958 Brüksel Dünya Fuarı'nda tekrar dile getirme gereği duymaktadır. Burada Fransa, Cezayir'in ekonomik ve sosyal olarak yaşayacağı dönüşümleri destekleyeceğini, kültürel misyonuyla cehalete saldıracağını ve bunu sadece bilgiyle değil aynı zamanda empati kurarak yapacağını belirtmektedir. Bu ifade ile Cezayir'i modernleştirme araçlarından olan medenileştirme misyonuna yeniden vurgu yapılmaktadır (Naylor, 2000: 15-19). Fransa'nın direkt ve dolaylı müdahalelerle yürüttüğü bütün bu modernleştirme çabalarının Cezayir'de bıraktığı etkinin pek olumlu olduğu söylenemez. Nitekim Fransızların, daha önce belirtildiği üzere ilerici bir kimlik oluşturma adına uyguladığı eğitim sisteminden Cezayirlilerin pek nemalanamadığını bazı veriler açıkça yansıtmaktadır. 1954'te nüfusun %90'ı okuma ve yazma bilmemekte ve her on kişiden sadece biri ilkokula devam edebilmektedir (Naylor, 2000: 8). Eğitim alanında yaşanan yoksunluk kendisini ekonomi alanında da tekrarlamaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Cezayir'de tarımsal üretim sömürge iktidarının kontrolündedir. 1954'te gelindiğinde Avrupalıların elindeki ekilebilir arazi, toplam arazinin %23'ünü oluşturmaktadır (Hrbek, 1998:156). Bu dönem politikalarının Avrupalılara tanıdığı ayrıcalıklar Cezayir'de Avrupalı nüfusunu artırmaktadır. De Gaulle hükümeti döneminde de Fransız nüfusunu Cezayir'de arttıracak politikalara bilinçli olarak öncelik verilmektedir. Buna karşılık 19. yüzyıldan itibaren Cezayirlilerin başka ülkelere başlayan göçü de gittikçe artmaktadır. 20. yüzyıla gelindiğinde bunun nasıl bir seyir içinde olduğunun net bir okuması aşağıdaki grafikten yapılabilir.

Şekil 2.1. 20. Yüzyılda Cezayirlilerin Başka Ülkelere Göçü

Naylor, P. C. (2000). *France and Algeria A History of Decolonization and Transformation* ve Conrad, P. (2003). *Le Maghreb sous domination française (1830-1962)* kaynaklarından yararlanarak grafik oluşturulmuştur.

Tablo incelediğinde Birinci Dünya Savaş'ı sırasında 119 bin civarındaki bir nüfusun göç ettiği görülmektedir. Göç eden Cezayirli nüfus işçi fabrikalarda çalışmak üzere Fransa'ya gitmektedir. Bu sayı 1948'de 180 bine 1952'de ise 280 bine yükselmektedir. Burada Cezayirli işçiler, kültürel ve fiziksel ayrımcılığa muhatap oldukları gibi en kötü işlerde de çalıştırılmaktadır (Naylor, 2000: 7). 1957'de yaklaşık 300 bin Cezayirli yani yedi yetiştinden biri Fransa'da çalışmaktadır. Cezayir'de yerel nüfusta azalma devam ederken 1960'ta Avrupa kökenli nüfus, toplam nüfusun yaklaşık %10'una karşılık gelerek artmaktadır. Demografik yapıda meydana gelen hareketlilikle Avrupalıların lehine olacak şekilde Cezayir nüfusu özel bir karaktere bürünmektedir (Conrad, 2003:6). Fransız sömürge yönetiminin yürüttüğü politikaların, Cezayirliler lehine doğurduğu olumsuzlukların ve eşitsizliklerin yansıması siyasi hayata da olmaktadır. Cezayir Meclisi, 60'ı Fransız olmak üzere 120 üyeden oluşmaktadır (Hrbek, 1998: 155-156). Meclis bu haliyle Cezayir kamuoyunu temsil etmekte zayıf kalmaktadır.

Sömürge yönetiminin yürüttüğü politikalarının çok yönlü oluşu, bölgede birçok alanda kötü etkiler yaratan sonuçlara neden olmaktadır. Bu politikalar, Cezayir

özelinde değinildiği üzere yerel halkı ülke dışına göçe zorladığı gibi ülke içinde de bir göç hareketliliğine yol açmaktadır. Örneğin tarım alanında yürütülen sömürgeleştirici politikaların neden olduğu kötü koşullar, yerel halkı köy ve kasabalardan kentlere göçe zorlamaktadır. Yaşanan bu göçler; Libya, Fas, Cezayir ve diğer Kuzey Afrika ülkelerindeki kentleri kalabalıklaştırmaktadır. Fas şehirleri arasında Kazablanka nüfusu, 1931’de 163 bin iken 1936’da 275 bin olmaktadır. Marakeş’in 1936’da nüfusu 190 bindir. Bu dönemde diğer kentlere nazaran ticari faaliyetler yürüten Meknes ve Kenitra ciddi boyutta göçlere maruz kalmaktadır (Chenntouf,1998:57). Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere Cezayir’de kent nüfusunda artışlar olmaktadır.

Tarih	Kent Nüfusu
1926	508 bin 235 kişi
1936	722 bin 293 kişi
1948	1 milyon 129 bin 482 kişi

Tablo 2.2. Sömürge Döneminde Cezayir’deki Kent Nüfusu

Chenntouf, T. (1998). La cone de l'Afrique. E. A.A.Mazrui içinde, *Histoire Generale De L'Afrique*, Paris: UNESCO, s. 57.

Kuzey Afrika’da ülkelerinde kent nüfusunun artışında etkili olan bir başka faktör de Avrupalı nüfusun gerçekleştirdiği göçlerdir. 19. yüzyıl boyunca Avrupa’dan Cezayir’e ve Libya’ya yoğun bir göç yaşanmaktadır. Bu tarihte Tunus, Fas ve Mısır’a özellikle Fransa, İtalya ve İspanya’dan yüz binlerce kişi gelmektedir (İssawi, 1982: 7).

Bölge ülkelerinin kent nüfusunun artışında, Batı’da olduğu gibi tarımsal üretim ilişkilerinden endüstriyel üretim ilişkilerine geçişten kaynaklanmamaktadır. Verilen ülke örneklerinde de görüldüğü gibi sömürü politikalarının yarattığı olumsuz etkiyle tarımsal üretimde yerel halkın bir çöküş içinde olması, Kuzey Afrika’da kırsal yerleşimlerden kentsel yerleşimlere göçü zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla kentsel nüfus artışı ekonomideki kötü gidişatın bir sonucu olmuştur (Chenntouf, 1998: 55). Kentlerde nüfusu artıran bir diğer etken ise yine sömürünün etkisiyle ayrıcalıklı hale gelen Avrupalı nüfusun çıkarları gereği bölgeye yaptığı göçtür. Modernleşme anlayışına göre kent nüfusunun kırsal nüfusa oranla daha fazla olması modernleşmenin ölçütlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak Kuzey Afrika özelinde bu durumun bahsi geçen nedenlerden ötürü, modernleşme adına her zaman geçerli bir ölçüt olamayacağı anlaşılmaktadır.

Kuzey Afrika’da görüldüğü gibi Batılı ülkelerin modernleştirmek adına arazi, tarım, nüfus alanında yürüttüğü politikalar ve gerçekleştirdiği müdahaleler sonucu meydana gelen nüfus hareketliliği sömürü politikalarıyla uzlaşılı halindedir. Benzeri bir sonuç inşa edilen ulaşım ve iletişim altyapıları için de söylenebilir. İnşa edilen kurumların, ulaşım ve iletişim altyapılarının çoğu ihracat ve ithalat ticaretini kolaylaştırma, yani plantasyon alanlarını limanlara bağlama ve üretilmiş tüketim mallarının satılacak bölgelere ulaştırma amacı taşımaktadır. Bu yöntemle bölge ülkeleri modernleşmenin de etkisiyle esas olarak kapitalist ekonomi ağına dahil olmaktadır. kapitalist ekonomi ağı içerisinde her bir ülke ekonomik işlevleri bakımından kendisine ayrılmış bir iş bölümünü temsil etmektedir. Bu iş bölümünde Batılı ülkeler merkez, bölge ülkeleri çevre ülke konumundadır (Owusu, 1998:350). Bu iş bölümündeki konumu itibariyle sömürge yönetimleri yıllarca Kuzey Afrika’da varlığını sürdürmekte ve modernleştirme kisvesi altında özellikle ekonomik temelli müdahalelerde bulunmaktadır. Gerçekleştirilen müdahalelerle doğal kaynakları ve insan potansiyeli sömürülen bölge; sosyal, ekonomik ve siyasi alanla ilgili birçok sorunla uğraşmak zorunda kalmaktadır. Batı modernliği sömürgeci anlayışla birleştğinde modernlik birçok olumsuz sonuç doğurmaktan da öte büyük yıkımlar yaratabilmektedir. Dolayısıyla modernleşme, tüm toplumlar için aynı nitelikte olumlu sonuçlar doğurmayabilmektedir.

Modernleşmenin Kuzey Afrika’daki sonuçları göz önüne alındığında modernleşmenin herkes tarafından istenildiğine ve mutlaka faydalı olacağına dair varsayım her zaman doğru olarak kabul edilemez. Çünkü kendi iç dinamiklerinin etkisiyle değil de dışarıdan gelecek müdahalelerle gerçekleşecek bir modernleşmenin kimlik bunalımı, tarımsal üretimin çözülmesi, siyasi istikrarsızlık vb. sonuçları ile toplumları ekonomik, siyasal ve kültürel olarak yıpratması modernleşmeyle ilgili olumsuz bir algıyı oluşturmaktadır (Klinghoffer, 1973: 1). Bunun altında yatan en önemli nedenlerden biri de modernleşme girişimleri adı altında sömürge politikalarının yürütülüyor olunmasıdır. Sürecin doğurduğu olumsuz sonuçlar toplumda modernleşmeye karşı bir şüphe uyandırmaktadır. Kuzey Afrika’da olduğu gibi modernleştirme politikaları beraberinde Batı değerlerinin üstün olduğuna dair algı, zamanla değişime uğratılmaktadır. Nitekim Batı ile karşılaştırıldığında geri kalmışlıktan duyulan utanç, yerini gurura bırakmıştır. Bir zamanlar modernleşme gereksiniminin tehdidi altında olan gelenekler, şimdi günlük faaliyetleri

biçimlendirmek üzere geri dönmüştür. Toplum, Batı'nın modernleşme olarak sundukları karşısında kendilerine ait olana yani eskiye, geleneğe, metafizik olana tutunma ihtiyacını hissetmektedir. Böylelikle bazı geleneksel değerlerin zaman zaman daha popüler hale geldiğine de tanık olunmaktadır (al-Attar, 2013: 64).

Modernleşmenin bıraktığı olumsuz izlenimle toplumlar, yerel olana daha çok tutunmanın bir adım daha ötesine geçerek bazen modernleşme ile ortaya çıkan olumlu denilebilecek sosyo-kültürel normlarla da tam olarak bütünleşememektedir. Bu açıdan kadınlar için eşit haklar, tüm insanlar için insan hakları, demokratik karar alma gibi bazı düzenlemeler Batı'ya ait olduğu gerekçesiyle uzun süre kabul görmemektedir (Sabet&Rohani, 2019: 39). Böylesi bir sonuç, modern zaman algısını ters yüz ediyor gibi okunsa da bu durum Kuzey Afrika'da modernleştirme politikalarının halkı daha çok yoksullaştırmasına ve kimliksizleştirilmesine verilen tepkidir.

Kuzey Afrika'da modernleşmeye duyulan güvensizlik, yerel uygulayıcılarına karşı da tepkiye neden olmaktadır. Modernleştirme programları benimseyen Batılaşmış seçkinler ile dini inançlarına, yerel değerlerine, aile ve kabile ilişkilerine bağlı olan nüfus arasında bir bölünme yaşanmaktadır. Eskiyle kurulan güçlü bağlar, seçkin yöneticilere karşı verilen tepkinin bir sonucudur (Guibernau, 1997: 213). Çünkü Batı gerek sömürge yönetimleri gerekse de yönetici seçkinleri aracılığıyla yürüttüğü yönetimlerde, uyguladığı modernleştirme politikalarıyla vadettiği Batı tarzı ilerleme ve gelişme hiçbir zaman gerçekleşmemiştir (İssawi, 1982: 227). Kuzey Afrika, petrol gibi birçok yer altı kaynağı bakımından zenginken yaşam standartının iyileştirilmesinden, istikrarlı bir ekonomiden ve siyasetten bahsetmek her zaman ne yazık ki mümkün olmamıştır. Bölgede petrol dâhil yer altı kaynaklarından elde edilen gelir, büyük çoğunlukla yabancı şirketlerin ya da bir avuç aristokratın kasasına girmektedir. Bu koşullarda birçok hükümet, kendisini dış güçlerin tehdidi altında hissetmektedir. Halkın da politik olarak söz hakkı oldukça sınırlıdır. Demokratik gelişmeler mevzubahis olduğunda dahi yönetimlerin iktidarlarını kaybetme korkuları ağır basabilmektedir (Gritzner, 2006: 103). Bu haliyle modernleşme; Batı dışı toplumlarda ekonomik çöküş, siyasi istikrarsız, kültürel değerlerin küçümsenip yok sayılması gibi olumsuzluklara yol açmaktadır. Bu koşullardan mütevellî modernleşme benimsense bile her zaman aynı hızda olmayabilir. Modernleşme farklı hızlarda ilerleyebilir ve belirli dönemlerde hiç ileri gitmeyebilir ancak nadiren geriye doğru

gider. Ayrıca sermaye eksikliği ve kaynakların yokluğu gibi nedenlerle endüstrileşme yavaş olsa da modernleşme süreci devam edeceğinden özellikle sanayileşme üzerinde durulmasına gerek yoktur. David Apter, "Yeni ulusların çoğu sanayileşmeseler de modernleşmeye devam edecekler" diyor (1968: 197). Bu söylemin karşılık bulduğu sömürge toplumlardan biri olan Kuzey Afrika için de geçerlidir.

Geleneksel ve modern olanın bir arada görüldüğü Kuzey Afrika'da teknolojik açıdan yapılan yenilikler kabul görmüşse de toplumun düşünce ve değer sisteminde topyekûn bir değişim söz konusu değildir. Dolayısıyla burada maddi dünyaya ait değerlerde modernleşme gerçekleşebilmişken aile, kültür, gelenek, inanç gibi manevi değerlerin olduğu alanda Batıdakine benzer bir modernleşmenin olduğundan bahsedilemez. Bu açıdan Afrika gibi toplumlarda sanatta, edebiyatta, dansa, festivallerde, törenlerde, dilde, konut tasarımında ve tüketimde geleneğin hâkim olması devam eden modernleşme süreciyle çelişkili değildir. Tüm toplumlarda modernleşme için yapılan hamleler, kullanılan araçlar (özellikle siyasi partiler, ideolojiler ve karizmatik liderler) benzerlik gösterebilir. Ancak modernleşmenin tüm toplumlar için geçerli bir kültürel tekdüzeliğe yol açtığı manasına gelmemektedir. Modernleşmede geleneksel değerler, herhangi bir aşamada bir arada bulunabilirler. Dolayısıyla teknolojik alandaki yenilikler ve gelişmeler tek başına toplumun tüm alanlarında modernleşmeye etki etmemektedir. Ayrıca modernleşmenin artan teknoloji olarak tek yönlü bir gelişmeye işaret etmesi, toplumda totalitarizm gibi olumsuz süreçlerin yaşanmasına da yol açmaktadır. Devlet tarafından teknoloji, bireylerin davranışlarını kontrol etmek için de kullanılabilir.

Daha önce ifade edildiği üzere sermaye eksikliği ve sanayileşmenin düşük olması modernleşmenin gerçekleşmesi önünde engel değilken teknolojide olduğu gibi ekonomik açıdan da tek yönlü gelişim çeşitli sıkıntılar yaratabilmektedir. Kuzey Afrika'daki ülke örneklerinde görüldüğü gibi ekonomik alanda yaşanan modernleşme siyasi açıdan ilerleme anlamına gelmeyebilir. Bu ikisi paralel gelişmediğinde ekonomik gelişmeler siyasi açıdan istikrarsızlık, idari anlamda sorunlar ve devletin otoritesini kuramama gibi sıkıntıları beraberinde getirmektedir. Modernleşme etkisiyle ekonomideki olumlu gelişmelerin; okur-yazar oranını arttıracak, orta sınıfın siyasi istikrar sağlayacağı yönünde bir düşünce hâkimdir. Ancak eğitim ve ekonomi alanında

meydana gelen olumlu gelişmelerle artan beklentilerin bir devrime ya da istikrarsızlığa neden olacağı ihtimali göz ardı edilmektedir (Klinghoffer, 1973: 2-6).

Modernleşme araçsallaştırılarak gerçekleştirilen sömürge halinden kurtulma isteğinin getirdiği temel düşüncelerden biri de toplumsal, siyasal ve ekonomik sıkıntıları çözmekte yetersiz kaldığı kanıtlanmış sömürge yönetimlerine bir alternatif aramak olmuştur (Guibernau, 1997: 211). Kuzey Afrika’da sömürge yönetimi ve modernleştirme politikalarının oluşturduğu bağımlılıktan kurtulmanın alternatifi, bölgenin değer dünyasını barındıracak bağımsız ulus-devletlerin varlığıdır. Sömürge yönetimlerince uygulanan modernleştirme politikaları, ihtiyaç duyulan ulus-devlet oluşumlarını hızlandırmaktadır. Bu süreçte kitlesel iletişimin, kentleşmenin, ekonomik rekabetin artması, ticaretle birlikte farklı etnik kökenlerin bir arada bulunması, anlaşmazlıkların belli yasal normlar çerçevesinde çözülmesi, eğitimin belli bir dil ve müfredat üzerinden gerçekleşmesi bölgede ulus-devlet oluşumunu ve anlayışını desteklemektedir.

Bölgede, ulus-devlet oluşumuna modernleşmenin katkısı olmakla birlikte ulus-devlet ve modernleşme arasındaki ilişki Batıdakinden oldukça farklıdır. Batı’da modernleşme, toplumun talepleriyle meydana gelen siyasi, ekonomik ve sosyal süreçlerin bir sonucu olarak oluşum göstermektedir. Toplumda meydana gelen gelişmelere ve değişimlere en uygun siyasal yapı olarak ulus-devlet ortaya çıkmaktadır. Ancak Kuzey Afrika’da modernleşme ve ulus-devlet arasındaki ilişki farklı dinamiklere sahiptir. Burada modernleşme daha çok sömürgeci yönetimin ya da gücün kendi beklentisine uygun şekilde toplumu dizayn etmesine bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bölgede, ulus-devlete giden yol Batıdaki gibi ortak tarih, inanç, kültür, dil vb. saiklerden ziyade sömürgeci anlayışa karşı siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan bağımsız olma talebidir. Çünkü sömürge yönetimi altındaki toplumlar ekonomik ve siyasal anlamda güçsüzleştirildiği gibi kültürel değerler açısından da yok sayılmaktadır. Bu koşulların dayatmasıyla toplumdaki her birey farklı bir etniğe, inanca, kültürel değere ve kimliğe sahip olsa da tüm farklılıkları bir kenara bırakıp ortak düşman olarak gördüğü sömürge gücüne karşı mücadele ederek bağımsız ulus-devlet oluşumuna katkıda bulunmaktadır.

Ulus-devlet oluşumuyla da anlaşıldığı üzere Kuzey Afrika’daki modernleşme gerçeğinin, Batı algısı oldukça farklıdır. Bölgede modernleşme politikaları izleyen

Batılı ülkeler penceresinden bakıldığında; Batı dışı modernleşme anlatımının altında yatan esas şey, üstün olan Batılı değerleri diğer toplumlara da yayma isteğidir. Ancak tarihsel bir okuma yapıldığında bunun her zaman gerçeği yansıtmadığı görülmektedir. Nitekim modernleşme politikalarının uygulandığı bölge birçok açıdan görkemli bir geçmişe sahiptir. Bölge, ilk tarımın yapıldığı, en eski şehirlerin kurulduğu, önemli ticari yolların bulunduğu, birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı, yazılı dilin, matematiğin geliştirildiği, bilim ve teknolojiye önemli gelişmelerin yaşandığı bir yerdir (Gritzner, 2006: 103). Bu nitelikleriyle Batı medeniyetinin beşiği olarak bakılması gereken bölge; sömürge ve modernleştirme politikalarının yürütüldüğü dönemden önce de Avrupa'daki benzerlerine kıyasla daha iyi bir ekonomik kalkınma ve refah seviyesine sahiptir. 16. yüzyılda bölge genel olarak Avrupa'dan çok daha kentli bir nüfusa sahiptir. Bu dönemde 25 bin nüfuslu Paris'e karşı Kahire'nin 450 bin civarında bir nüfusunun olması da bunun bir göstergesidir (Bairoch, 1997: 517). Ancak bu olumlu sürecin, 18. yüzyılın başlarından itibaren büyüme ve gelişmedeki düşüşle kesintiye uğradığı söylenebilir (Dahi, 2008: 1). Sömürgeleştirme ve modernleşme tarihlerine paralel olarak yaşanan bu yeni sürecin günümüze yansması, uğraşılacak zorunda kalınan birçok sorunun mevcudiyetidir.

3. CEZAYİR'DE BAĞIMSIZLIK SAVAŞI, MODERNLEŞME

3.1. İşgal Öncesi Cezayir

Köklü ve zengin bir kültür mirası olan Cezayir Demokratik Cumhuriyeti, Afrika'nın kuzey bölgesinde yer almaktadır. Cezayir; kuzeydoğuda Tunus, Doğuda Libya, güneydoğuda Nijer, güneybatıda Mali ve Moritanya, Batıda Fas ve Batı Sahra kuzeyde Akdeniz ile çevrilidir. Cezayir mevcut konumuyla 2.381.741 kilometrekareyi bulan bir alanı kaplamaktadır. Kapladığı alan bakımından hem Afrika kıtasının hem de Kuzey Afrika'nın en büyük ülkesidir. Bu geniş alanın içine dağılmış farklı coğrafi yapılar bulunmaktadır (Karakaçan, 2004: 1). Ülkenin kuzeyi 600 mili bulan uzun bir Akdeniz kıyısına sahipken diğer bölgelerin büyük bir kısmı dağlık ve çöl olarak ifade edilen alanlardan oluşmaktadır (Ataöv, 1975: 142). Coğrafi yapıdaki bu çeşitlilikle birlikte ülke, doğal bir oluşum gösterdiği üç bölgesel kategoriye ayrılmaktadır. Bu bölgeler:

1. Akdeniz ile Tel Atlasları arasında yer alan ve ülkenin en verimli toprakları olan 30-40 kilometre genişliğindeki kıyı şeridinin bulunduğu bölgedir.
2. Tel ile Sahra Atlasları arasında Şat adıyla anılan tuzlu göllerin ve çamurlu bataklıkların oluşturduğu bölgedir. Tel Atlasları ayrıca Doğu ve Batı Atlasları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.
3. Bir diğer bölgeyi ise Sahra Atlasları ve güneyinde yer alan çöller bölgesi oluşturmaktadır. Burada doğudan batıya 1.000 kilometrelik m esafeyi aşan dağlar vardır. Çöller bölgesinde sadece vahalarda yaşanabilmektedir. Sahra Atlasları'nın güneyindeki çöllerde sıcaklık 70 dereceye kadar çıkmaktadır (Karakaçan, 2004: 1).

Coğrafi yapıdaki bu çeşitlilik ülkenin iklimsel olarak da bölgesel farklılıklar göstermesine neden olmaktadır. Ülkenin kuzeyinde Akdeniz; güneyinde ise çöl iklimi hâkimdir. Coğrafi ve iklimsel koşullar burada kent veya büyük kent yerleşimlerinin kıyı şeridi üzerindeki yayılımını etkilemektedir (Ataöv, 1975: 142). Cezayir, bulunduğu yer itibarıyla farklı iklim, coğrafi özellikleri bir arada taşıdığı gibi önemli bir jeopolitik konumu da temsil etmektedir. Cebelitarık Boğazı'na yakınlığı ve Akdeniz'e konumu açısından stratejik bir önem arz ettiğinden daima dikkatleri üzerine çekmiştir (Fedai, 2008: 39). Söz konusu coğrafi, iklimsel, jeopolitik nitelikleri taşıyan ve kent oluşumları gösteren Cezayir, demografik açıdan ise nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olduğu bir Kuzey Afrika ülkesidir (Ataöv, 1975: 142). Bu özellikleriyle Berberistan veya Mağrib denen bölgenin orta bölümünde yer alan ülke, çoğunlukla İslami değerleri benimsemektedir.

İslamiyet'in yayılım gösterdiği Kuzey Afrika 'Mağrib' bölgesi olarak nitelendirilmektedir.¹⁷ Kuzey Afrika'da Mağrib bölgesi Mısır'ın batısından başlayarak Atlas Okyanusu'na kadar olan kısmı içine almaktadır (Fedai, 2008: 1). Bir Magrib ülkesi olan Cezayir'in Arapça adı El-Cezayir¹⁸ olup adalar anlamına gelmektedir. Bu anlama gelen Cezayir adının kullanımında, Kartacalılar için önemli ticaret yeri olan Icosium kasabasının coğrafik yapısı belirleyici bir etmen olmaktadır. Kasabanın önünde doğal bir şekilde savunma mevzileri oluşturan irili ufaklı adacıklar mevcuttur. Icosium Araplarca fethedildiğinde burada bulunan adacıklara istinaden bu yere Arapça El Cezayir denilmiştir. Daha sonraları ise Müslümanlar, Cezayir ülkesinin tümüne birden "el-Magribu'l-Avsat" adını vermektedir (Deniz, 1992: 13). Ancak zamanla hem ülkenin adı hem de daha sonra başkent olan eski Icosium kasabasının adı El Cezayir olarak kullanılmaktadır. Cezayir'i 132 yıl kadar yöneten ve sömürgeleştiren Fransızların Algérie olarak ifade ettikleri sözcüğün kaynağı da telaffuz farkıyla Arapça'dan gelmektedir (Bulut, 1994: 20).

Kuzey Afrika'nın önde gelen ülkelerinden biri olan Cezayir'e artı değer katan nitelikleri sayısız göçe, istilaya ve işgale maruz kalmasına da sebep olmaktadır. Yaşanan bu durum Cezayir'in sömürülmesi gibi çeşitli olumsuzluklara yol açtığı gibi ilkçağlardan günümüze kadar birçok devlete ve dolayısıyla medeniyete ev sahipliği yapması gibi olumlu gelişmelere de vesile olmaktadır. Cezayir'de yapılan arkeolojik kazılarda, 200 bin yıl öncesine kadar uzanan yerleşim yerlerine ait kalıntılara rastlanması, burada tarih boyunca birçok medeniyetin varlık gösterdiğine dair somut kanıtlar sunmaktadır (Karakaşan, 2004: 1).

Cezayir'de yerleşik olarak bilinen ilk topluluk Berberilerdir. Berberilerin bugün Cezayir'de anılan; Kabiller, Tuaregler, Şaviler ve Mozabitler olmak üzere birçok ayrı kolu bulunmaktadır. Berberilerden sonra bahsi geçen bir diğer önemli medeniyet ise Fenikelilerdir. Günümüzde Tunus sınırları içinde yer alan Kartaca, Fenikelilerin en önemli kenti olup daha sonra da aynı adla kurulan imparatorluğun başkenti olmaktadır. Fenikeliler, Cezayir'de çoğunlukla kıyılara yerleşmekte ve buralarda ticaret merkezleri kurmaktadır. Fenikelilerin, Cezayir'in kıyı bölgelerine yerleşmesi ve ticaretle uğraşması; onların iç bölgelerle etkileşimini

¹⁷ İslamiyet'in yayılımı dikkate alınarak Orta Doğu bölgesi için bu tanımlama 'Maşrik' olarak ifade edilmektedir (Fedai, 2008: 1).

¹⁸ الجزائر

sınırlandırmaktadır. Gelişleriyle birlikte kıyı bölgelerde oluşan yerleşimler, Buradaki Berberi yerleşimlerin iç kesimlere doğru kaymasına yol açmaktır. Onların Cezayir'deki varlığı aynı zamanda tarım üretimini ve bu üretimin çağın en yeni teknikleriyle gerçekleşmesini olanaklı hale getirmektedir. Nitekim bulundukları tarihte Cezayir'de; incir, üzüm, zeytin üretiminin ve sedef zanaatkârlığının yapılmasına önemli katkıları olmaktadır. Fenikeliler, ekonomi alanındaki katkılarının yanı sıra mimari açıdan da Cezayir'e önemli bir miras bırakmaktadır. Onlarla birlikte Cezayir'de kullanılmaya başlanan yeni mimari tekniklerle eski yapıların yerini modern yapılar ve evler almaya başlamaktadır. Cezayir'in Kostantine kentinde onlara ait 800'ün üstünde tarihi kalıntı bulunmaktadır. Böylesi bir tarihi mirasın oluşumunda kısmen de olsa barışçıl bir tutumun sergileniyor olunmasının payı büyüktür. Cezayir, Fenikelilerden sonra Kartacalılara ev sahipliği yapmaktadır (Fedai, 2008:6-7). Şu anda ülkenin başkenti olan Cezayir'in yerinde, Kartacalıların ticaret uğrağı olan Icosium kasabası bulunmaktadır. Kartacalılar, Fenikelilerden devir aldıkları ticaret noktalarını koruyarak devam ettirmektedir. Bu yönüyle Cezayir, Fenikelilerin olduğu gibi Kartacalıların da önemli bir ticaret merkezi olmaya devam etmektedir (Bulut, 1994: 20).

MÖ 146'da Kartaca'yı ele geçirerek kıyılara doğru egemenliklerini pekiştiren Romalılar, Cezayir'i Mauretania Caesariensis adını verdikleri eyaletin bir parçası konumuna getirmektedir. Ama iç kesimler Roma İmparatorluğu'nun denetimi dışında kalmaktadır (Çapar, 2020: 32). Roma İmparatorluğunun çökmesiyle de bölgede Vandallar hüküm sürmeye başlamaktadır. Vandallar, MS 429'da Romalıların Kartaca şehrini ele geçirerek bu devletin varlığına son vermektedir. Mağrib'de kısa ömürlü olan Vandalların varlığının ardından Bizanslılar yaptıkları işgallerle MS 6. yüzyılın sonlarına kadar bölgeye hâkim olmaktadır (Bulut, 1994: 23- 24). Bizanslıların hâkimiyetlerini sürdürdükleri bölgede, Hristiyanlığın etkisi görülürken Latince ise yaygın dil olarak kullanılmaktadır (Karakaçan, 2004: 2).

Cezayir'de yaşanan göçlerin ve istilaların etkisiyle gerçekleşen ticaretin ve kültürel birikimin oluşturduğu özgün kimliğin Arap ve İslam kültürüyle karşılaşması günümüze kadar varlığını yoğun şekilde hissettirecek yeni bir kimlik oluşumuna zemin hazırlamaktadır (Bulut, 1994: 19). Bizanslılar, doğudan gelen Arap seferlerine karşı koymuş olsalar da Mağrib bölgesinden ve dolayısıyla Cezayir'den de

çıkılmaktadır (Sönmez, 2007: 10). Icosium kasabasının ele geçirilmesiyle de Araplar, Cezayir'deki varlığını MS 7'nci yüzyıldan itibaren başlatmış olmaktadır. Bu süreçte Emevilerin, Cezayir'de kurduğu denetimle İslamiyet yayılmakta ve halklar zamanla Araplaşmaktadır.

Arapların istilas, her ne kadar Berberi nüfusunun az olduğu bölgelere doğru olmuşsa da Berberiler de bu durumdan etkilenmektedir. Süreç içinde Arapların Berberi dili üzerindeki etkisi daha fazla görülmeye başlanmaktadır. Cezayir'deki etkilerinin yoğun bir şekilde hissedilmesiyle Arap dili zamanla Cezayir'in resmi ve eğitim dili olmaktadır. Berberi dilinin resmîyetten uzaklaştırılması ve bu toprakların Araplaştırılması birçok ayaklanmaya, iç karışıklığa yol açmaktadır (Selim, 1984: 24). Arapların gelişinden önemli ölçüde etkilenen Berberi dili, günümüze dek süregelen sıkıntılara rağmen varlığına devam edebilmektedir

Berberi halkının varlığını önemli ölçüde etkilemiş olan Arap istilas ve Müslümanlığın benimsenmesi, 10.yy'da Fatımi egemenliğiyle tüm Kuzey Afrika'da olduğu gibi Cezayir'de de devam etmektedir. Bu süreç Fatımilerin yıkılışı tarihi olan 1171'e kadar devam etmektedir (Fedai, 2008: 14). Fatımilerin varlığının son bulmasının ardından Berberi hükümdarlar arasında bölünen Cezayir'in neredeyse tamamına Muvahhitler hâkim olmaktadır. Muvahhitler Devleti'nin 1237 tarihinde parçalanmasıyla Cezayir'de Meriniler, Murabbitlar ve Zeyyaniler devletleri arasındaki mücadele baş göstermektedir. Bir süre sonra bu mücadeleye dahil olan İspanyollar; Cezayir, Oran, Bicaye ve Tiemsen şehirlerini idaresine almaktadır. İspanyolların Cezayir'e yönelmesi, burada yaşayanları rahatsız etmektedir (Karakaşan, 2004: 2). Bunun üzerine bölge halkının talebiyle Oruç ve Hızır Reis kardeşler bulundukları Kuzey Afrika kıyılarında İspanyollarla ve Portakizlilerle mücadeleye girişmektedir. Bunun sonucunda 1516 yılında Cezayir şehrini zapt eden Oruç Reis, iki yıl sonra Telemens yakınlarında İspanyollara karşı savaşırken ölmekte ve yerine kardeşi Barbaros geçmektedir. Böylece Cezayir'in tek hâkimi Hızır, yani Barbaros Hayrettin Paşa olmaktadır. Ancak Barbaros Hayrettin Paşa İspanyollara karşı tek başına mücadele edemeyeceğini anlamakta ve bunun üzerine Osmanlı devletinden destek talep etmektedir. Bu yardım talebinin karşılık bulmasıyla birlikte 1520 yılında Cezayir, "Padişahın Ülkesi" ilan edilerek Osmanlı devletine bağlanmaktadır. Cezayir'in Osmanlı himayesine girmesiyle Barbaros Hayrettin Paşa da Kaptan-ı Derya

ünvanını almaktadır. Osmanlı ilk etapta yerli Müslüman halkın gösterdiği direnç karşısında Cezayir'i terk etme mecburiyetinde kalmaktadır. Bu durumun 1529'da netliğe kavuşması ile Cezayir, Osmanlı'nın "mümtaz bir eyaleti" olmaktadır. Bundan sonra tam üç asır boyunca Cezayir, Osmanlı yönetimi altında Cezayir beyliği olarak varlığını devam ettirmektedir (Selim, 1984: 26-27). Cezayir, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olan Tunus ve Trablusgarb ile birlikte "Garb Ocakları" olarak anılmaya başlanmaktadır. Dolayısıyla 1516 yılında Oruç ve Hızır reisin Cezayir'i ele geçirmesiyle birlikte ülkedeki, İspanyolların varlığı ardından Dünya'nın yeni gücü olarak tanınmaya başlanan Osmanlı'nın egemenliği başlamaktadır. Cezayir için bu durum, Fransızların Cezayir'i işgal tarihi olan 1830'a kadar devam etmektedir (Fedai, 2008: 40).

Cezayir, tarih boyunca yaşanan istila ve göçlerle önce Hristiyanlaşarak sonrasında ise Araplaşarak, Müslümanlaşarak varlığını Osmanlıların gelişine kadar kabileler ve bölgesel yönetimler aracılığıyla devam ettirmektedir. Osmanlı egemenliğiyle birlikte yönetim anlayışında çeşitli değişimler yaşanmaktadır. Cezayir idaresi ve kurumları; zamanla değişen ve gelişen yönetim anlayışına paralel olarak dönemlere ayrılmaktadır: Bu dönemler, "Beylerbeyi, Paşalık, Ağalık ve Dayılık" şeklinde ifade edilmektedir. Dolayısıyla Osmanlı'nın Cezayir'deki varlığı, farklı yönetim anlayışını benimseyen dört ayrı dönem üzerinden incelemektedir.

3.1.1. Beylerbeyi Dönemi (1546-1587)

Cezayir, 1546 ve 1587 yılları arasında Beylerbeyi idaresi altında yönetilmektedir. Barbaros Hayreddin Paşa'nın ilk Beylerbeyi'ni atamasıyla başlayan yönetim süreci 1587 yılına kadar sürmektedir. Bu tarihe kadar Cezayir'i yönetecek beyler merkezden yani Sultan tarafından atanmaktadır. Ancak merkezden yapılan bu atamalar hem yerel halkı hem de merkezi Beylerbeyi ile uğraştırdığı için iki tarafı da daima huzursuz etmektedir.

İstanbul'u vekâleten gerçekleştirilen yönetimde, Beylerbeyi üç yılda bir atanmaktadır. Sultan'ın naibi konumundaki Beylerbeyi, Cezayir yönetimindeki en üst yönetici pozisyonuyla ülkenin kralı konumunu temsil etmektedir (Selim, 1985: 27). Buna rağmen eyaletlerin idaresinde kendilerine ait bir yönetim politikaları yoktur. Merkezi yönetim tarafından belirlenen yönetim politikaları çerçevesinde faaliyetlerini yürütmektedirler. Barış dönemlerinde merkezi yönetimin müttefiki ülkeler,

Cezayir'deki denizcilerin kendilerine sundukları olanaklardan faydalanabilmektedir. Bu dönemde müttefik ülke olan Fransa'ya, 1561 yılında bazı yerler için çeşitli imtiyazlar tanınmaktadır. Cezayir, verdiği bu imtiyazlar karşılığında belli bir tazminat almakta ve bunun bir kısmını da Sultan'a ödemektedir. Ayrıca müttefikler, denizlerde ortak düşmana karşı aynı politikaları benimsemektedir. İki ülke arasındaki ilişkiler önemsenildiğinden Fransa, 1564 yılında Cezayir'de bir konsolosluk açmaktadır (Fedai, 2008: 35).

Beylerbeyi yönetimi ile birlikte Cezayir'in siyasi birliği görece sağlanmış ve bu süreçte İspanyollar tarafından ele geçirilen Endülüs'ten kaçanlar, Kuzey Afrika'ya sığınmaktadır. Böylelikle İslam ve Avrupa kültürünün bir bileşimi olan Endülüs uygarlığı, Kuzey Afrika'ya yeni bir canlılık getirmektedir (Bulut, 1994: 32). Bu süreç görece Cezayir'in en parlak olduğu döneme olarak anılmaktadır.

3.1.2. Paşalar Dönemi (1587-1656)

1587-1656 yılları arasında ise ülke yönetimi, Osmanlı'nın vali olarak atadığı Paşalar'a emanet edilmektedir. Bu dönemde merkeziyetçilik ağır basmaktadır (Akın, 2003: 42). Böylelikle Osmanlı'nın baskıcı ve sömürgeci gücü daha belirgin hale gelmektedir. Bu tarihte, yönetimde Paşa'nın dışında dört ayda bir toplanan Divan'nın da söz hakkı vardır. Paşa devlet işlerini, Divan'a danışarak yürütmektedir (Fedai, 2008: 36).

Paşalar her üç yılda bir değiştirilmekte ve bu değişim her gerçekleştiğinde yeniçerilerin de maaşları artmaktadır. Çok uzun olmayan aralıklarla gerçekleştirilen Paşa değişimi, toplanan vergileri yeniçerilerin maaşları için yeterli bir bütçe olmaktan çıkarmaktadır. Ayrıca sık sık Paşa değişiminin yaşanması merkeze gönderilen paranın aksatılmasına ve yeniçerilerin giderlerinde artışa neden olmaktadır. Bu sorunun çözümü ise halktan alınan vergilerin artırılmasında aranmaktadır. Ancak vergilerin arttırılması, yer yer görülen salgın hastalıklar yerel halkta yönetime karşı bir hoşnutsuzluk yaratmaktadır (Doğan, 2015: 10). Yönetime karşı halkta oluşan rahatsızlık, bir süre sonra yeniçeri ocağının yönetimde iktidarını güçlendirerek Paşaları sembolik hale getirmesiyle artmaktadır. Bu gelişmeler, yerel halk ve Osmanlı yöneticileri arasında anlaşmazlıkları su yüzüne çıkarmaktadır. Yerel halkın Osmanlı yönetimine karşı hoşnutsuz olmasının bir diğer nedeni de Osmanlı'nın Cezayir'i Avrupa'ya karşı bir ticari sömürge olarak görerek kapitülasyonların

varlığına müsaade etmesidir (Bulut, 1994: 32). Bütün bu gelişmeler topyekûn Cezayir'deki Osmanlı yönetiminde yeni bir süreci başlatmaktadır.

3.1.3. Ağalar Dönemi (1671-1830)

1671 yılından 1830 Fransız işgaline kadar Cezayir; Dayılar ve Ağaların egemen olduğu bir sistemle yönetilmektedir (Akın, 2003: 42). Osmanlı'da merkezi yönetim zayıfladıkça yereldeki yönetim ise askerlerin eline geçmektedir. Merkezi yönetimden gittikçe bağımsız hareket eden yeniçeriler iki ayda bir yeni bir Ağa seçmektedir. Yeniçeriler yerelde askeri yönetimi hâkim kılmaya başlayarak istikrarsızlığın yaşanmasına neden olmaktadır. Yaşanan karmaşa aynı zamanda yerel yönetimin merkezi yönetime karşı bağımsız bir şekilde hareket etmesine yol açmaktadır (Bulut, 1994: 32). Dolayısıyla Ağalar döneminde Osmanlı'nın siyasi gücü zayıfladıkça merkezden atanan yeniçeriler, kendi aralarında seçtikleri yeniçeri ağalarını ülke yöneticisi yapmaktadır. Osmanlı'nın yerelde inisiyatif alma gücü zayıfladıkça yönetim yeniçerilerin lehine ve merkezi yönetimin lehine olacak şekilde değişim göstermektedir.

3.1.4. Dayılar Dönemi (1671-1830)

Ömür boyu yönetimde kalabilen Dayı, bağımsız bir divan tarafından seçilmekte ve seçilen Dayı Osmanlı Sultan'ı tarafından onaylanmaktadır. Ayrıca Dayı ekonomik ve siyasi açıdan kontrol altında tutulmaktadır. Savaş koşullarında yerel yönetimin askeri gücü, Osmanlı ordusuna eşlik etmektedir. Belirtilen tüm bu bağımlı ilişkilerine karşın yerel yönetimin uluslararası bir kişiliği ve yetkisi vardır. Bu açıdan Dayı, merkezi yönetime ters düşse dahi çeşitli antlaşmaları imzalayabilmektedir. Diplomatik yetkilere sahip olan Dayı'nın, bu dönemde birçok diplomatik ilişki kurduğu gözlemlenmektedir (Bulut, 1994: 32). Cezayir, birçoğu küçük devletler olmak üzere yaptığı çeşitli ticari antlaşmalarla ekonomik manada çoğunlukla Osmanlıdan bağımsız kararlar almaktadır (Sönmez, 2007: 14). Osmanlı'nın zayıflamasıyla da Cezayir'deki Dayı yönetimi olabildiğince bağımsız bir şekilde hareket etmektedir.

Osmanlı'nın bölgedeki denetimi azaldıkça ülke, Dayı denilen yeniçeriler tarafından yönetilmektedir. Cezayir'in, fiili yönetimi artık yeniçerilerin eline geçmektir (Kuran, 1957: 6). Dayılar, Cezayir'i bağımsız bir devlet olarak görmektedir. Bu süreçte Osmanlı devletine her yıl verilen vergiler bazen verilmeye başlanmakta ve

kimi zaman ise bu vergiler yerini çeşitli hediyelere bırakmaktadır (Fedai, 2008: 38). Merkezi yönetimin etkisinin zayıfladığı Dayı yönetiminde; halk üzerinde baskı kurulmakta, ağır vergiler alınmakta, rüşvet ve yolsuzluk olayları artmaktadır. Bütün bunlar, Osmanlı'yı temsilen gerçekleştirilen Dayı yönetimine karşı halkta bir güvensizlik oluşmaktadır. Yerel yönetim ve halk arasında oluşan kopukluk zamanla Osmanlı'nın Cezayir'de kurduğu hâkimiyeti zayıflatmaktadır.

Cezayir'de Osmanlı'nın etkisinin zayıflaması, yerelde yaşanan huzursuzluk, Cezayir'in önemli bir liman özelliği taşıyor olması, Fransa'nın burada hâkimiyet kurmasının çıkarlarına uygun düşmesi, 1830 yılında Fransa tarafından işgaline yol açmaktadır (Çapar, 2020: 32). Nitekim 16. yüzyıl başından 19. yüzyıla kadar Osmanlı toprakları olan Cezayir, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'nın zayıflamasıyla 1830 yılından itibaren Fransa'nın hâkimiyeti altına girmektedir (Birsell, 2013: 44). Ancak 1847'de Osmanlı, Cezayir'i yönetiminden resmi olarak çıkarmaktadır. Bu tarihten itibaren Osmanlı, kendisine bağlı olan yerlerin listesini resmî olarak yayınlarken Cezayir isminin artık bu listede yer almadığı göze çarpmaktadır (Doğan, 2015: 9).

Cezayir tarihte; Fenikeliler, Kartacalılar, Romalılar, Vandallar, Bizanslılar, Araplar, Osmanlılar ve son olarak da Fransızlar olmak üzere birçok devletin etkisi ve yönetimi altında yaşamaktadır. Her bir hâkimiyet dönemi, kendine özgü halleri ile Cezayir'in üzerinde önemli izler bırakmaktadır. Özellikle Fenikeliler, Cezayir'i ticari, kültür akınına uğratarak olumlu etkiler bırakmaktadır. Fakat sonrasında gelen Romalılar, Fransızlar ise ülkeyi daha çok askeri istilaya uğratarak ve kendi değerlerini benimsetme kaygısıyla hareket ederek olumlu bir vechesi olmayan bir geçmişle anılmaktadır. Cezayir'in bugünkü özgün kimliğinin oluşumunda Fransız hâkimiyeti sırasında izlenen politikaların etkisi çok büyüktür. Bu süreçte Fransa, Cezayir'deki varlığını pekiştirmek ve buranın diğer Avrupalı devletlerin kontrolüne girmesini önlemek amacıyla koloniler, misyonerler ve askerler aracılığıyla siyasi, ekonomik ve kültürel alanda çeşitli politikalar yürüterek yerel halkı Hristiyanlaştırma ve Fransızlaştırma çabası içine girmektedir (Birsell, 2013: 44). Fransa'nın tüm bu hâkimiyet kurma gayretleri, ulus kimliğinin inşası beraberinde ulusal kurtuluş mücadelesini başlatmaktadır.

Gelinen aşamada, Cezayir'de yoğunluklu olarak Berberi ve Arap dilinin, kültürünün etkisi hissedilmektedir. Arap ve İslam kültüründen çok daha önce

Cezayir’de, Berberi kabileler yaşamaktadır. Ancak Fransız sömürge yönetiminin yürüttüğü politikaların etkisiyle İslamiyet zamanla berberiler ve Araplar için birleştirici unsur olmaktadır. İslam dışındaki dini cemaatler ve azınlıklar yok denilecek kadar azdır. Fransızlara karşı kurtuluş savaşı sırasında Cezayir halkı yanında yer alan Yahudi Cemaati’nin gerek Arap-İsrail çatışması¹⁹ ve gerekse Avrupa’ya göç nedeniyle varlıkları azalmaktadır. Geriye bıraktıkları sanatsal eserler ve ünlü müzikal nağmeleriyle hatırlanmaktadırlar (Bulut, 1994: 43- 44). Cezayir ulusal kimliğinin mevcudiyetinde Berberilere ve Araplara ait değerlere rastlanmakla birlikte Fransız dil ve kültürünün günlük hayatta derin etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmaz.

3.2. Fransa’nın Cezayir İşgalinin Sebepleri

Afrika’da sömürge sürecinin başlangıcı 15. yüzyılda meydana gelen gelişmelere dayandırılmaktadır. Bu yüzyılda coğrafi keşiflerin gerçekleşmesi ve Avrupa’da görülen Rönesans hareketleri sömürgeci anlayışı ortaya çıkarmaktadır. 16. yüzyılda ise coğrafi keşiflerin hız kazanması sömürgecilik faaliyetini yaygınlaştırmaktadır (Luraghi, 2000: 13-19). Böylece Avrupa devletleri dünya coğrafyasında özellikle de Afrika kıtasında yayılcı bir politika izlemektedir.

Coğrafi keşifler ve Avrupa’da gerçekleşen Rönesans, Reform hareketleri Avrupa devletlerinin kıta dışına çıkma isteğini tetiklerken sonrasında yaşanan sanayi devrimi ise bu isteği bir gereklilik haline getirmektedir. Çünkü sanayi devrimiyle birlikte işletmelerin büyük fabrikalara dönüşümü, üretimin artması yeni pazar ve hammadde ihtiyacını, arayışını arttırmaktadır (Luraghi, 2000: 231). Bu açıdan sömürge alanlarına sahip olma isteği coğrafi keşiflerle başlamakla birlikte sömürü anlayışı ve politikaları değişen koşullara bağlı olarak yeniden üretilmektedir.

19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa’da yaşanan sorunlardan ötürü Afrika’da sömürü bir süreliğine durgunluk yaşasa da sonrasında yine artarak devam etmektedir (Cooper, 2002: 21). Nitekim kıta Avrupasında yaşanan ekonomik, kültürel ve siyasi boyuttaki gelişmeler, Afrika kıtasının sömürgeleştirilmesi için gerekli koşulları hazırlamaktadır. Kıtanın önemli bir pazar potansiyeli olarak görülmesinin Batılı ülkeler arasında yol açtığı rekabet sömürünün daha yoğun yaşanmasına neden

¹⁹ Arap –İsrail çatışması bitmeyen tarihi bir argüman olduğu söylenebilir. Günümüzde Filistin ile simgeleşen bu çatışma halen devam etmektedir. Bu çatışmanın en sert etkilerinden biri, 7 Ekim itibariyle Aksa Tufanı ile başlayan çatışmalarla tekrar zuhur etmiş bulunmaktadır.

olmaktadır. Süreç içerisinde kıta Afrikasındaki ülkeler teker teker sömürge haline getirilmektedir. İlk etapta köle ticaretiyle başlayan sömürü faaliyetleri giderek ilkel kabileleri uygarlaştırma adı altında önemli miktarda sermaye kullanılarak yapılan çeşitli yatırımlara dönüşmektedir (Selim, 1984: 17). Her yatırım aynı zamanda yeni bir sömürüye kapı aralamaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde sömürge yarışında birbiriyle rekabet halinde olan İngiltere ve Fransa'dır. 18. yüzyıldan itibaren Portekiz ve İspanya sömürü faaliyetlerindeki yetkinlikleri önemli ölçüde ortadan kalkmaktadır. Hollanda ise Afrika'dan çok Asya'da varlığını devam ettirmeyi tercih etmektedir. İtalya ve Rusya ise henüz bu iki sömürgeci güç ile rekabet edecek askeri ve siyasi yetkinliğe sahip değildir (Selim, 1984: 10). Böylesi bir atmosferde haliyle sömürü faaliyetlerinde İngiltere ile birlikte Fransa da ön plana çıkan ülkelerden biri olmaktadır. Sömürgecilik yarışında diğer ülkelerden önde yer alsa da İngiltere'ye kıyasla oldukça geridedir. İngiltere'den sonra dünyanın ikinci büyük sömürgecisi olan Fransa'nın hedefinde öncelikle Avrupa ülkeleri vardır. Fransız Devrimi sonrasında Napolyon Bonaparte Avrupa'da fetih hareketlerine başlamaktadır (Fedai, 2008: 53). Ancak Napolyon'un savaşları sonrasında 1815'te gerçekleştirilen Viyana antlaşmasıyla Fransa İngiltere'ye karşı önemli ölçüde bir güç kaybına uğramaktadır (Sönmez, 2007: 17). Bu savaşlar, Fransa'yı dış siyasette bir güç kaybına uğrattığı gibi iç siyaseti de bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Napolyon savaşlarıyla yaşanan insan kaybı, ödenen savaş tazminatının ekonomide yarattığı çöküntü ve Avrupa'daki nüfuzunun sarsılması Fransa'da X. Charles yönetimine karşı muhalefetin artmasına neden olmaktadır. İç siyasette yaşanan bu olumsuzluklara, Avrupa'da gerçekleşen sanayileşmenin etkisiyle görülmeye başlayan ekonomik bunalım ve işsizlik de eklenmektedir. Ülke, içinde bulunduğu olumsuz tablodan sıyrılmak, yönetime karşı tepkisi artan halkın, Fransız yönetimi için tehlikeli olabilecek ordunun dikkatini başka yöne çekmek ve bunların yönetime olan bağlılığını devam ettirmek adına kendine yeni bir hedef rotası belirlemektedir (Sönmez, 2007: 18). Bu doğrultuda Fransa, Hint ticaret yolu üzerindeki Akdeniz'de varlığını garantileme gereği hissetmektedir. Fransa'nın Akdeniz'de varlık gösterme isteği, aynı zamanda belirlenen yeni rotaya Afrika kıtasının da dâhil edildiğinin işaretidir. Bu katıda Fransa, kendisine yakın olan ve karşı sahillerinde yer alan Kuzey Afrika'ya özellikle göz dikmektedir. Bu bölgede ise Cezayir, sömürü faaliyetlerinin yürütülmesinde en iyi merkezi nokta olarak

seçilmektedir (Karakaşan, 2004: 19). Böylelikle Fransa, Napolyon savaşlarıyla yaşanan kayıpları telafi edebileceğine ve artan muhalefeti bertaraf ederek iç siyasetteki sorunları çözebileceğine inanmaktadır.

Fransa'nın içinde bulunduğu koşulların yarattığı iç ve dış siyasette benimsenen politikalar, ülkenin güneyini işgalini kaçınılmaz kılmaktadır. Fransa'nın Akdeniz'de hâkimiyet kurması, iç siyasette dengeleri yerine oturtmasına ve yaşanan buhranların noktalanmasına katkı sunacağı gibi yoğun sömürü faaliyetlerinin yürütüldüğü bu dönemde Akdeniz'de kontrolün sağlanması önemsenen bir dış politikadır. Dolayısıyla Avrupa kıtasında ve Fransa özelinde bahsi geçtiği üzere meydana gelen tüm gelişmeler, sömürü yarışı, değişen güç dengeleri, Fransa'nın mevcut siyaseti ve iç dinamikleri sömürü faaliyetlerinin Kuzey Afrika'ya bilhassa da Cezayir'e yönelmesine yol açmaktadır. Bütün bunlar; Fransa'nın Kuzey Afrika'da sömürge yönetimi kurması için gerekli olan elverişli koşulları hızlandırmaktadır.

Kıta Avrupasında yaşanan gelişmelerin dışında tarihin her döneminde Kuzey Afrika ve bu hatta bulunan Mısır, Tunus, Cezayir, Libya ve Fas Akdeniz'de söz sahibi olmak isteyen merkez güçler için birincil hedef durumundadır (Birsell, 2013: 44). Kuzey Afrika hattı üzerinde bulunan Cezayir dikkatleri en çok üzerine çeken ülkedir. Ülke, Fransa gibi küresel bir güç olmak isteyen her ülke için önemli bir jeopolitik konuma sahiptir. Bu açıdan Fransa, Cezayir işgali ile Kuzey Afrika'daki sömürgelere, uluslararası birçok olayın cereyan ettiği ve stratejik önemi büyük olan Akdeniz'e hâkim olabilmeyi ummaktadır (Fedai, 2008: 53). Cezayir'in jeopolitik konumunun sağladığı avantajların yanı sıra Fransa'ya yakınlığının sağlayacağı kolaylık ve petrol, doğalgaz gibi birçok yer altı kaynağı bakımından bölgenin en zengini olması gibi etmenler işgalin gerçekleşmesini cazip hale getirmektedir (Özfatura, 1997: 149). Sürecin Fransa lehine işlemlerini sağlayan bir başka etmen ise Osmanlı'nın zayıflaması ve iç siyasetinde yaşadığı krizlerdir.

Avrupa kıtasında, Fransa'nın iç ve dış siyasetinde meydana gelen gelişmeler Fransa için Cezayir işgalini gerekli ve önemli kılmaktadır. Ancak bütün bunların dışında iki ülke arasında işgalden çok daha önce kurulmuş olan siyasi ve ekonomik ilişkiler de işgal sürecinin başlaması üzerinde ciddi bir etkiye sahiptir. Dönemin koşulları dikkate alındığında işgal edilmesi için en elverişli ülke konumunda olan Cezayir, Fransa'nın en çok yatırım yaptığı ülkelerin başında gelmektedir (Selim, 1984:

33-34). Cezayir, Fransa'nın 16. yüzyıldan itibaren yoğun ticari ilişkiler geliştirdiği ülkelerdendir. 1564'te Fransızlar, Cezayir kentinde bir konsolosluk açarak Cezayir Garp Ocağının doğu kıyılarında mercan avlama iznini edinmektedir. Nitekim La Calle Limanında mercan avcılığının tekeli elinde tutan Fransa, 1689'da Cezayir Garp Ocağı ile bir ticari antlaşma yapmaktadır. Annabe (Bone) civarı anlaşmada yer almamasına karşın burada Bastion olarak anılan bir ticaret merkezi kurmaktadır. Bu ticaret merkezi farklı şirketler aracılığıyla faaliyetlerini yürütmeye devam etmektedir. Burası, 1780'den sonra Marsilyalı tüccarların "Agenced'Afriques" adındaki şirketleri ile varlığını 1804'e kadar sürdürmektedir (Sönmez, 2007: 15). Fransa kamuoyu, Cezayir'in işgaliyle Marsilya ticaretinin artacağına dönük bir beklenti içindedir.

Fransa, Cezayir ile mercan avcılığı ticareti haricinde işlenmiş bazı malzemelerin satışını ve buğday ticaretini de gerçekleştirmektedir. Bu dönemde özellikle buğday ticareti diğer ticari ilişkilerden daha çok ön plana çıkmaktadır (Karakaçan, 2004: 14). Çünkü Fransa, 1789 Fransız Devrim'i sonrasında Avrupa devletleriyle olan savaş hali gerekçesiyle ülkenin buğday ihtiyacını Cezayir'den temin etmeye başlamaktadır. Fransa buğday alımını başlangıçta Cezayir hükümetinden karşılarken sonraki süreçlerde yaşadığı ekonomik sıkıntıların etkisiyle buğday alımına iki tüccar aracı olmaktadır (Esquer, 1950: 19). Buğday ticaretini yapan bu iki tüccar, İtalya'daki Ligurna (Livorno) kentinde doğmuş olup sonrasında Cezayir'e yerleşen İtalyan asıllı iki Yahudi'dir. Bacri ve Bunsach adındaki bu iki tüccar Fransa için buğday temin etmektedir. Ancak bir süre, yaptıkları bu buğday ticaretinin karşılığı olan parayı Fransızlardan alamamaktadırlar. 1897'de Fransa'dan bu borçların tahsil edilmesini talep etmektedirler. Tüccarların bu taleplerine rağmen Fransızlar borçlarının sadece iki taksidini ödemektedir (Kuran, 1957: 11). Fransa ve Cezayir arasında gerçekleşen buğday ticareti neticesinde oluşan 40.000 franklık borcun ödenmemesi iki ülke arasında gerginliğe yol açmaktadır (Akın, 2003: 11). Bunun üzerine Cezayir Garp Ocağı, Hüseyin Paşa aracılığıyla Fransız yetkililere üç mektup yazmaktadır. Fakat bu mektupların hiçbirinden herhangi bir yanıt alınamamaktadır (Paşa, 2014: 47). Cezayirli tüccarlar ve Fransızlar arasındaki bu borç tam bir çıkmaza girmektedir. Ramazan bayramı kutlamasına denk gelen 29 Nisan 1827 tarihinde, Cezayir'in son Dayısı Hüseyin Paşa'nın konukları arasında Fransa'nın Cezayir'deki elçisi bulunmaktadır. Hüseyin Paşa, Konsolos General De Faulle'ye, Fransa'nın tüccarlarına olan borçlarını ve buna binaen yazılan mektupların durumunu

sormaktadır. Karşılığında; “De Faulle, Kralımız kendisine eşit olamayan birine cevap verme tenezzülünde bulunmaz” (Bulut, 1994: 48), yanıtını almaktadır. Hüseyin Paşa, Fransız elçisinin mevzubahis meseleye verdiği yanıtta rahatsız olarak elindeki yelpazeyle yüzüne vurması, ilişkileri olumsuz etkilemektedir (Akın, 2003: 11). 1826 yılında Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa’nın Fransızlara verilen mercan avı imtiyazının vergisini yükselttiği için gergin olan ilişkiler, yelpaze olayıyla daha da gergin bir hal almaktadır (Fedai, 2008: 131). Tarihe yelpaze olayı olarak geçen bu olumsuz hadise çözülemeyecek bir durum değildir. Ancak Fransa’nın Cezayir’e saldırı ile ilgili planlarını gerçekleştirmesi için uygun bir bahane olması açısından önemlidir. Bu olay kısa zamanda iki ülke arasında politik bir meseleye dönüşerek Cezayir işgalinin görünür sebebini oluşturmaktadır. Böylece Cezayir’in işgali için yelpaze olayı iyi bir bahane olamasa da bu vesileyle işgal için aranan gerekçe bulunmuş olunmaktadır (Selim, 1984: 36). Çünkü Fransa, 1682 yılında başarısız olunan Cezayir işgal girişiminde sonra yeni bir işgali başlatacak tüm koşullara sahip olmasına karşın bunu pratiğe geçirecek bir bahaneden yoksundur (Eyrice: 2008: 69). Yelpaze olayı bahanesiyle Cezayir’i tekrardan işgal etme olanağını yakalamaktadır. Nitekim hiçbir neden öne sürmeden işgali başlatmak, uygarlık temsilcisi olarak gördükler kendileri için uygun kaçmayacağı düşünülmektedir. Bu açıdan yelpaze olayıyla birlikte Fransa, kendisini politik olarak haklı gösterecek bir gerekçeye de artık sahiptir (Selim, 1984: 34). Üstelik bu gerekçeyle Fransa kendi kamuoyunu, Cezayir saldırısına destek vermeye ikna etmektedir. Bu noktada Fransa’nın, Cezayir işgalini kendi kamuoyuna sunuş biçimi oldukça etkili olmaktadır. Çünkü yelpaze olayıyla birlikte Fransızlar tarafından barbar bir toplum olarak lanse edilen Cezayir’in medeniyete kavuşabilmesi için işgal, önemli bir seçenek olarak halka arz edilmektedir. Bu sebeptendir ki Fransızlar, bu dönemde Cezayir işgalini uygar dünyanın çıkarına olarak değerlendirmektedir (Bulut, 1994: 45). Medenileştirme vazifesini yüklenen Fransa, yelpaze olayı ile halkının zedelenen onurunun telafi edilmesi ve Fransız konsolosunun gururu karşılığında Cezayir’i işgal ederek cezalandıracaktır (Selim, 1984: 36). İhtiyaç duyulan bahanenin de bulunmasıyla Fransa, 1827 yılından itibaren Cezayir’i kuşatma altına almaktadır. Fransa’nın bu kuşatma ile başlayan işgali, üç yılın sonunda nihai sonuca ulaşabilmektedir (Bulut, 1994: 48). Bu dönemde devletlerin Yunan’daki isyan ile ilgilenmesi, 20 Ekim 1827’de Navarin olayının gerçekleşmesi, Fransız kuvvetlerinin Mora’yı geçici işgali ve dönemin başvekilinin Cezayir’e yapılacak

askeri müdahaleye sıcak bakmaması Cezayir işgalini üç yıllık bir sürece yaymaktadır (Çaycı, 1995: 14).

Tarih 2 Mart 1830'u gösterdiğinde X. Charles Fransızların onurunu kurtarmak ve Hristiyanlık adına Cezayir'e askeri bir müdahalede bulunma kararı almaktadır. Alınan bu karar tüm Avrupa'ya duyurulmaktadır (Sönmez, 2007: 18). Böylece Fransa, 1827'de denizden abluka altına almaya başladığı Cezayir şehrine, 1830'da büyük bir ordu gönderecektir (Eyrice, 2008: 70). Fransa 4 Haziran 1830'da; 200'ü asker, 100'ü cepheye erzak taşıyan 300 gemiyle Cezayir kıyılarına yanaşmaktadır (Bulut, 1994: 47). Amiral baron Victor Duperré ile Mareşal Kont Louis de Ghaisnes de Bourmont yönetimindeki ordu Cezayir'e girmektedir (Arıklı, 1975: 169). Dönemin koşulları itibariyle modern silahla donatılmış 36 bin kişilik Fransız ordusu, 13 Haziran 1830'da Cezayir'e çıkartma yapmaktadır. Bu işgal İngiltere'nin muhalefetine rağmen gerçekleşmektedir. 5 Temmuz da ise Hüseyin Paşa kuvvetleri yenilince Cezayir teslim olmaktadır (Selim, 1984: 36). Böylece 16 Haziran 1827 itibariyle başlayan işgal 1830'da tamamlanmaktadır. Bu süreçte Hüseyin Paşa'nın özür dilemiş olmasına rağmen Fransa'nın Cezayir'de bazı imtiyazlar edinmesine ve Fransa'dan ithal edilen mallardan %10'luk verginin kaldırılmasına engel olamamaktadır (Sönmez, 2007: 16). Sonuç itibariyle Cezayir'in son Dayısı olan Hüseyin Paşa başka alternatifi olmadığını kabul ederek Fransızların tekliflerini kabul etmek zorunda kalmaktadır. Bu işgalin sonucunda Cezayir Dayısı ailesi ile birlikte istediği yere gidebilecek ve Cezayir'de bulunduğu süre zarfında ise güvenliği Fransız komutanının garantisinde olacaktır (Fedai, 2008: 133).

Fransa'nın Hüseyin Paşa'ya Cezayir için öne sürdüğü teklifler aşağıda belirtildiği gibidir:

1. Fransız birlikleri, 5 Temmuz 1830'da Cezayir'i, Casbah'ı ve buralara bağlı yerlerdeki tüm kamu mallarını teslim alacaktır.
2. Yerel halkın inançlarına ve geleneklerine saygı duyulacak ve askeri birliklerden hiçbir asker camiye girmeyecektir.
3. Osmanlı'nın Cezayir Dayısı ve Türkler Cezayir'i terk etmelidir. Ancak Bunlar, gidecekleri yerleri seçme özgürlüğüne sahiptir. Belirtilen koşullara ek olarak Cezayir'in, mevcut sanayi ve ticaretine zarar verilmeyeceği beyan edilmektedir (Karakaşan, 2004: 32).

Hüseyin Paşa'nın Fransa'nın öne sunduğu teklif maddelerini kabul edecek noktaya gelmesinde, bağlı bulunduğu Osmanlı yönetiminden gerekli desteği

alamamasının da etkisi vardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Cezayir, Fransız tarafından işgal edildiğinde Osmanlı tarihinin en zor zamanlarını yaşamaktadır. Bu dönemde Osmanlı; kara ordusu olan yeniçerililerin kaldırılması, deniz kuvvetlerinin Navarin’de yakılması, ülkenin birçok yerinde isyanların olması, güçlü devletlerle olan savaş hali, devamlı toprak kaybetmesi, ekonomisinin giderek kötüye gitmesi, merkezi yönetimi dinlemeyen Kavalalı Mehmet Ali gibi valilerin varlığı gibi çeşitli sorunlarla boğuşmaktadır (Selim, 1984: 34). Osmanlı’nın iç ve dış siyasetindeki olumsuzluklar, uluslararası ilişkilerde siyasi denge politikasını benimsemesine ve Cezayir meselesini göz ardı etmesine neden olmaktadır. Bu yönden Fransa, Cezayirle ilgilenmeye başladığı tarihte Osmanlı Cezayir’de sınırlı bir şekilde varlık göstermektedir. Burada yönetim, Osmanlı’dan ziyade yerelin denetimine geçmiştir (Akın, 2003: 11). Yerel yönetimden sorumlu Hüseyin Dayı’nın, Fransa’nın Cezayir ablukasını çözebileceği düşünülmektedir. Bütün bunları bir cümlede toplamak gerekirse; Osmanlı’nın Cezayir müdahalesine karşı bir hamlede bulunacak koşullara sahip olmaması ve bu sürecin yönetimini yerelin inisiyatifine bırakması Fransa’nın Cezayir işgalini kolaylaştıran hususlardandır.

6 Ağustos 1830’da Fransa’nın Osmanlı elçisi Guillemont, Osmanlı’ya Cezayir işgalini resmi olarak bildirmektedir. Cezayir işgali resmi olarak tebliğ edilmesine rağmen bahsi geçen nedenlerden ötürü; Osmanlı Fransa’ya herhangi bir askeri tepkide bulunmamaktadır. Osmanlı, Cezayir işgalini ve sürecini Fransa’yı protesto etmek, işgali tanımadığını söylemek ve diğer devletlerden destek alma çabası içinde olmak gibi çeşitli diplomatik faaliyetleri yürütmektedir (Tansu, 1946: 48). Ancak Cezayir işgalini onaylamış görünen Avrupalı devletlerle yürütülen diplomatik faaliyetler ne yazık ki istenildiği gibi sonuç vermemektedir. Osmanlı’nın içinde bulunduğu olumsuz siyasi ve ekonomik koşullar Cezayir’in geri alınmasını engellemektedir (Paşa, 2014: 91). Nitekim 1847 yılında ilk defa yayınlanan Devlet Salnamesinde, Osmanlı’nın eyaletlerini gösteren listede Cezayir yer almamıştır. Bu hamle, Osmanlı’nın bu işgali kabul edip sineye çektiğini ve Cezayir üzerindeki hukuki varlığından da feragat etmiş olduğunu göstermektedir (Selim, 1984: 46). Geline nokta Osmanlı’nın Cezayir’deki 300 yıllık hâkimiyeti, Fransız işgaliyle son bulmaktadır.

Fransa’nın Cezayir işgalinde olduğu gibi savaşların bir görünen bir de öne sürülen nedenleri olmaktadır. Birçok savaştan aşına olunduğu üzere Fransa’nın

Cezayir işgalinin asıl sebebi ekonomik hususlar ve bu hususların yol açtığı siyasi gerekçelerdir. Cezayir işgali Hourani'nin ifadesiyle “Kısmen Fransa'nın tahıl arzından kaynaklanan belirsiz bir borç sorunundan, iç siyasetten kaynaklansa da asıl daha derin bir biçimde ekonomik büyümenin yarattığı yeni ve yaygın dinamizmden etkilendiği görülmektedir” (1997: 321).

Cezayir'de kontrolü sağlamak, Avrupalı devletler ve Fransa için sömürgecilikle sermaye biriktirmenin en kolay yollarından biri olarak kabul edilmektedir (Selim, 1984: 10). Bu nedenle Fransa'nın Cezayir'e dair politikalarının bir uzantısı olan işgal fikri, çok eski bir geçmişe sahiptir. Fransa, Cezayir işgalinden çok daha önce Akdeniz'de kontrolü ele almayı tasarlamaktadır. Bu düşünceyle 1802'de Napolyon, Boutin adındaki bir kurmay subayını Cezayir ve civarında keşif yapmak için görevlendirmektedir. Bu subay Cezayir'in batısında Seydülferuç olarak ifade edilen yerin asker çıkarmaya uygun olduğunu belirtmektedir. Nitekim 1830'da yapılan işgalde, kurmay subay Boutin'in planlarından faydalanarak Seydülferuç'ten karaya çıkılmaktadır (Tansu, 1946: 48). Bu bilgiler ışığında Cezayir'in işgal edilmesine dair ilk fikrin 1. Napolyon'a ait olduğu söylenebilir. Fakat bu fikrin eyleme döken ise X. Charles olmaktadır. Cezayir işgali fikri, çok eski bir geçmişe sahip olmakla birlikte 1830'da pratik edilmektedir.

Cezayir'in işgal edilmesiyle Fransa, iç ve dış politikasında istediği zafere ulaşmaktadır. Cezayir işgali, Fransa'nın iç siyasetinde yaşanan buhranlardan halkın dikkatini bir başka yöne çevirmeyi ve artan muhalefeti bertaraf edebilmeyi başarmaktadır. Bu işgal ile Fransa'nın zayıflayan ekonomisine katkı olacak olumlu gelişmeler de yaşanmaktadır. Nitekim Fransa'nın, Marsilya ticaretinde artış yaşanması, işsizlere ve topraksız köylülere iş, toprak sağlanması, Cezayir'de bulunan doğalgaza, petrole ele konulmasıyla güçlü bir ekonomiye ulaşılması bu konudaki beklentilerin karşılandığını göstermektedir (Özkan, 1992: 13). Fransa iç siyasetinin yanı sıra dış politikası açısından da Cezayir işgali önemli bir adımdır. Çünkü Cezayir, Fransa'ya Kuzey Afrika dâhil olmak üzere tüm Afrika'ya yayılma olanağı sunan bir konumda yer almaktadır. Bu açıdan Fransa, kıtanın kısa sürede sömürgeleştirilmesinde etkili olabilecek bir yerden sömürü faaliyetini başlatmış bulunmaktadır (Karakaşan, 2004: 31). Cezayir işgali Fransa'nın; uluslararası meselelerin ortaya çıktığı Akdeniz'de belli bir nüfuza sahip olmasına, Kuzey Afrika'da ticaret yollarını kontrol

altına almasına ve sömürge kurmasına olanak sağlamaktadır (Tansu, 1946: 49). Fransızlar, genel olarak iç ve dış politika çıkarları açısından betimledikleri ekonomik ve siyasi çerçeveye Cezayir işgali ile erişmiş görünmektedir.

Cezayir işgali, Fransa'nın ekonomik ve siyasi beklentilerini karşılarken Cezayir için ise pek de iç açıcı olmayan yeni bir sürecin başlangıcı olmaktadır. İşgalden sonra Hüseyin Paşa ile yapılan antlaşma ile Cezayir'e vadedilen hiçbir şey yerine getirilmemektedir. Nitekim Fransa, Cezayir müdahalesi gerçekleştirdiğinde yerel halkın inançlarında serbest bırakılacağı, mallarına, işlerine ve endüstrilerine saygılı olunacağı vaadinde bulunmasına rağmen 132 yıllık sömürge sürecinde yaşananlar bunların aksini ispatlamaktadır. Fransa, Cezayir'de sadece ekonomik değil aynı zamanda kültürel anlamda da bir sömürü politikası izleyecektir (Özkan, 1992: 13). Cezayirliler; uzun yıllar sürecek bu sömürü politikalarına, tarihin sayfalarına konu olacak bir direnişle karşı koymaktadır. Bu direniş, sadece askeri işgale karşı değil aynı zamanda getirilen göçmenlerle ekonomik, sosyal ve kültürel alanda yaşanan yozlaşmaya karşı da olmaktadır.

3.3. Fransa'nın Cezayir'de Uyguladığı Sömürü Politikaları ve Faaliyetleri

Fransa, 1830'da Cezayir'de gerçekleştirdiği askeri müdahale sonrası burada çeşitli politikalar uygulamaya başlamaktadır. Fransa'nın, Cezayir'de uygulamaya başladığı bu politikalar sömürgesi altında bulunan diğer Mağrib ülkelerinde uyguladığı politikalardan çok daha farklı ve ağırdır. Bu politikalar, Cezayir'de bulunan yerel yönetim birimleri ve misyonerler tarafından titizlikle yapılan çalışmaların bir sonucu olarak oluşturulmaktadır. Çünkü Fransa bu yeni sömürgesinde geçici değil kalıcı olarak varlığını sürdürme arzusuyla uzun vadeli etkiler bırakan politikalar benimsemekten yanadır. Bu açıdan bir taraftan askeri müdahaleye devam ederken diğer taraftan da toplumu topyekûn yeniden inşa etmeye dönük bir toplum mühendisliğine soyunmaktadır. Fransa'nın Cezayir'de, yeni bir toplum inşa etme talebi beraberinde toplumu ekonomik, siyasi ve kültürel olarak dönüştürecek müdahalelerde bulunmaya yöneltmektedir. Bu alanlara yapılan müdahalelerle amaçlanan sömürüyü derinleştirmektir.

Fransa'nın sömürge yönetiminin varlığını devam ettirmek ve sömürüyü sürdürülebilir kılmak adına gerçekleştirdiği politikalar ve müdahaleler aşağıda yer alan alt başlıklarda ayrıntılı olarak işlenmektedir. Bu başlıklardan en önemlilerinden

birini de kültürel alana yönelik olarak yürütülen faaliyetleri değerlendiren başlık oluşturmaktadır. Sömürge yönetimi kültürel alana yönelik politikalar ve müdahaleler gerçekleştirmeyi bilhassa çok önemsemektedir. Bu bakımdan ilk başlıkta sömürge yönetiminin bu alana dair faaliyetlerine etraflıca değinilmektedir.

3.3.1. Fransa'nın Kültürel Alana Dair Politikaları

Avrupalı devletlerinin 18. yüzyılın ikinci yarısında itibaren başlayan sömürgecilik faaliyetleri 19. yüzyılda ciddi anlamda yaygınlaşmaktadır. Yaygınlaşan bu sömürgecilikten en çok etkilenen yerlerin başında Afrika kıtası gelmektedir. Kıtada ise özellikle Kuzey Afrika topraklarının paylaşımı, Avrupalılar arasında bir mücadeleye dönüşmektedir. Bu mücadele sonucunda gerçekleşen toprak paylaşımı aynı zamanda yerel halkın kültürel anlamda bir asimilasyona maruz kalmasını da beraberinde getirmektedir. Yerel halkın sahip olduğu dilin, kültürün, inanç ve değerler sisteminin tasfiye edilmesi suretiyle yerinin sömürgeci gücün değerler sistemiyle doldurulması arzu edilendir. Bu politikanın öncülerinden olan Fransa, yayılım gösterdiği bölgelerde özellikle Akdeniz'i çok iyi kontrol eder konumu ile Cezayir'de, yerel halka Fransız kültürel değerlerini dayatan uygulamalara başvurmaktadır. Fransızların, kendi kültürel değerlerindeki ısrarın iki okuması vardır. Birincisi bu alana müdahale ile gerçekleşecek değişimin, toplumun tüm yaşam alanlarına sirayet ederek sömürüyü kolaylaştırıp kalıcı bir hale getireceğine olan inançtır. Fransız değerleriyle şekillenmiş bir Cezayir'in çıkarlarını daha çok kollayacağı düşüncesi hâkimdir. Bu yüzden Fransızlar için Cezayir yerel halkının kültürel anlamda asimile edilerek Hristiyanlaştırılması ve Fransızlaştırılması önemli ve öncelikli adımlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu konudaki gayretleri bazen zorlayıcı askeri tedbirlerle bazen de eğitim, dil, din alanlarına ve kadın üzerinden gerçekleşen müdahalelerle gerçekleştirilmektedir (Birsell, 2013: 49-54). Sömürge yönetiminin kültürel alanı dikkate alarak politika yürütmesinde ikinci ve görünür olan sebep ise Fransa'nın Cezayir'e medeniyet götürüyorum misyonuyla hareket etmesidir. Sömürge yönetimi, böylesi bir yetkinlikle hareket ettiğini öne sürerek sömürü faaliyetlerine meşru bir zemin kazandırma çabasıdır.

Cezayir'deki Fransız yönetimi, asıl niyeti olan sömürüyü kolaylaştırmayı ve sürekli hale getirmeyi medeniyet götürüyorum etiketi altına gizleyerek eğitim kurumlarına ve faaliyetlerine müdahalede bulunmaktadır. Eğitim, kültürel alana

yapılacak müdahalenin en etkin aracı olarak görülmektedir. Bu açıdan kültürel alana dönük müdahalelerde eğitim politikaları çok önemli bir yere sahiptir. Bu politikaların uygulanması meşakkatli, masraflı ve uzun vadeli sonuç veriyor olmasına karşın sömürünün istenen şekilde gerçekleşmesinde en etkili ve kalıcı yöntem olarak görülmektedir. Eğitim sistemi, aynı zamanda hâkim siyasi gücü ve yaygın olan veya olması istenen kültürü temsil etmektedir. Bundandır ki Cezayir işgali sonrasında ülkedeki mevcut eğitim sisteminin eski düzende devam etmesi, Fransız sömürge yönetimince uygun görülmemektedir. En kısa zamanda Fransız eğitim modeli hayata geçirilmektedir. Sömürge yönetimi, bu sayede üstün kabul ettiği Fransız kültürünü küçümsediği yerel kültüre empoze edebilme olanağını yakalamaktadır. Böylelikle Fransız tarihini, kültürünü öğrenmiş ve benimsenmiş bir Cezayir toplumunun inşasına etkili bir başlangıç yapılmaktadır. Eğitim vasıtasıyla oluşacak bu yeni toplumsal yapının aynı zamanda sömürü faaliyetlerini daha etkin hale getireceği algısı vardır.

Fransız işgalinin gerçekleştiği ilk yıllarda ve sonrasında elde edilen birtakım veriler de eğitim alanına müdahalenin temel gerekçesinin sömürü politikaları olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Sömürge yönetiminin 1830'da yaptığı bir araştırmaya göre Cezayir'de yerel halk arasında okuma yazma bilmeyenlerin oranı, Fransız yönetiminin olduğu dönemden çok daha azdır. Benzer bir veri, Fransız generali Valaze'nin 1834'teki raporunda da göze çarpmaktadır. Bu raporda hemen hemen her Arap'ın okuma yazma bildiği belirtilmektedir. İşgalden kısa süre sonra ve takip eden yıllarda yapılan araştırmalarda elde edilen sonuçların benzerine sonrasında yapılan araştırmaların verilerine de yansıdığı görülmektedir. Bu açıdan 1850'de Napolyon'a sunulan rapor çok önemlidir. Bu raporda, İslami eğitim ve öğretimin sömürü sürecine rağmen etkin olduğunun altı çizilmektedir. Fransız işgalinden sonra da yerel halkın eğitim üzerinden kendi değerlerini korumaya ve devam etmeye çalıştığı hazırlanan rapordan açıkça anlaşılmaktadır. Cezayirlilerin eğitim yoluyla da devam ettirdikleri kültürel tahakküm, Fransızların eğitim alanına müdahaleleriyle zamanla kesintiye uğramaktadır. Fransızların işgalden sonra sömürü faaliyetlerinin yürütülmesinde kullandıkları en etkin araçlardan biri olan eğitim politikaları aracılığıyla çok sayıda okul açılmaktadır. Fransız Senatör Combes'in Cezayir'de 2000 eğitim kurumunun olduğundan bahsetmesi de sömürge yönetimince eğitim politikalarının ne kadar çok önemseniyor olduğunun en somut kanıtıdır (Bulut,1994:

111). Fransızlar, eğitim politikaları aracılığıyla Cezayirlilerin değerler formundan yana olan kültür ibresini kendilerinden taraf çevirmek istemektedir.

Cezayir’de, sömürge yönetimi destekli eğitim kurumlarının sayısının artırılmasına ve eğitim sisteminin içeriğine dair müdahalelere paralel bir gelişme ise Cezayir’de işgalden önce okuma ve yazmanın öğretildiği dini kurumların işlevsiz hale getirilmesidir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında bu kurumlara ayrılan bütçenin sömürge yönetimince artık karşılanmıyor olması etkili olmaktadır. Benimsenen tutumla Cezayir’de çocukların okuma ve yazma öğrenme hakları dolaylı olarak gasp edilmiş olunmaktadır. Uygulanan politikalar, Cezayirli çocukların eğitim süreçlerinde olumsuz sonuçlar doğururken Cezayir’de yaşayan Avrupalı çocuklar için durum farklı bir seyir içindedir. Avrupa kökenli çocukların eğitime ayrılan bütçenin Cezayirli çocukların eğitime ayrılan bütçenin beş katı kadar olması bunun bariz örneklerindendir. Bu çelişkiden de anlaşıldığı üzere modernleştirme etiketiyle eğitimde gerçekleştirilen müdahaleler toplumsal talep ve ihtiyaçlardan öte sömürü gerçeğiyle yürütülmektedir.

Cezayir’de sömürge rejiminin eğitim alanında yürüttüğü politikaları neticesinde okuma ve yazmanın öğretilmesinde rol alan dini kurumların tasfiyesi dışında eğitim ve öğretim sorumluluğunu üstlenen Müslüman okullarında da birtakım değişimlere gidilmektedir. Bu okullarda, Cezayirli çocuklar artık çoğunlukla Fransız kökenli öğretmenler tarafından eğitilmektedir (Bulut, 1994: 31). Sömürge eğitiminin öngördüğü haliyle okullarda Müslüman öğretmen sayısı oldukça sınırlı tutulmaktadır. Bu şekliyle Cezayirliler, Müslüman okulları tebalası altında sömürgeci anlayışın onayladığı ve kontrollünde olan bir eğitim sistemine maruz kalmaktadır.

Sömürge yönetiminin eğitim alanına müdahalesi sadece eğitim sorumluluğu üstlenen kurumlara ve onların eğitim programlarıyla sınırlı değildir. Bu kurumlara bahşedilmiş ve hukuki açıdan el değiştirmesi mümkün olmayan arazilere Avrupalıların el koyabilmesine olanak tanıyan düzenlemelerin yapılmasıyla müdahalenin çerçevesi genişletilmektedir. Bu araziler artık rahatlıkla alınıp satılarak özel mülkiyet haline getirilmektedir. Bu dönemde kimsesiz çocukların eğitimi üstlenen Müslüman vakıflar da kapatılmaktadır. Bu vakıfların gelirleri misyonerlik faaliyetleri için kullanılırken çocukların eğitimi ise Fransızların denetimindeki yerlere bırakılmaktadır (Çapar, 2020: 32-33). Fransa, eğitime dair hiçbir detayı gözden kaçırmadan Fransız

değerlerini dikkate alan ve sömürgeci anlayışı besleyen yeni bir eğitim sistemi ortaya koyma gayretindedir.

1870'e gelindiğinde sömürge yönetimi; Müslüman ve Fransız olan çocukların aynı çatı altında eğitim almasını destekleyen yeni bir uygulamaya geçmektedir. Ancak uygulama ile öngörülen eğitim her iki taraf için kabul edilir değildir. Ülkeye göç eden Avrupalılar, ekonomik ve siyasi olarak elde ettikleri bazı kazanımlarının, kendileri ile benzer eğitimleri alan ve aynı dili konuşan Müslümanlar tarafından ellerinden alınacağı ve saltanatlarının sarsılacağı korkusuna kapılmaktadır (Hourani, 1997: 385). Cezayirliler ise kendi değerlerini yadsıyan ve Fransız değerlerini benimseyen nesillerin yetiştirilmesinden endişe duyarak bu uygulamaya karşı çıkmaktadır. Cezayirlilerin; kültürel değerlerinin yok olması korkusuyla uygulamaya mesafeli olduğuna, çocukların okula gönderilme oranlarına bakıldığında da anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemde Cezayirlilerin çocuklarını okula gönderme oranı sınırlı olup bu oran %5'in altındadır.

26 Ağustos 1881'de Cezayir'in, Fransız topraklarına doğrudan bağlanmasıyla birlikte Fransa sömürge rejiminin eğitsel ve kültürel faaliyetlerle ilgili politikaları önemli bir ivme kazanmaktadır. 13 Şubat 1883'ten itibaren yerliler için ilkokullar açılmaktadır (Sönmez, 2007: 32). 1890'a gelindiğinde az miktarda Müslüman çocuk Fransız çocuklarla birlikte Fransız eğitim sistemine dâhil olmaktadır. Avrupalı çocuklarla eğitim alan bu Cezayirli çocuklar çoğunlukla Fransız vatandaşı olmuş ailelerin çocuklarıdır (Karakaşan, 2004: 120- 121). Böylelikle 1870'teki Cezayirli Müslüman ve Avrupalı ailelerin çocuklarının aynı eğitim kurumunda eğitim almasına dönük uygulamanın kısmen de olsa geçerlilik kazandığı görülmektedir. Ancak Fransız eğitimi gören sınırlı sayıda Cezayirli çocuğun olması bile 1870'te olduğu gibi ülkedeki Avrupalı göçmenleri rahatsız etmektedir (Hourani, 1997: 385). Cezayirli Avrupalıların kaygılarına rağmen 1890'larla birlikte Cezayir'de Müslüman halkın Fransızca'yı öğrenmesi ve Fransızlara ait değerlerin öğretilmesi için ilkokullar yavaş yavaş yaygınlaştırılmaktadır (Hourani, 1997:356). Zamanla sömürge yönetimi, benimsediği eğitim sisteminde Arap tarihinin, coğrafyasının, edebiyatının öğrenilmesini ve öğretilmesini kanun dışı saymaktadır (Bulut, 1994: 70). Fransızlara ait kültürel değerleri ön plana çıkaran eğitim kurumlarında zaman içinde artış yaşanırken Cezayirliler için ise aynı durum bir azalış sürecine girmektedir. Bu dönemde

Cezayir’deki eğitim kurumlarının ortaokul düzeyinde modern ve geleneksel konularda eğitim veren medreselerinden geriye sadece üç tane kalmaktadır.

Cezayir’de, Fransız değerlerini benimseyen eğitim kurumlarının artışına karşın çok sınırlı sayıda Cezayirli Fransız okullarına ya da üniversitenin hukuk, tıp ve edebiyat bölümlerine yerleşebilmektedir. 1914’te orta ve yüksek öğrenim gören Cezayirlilerin sayısı, yüzlerle ifade edilirken binlerle ifade edilecek bir sayıya erişmemektedir (Hourani, 1997: 345). Eğitimle ilgili bu seyir 1939’a kadar da böyle devam etmektedir. Bu tarihte ortaokuldan mezun olanların sayısı yüzlerle ifade edilmektedir. Üniversite mezunlarının sayısı ise çok daha azdır (Hourani, 1997: 383). 1954’te yerli halktan doktor ve eczacı olanların sayısı 200’ün altındadır. Sadece birkaç bin kişi ilkokuldan sonra ortaokula devam edebilmekte ve yüksek öğrenim görenlerin sayısı bir düzinedir. Hepsinden öte nüfusun %90’nı gibi ciddi bir oran okuma yazma bilmemektedir (Hourani, 1997: 429). Cezayir’de eğitim alanına dair ortaya çıkan tabloda, Fransa’nın sömürüye dayalı eğitim politikalarının sorumluluğu vardır. Yerel halkın Batı medeniyetinin etkisinde kalması adına oluşturulmaya çalışılan yeni eğitim sistemi, sömürüyü daha da derinleştirerek yerel halkta önemli ölçüde mağduriyet yaratmaktadır (Eyrice: 2008: 78). Eğitime dair olumlu izlenim veren politikalar dahi yerelin talepleri ve ihtiyaçları ölçüsünde değil sömürünün etkin olmasıyla ilgili olmaktadır. Ülkenin ilk üniversitesi olarak 1880’de kurulan Cezayir Üniversitesi bile önemli ölçüde sömürge yönetiminin ihtiyaç duyduğu Avrupalı bireyleri yetiştirmek içindir (Hourani, 1997: 383). Dolayısıyla Fransız sömürge yönetiminin eğitim politikaları çerçevesinde kurulan bu üniversitenin bölümlerinde sınırlı sayıda Cezayirlinin olmasında çok az bireyin yerleşebilmek için gerekli koşulları sağlaması etkili olduğu gibi Cezayirlilerin çocuklarını Fransız okullarına göndermek istememesinin de etkisi vardır (Hourani, 1997: 356).

Fransa, Cezayir’de eğitim vb. alanlardaki sömürü politikalarıyla yeni bir toplum inşa etmeye devam ederken 1885’te Fransa yasasında, Müslüman Fransızlar ifadesinin yer alması yanıltıcı olmamalıdır. Bu ifade aslında Cezayir’in entegrasyon sürecine işaret etmektedir. Nitekim 1893’te çıkan bir yasa ile Arapça yabancı dil ilan edilmektedir. Böylelikle kültür alanıyla ilgili bir müdahale de sömürünün en etkili araçlarından bir diğeri olan dil üzerinden gerçekleştirilmektedir. Cezayir’deki sömürge yönetimi, dilin güçlü etkisinin farkında olarak Arapçayı yok sayan politikalar izleyerek

Fransız dilini topluma yayma çabasıdır. Böylelikle Arapça dilinin nesiller arası aktarımına ket vurarak Fransızca hâkim dil haline getirilmek istenmektedir. İlk başlarda bu politika, daha temkinli bir şekilde uygulanırken sonrasında ise gittikçe yoğun bir şekilde uygulanmaktadır (Ferro, 2002: 209). Sömürge yönetimi, Fransız dilinin yaygınlaşması ve bu dilde eğitimin gerçekleşmesi için Arapça'yı ülkenin resmi dili olmaktan çıkarmakta ve yerine Fransızca'yı resmi dil ilan etmektedir. Arapça'nın kullanımını kısıtlayan bu adım ile kültür alanına dair müdahale daha da ileri bir boyuta taşınmış olunmaktadır. Cezayir kültürünün önemli öğelerinden biri olan Arap dili sadece sokakta konuşulan bir dil haline getirilerek işlevsizleştirilmektedir (Nam, 2012: 166). Devlet işlerinde kullanımı atıl duruma getirilen Arapça sadece sivil mahkemelerde (iflas, boşanma, evlenme) kişisel bir anlaşma aracı olarak kullanılmaktadır. 1904 yılında ise özel izin almaksızın yapılan Arapça eğitimi yasaklanmaktadır. Fransız yetkililerden izin alınarak Arapça eğitimi verilmek istense bile bu Arapça eğitimi Kuran okumakla sınırlı olmaktadır. Bu okumanın içeriğine getirilen kısıtlama ile de Kuran'da cihad ayetlerinin ve benzeri yorumlarının okunması yasaklanmaktadır (Bulut, 1994: 70). Arapça eğitimi veren okullar ile ilgili yasaklama, okuma ve yazma bilenlerin sayısında düşüşe neden olmaktadır. Arapça'nın maruz kaldığı uygulamalara, gazetelerin Arapça yayınlanmasının yasaklanması da eklenmektedir (Ataöv, 1975: 145). Sömürge yönetiminin uyguladığı politikalarla Arapça eğitimi sadece işgalcilerle işbirliği yapan bir avuç azınlığın tekelinde kalmaktadır. Bu koşullarda gerçekleştirilen Arapça eğitimi yine toplumun değil sömürge yönetiminin çıkar ve beklentileri dikkate alınarak gerçekleştirilmektedir (Bulut, 1994: 72). Fransız siyasetçilerle iyi ilişkiler içinde olan yerleşimciler, bu sürecin böyle devam etmesinden ve Cezayir'in bütünüyle Fransızlaştırılmasından yanadır. Onlara göre Arap diye bir halk yoktur, konuştukları dilin dışında farklı bir dil konuşan insanlar vardır. Bu düşünceye sahip oldukça önemli miktarda bir göçmen nüfusun varlığı söz konusudur (Hourani, 1997: 322). Çünkü sömürü politikaları; kendilerinin lehine olan bir siyasi, ekonomik ve kültürel otoritenin oluşumunu desteklemektedir.

Sömürge yönetiminin dil üzerinden kültürel alana bu denli müdahalede bulunması hâkimiyetinin ve varlığının önemli simgelerinden biri olarak dilin görülmesiyle ilgilidir. Nitekim Fanon: "Hâkim dil, o dil dünyasına ait değerlerin de hâkimiyetini zamanla kurmakta olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden sahibine bir

iktidar getiren dil hâkimiyetinin ustalığının yabana atılmayacak bir güç olduğunun altını çizmektedir” (2014: 12). Fanon’un ifadesinden de referansla sömürge yönetimi kendisi açısından doğru denilebilecek politikalar izlemektedir.

Fransız sömürge yönetimi; Cezayir’de eğitim ve dil alanına müdahale ederek kültürel alanda denetim kurma çabasıdır. Bu bakış açısıyla yürütülen politikalar neticesinde çocuklar eğitim hakkından mahrum edilmekte ya da içinde bulunduğu toplumun değerleriyle örtüşmeyen yöntem, teknik ve müfredatla eğitim almaya mecbur bırakılmaktadır. Maruz kalınan eğitim sistemiyle çocuklar kendileri için öngörülen mesleklere yönelme durumunda kalmaktadır. Üstelik eğitimin tüm bu süreçleri yabancısı oldukları bir dil aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Fransız sömürge yönetimi, böylesi bir eğitim sistemi ile Cezayirli bireylerde psikolojik ve kültürel yönden birtakım değişimlere yol açabilmeyi ummarak halkı istediği gibi yönlendirip arzu edilen toplumu inşa edebileceğine inanmaktadır (Hourani, 1997: 383).

Cezayir’de, Fransız kültür ve değerlerinin benimsendiği bir Cezayir toplumunun inşası için eğitim ve dil dışında inanç alanını da kapsayan çeşitli politikalar yürütülmektedir. Çünkü Fransız sömürge yönetimi; Arap ve İslam kültürüne ait değerleri, toplumu Fransızlaştırma ve Hristiyanlaştırma politikalarının önündeki en büyük engel olarak görmektedir. Bu bakımdan Cezayir’deki Fransız yönetimi, izlediği sömürge siyasetinde yerli halkın aidiyet hissettiği Arap ve İslami değerleri yaşatmaya veyahut canlandırmaya dönük tüm girişim ve faaliyetleri bastırmaktadır. Bu tavrını destekleyen düzenlemelere giderek Konstantina bölgesindeki 300 medrese ve zaviyeden geriye sadece 30 tane bırakmaktadır. Annabe bölgesindeki toplam 39 medrese, 37 cami ve iki zaviye’nin sayıları zamanla azalarak 3 medrese ve 15 camiye kadar düşmektedir (Bulut, 1994: 112-113).

Üçüncü Napolyon döneminde de inanç temel alınarak çeşitli müdahalelerin olduğuna tanık olunmaktadır. Yerli halkı medeni haklarından yoksun hale getiren Yerli Kanunu (*CodeIndigènate*) doğrultusunda, 14 Temmuz 1865’te aile durumu ve kişisel statü ile ilgili bir kararname düzenlenmektedir. Bu kararnameye göre Müslümanlar ve Yahudiler dinlerini değiştirmedikleri sürece Fransız vatandaşı değil tebaası olarak görülmektedir. Cezayir’de bu iki inanç değerlerini benimseyenler vatandaşlık haklarından mahrum kalmaktadır (Brett, 1994: 441). Ayrıca herhangi bir

uzmanlık gerektirmeyen önemsiz işlerde çalıştırılmaktadır. Yahudiler için bu durum 1870'te çıkartılan Decret Crémieux Yasası ile son bulmaktadır. Çıkan yasa ile Yahudiler vatandaşlığa alınmaktadır. Böylece 1865'te çıkarılan kararname Müslümanlar için sadece geçerliliğini korumaya devam etmektedir. Bu tarihten sonra da çıkartılan pek çok yasa olmasına rağmen hiçbiri Müslümanların vatandaşlığa geçişini kolaylaştıran nitelikte değildir. Bir Müslüman'ın Fransız vatandaşlığına geçmesi için dininden ve bağlı olduğu kabile geleneklerinden vazgeçmesi gerekmektedir. İslami değerlerle donatılmış her bir Cezayirli sahip olduğu bu inanç kalıplarından vazgeçmeyi göze aldığı anda kendisine Fransız vatandaşı olma hakkı tanınmaktadır (Bulut, 1994: 50). Müslüman yerliler, getirilen zor ve aşağılayıcı hükümlerden dolayı Fransız vatandaşlığına pek hevesli değildir (Kuran, 1957: 11). Öne sürülen şartları kabul edilse dahi dosyaları yönetim tarafından incelenmekte ve uygun görüldüğü takdirde vatandaşlığa alınmaktadırlar. 1865 ve 1915 yılları arasında sadece 2.396 Müslüman Fransız vatandaşı olabilmıştır. Bu sayıdan da anlaşılacağı üzere elli yılda vatandaşlığa kabul edilen yerli sayısı oldukça düşüktür. Fransız vatandaşlığına geçenler, genelde askerlik hizmetlerinde ya da çeşitli memurluklarda bulunmuş kişiler ve aileleridir.

Yerli Kanunu'nda (Code Indigénat) 1881'de yapılan düzenlemelerle Cezayir yerel halkını dışlayıcı politikalara yenileri eklemektedir. Bu düzenlemeler, toplumu Müslüman, Arap, Yahudi, Avrupalı Fransız gibi kültürel kimlik kodlarını ön plana çıkaran kategorilere ayırmaktadır. Bu kategoriler esas alınarak Müslüman Araplar aleyhine hukuk sisteminde düzenlemelere gidilmektedir (Karakaşan, 2004: 48).

Fransa sömürge yönetimi; Cezayir'de İslami değerlere ve bu değerleri benimseyen bireylere karşı dışlayıcı bir politika içindedir. Sömürge yönetiminin bu politikası, Cezayir'de inanç alanına yönelik tutumunu önemli ölçüde tarif etmekle birlikte İslam dışındaki diğer inanç sistemlerine yönelik destekleyici faaliyetleri ve işbirliğine dönük olan ilişkileri de sömürü politikalarının bir parçasıdır. Sözgelimi sömürge yönetimi, Müslüman vakıfları yasaklayıp gelirlerini misyonerlik faaliyetlerine aktarırken buna paralel olarak kiliseyi sömürgeciliğin hizmetine alarak Cezayir'in Hristiyanlığın beşiği olması için her türlü çabayı sarf etmektedir (Bulut, 1994: 49). Özellikle ülkeyi Hristiyanlaştırmak için kardinaller misyonerlik faaliyetlerini yoğun bir şekilde yürütmektedir. Bölgede Fransız dilinin, kültürünün ve

Katolik Hristiyanlığın yaygınlaşması için Papalıkla eş güdümlü hareket ederek yürüttüğü projelerle Kuzey Afrika'daki sömürgelere çok sayıda Fransız getirmektedir. 1866'ya gelindiğinde Cezayir'de 273 papazın görev yaptığı 187 koloni bulunmaktadır. Bu dönemde Fransa'nın Cezayir'deki kolonileşme faaliyetleri, Papalık tarafından da büyük destek görmektedir (Akifoğlu, 2019: 65). Dönemin Katolik lideri Papa XIII. Léon, "Cezayir 200 milyon ruhun yaşadığı Afrika'ya giriş kapısıdır" (Akt: Birsell, 2013: 50) diyerek verdiği desteği dile getirmektedir.

Fransa, Cezayir'de sömürge yönetiminin işleyişini sağlamak için geleneksel olanın yani Cezayirli'lere ait değerleri ve buna bağlı olarak kültürel yapının yok edilmesi yönünde izlediği siyaset özellikle III. Cumhuriyet döneminde daha da ön plana çıkmaktadır. Bu dönemin önemli gelişmelerinde biri de 1905'ten itibaren Fransadakiler ve Cezayir'de yaşayan Avrupalılar için geçerli olan laik bir anlayışın benimsenmesidir. Kilise ve devlet yönetiminin faaliyetleri birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaktadır. Devlet kiliseye herhangi bir katkı sunmamaktadır. Ancak aynı anlayışın kabulü, Cezayir'deki yerli halk için söz konusu değildir. Bu yaklaşımın bir uzantısı olarak sömürge yönetimi, yerel halkın hacca gitmesi konusunda belli bir kota belirlemekle birlikte Cezayir'de Müslümanlara ait dini eğitimleri ve ibadetleri de kendi kontrolüne almaktadır. Zaviyelerin sayıları azaltılarak sıkı bir denetime alınmakta, ulema sınıfının yetiştirildiği medreseler ve Kur'an kurslarının sayıları düşürülmektedir. İmam ve din adamlarının atamasını, kendi açtığı üç medreseden yapmaktadır. Bu din görevlilerinin maaşlarının ödenmesi de sömürge yönetiminin tassarufundadır (Sönmez, 2007: 25-26). Fransa, Cezayir'de inanç gruplarına karşı sergilediği farklı tavrı sömürge yönetimi aracılığıyla yasal bir çerçeveye oturarak ayrımcı ve baskıcı politikalarını sürdürmektedir (Eyrice: 2008: 78). Fransa'nın içinde bulunduğu tavrın tek açıklaması, sahip olunan sömürgeci anlayışla ilgilidir. Çünkü sömürge yönetimi için ideal olarak görülen Cezayir'in inşasında, sömürü çarklarının istenilen düzeyde işlerlik kazanması öncelikli beklentidir. Nitekim Cezayir toplumsal yapısına modernleşme kamuflajı ile yapılan müdahalelerin ana hedefi olan sömürü, sekteye uğratılmadan yürütülmek istenmektedir.

Sömürge yönetiminin eğitim, dil ve din alanlarına müdahale şekli ve yönteminden de anlaşılacağı üzere yerel halka uygulanan bir çifte standart vardır. Toplumun birçok alanına yöneltelen müdahalelerde aynı tavrın sürdürüldüğü

gözenilmektedir. Nitekim sömürge yönetimi, Cezayir’de bir yandan liberal ve bireysel hukuku hayata geçirerek toplumun geleneksel dinamiklerini parçalamaya çalışırken diğer yandan da feodal beylerin gücünden faydalanmak için onların varlığını destekleme yoluna gitmektedir (Karakaçan, 2004: 127). Sömürge anlayışı; faaliyet yürüttüğü yerlerde feodal kalıntıları tasfiye değil kendi çıkarları açısından bu tür yapıları ayakta tutmaya yönelik bir siyaset izlemektedir (Bulut, 1994: 112). Fransa’nın sahip olduğu düşünülen üstün medeniyetin Cezayir’e taşınmasıyla modern bir toplumun inşa edileceği iddiasıyla çelişen bu ve benzeri durumların altında yatan asıl gaye sömürge yönetiminin varlığına çanak tutacak güçlerin varlığının onaylanmasıdır.

Fransa sömürge yönetimi, yürüttüğü ayrımcı politikalarla kendi çıkarlarını kollayan hususları baskın hale getirmeye çalışırken buna engel teşkil edecek koşulların oluşmasına da müdahale etmektedir. Bu noktada Cezayir’de iki önemli halk olan Arap ve Berberiler arasında bir güç bloğunun oluşmasının da önüne geçmeye dikkat etmektedir. Bu iki halk arasındaki etnik farklılığa yapılan vurgunun temelinde de bu anlayışın izlerine rastlanmaktadır. Öne sürülen tezde; Berberilerin Arap olmadıkları, kökenlerinin Avrupa’dan geldiği, kültürlerinin Hristiyanlığa daha yakın olduğu iddiası vardır (Gaid, 1996: 43). Bunu dayanak göstererek sömürge yönetimi, Berberilerin Arapça okumalarını yasaklamaktadır. Daha önce belirtildiği üzere zamanla bu yasaklama Berberilerin de ötesine geçerek tüm halklar için Arapça yasaklanarak yabancı dil muamelesi görmektedir (Stone, 1997: 30). Arapça konuşma dili olarak teşvik görürken yazılı Arap dili yasaklanmaktadır. Ancak Berberi dili ve kültürü ise koruma altına alınmaktadır. Berberice ve bağlı kabile dilleri özel teşvik görmektedir (Bulut, 1994: 72). Sömürge yönetiminin bu yaklaşımında Cezayir toplumunda yukarıda bahsi geçen kategorileştirmenin büyük etkisi vardır. Bu kategorileştirmeye göre Fransızlara yakın olanlar sırasıyla Yahudiler, Berberiler ve Müslüman Araplardır (Gaid, 1996: 43). Sömürge yönetimi taraflı tutumuyla Berberi ve Arap halkları arasında bir set oluşturup birlikte hareket etmelerinin önüne geçme çabasıdır.

Fransa sömürge yönetimi, yaşamın tüm alanlarını etkileyen politikaları ve müdahaleleriyle Cezayir’de giderek mutlak egemenliğini kurma yolundadır. 1948’de Anayasa’sında yapılan düzenlemeler de bunu değiştirmemektedir. Anayasa’da yapılan düzenlemelere göre Cezayir’in anavatan Fransa’nın bölünmez bir parçası olduğu, buranın anavatanda geçerli yasa ve yönetmenliklere tabii olacağı, temel sivil

kurumların birleştirilmesi gerektiği yönünde birçok madde bulunmaktadır (Bulut, 1994: 49). Bütün bunlar Cezayirlilerin, Fransız vatandaşlarının faydalandıkları tüm haklardan faydalanabileceklerini çağrıştırmaktadır. Ancak uygulamalar aksi yönde sonuçlar vermektedir. Nitekim Cezayir’de, 1865’te kabul edilen ve 1881’de de yapılan çeşitli düzenlemelerle yürürlükte olan Yerli Kanunu ile Araplar, Berberiler insan hakları ve medeni haklardan mahrum edilmektedir. Bu halklar mevcut düzenlemelerle Fransız vatandaşı değil, tebaası konumundadır. Fransız sömürge yönetiminin yetkili mercinin izni olmadan Cezayirlilerin kendi ülkelerinde seyahat etme özgürlükleri dahi yoktur (Ataöv, 1975: 145). Daha da vahimi Avrupalıların yaşadıkları bölgelere Cezayirlilerin girmesi yasaktır. Fransa Cumhuriyeti’nin yurttaşlarına tanınan haklar sadece Cezayir’e yerleşen Avrupalılara için geçerli olmaktadır (Fedai, 2008: 116).

Cezayir’de, sömürge yönetiminin; kültür alanına dair müdahalelerle gerçekleştirdiği tüm faaliyetleri ve uygulamaları Cezayir’deki her bir bireyi etkilerken sömürge yönetiminin özellikle kadınları hedef alan çeşitli politikaları da vardır. Sömürge yönetimi tarafından kadınların, toplumun kültürel anlamdaki değişimin ve dönüşümün öncüsü olarak görülmesi; onların sömürge politikalarının işlerlik kazanmasında en yetkin kitle olarak seçilmesinde belirleyici olmaktadır. Sömürge yönetiminin hedef kitlesi olarak seçilen kadın, yeniden inşa edilmek istenen Cezayir için kilit rolde görülmektedir. Sömürge yönetim anlayışına göre Cezayir’de kadının toplumdaki yerinin ve rollerinin gözden geçirilmesi toplumdaki her bir bireyin toplumdaki yerinin, rollerinin ve sorumluluklarının yeniden düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Çünkü sömürge yönetiminin beklentileri doğrultusunda kadınla başlayan değişimin toplumun tüm kesimlerine yansyacağı düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle sömürge yönetimi ilk olarak Cezayir’de kadının erkek karşındaki konumlanışını ve kamusal alanda olmayışını dayanak göstererek kadının toplumundaki yeri ve konumu küçümsenip eleştirilmektedir. Cezayir’de kadının erkek karşısındaki konumlanışı ve bu ölçüde kendisine tanınmış toplumsal cinsiyet rolleri, Fransızların medeniyet taşıma misyonu adı altında kadına ve dolayısıyla topluma müdahalede bulunmasına alan açmaktadır. Burada özellikle kadının Cezayir toplumundaki yerini ters yüz etmeye yönelik faaliyetler yürütülmektedir. Bu faaliyetlerinin en somut haline; kadının giydiği ve Cezayirliler için dini ve milli bir anlamı olan çarşafa müdahalede rastlanmaktadır. Kadın üzerinden gerçekleşen her müdahalenin Cezayir’in kolaylıkla sömürülmesine zemin hazırlayan yeni bir Cezayir

toplumunun inşasına kesin ve kalıcı çözüm gözüyle bakılmaktadır. Bu yüzden sömürge yönetimi, kültürel alana yönelik müdahalelerin kadın üzerinden yürütülmesini çokça önemsemektedir.

Fransız yönetimi, bahsi geçtiği gibi Cezayirli kadının özel alanına müdahale üzerinden yeni bir toplum dizaynıyla Cezayirlilere ait tüm kültürel değerleri ortadan kaldırmaya dönük bir gayretin içindedir. Kadınlar üzerinden gerçekleşen müdahalelerde ve çok farklı düzlemdeki uygulamalarda amaç sömürü politikalarını destekleyen yeni bir toplumsal kimliğin inşasıdır. İnce hesaplar yapılarak yürütülen faaliyetlerle her koşulda sömürü politikaları pekiştirilmek istenmektedir. Bu açıdan meydana gelen ayaklanmalar bastırılırken de aynı taktik izlenmektedir. Nitekim Abdülkadir bey'in başlattığı ayaklanmaya müdahale edilirken oluşturmuş olduğu dev kütüphanenin yakılarak yok edilmesi de sömürü politikalarının kültürel alana dair politikalarından ayrı düşünülemez. Ulaşılmak istenen nihai sonuç;

Cezayirlilere ait kültürel değerlerin sömürge yönetiminin gölgesine alınarak gizliliğe mahkûm bir ulusal kültürün yaratılması ve ardından bir yok oluşa sürüklenmesidir. Böylelikle ulusa ait değerlerin bazı ölü alışkanlıklara, bölük pörçük kültür yapılarına ve giyim kuşama ilişkin adetlerle dolu birikime dönüşmesi beklenilmektedir (Bulut, 1994: 113).

Bulut'un ifadesinin özeti niteliğindeki çarpıcı bir söylem, Mareşal Bugedud tarafından dile getirilmektedir. Ona göre “Fransızlaştırmadıkça, Cezayirliler Fransa'nın egemenliğini kabul etmeyeceklerdir; Hristiyanlaşmadıkça da asla Fransızlaşmayacaktır” (Akt: Bulut, 1994: 49). Fransız sömürge yönetiminin bilhassa kültürel alana dönük politikalarının tarifi olan bu ifade, Fransızlar Cezayir'de bulunduğu süre boyunca tavizsizce uygulamaktadır. Bu durumda hedef tahtasına oturtulan yerel kültürün kontrol altına alınması veya yok edilmesi olmaktadır. Yerel halk zaman zaman kültürel değerlerini korumak adına çeşitli girişimlere yeltense de maruz kaldıkları sömürge uygulamaları daha baskın olmaktadır. Buna karşın okuma yazmanın oldukça düşük olduğu Cezayir'de, halk bağımsızlığını kazanmak, kendi kaderini tayin etmek için uzun bir savaşı göze almak gerektiğinin bilincine varmaktadır (Selim, 1984: 20). Cezayirlilerin, 132 yıl süren Fransız sömürü politikalarına karşı oluşan ulusal bilincin yol açtığı tepkisellik, bağımsızlık hareketini başlatarak Fransız değerleriyle entegre olmuş bir toplumun oluşumu engellenmektedir.

3.3.2. Fransa'nın Cezayir'de Uyguladığı Ekonomi Politikaları

Fransa, coğrafi açıdan yakın mesafede yer alan Cezayir'i işgal ederek Batı Akdeniz gibi stratejik bir noktada denetimi kurup önemli bir güç olmayı planlamaktadır. Cezayir işgali, hem uluslararası bir güç olma hem de Afrika kıtasında gerçekleştirilmek istenen sömürü bakımından önemsenilmektedir. Cezayir ile ilgili beklentileri doğrultusunda işgalden çok daha önce 16. yüzyıldan itibaren ticaret üzerinden çeşitli ilişkiler kurmaktadır. Kurulan bu ilişkiler, işgalle birlikte Cezayir'in tüm kaynaklarından rahatlıkla istifade edilebildiği bir sömürü sürecine dönüşmektedir (Fedai, 2008: 120). Bu dönemde Fransa, sömürüye devam etmek ve Cezayir'in ekonomik potansiyelinden daha fazla yararlanmak için çeşitli ekonomi politikaları yürütmektedir. Söz konusu politikalarla gelen kolonlara yer açma gereksinimiyle yerli nüfusun mallarına zorla el konulmaktadır. Bu politika öncelikle kıyı ve yakınındaki bölgelerde etkin şekilde uygulanmaktadır. Sonrasında ise bu uygulama yavaş yavaş iç kesimlere yayılmaktadır (Sönmez, 2007: 8). Böylelikle Cezayirlilerin ellerinden alınan yerler, Fransa ve Avrupa'dan getirilen nüfusun yeni yerleşim alanı olmaktadır.

Cezayir'de hatırı sayılır bir nüfusa sahip olmak isteyen Fransa, vatandaşlarını yerel halkın boşalttığı yerlere göçe teşvik etmektedir. 1830 işgalinden hemen sonra buraya öncelikle yerleşmek isteyen askerler getirilmektedir. Ancak yerleştirilen bu askerlerin tarımdan anlamamasıyla birlikte buraya siviller yerleştirilmeye başlanmaktadır. 1834'ten itibaren Fransa'a dâhil çeşitli Avrupa ülkelerinden bazı yerleşimciler getirilmektedir (Sönmez, 2007: 27). Bu süreçte Cezayir'e göç etmeye pek gönüllü olmayan Fransızlıların yerine diğer Avrupa ülkelerinden yerleşimcilerin getirilmesi için yoğun bir çaba sarf edilmektedir. Bunun bir sonucu olarak Fransa dışında gelen Avrupalı nüfusun miktarı daha fazladır. 1839'da Cezayir'deki Fransız nüfusu 11 bin iken Avrupalı nüfus ise 14 bine ulaşmaktadır. Avrupa'dan gelen bu insanlar daha çok İspanyol, Maltalı veya Korsikalıdır (O'ballance, 1967: 22). Bu sivil yerleşimciler deniz kıyısındaki kentlere ve bu kıyı kentlerine yakın olan yerlere yerleştirilmektedir. Bu politika, 1935'e kadar sürdürülmektedir (Sönmez, 2007: 22).

Cezayir'e getirilen nüfusun yerleştirilmesine duyulan hassasiyetle birtakım prosedörler baz alınarak ülke topraklarına müdahalede bulunmaktadır. Cezayirlilere ait topraklarla ilgili 1833'ten itibaren resmi elden gerçekleştirilen politikalar, 1840'lara gelindiğinde daha planlı ve kapsamlı bir şekilde yürütülmektedir (Hourani,

1997: 321). Fransa, 1943'te çıkardığı yasayla yerleşimcilerin devlet sınırları haricinde toprak edinmelerine izin vermektedir (Sönmez, 2007: 22). Bu yasayı tamamlayan bir gelişme ise 1844, 1846 yıllarında mülkiyeti kimseye ait olmayan ve kullanılmayan arazilerde çeşitli reformlara gidilmesidir. Bu süreçte yaklaşık 200 bin hektar dolayında toprak kamulaştırılmaktadır. Cezayir bölgesinde ortalama 168 bin hektarlık arazinin 95.000 hektarı devlete, 37.000 hektarı yerleşimcilere ve 11 bin 500 hektarı da yerel nüfusa bırakılmaktadır. Sahel ve Mitidja bölgesinde 27 koloni köyü oluşturulmaktadır. Fransa sömürge yönetimi, yaptığı reformlarla Cezayirlilerin arazilerine el koymakta ve bu arazilere Avrupalılar yerleştirilmektedir. Bu düzenlemeler dâhilinde 1847'de Avrupa'dan getirilen yerleşimcilerin sayısı 109 bin bulunmaktadır (Eyrice: 2008: 76).

İlerleyen zamanlarda Fransa'dan Cezayir'e göçler, belirlenen belli bir kitlenin göçüne dönüşmektedir. Göç ettirilen bu kitle, Fransa'nın düzenini bozduğu düşünülen ve işsiz olan kişilerden oluşmaktadır. Göçün niteliğindeki bu değişim ile hem Fransa'da huzur temin edilmek hem de işsiz olan kitle için iş imkânı sağlanmak istenmektedir (Fedai, 2008: 116). 1848'deki yeni düzenlemelerle yerel halkın lehine olacak şekilde arazilerin el değişimi ve Avrupa'dan getirilen nüfusun bu yerlere yerleştirilmesine bağlı olarak Fransa, varlığından rahatsız olduğu işsiz işçileri Cezayir'de ikamete zorlamaktadır. Cezayir'e transfer edilen 20 bin işçinin önemli bir miktarı ateşli hastalıklardan ve koleradan hayatını kaybetmektedir. Geriye kalanlar ise Fransa'ya dönmeyi tercih etmektedir. Bu dönemde sömürge göçü bir süreliğine duraksamaktadır. Ancak sonrasında kolonileşmede hızlı bir dönemece girilmektedir. Bu etkiyle 1857'de 131 bin Avrupalı'nın yerleştirilmesiyle Cezayir'de yerleşimcilerin nüfusu 189 bine ulaşmaktadır.

Cezayir'de, İkinci İmparatorluk sürecinde yaşanan yoğun göçlerle birlikte Avrupalı nüfusun artmasına paralel olarak göç eden nüfusu yerleştirmek ve köyler oluşturmak için koloni şirketleri kurulmaktadır (Sönmez, 2007: 23). Sartre bu süre zarfında, "1863'te Société de Crédit Financier Colonial et de Banque, 1865'te Société Marseillaise de Crédit, Compaigne des Minerais de fer de Mokta ve Société Générale des Transports maritimes à Vapeur şirketlerinin kurulduğunu belirtmektedir" (1999: 16-17). Bu şirketler Cezayirli halkın topraklarına el koyarken merkezi hükümet tarafından finansal olarak desteklenmektedir.

Fransa, sömürge yönetimi eliyle arazi dağıtımı gerçekleşmesine rağmen sömürge yönetiminin zayıfladığı istisnai durumlarda ise Avrupalılar yaşanan otorite boşluğundan faydalanarak daha fazla araziye el koymaktadır. Bunun en bariz örneğine, 1870-71'de Fransa'nın Prusya savaşı sonrasında yaşananlarda gözlenmektedir. Bu dönemde merkezde yaşanan rejim değişikliği ve Cezayir'deki sömürge yönetiminin zayıflaması Avrupalıların daha fazla toprağa el koymasının önündeki engelleri ortadan kaldırmaktadır (Hourani, 1997:344). Her halükarda yaşananlar ve uygulanan politikalar Avrupa'dan gelen nüfusun lehine olacak şekilde gelişim göstermektedir.

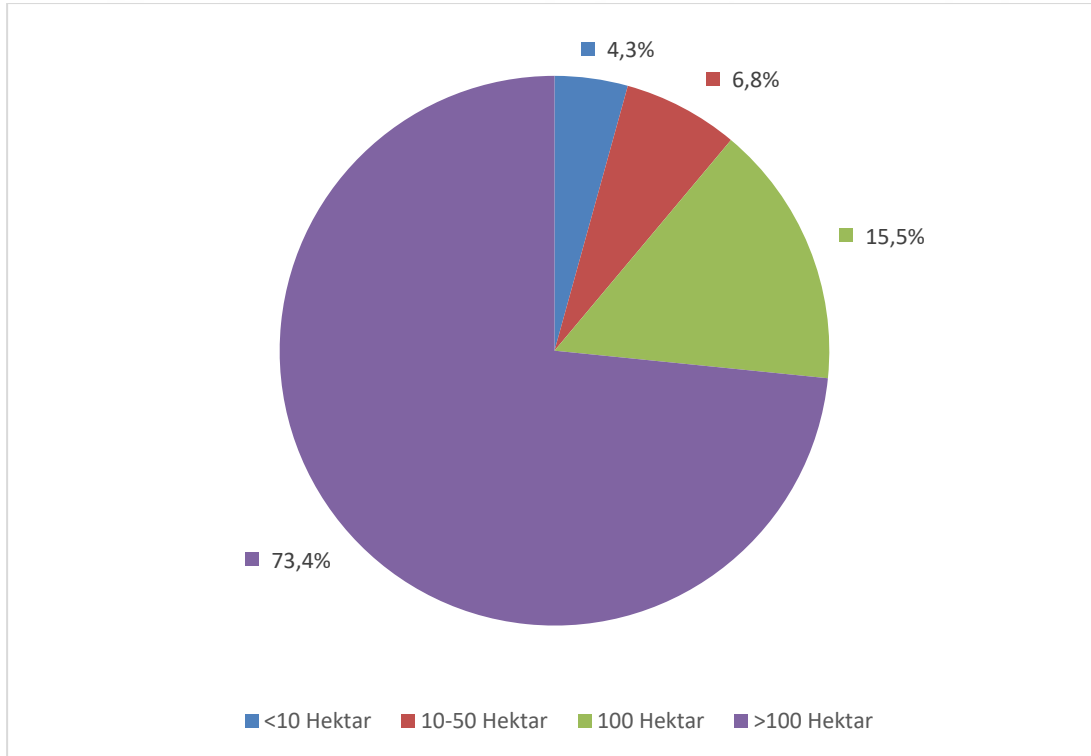
Sömürge yönetimi daima yerleşimci nüfusun çıkarlarını gözetlemekle birlikte kendi otoritesini pekiştirecek seçimler yapmaktan da geri durmamaktadır. Bu yüzden sömürge yönetiminin politikaları hiçbir şekilde yerleşimci nüfusun çıkarlarını zedeleme mahiyetinde olmadığı gibi yerli halkın çıkarlarını da gözetir nitelikte değildir. Yer yer politikalarında değişime gitse de anlayışında hiçbir değişimin olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu manada Cezayir'de kontrolü daima elinde tutmak isteyen Fransa, III. Napolyon döneminde siyasi ve ekonomik çıkarları gereği bir parça yumuşak politikalar izlese de baskı mekanizması üzerine kurulu politikalar benimsemektedir (Fedai, 2008: 123). Hatta bazı dönemlerde bu baskılar çok daha katı bir şekilde uygulanabilmektedir. Özellikle de yerel halkın sömürge yönetimine karşı rahatsızlığının fark edildiği dönemlerde bu uygulamalara gidilmektedir. Bu türden uygulamalar, sömürge yönetiminin halkın taleplerini bastırmak ve kendi otoritesini güçlü bir şekilde hissettirmek adına gerçekleştirdiği taktiklerden biridir. Abdülkadir ayaklanmasının olduğu süreçte de böyle bir yol izlenmektedir. Abdülkadir liderliğinde meydana gelen ayaklanma bastırıldığında sömürge yönetiminin politikaları gittikçe sertleşmektedir. Bunun sonucunda devlet mülkü elden çıkarılarak Cezayir toprakları Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinden gelen yerleşimcilere bırakılmaktadır (Hourani, 1997: 321). Aynı taktik, 1871'de Mokrani ve 1881'de Şeyh Ouled Seydi ayaklanmalarının ardından yine devreye sokularak halk üzerinde yoğun bir baskı oluşturulmaktadır (Tansu, 1946: 61).

Sömürge yönetimi, direnişleri kırmak ve Fransa sömürge yönetiminin varlığını pekiştirmek adına yerel halkın ekonomik kaynaklarını kurutmayı da önemli bir seçenek olarak görmektedir. Direnişler bastırıldıktan sonra bölge halkını

cezalandırmak adına onların temel geçim kaynağı olan çok sayıda incir ve zeytin ağacı heba edilmektedir. Kimi zaman da direniş gösteren bölgedeki köylerin, Fransız sömürge güçlerinin yakması suretiyle yerel halk yerleşim yerlerinden nispeten verimsiz olan dağlık bölgelere sürülmektedir (Fedai, 2008: 123- 124). Bütün bu uygulamalarla büyük bir yayılım gösteren sömürge, 1871'den sonra Fransa ve Akdeniz ülkelerinden gelen yerleşimcilerin sayılarında önemli artışlar gözlenmektedir. Yerleşimcilerin sayısındaki artışla birlikte Cezayir'deki Fransız nüfusu 1871'de 130 bine erişmektedir (Eyrice: 2008: 81). Fransızlıların da içinde yer aldığı yerleşimcilerin sayısı 1872'de 245 bini bulmaktadır (Tansu, 1946: 61). Bu süreçte, yerel nüfusun yerinden edinecek yerine Avrupa'dan gelenlerin yerleştirilmesi yasal bir çerçeve kazanmaktadır. Bu yasal çerçeve ise El Mikrani ayaklanmasının bastırılması akabinde 1873 yılında, mülkiyet ve yerli halk (Code de L'indigène) olarak ifade edilen bu iki özel yasanın çıkartılmasıyla gerçekleştirilmektedir. Her ikisi de Cezayirlileri, topraklarından, değerlerinden uzak tutmayı amaç edinen yasalardır. Bu yasalar baz alınarak Cezayirlilerden zorla alınan büyük topraklar ve çiftlikler, Fransa'dan gelenlere verilmektedir (Bulut, 1994: 72). 1873'te 32 maddelik Warnier Kanunları'nın yürürlüğe girmesiyle de Avrupalıların toprak edinmeleri önündeki birçok engel ortadan kalkmaktadır. Böylelikle Avrupalılar Cezayir'de kolaylıkla toprak edinebilmektedir. Yerleşimcilerin ve yerel halkın durumu tekrar gözden geçirilerek hukuki bir statüye bağlanmaktadır. Ayrıca bu kanunlar, Fransız sömürge yönetimine resmi bir nitelik kazandırmaktadır (Naylor, 2000: 7). Bütün bu gelişmelerin ışığında denilebilir ki Cezayirlilerin arazilerine 1833 ve 1878 tarihleri arasında yapılan yasal düzenlemelerle büyük ölçüde el konulmakta ve bu el konulan araziler kolon olarak ifade edilen sömürge nüfusuna dağıtılmaktadır (Sönmez, 2007: 7). Böylelikle işgale uğrayan Cezayir'in topraklarının da işgaline göz yumulmaktadır.

Cezayir'in direkt Fransa İçişlerine bağlanmasına denk gelen 1881 tarihinde ise "Code Indigenat" (Yerli Kanunu) çıkarılmaktadır. 19. yüzyılın sonlarında, Fransa'nın Kuzey Afrika'daki diğer sömürgeleri olan Fas ve Tunus'tan farklı olarak Cezayir'in İçişleri Bakanlığı'na bağlanması, buradaki yerel otoritelerin varlığını işlevsiz kılmaktadır. Sömürge yönetiminin tüm bu çabaları, 1871'den 1919'a kadar el değiştiren 7 milyon hektar araziye hukuki bir çerçeveye oturtma girişimidir (Sönmez, 2007: 24).

Sömürge yönetiminin el değiştiren araziler konusunda hukuki bir dayanağa ihtiyaç duyması, gün geçtikçe yerleşimcilerin denetimine bırakılan arazilerin artmasıyla ilgilidir. Nitekim 1914'te yerleşimciler tarıma ayrılan arazinin yaklaşık 1/3'ni ele geçirmektedir. Bu araziye; tarımsal üretimin yapıldığı ve Fransa'da ciddi boyutta bir pazara sahip olan şarap üretimini karşılayan üzüm bağlarına ayrılan yerler oluşturmaktadır. Üzüm bağlarının olduğu topraklar, görece zengin mülk sahipleri olan Fransızlarla birlikte İspanyollar, İtalyanlar tarafından idare edilmektedir (Hourani, 1997: 344). 1930'daki beş yıllık istatistiklerin verilerine göre Cezayir'de, 133 bin 770 yerleşimci 2 hektarlık araziye sahiptir. Bu oranlar, 1936'da ise aşağıdaki grafikte olduğu gibidir.

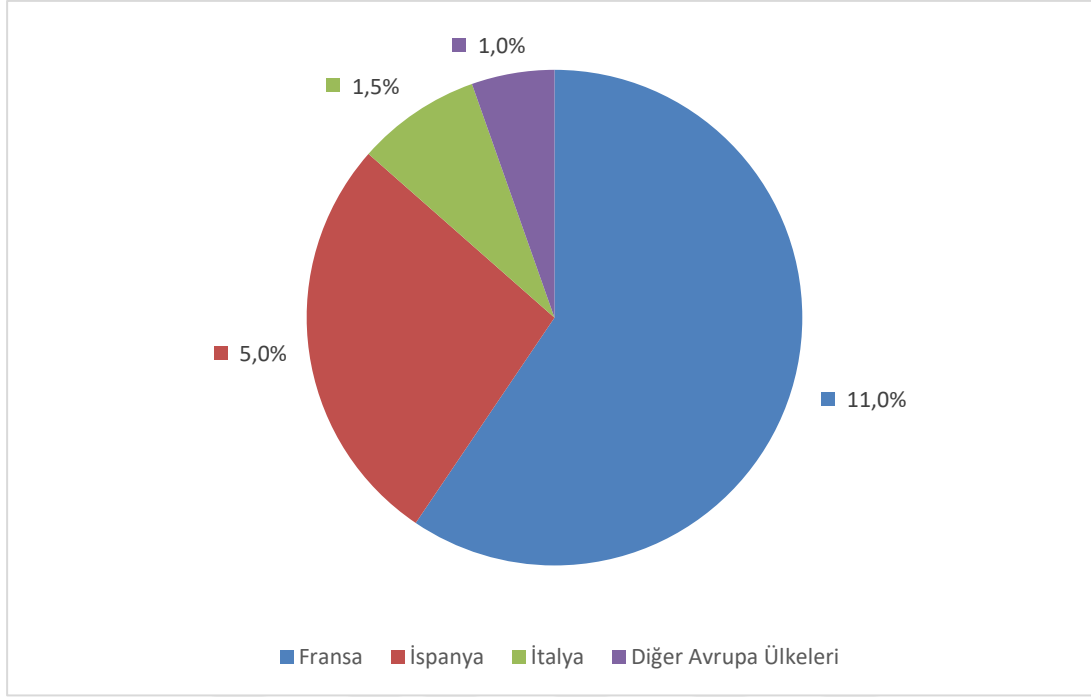
Şekil 3.1. 1936'daki Kolon Arazileri

Tansu, M. (1946). *Ankara Cezayir*. İstanbul: Tan Matbaası, s. 62-64

1936'daki istatistiklerde 26 bin 153'ün üstünde kolonun varlığından söz edilmektedir. Tabloda da gösterildiği gibi bu kolonlardaki Avrupalıların; %4,3 10 hektardan az araziye sahiptir, % 6,8 10 ile 50 hektar arasındaki araziye ekmektedir, %15,5 100 hektar araziye, %73,4 100 hektardan fazla araziye işletmektedir. Hububatla ekili toprak ise 15 bin hektardır (Tansu,1946: 62-64). Tarımsal üretimle birlikte

Cezayir'deki ekonomi Fransızların elindedir. Fransızlılar; Fas ve Tunustakinden çok daha fazla toprağa Cezayir'de sahip olmaktadır. Yapılan düzenlemeler ve yürütülen politikalarla yerleşimciler için cazip bir yer olan Cezayir'de kolaylıkla toprak edinen Fransızlar, 1940'a kadar 3 milyon 445 bin hektarlık toprağa el koymaktadır (Naylor, 2000: 7).

Fransız sömürge yönetiminin, Cezayir'de hâkim güç olma yolunda sarf ettiği çabanın sonucunda Avrupalı, Cezayir'de ciddi oranda araziye ve önemli miktarda bir nüfusa sahip olmaktadır. Avrupa'dan Cezayir'e yerleşen nüfusun büyük bir kısmını, 1871 ve 1914 yılları arasında gerçekleşen göçler oluşturmaktadır (Sönmez, 2007: 25). 1886'ya gelindiğinde yerleşimcilerin nüfusu: 318 bini Fransız ve 218 bini farklı Avrupa ülkelerinden olmak üzere 536 bine ulaşmaktadır (Tansu, 1946: 61). 1911'de Cezayir'de yerleşimci sayısı yaklaşık 750 bin civarındayken yerel nüfus 4 milyon 740 bine erişmektedir. Bu koşullarda yerleşimciler yerel nüfusun %13'ne tekabül etmektedir (Hourani, 1997: 344). Yerleşimci nüfusun hızla artış göstermesiyle 1911 ve 1927 tarihleri arasında yapılan nüfus sayımına göre yerel halkın sahip olduğu nüfus, 5 milyon 200 bin iken Avrupalı nüfus ise 833 bine ulaşarak yerel nüfusun 1/6 oranını yakalamaktadır. 1939 yılında ise bu oran, 1/7'dir (Eyrice: 2008: 76-77). 1950'lere varıldığında Cezayir'de yaşamakta olan yerleşimcilerin nüfusu 1 milyonu bulmaktadır. Bu nüfusun Avrupalı nüfus açısından dağılımı Grafikte olduğu gibidir.

Şekil 3.2. 1950'de Cezayir'deki Avrupalı Nüfusun Dağılımı

Naylor, P. C. (2000). *France and Algeria A History of Decolonization and Transformation*. Florida: University Press of Florida, s. 7.

Bu Avrupalı nüfusun önemli bir kısmı, Cezayir’de dünyaya gelmektedir. Yerleşimcilerin sayılarının artmasıyla birlikte Cezayirli doğumluların da sayıları artmaktadır. Örneğin 1909’da, Cezayir’de bulunan 300 bin Fransız’ın üçte ikisinin Cezayir doğumlu olduğu gözlenmektedir. Fransızlardan sonra Cezayir’de en çok nüfusa sahip Avrupalılar Cezayir’in doğusundaki Konstanti’de yer alan İtalyanlar ve batısındaki Oran’da bulunan Maltalılar, Almanlar, İspanyollardır (Balch, 1909: 540).

Cezayir’de gittikçe artan yerleşimciler, büyük kentlerde oldukça yoğun bir nüfusa sahip olmaktadır. Cezayir kentinde, 1914’te yaşayanların 3/4 Avrupalıdır (Hourani, 1997: 344). Cezayir ve öteki kıyı kentlerinde çoğunlukla Avrupalı nüfus bulunmaktadır. Buralarda ticaret ve tarım yapabilecek sermayesi olan toprak sahiplerinin, memurluk yapan bazı Avrupalıların, yerli Yahudilerin ve Fransa ile Cezayir arasında ticaret yapabilen kimselerin hâkimiyeti söz konusudur. Sonuç itibarıyla Cezayir’de sömürge yönetimi el koyduğu toprakları; Avrupa’dan gelen yerleşimcilere, belli bir sermayeye sahip olarak Arap işgücünü kullanan ve toprağı işleyebilen kişilere bırakmaktadır (Hourani, 1997: 321). 1960’taki nüfus sayımına

istinaden; Cezayir’de yaşayan Müslüman nüfusu 10,5 milyon dolayındayken Avrupalı nüfus, 1 milyon 27 bin 324’tür. 1961’de ise yerleşimciler toplam nüfusun 1/10’dır ve kolonların 5/6’si Cezayir doğumludur (Eyrice: 2008: 77). Cezayir’de, Fransız yerleşimcilerle birlikte Avrupalı nüfusun çoğunluğu 26 Haziran 1889’da çıkarılan kanunla Fransız vatandaşlığına alınmaktadır (Sönmez, 2007: 25). Yerleşimcilerin Fransız vatandaşlığına alınması ve uygulamaya konulan kanunlar, Cezayir’de yerleşimci nüfusun artmasında önemli ölçüde etkili olmaktadır.

Birçok veriden hâsıl olunduğu üzere Fransa sömürge yönetimi, ciddi miktardaki bir nüfusu Cezayir’e getirerek demografik yapıda bir değişime yol açtığı gibi ekonomik düzende de bir değişime ve bozulmaya neden olmaktadır. Fransa’nın, Cezayir’e getirdiği yerleşimcilere, el koyduğu vakıf toprakları ve özel mülkler aracılığıyla arazi temin etme yoluna gitmesi, o güne kadar süre gelen ekonomik düzeni temelden sarsmaktadır. Toprakla ilgili işleyen bu süreç toprakları bölerek geleneksel üretim biçimini bozmaktadır. Böylelikle yerel halkın tarım üretimindeki oranı gittikçe düşmektedir (Hourani, 1997: 321). Yerel halkın toprakların bölünmesinden kaynaklı üretim oranındaki payı azaldığı gibi verimsiz çorak ve dağlık bölgelere göçe zorlanmasının da etkisi vardır. Elleriindeki topraklar Avrupalıların elinde bulunan topraklara kıyasla üretimin sınırlı olduğu arazilerdir. Bundan dolayıdır ki verimli kuzey toprakları olan Cezayir’in deniz kıyısı ve etrafındaki en verimli topraklara yerleştirilen Avrupalıların tarımsal üretimdeki payı giderek artmaktadır (Ataöv, 1975: 145). Yerel halkın sahip olduğu arazinin miktarı ve nitelikleri üretimdeki payını olumsuz etkilediği doğrudur ancak elindeki araziye sulamak için uygun koşullara, gereksinim duyulan makine ve gübreye sahip olmaması da bu olumsuz seyri devam ettirmektedir. Tahıldan elde edilen mahsulün en yüksek olduğu dönemlerde bile en fazla hektar başına 600-700 kilodur (Fedai, 2008: 119).

Cezayir’de geleneksel ekonomik yapıyı değiştiren önemli bir faktör de arazilerde iç tüketime dönük tarımsal üretim yerine daha çok kar getireceği düşüncesiyle şarap üretimi gibi ihracata dönük seri üretimlerin yapılmasıdır. 230 bin hektarlık sahayı kapsayan ve yıllık 13 milyon ürün veren bağcılık tarımı, ekonomileri için önemli bir kaynaktır. Bu üretim anlayışıyla 1830’da 1.600 hektarlık arazi üzerinden yürütülen bağcılık, 1953 yılına gelince 300 bin hektara çıkmaktadır (Davidson, 1965: 39). Ayrıca 1878’den itibaren makineleşmenin etkisiyle pazara

dönük endüstri tarımının yapılmasıyla büyük çiftlikler belirmeye başlamaktadır. Tarımsal üretimdeki değişimler ve üretim araçlarının el değiştirmesiyle Cezayir’de tarım sektörü yeni bir sürece girmektedir. Bu üretim sektörü, merkezi yönetimin gereksinim duyduğu tarım ürünlerini ve sanayi için gerekli hammaddeleri tedarik etmektedir (Tansu, 1946: 61-62). Bu üretim sürecinde kolonlar üretimdeki paylarını artırarak 1950’lerde tarımsal üretimin %87’sini karşılamaktadır (Sönmez, 2007: 8). Sömürge yönetimi, yürüttüğü ekonomi politikalarıyla sermaye lobisini Cezayir’deki topraklar, tarımsal üretim ve oluşan yeni ekonomik düzen üzerinde bir otorite haline getirmektedir.

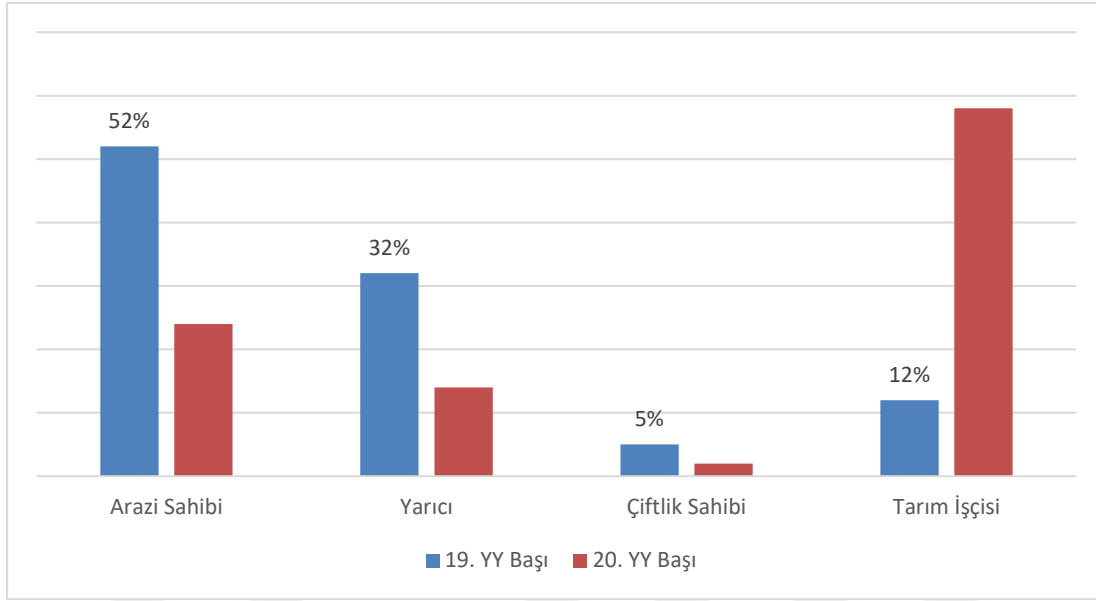
Yerleşimciler tarafından sanayiye dönük ciddi anlamda tarımsal üretimin yapıldığı Cezayir’de sömürge yönetimi; liman, demiryolu, ev ve kamu binaları gibi yerlerin inşaatına da çokça yatırım yapmaktadır. Bu inşaatlar; Avrupa’dan getirilen nüfusun yerleşim yerlerine taşınmasını ve barınma ihtiyacının giderilmesini, Avrupalı sermayedarların karlı yatırımlar yapmasını, demir ve fosforit vb. madenlerin Avrupalılar tarafından çıkartılıp ihraç edilmesini olanaklı kılmaktadır (Ruedy, 1992: 69). Cezayir’deki yer altı kaynaklarının ihracatı, burada ağır sanayinin kurulma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca ekonominin bazı temel ürünlerin ihracatına dayanması tekstil gibi üretimlerin gittikçe azalmasına neden olmaktadır (Ataöv, 1975: 145). Cezayirliler için değil de sömürü süreci ve bundan nemalanacak kesim adına yapıldığı apaçık ortada olan inşaatlara, 1857’de başlanmaktadır. Bu tarihte demiryolları, büyük barajlar ve kanalizasyonlar inşa edilmektedir (Karakaçan, 2004: 125). 1900 yılında, Fransa sömürge yönetimi tarafından çıkartılan kararnamelerle yerlilerin 225 bin 56 hektarlık en iyi arazisi ellerinden alınarak 30 bin km kara yolu ve 3 bin km demiryolu inşa edilmektedir. Yine bu dönemde de barajların inşaatına devam edilmektedir (Tansu, 1946: 62). Sömürge yönetimi sürecince devam eden bu inşaatlarla sömürü çok daha etkin hale getirilmek ve sömürge alanları genişletilmek istenmektedir.

Sömürge yönetiminin mevcut uygulamaları; yerleşimcileri Cezayir topraklarının gerçek sahipleri, Arap ve Berberileri ise tebaası konumuna düşürmektedir. Gelineen noktada Fransızlar kendilerini Cezayir’in meşru sahipleri olarak görmektedir. Fransızların savaş sürecinde biz Cezayir’de memleketimizdeyiz ifadesi yaşananlara istinaden söylenmektedir. Varılan bu netice için bir Fransız subayı,

“Kullanılan her vasıta hoş görülmelidir” (Akt: Tansu, 1946: 62-63), demekle bir sakınca görmemektedir. Hâkim anlayışın etkisiyle Avrupalı yerleşimciler, bulundukları yerlere yerel halkın girmesini yasaklamaktadır. Cezayirlilerin, Fransızların izni olmadan kendi topraklarında serbest seyahat etmeleri bile yasal değildir (Karakaşan, 2004: 128).

Sömürge yönetiminin toprak, üretim, nüfus, göç ve dolayısıyla ekonomiye dair politikalarında görüldüğü üzere gerçekleştirilen faaliyetlerin veya çıkartılan kanunların hiçbirinde yerel halkın çıkarları gözetilmemektedir. Bu tutumundan hareketle sömürge yönetimi, mülkiyet hakkını düzenleyerek yerel halkın topraklarına el koyma sürecini hızlandırmaktadır. Böylece devlete ait arazilerin satılması, bağışlanması, Cezayirlilerin topraklarının müsadere edilmesiyle önemli miktardaki toprak kolonların kontrolüne geçmektedir. Cezayir’deki kolonlar ülkenin en verimli topraklarına sahipken bu toprakların asıl sahibi olan yerel halk, Avrupalılar için çalışmak durumunda bırakılmaktadır. Cezayirliler; çorak ve küçük olan topraklara sahip, büyükbaş hayvan kaynakları azalan, sermayesi olmayan küçük mal sahiplerine dönüşmektedir. Oluşan ekonomik tabloda yerel halk, Avrupalılara ait arazilerde ortakçı veya mülksüzleşerek hiçbir toprağa sahip olmayan mevsimlik tarım işçisi olmaktadır (Hourani, 1997: 344). Ellerindeki her şeyi kaybeden Cezayirliler, kentlere ve diğer yerleşim alanlarına göçe sürüklenmektedir. Ülke sınırları içinde yaşanan göçler bile Cezayirlileri, içinde bulundukları sefaletten kurtarmaya yetmemektedir. Yaşamlarını idame edebilmek adına binlerce Cezayirli, Fransa’ya göç etmek zorunda kalmaktadır (Selim, 1984: 20).

19. ve 20. yüzyıldaki ekonomik veriler dikkate alınarak yapılan bir değerlendirme de Fransızların ekonomi politikalarının yerel halka yansımalarının pek olumlu olmadığını teyit etmektedir. Bu dönemlere ait verilerin grafikteki görselleri de yerel halkın gittikçe mülksüzleşip yoksullaştığına işaret etmektedir

Şekil 3.3. Cezayirlilerin 19. ve 20. Yüzyıldaki Ekonomik Verileri

Sönmez, Ş. (2007). *Cezayir Bağımsızlık Hareketi ve Türk Kamuoyu*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, s.23.

19. yüz yılın başında yerel halkın % 52'si kendi arazisini işletmekte, % 30'u yarıcı, % 12'si tarım işçisi ve % 5'i ise çiftlik sahibidir. 1930'a gelindiğinde arazi sahiplerinin oranı % 24'e, tarım işçilerinin sayıları ise % 58'e çıkmakta çiftlik sahiplerinin oranı ise % 2'ye düşmektedir (Sönmez, 2007: 23). Orta gelirli bir Cezayirli, 1871'de 5, 1900'da 4, 1940'ta ise sadece 2.5 hektarlık araziye sahiptir. 1880'den beri üretim hemen hemen hiç değişmediği Cezayir'de, ulusal bağımsızlık hareketinin başlangıcı olan 1954'te güney çöl bölgeleri hariç ekilebilir toprakların yaklaşık 1/7 yerleşimcilerin elindeyken yarım milyondan fazla köydeki ailenin bir karış toprağı dahi yoktur. Sömürge yönetimi, el koyduğu topraklardan geriye kalanın yerli halkın geçimine yetebileceğini düşünmektedir. Ancak sömürge yönetiminin tarım ve nüfus politikaları doğrultusunda ekonomik varlığı gittikçe zayıflayan Cezayirliler, süreç içinde mülksüzleşip yoksullaşmakta ve yer yer açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Yaşanan açlık tehlikesi halkta zaman zaman ölümlere dahi neden olabilmektedir (Davidson, 1965: 39). Bu olumsuz gidişatın etkisiyle 19. yüzyılda Cezayir'deki Müslüman nüfus; fetih, salgın hastalıklar ve açlık sebebiyle ciddi anlamda bir azalma yaşamaktadır (Hourani, 1997: 347).

Sömürge yönetiminin ekonomi politikalarının, yerel halkta yaratmış olduğu olumsuzluklara bir yenisi daha eklenmektedir. Bu da yerel halkın yerleşimciler için ucuz iş gücü potansiyeli olarak görülmesidir (Hourani; 1997: 322). Yerel halkın işgücüne karşılık alınan bedel Avrupalı işçilerinkinden çok daha azdır ve bu sömürü yıllarca böyle devam etmektedir. Nitekim yerel halk 1870'ten 1914'e kadar on dokuz saat çalışma karşılığında günde 1.5 frank gibi cüzi bir miktar almaktadır (Tansu, 1946: 64).

Cezayir'de bazı özel imkânlar sadece Fransız ve Avrupalı yerleşimciler için geçerlidir. Bu açıdan yerel halk için oluşan olumsuz tablo, yerleşimciler açısından olumlu koşullara vesile olmaktadır. Nitekim sömürü sürecinde uygulanan iskân politikaları, yerel halkı göç etmek durumunda bırakırken Avrupalı nüfusu ise Cezayir'e yerleşmeye teşvik etmek gibi tezat bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Bu tezat durum yerleşimcilere siyasi ve ekonomik olarak bir güç ve otorite kazandırırken yerel nüfusu ise güçsüzleştirmektedir. Yerleşimciler için sürecin olumlu işlemesi; sömürge yönetiminin mevcut politikalarının taraflarınca olumlu karşılanmasına ve desteklenmesine yol açmaktadır (Karakaşan, 2004: 117).

Yerleşimciler tarafından sömürge yönetiminin ekonomi politikalarının olumlu karşılık bulmasının nihai aşamasında; Cezayir'de Avrupa kökenlilerin % 80'i Cezayir doğumlu olarak neredeyse başlı başına bir ulus haline gelmektedir. Cezayir'de yeni bir kuşak ve kimlik oluşturacak kadar önemli bir nüfusa sahip olan Avrupalı yerleşimciler, Avrupa'daki yaşam standardına karşılık gelen bir refah seviyesinde yaşamaktadır (Hourani, 1997: 322). Ayrıca üretimin büyük çiftliklerde yapılmasıyla birlikte kolonlar, kentlere yerleşmeye başlayarak Cezayir'in başlıca kentlerinden olan Cezayir ve Oran'da yerel nüfustan çok daha fazla bir sayıya ulaşmaktadır (Hourani, 1997: 428-429). Kentin yeni mahallelerinde nüfusun büyük çoğunluğu yerleşimcilerden oluşmaktadır. 1954'te gelindiğinde Cezayir'deki Avrupalıların nüfusu yaklaşık 800 bine ulaşmaktadır (Hourani, 1997: 322). Bu nüfusun çoğunluğunu oluşturan 600 bin kişi kentlerde yaşamaktadır (Maureau, 2003: 23). Kentlerde ticaret, yöneticilik, memurluk vb. meslekleri icra etmekte olan Avrupalılar burada kendi yaşam tarzlarını da hâkim kılmaktadır. Kentlerde hâkimiyet kuran ve hala genişletmekte oldukları bereketli tarım alanlarını denetleyen bu nüfus elde ettiği kazanımlarından vazgeçmek istememektedir. Sahip oldukları güçleriyle yerleşimciler, Fransa'daki siyasetçiler ile

de iyi ilişkiler içinde olup etkin bir lobi yürüterek işlerini istedikleri gibi yürütebilmektedir (Hourani, 1997: 322). Dolayısıyla Cezayir’de kilit noktadaki görevlere, Avrupa’dan gelenler arasından seçilen kişilerin yerleştirilmesiyle idari, ekonomik ve siyasi açıdan kurulan hâkimiyet kültürel boyutta da gerçekleştirilerek Fransa sömürge yönetiminin iktidar gücü ve varlığı pekiştirilmektedir (Stone, 1997: 30) .

Sömürge yönetiminin, yerleşimciler lehine gösterdiği bütün çabalarının en önemli nedeni; Fransa’nın Cezayir’deki varlığına demografik, siyasi, ekonomik ve hukuki açıdan bir nitelik kazandırarak “Fransız Cezayir’ini” oluşturma arzusudur (Fedai, 2008: 76). Nitekim bir süre sonra önemli miktarda Fransızın Cezayir’e yerleştirilmesiyle Fransa’nın bir parçası olarak görülen Cezayir’e “Fransız Cezayir’i” denilmektedir (Selim, 1985: 31).

Yerleşimcilerin Cezayir’de giderek bir güç ve otorite haline gelmesi, yerel halkı rahatsız etmeye başlamaktadır. Cezayir’de yerleşimciler ve yerel halk arasında oluşan tüm çelişkiler, Avrupalı nüfusun ve yerel halkın bütünleşmesini ve çok uluslu bir toplum olma idealini engellemektedir. Çok uluslu olamama hali, 1954 bağımsızlık mücadelesinin patlak vermesine yol açarken Fransızların Cezayir’i yurt edinmesi de savaşı uzatmaktadır. Çünkü kolon olarak adlandırılan bu yerleşimciler toprak edinmiş ve karlı yatırımlara sahiptir. Nitekim kolonların bu köklü çıkarları savaşı da çaresiz uzatmaktadır (Sander, 1996: 358- 359).

3.3.3. Fransa’nın Cezayir’e Dair Yönetim Politikaları

Fransa, Cezayir işgalinden sonra buradaki varlığını pekiştirmek ve sömürü politikalarını rahat bir şekilde yürütebilmek adına kültürel ve ekonomik alanlarda yürüttüğü çeşitli politikalar haricinde idari anlamda da politikalar yürütmektedir. Sömürge yönetimi için kültürel, ekonomik alandaki politikalar kadar idari alanda da politikaların üretilmesi çokça önemsenmektedir. Bu nedenledir ki işgalden kısa bir süre sonra Cezayir’de Arap büroları kurulmaktadır. 1833’ten itibaren kurulan Arap Büroları Müslüman Cezayirlilerin yönetim ve yargılama görevlerini üstlenmektedir. İlk etapta sayıları 40’a ulaşan Arap Büroları, daha önce ağa, şeyh, paşa vb. unvanları taşıyan kimselerin üstlendiği sorumlulukları yerine getirmektedir (Maureau, 2003: 18). Yetkinliği giderek artan Arap Büroları’nın başına Cezayirlilerin geleneklerini, Arapçayı bilen ve bunlara saygı duyan subaylar getirilmektedir. Böylelikle Arap

Büroları'nın yerel halk tarafından herhangi bir önyargıya mahal vermeyen bir imajla çıkması sağlanmış olunmaktadır. Yerel halk üzerinde bıraktığı olumlu izlenimle Arap Büroları'nda faaliyet yürüten kişiler kolaylıkla Fransız ordusu, yönetimi ile iletişime geçebilmekte ve onlara toplumda olup biten olaylarla ilgili bilgi verebilmektedir. Fransız yönetimi ve ordusuna bilgi taşıyarak asli görevlerini yerine getiren bu bürolar, yerel halk ile Fransız yönetimi arasında aracı konumundadır (Karakaşan, 2004: 119).

Fransa, Cezayir'deki varlığını resmi bir çerçeveye oturtmak için Arap Bürolarının faaliyetlerine önayak olduğu gibi çeşitli yasal düzenlemeler de yapmaktadır. 1934'te yapılan düzenleme ile Cezayir, Savaş Bakanlığına bağlı bir askeri sömürgeye dönüştürülmektedir. Krallık kararıyla askeri sömürge olan Cezayir'de askeri egemenlik ekonomik ve siyasi alandaki çeşitli hukuki düzenlemelerle gerçekleştirilmektedir. Fransa'nın Cezayir'deki varlığını meşru bir zemine taşıma çabasıyla yürüttüğü bu faaliyetlerin ve gerçekleştirdiği politikaların tamamı merkezi bütçe tarafından karşılanmaktadır. Bunun Fransa'nın iç siyasetinde yaratacağı tepkiyi önlemek ve sömürge yönetiminin Cezayir'deki varlığını yasallaştırmak adına Cezayir'de bir yönetimin oluşturulmasına öncelik verilmektedir.

Cezayir'de Arap bürolarının kurulduğu ve Cezayir'in askeri sömürge haline getirildiği tarihlerde demografik faktörleri dikkate alan birtakım politikalar da yürütülmektedir. Fransa'nın nüfus, göç ve ekonomiye dair politikalarının anlatıldığı başlıkta belirtildiği gibi işgalden kısa bir süre sonra Avrupa'dan Cezayir'e ciddi oranda bir nüfus transferi yapılmaktadır. Cezayir için göçe teşvik edilen bu nüfusun ekonomik olarak iyi koşullarda olmasına teminat veren toprak tahsisi gibi çeşitli reformlar hayata geçirilmektedir. Ardında da kendilerine verilen Fransız vatandaşlığıyla varlıklarına yasal bir statü kazandırılmaktadır. Sömürge yönetimi, bu hamle ile hem dış müdahalenin önüne geçmeyi hem de yerleşimcilerin desteklerini almak istemektedir. Böylelikle Cezayir'de kendilerini olumlu karşılayan ekonomik ve siyasi olarak güçlü olan bir kitlenin varlığı garantilenmektedir.

Avrupa'dan getirilen nüfusun yerleştiği yerler, 1940'ta hükümet memurları tarafından doğrudan yönetilmektedir. Ancak sonraki süreçlerde belli bir güç kazanan Avrupalılar ülke yönetimini ele geçirmektedir. Böylece yerleşimciler artık Cezayir'in, ekonomik ve siyasi yapısına müdahil olabilecek yetkinliktedir. Avrupalı nüfusun yönetimi ele geçirmesiyle Müslüman nüfus arasında otorite sahibi seçkinlerin her

birinin yetkileri sınırlandırılmaktadır. Gerçekleştirilen nüfus iskân politikasıyla yönetim el değiştirdiği gibi yönetim şeklinde de farklılaşmalar görülmektedir. Bu açıdan yerleşimcilerin azınlıkta olduğu yerlerde mevcut askeri yönetim devam ederken yerleşimcilerin çokça olduğu ve sömürge faaliyetlerinin istenildiği gibi yürütüldüğü yerlerde ise askeri yönetim görece sınırlandırılmaktadır (Hourani, 1997: 321-322).

Cezayir’de ekonomik, siyasi ve askeri düzeni kurmaya çalışan Fransa, 1945’e gelinceye kadar Osmanlı’dan devraldığı ekonomik düzeni sürdürmekte ve vergiler yine yerel şefler vasıtasıyla toplanmaktadır. Ancak 1945 sonrasında ise yerel yönetim birimlerini oluşturan askerler, memurlar, yargıçlar, teknik danışmanlar ve yöneticiler merkeze bağlı olacak şekilde faaliyetlerini yürütmektedir. Kadı mahkemeleri de yerini Fransız hukukuna bırakmaktadır (Harbi, 1981: 22). Fransa, 9 Aralık 1848’de Fransız toprağı ilan ettiği Cezayir’i, sivil²⁰ ve askeri bölge olmak üzere iki bölgeye ayırmaktadır. Bu iki bölgenin yönetimini askeri geçmişi olan valiler üstlenmektedir. Cezayir için 1848- 1851 tarihleri arasında merkezde bir anayasa düzenlenmektedir. Hazırlanan bu anayasayla Fransa, ülkesinde uygulanan tüm kanunların artık Cezayir’de de uygulanacağını ifade etmektedir.

1852’den itibaren de yönetim bütünüyle orduya devredilmektedir. Ancak III. Napolyon iktidarda olduğu dönemde Cezayirliilere kara ve deniz ordusunda bazı sivil görevler verilmeye başlanmaktadır. 1857’de III. Napolyon Cezayir’de önceki yönetimi ortadan kaldırıp yerine Cezayir bakanlığı kurmaktadır. Yönetimde yaşanan bu değişiklik Cezayir’de ılımlı bir siyaset yürütüldüğü izlenimi veriyor olsa da sömürü anlayışından taviz verilmeden koşullara uygun politikaların üretildiğini belirtmek daha uygun olacaktır. Bu yönetim anlayışı ve politikasıyla Napolyon diğer Arap ülkelerini de himayesine alarak Akdeniz’i bir Fransız gölü haline getirme amacındadır (Sönmez, 2007: 22-30). Nitekim Cezayir’de işgalin gerçekleştiği 1830’dan başlayarak 1870’e kadar asker tabanlı valilerle askeri bir yönetim sürdürülmektedir. Fransa’da III. Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte sömürge olan Cezayir’de yönetim anlayışında önemli değişimler olmaktadır. Yeni yönetim anlayışının gereği olarak askeri rejime son vermek adına çeşitli çabalar gösterilmektedir. 24 Ekim 1870 kanunu ile de Cezayir’in yönetimi asker olmayan bir genel valinin idaresine bırakılmaktadır. 1848’de Cezayir, Konstantin, Oran vilayetlerindeki sivil yönetimler, çıkartılan bu kanunla kendi

²⁰ Oran, Cezayir ve Konstantin sivil bölgeyi temsil eden yerleşim yerileridir (Sönmez, 2007: 22).

aralarında alt bölgelere ayrılırken aynı zamanda Fransa'daki vilayetlerle aynı statüye kavuşmaktadır (Eyrice: 2008: 81). 1871'den itibaren vilayetler Cezayir'in Ulusal Meclis'ine temsilci göndermeye başlamaktadır. Aynı yılın şubat ayında ise her vilayet Fransız Parlamentosuna iki milletvekili gönderebilmektedir. Fakat 1884'te Fransız Parlamentosuna gönderilen milletvekili sayısı, Bölge Konseyi'nin (Conseils d'Arrondissements) Fransız üyelerince seçilen bir temsilciye düşürülmektedir (Cowan, 1951: 344-345). 1870'le birlikte yönetim anlayışında bir sivilleşmeye doğru gidilmesine rağmen yönetimde halen merkezi yönetimin ağırlığı vardır. Bu yüzden; Cezayir'deki yönetimde genel validen çok Fransa İçişleri Bakanlığının otoritesi geçerlidir (Eyrice: 2008: 81). Bu yıllarda İçişleri Bakanlığıyla birlikte Fransa'daki dokuz bakanlık arasında pay edilen Cezayir yönetiminde, genel vali bakanlıkların gölgesinde bir yürütme organı olarak faaliyet göstermektedir.

Cezayir'deki yönetim anlayışında, Fransız sömürge yönetiminin etkisinin giderek artmasıyla birlikte yönetimde demografik ölçütler de önemli bir kategori olarak görülmektedir. Bu açıdan Cezayir'de nüfus; yerel halk, Avrupalı Cezayirli ve Yahudiler olarak üç kategoride değerlendirilmektedir. Bu nüfus kategorilerinin bulundukları yerlerdeki yoğunluklarına bağlı olarak bir yönetim politikası izlenmektedir. Bu yaklaşım, sivil yönetimin olduğu dönemde üç farklı yönetim tipinin uygulanmasına yol açmaktadır. Bu yönetim anlayışında birinci bölgede yerel halk, ikinci bölgede Cezayirli Avrupalılar ve üçüncü bölgede ise karma nüfus yoğun olarak yaşamaktadır. Yerel halkın çoğunlukta olduğu yerlerde seçilmiş ve atanmış yöneticilerin dışında Fransız idareciler de vardır. Avrupalı nüfusun çokça olduğu yerlerde ise yöneticiler ve meclis üyeleri kendileri tarafından seçilmektedir. Karma nüfusun olduğu bölgelerde ise çok daha farklı bir Fransız idaresi kurulmaktadır (Deniz, 1992: 28-29). Dolayısıyla Avrupa'dan göç eden Fransız vatandaşlara ayrı bir hukuk ve idari sistem uygulanırken Cezayirli yerellik rejimi adı altında farklı bir hukuk ve idari sistem uygulanmaktadır.

Cezayir'deki sömürge yönetimi, 1873'te 32 maddeden oluşan bir kanun yürürlüğe koymaktadır. Warnier Kanunları olarak ifade edilen bu kanunlarla sömürge yönetimi resmi bir nitelik, yerel halk ve Avrupalı yerleşimciler de hukuki bir statü kazanmaktadır (Sönmez, 2007: 25). 1873'te yürürlüğe giren kanunlar; 1876, 1877, 1881 tarihlerinde tekrar gözden geçirilerek çeşitli düzenlemeler yapılmaktadır. Yeni

düzenlemelerle Cezayirlilerin hakları elinden alınmakta ve onlar için yeni ceza yasaları gündeme gelmektedir. Bu ceza yasalarına göre; seyahat kâğıdı olmadan yaşadığı yerin dışına çıkma, izinsiz toplantı yapma, görevi başında ya da sonrasında görevli memura sözlü veya fiziksel hakarete bulunma suç teşkil etmektedir. Bu eylemlerin herhangi birisi gerçekleştirildiği takdirde Cezayirli suç işlemiş kabul edilmekte ve bu işlediği suçlar karşısında hapis veya para cezası almaktadır. Yerel halk için suç teşkil eden bu hususların dışında ceza hükmünün verilmesini gerektiren koşullar da ortaya çıkabilmektedir. Ancak bu durumda eylemin gerçekleştiği bölgenin sahip olduğu demografik yapı, suçlunun ve karar verici mercilerin kimler olacağı önemli olmaktadır.

Örneğin bir bölgede orman yangını çıkmışsa; burada sorumluluk bölgedeki Müslüman halktır. Dolayısıyla ceza da buradaki Müslüman halka kesilmektedir. Bölgedeki tüm halk Müslüman ise yangın ile ilgili cezayı sulh yargıcı belirlemektedir. Avrupalı nüfusun olduğu bir yerleşim yerinde söz konusu olay vuku bulmuşsa, ceza kararı yerleşim yerinin yöneticisi tarafından belirlenmektedir. Yöneticiler de mutlaka Avrupalı yerleşimcilerden biri olmaktadır (Weil, 2003: 2).

Sömürge yönetiminin Cezayirlilerin yaşamının birçok alanına müdahale etmesine neden olan Warnier Kanunları kapsamında 1879'da Fransa, Kuzey Cezayir'i Fransa'nın bir parçası olarak ilan etmektedir. 1881'de ise bu kanunlarda, yerel halkı göz ardı eden ve onların haklarını elinden alan yeni düzenlemelere gidilmektedir. Böylelikle seçilmiş temsilciliklerde, küçük yerleşim birimlerinde, belediye meclislerinde yerel halkın temsil hakları üçte bir oranına düşürülmektedir. 1884'de bu hak dörtte bir düşürülmekte ve yerel halkın belediye meclislerine seçilme hakkı tamamen ortadan kaldırılmaktadır (Sönmez, 2007: 30).

Fransız sömürge yönetimi, yerel halkı ve haklarını yok sayan politikalarına, uygulamalarına devam ederken 1896 ve 1902 tarihlerinde bu konuda bir kırılma yaşanmaktadır. Bu tarihlerde politikaların tekrardan gözden geçirilmesine ihtiyaç duymakta ve ardından da çeşitli reformların yapılması gerektiğine kanaat getirmektedir. Ancak bu reformlarda, Cezayir'in Fransa'nın bir parçası olduğunun altı ısrarla çizilmektedir (Eyrice: 2008: 81). Fransa bu reformlarının neticesinde 31 Aralık 1896'da, 23 Ağustos 1898'de ve 19 Aralık 1900'de oluşturulan kanunlarla Cezayir'in yeni statüsüne dair kararlar almaktadır. Bu kanunlarla genel valinin idari faaliyetlerindeki kısıtlamalarında bir esnemeye gidilmekte ve 1898'den sonra

çıkartılan bazı kanunlarla da vali, Fransa hükümetinin Cezayir'deki en etkin idarecisi konumuna getirilmektedir. Bu reformlar neticesinde Cezayir'deki üç idari bölgenin yetkilileri de valinin otoritesi altında faaliyetlerini yürütmektedir.

Yönetimdeki bazı esnemelerin mali idaresine yansımaları olmaktadır. Finansal Özerklik ve Finans Heyeti (Délégations Financières) olarak anılan bir parlamento bünyesinde Cezayir'in bağımsız bir bütçeye sahip olması için çalışmalar yürütülmektedir. Avrupalı yerleşimcilerin asıl talepleri merkezi yönetime bağlı kalmadan kendi yönetimlerini sağlamak ve mali konularda karar alabilmektir. Bu talepleri 29 Aralık 1900'de karşılık bulmaktadır. Böylelikle Avrupalı yerleşimciler sivil bir yönetime ve mali konularda merkeze bağlı kalmadan karar alma yetkisine sahip olmaktadır (Harbi, 1981: 55-56). 1900 yılında çıkartılan kanunla Cezayir'in ilk defa kendisine ait bir bütçesi olmaktadır.

Sömürge yönetiminin idari ve siyasi alana dair politikaları sonucunda, 1914'te gelindiğinde yerel yönetim fiilen yerleşimcilerin kontrolündedir. Yerleşimcilerin sahip olduğu güç ve otoritenin etkisiyle yerel halkın memur olduğu belediyelerdeki yetkileri işlevsizleşmektedir. Yetkileri sınırlandırılan Cezayirliler, Fransız yönetimince uygulanan özel bir ceza yasasına tabi olmakta ve yerleşimcilerden çok daha fazla vergi ödediği halde eğitim gibi birçok konuda kendilerine oldukça cüzi bir bütçe ayrılmaktadır. Mevcut hizmetlerde çoğunlukla Avrupalı nüfus dikkate alınmaktadır.

Siyasi gücü giderek artan yerleşimciler, Paris'te önemli bir siyasi lobi oluşturmakta ve Fransız parlamentosunda temsilciler bulundurmaktadır. Bu lobinin isteği, Cezayir'in asimile edilmesi ve buradaki sömürge yönetiminin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesidir. Bu bakış açısıyla öteki ülkelerden gelen göçmenler de Fransız vatandaşlığına kabul edilmektedir. Hukuki bir statüsü olan bu yeni nüfus, Cezayir'de tamamen ayrı bir kimlik inşa ederek zamanla yeni bir kuşak oluşturmaktadır (Hourani, 1997: 344). Sömürge yönetimi tüm bu politikalarının ve neticelerinin yerel halkta oluşturacağı tepkinin farkında olarak daha önce bahsi geçtiği üzere önleyici tedbirler alma mahiyetiyle, Cezayir'in seçkin sınıfına çeşitli ayrıcalıklar tanımaktadır (Ataöv, 1975: 146). Ancak yapılan hiçbir reform bağımsızlık talebi kadar baskın olamamaktadır.

3.4. Setif Katliamı

8 Mayıs 1945'te Cezayirliler, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesini büyük bir coşkuyla karşılamaktadır. Çünkü Cezayir halkı Nazi Almanyasının yenilgisini ve savaşın son bulmasını sömürgeciliğin ortadan kalkması için umut verici bir gelişme olarak görmektedir. Cezayirliler ellerinde "hürriyet", "demokrasi" ve "istiklal" pankartlarıyla daha önce benzerine hiç rastlanmamış bir şenlik havası içinde kutlamalar yapmaktadır (Fedai, 2008: 107). Bu kutlamalarda, Cezayirlilerin ulusal bağımsızlık taleplerinin simgesel ifadesi olan Cezayir bayraklarının ilk defa kullanılması ve çeşitli taleplerin dile getirilmesi Fransız saldırısını beraberinde getirmektedir (Selim, 1984: 61). Bu ilk saldırı Konstantin yakınındaki Setif'te, kutlamalar sırasında bir Fransız subayının yirmi yaşındaki bir Müslüman Arap gencini soğuk kanlılıkla öldürmesiyle başlamakta ve sonrasında ise şenlik alanı büyük bir kitlenin katliam alanına dönüşmektedir (Bulut, 1994: 77). 8 Mayıs'ta Setif'te başlayan olaylar; 10 Mayıs'a kadar sürerek Konstantin, Blida, Oran, Guelma gibi Cezayir'in diğer kentlerine sıçramaktadır (Eyrice, 2008: 88). Olayların büyükçe bir kitlede yankı bulmasında; yaşanan şiddet olaylarının, yerel halk açısından ekonominin gittikçe kötüye gitmesinin ve genel olarak sömürge sürecinin halkta yarattığı olumsuzlukların etkisi vardır. Gösterilerle de halk bu hoşnutsuzluğunu ve özgürlük taleplerini dile getirmektedir. Cezayirlilerin taleplerinin beyanı olan gösteri alanları sömürge yönetimi tarafından katliam alanlarına dönüştürülerek bastırılmaktadır. Sömürge yönetiminin saldırıları; gösteri alanlarıyla sınırlı kalmayıp çeşitli köy, kasaba, çiftlik gibi yerleşim alanlarını da içine alacak şekilde genişlemektedir. General Duval'ın yönetimindeki bir grup Fransız askerinin yaptığı gibi köyler günlerce bombalanmaktadır. Tarihe Setif katliamı olarak not düşülen bu yaşananlardan geriye kalan; Fransız kaynaklarına göre 15 bini bulan, Cezayir kaynaklarına göre ise 45 binden az olmayan bir can kaybı ve yakılıp yıkılan köylerin olduğu yönündedir (Arıklı, 1975: 172).

Cezayirliler, 8 Mayıs'ı sömürgeciler ve Cezayir halkı arasında oluşacak diyalog ve pazarlık döneminin başlangıcı olarak görmektedir. Ancak Setif'te yaşananlar Cezayirli halk ve sömürge yönetimi arasında tam anlamıyla bir kopuşa neden olmaktadır (Bulut, 1994: 90). Cezayirli tanınmış yazar olan Kâtip Yasin, Setif olaylarıyla ulusçuluğunun pekiştiğini belirtmektedir. Bunu en iyi şu sözleriyle ifade

etmektedir: “Benim insan duyarlılığım ilk kez 1945’te Setif’te gösterilenin en vahşisiyle karşı karşıya geldi. Vatanseverliğim orada pekişti. Beni en fazla etkileyen, bize öğrettikleri her şeyi böylesine inkâr edişleri oldu” (Akt: Selim, 1984: 63). Sömürge sürecinde Setif’te olduğu gibi yaşamı yok sayan katliamlar ve katliam niteliğindeki olaylar Cezayirlileri acılarda birleştirerek ulus kimliğinin ve bilincinin oluşmasına etki etmektedir.

Setif Katliam’ı, sömürge yönetiminin Cezayirlilere bakış açısının kanlı bir özetidir. Sömürge yönetimi, öncesinde de yerleşimciler ve mevcut yönetimiyle işbirliğinde olan küçük bir grup dışında halkın önemli bir kısmına tavrı ikinci sınıf vatandaş muamelesidir (Fedai, 2008: 110). Sömürge yönetimi eliyle ekonomik, siyasi ve kültürel alanda yürütülen asimilasyon politikaları yerel halk arasında belli bir ulusal bilinç potansiyelinin ortaya çıkmasına zemin hazırlarken Setif’te yaşananlar bu var olan bilinci daha da görünür kılmaktadır. Sömürge yönetiminin politikalarına karşı artık tahammülleri kalmayan Cezayirliler, Setif olayı ardından daha da somut tepkiler vermeye başlamaktadır. Fransız sömürge iktidarına karşı duydukları öfke iyice artmaktadır. Sömürge yönetimi, oluşan bu hoşnutsuz iklimi dağıtmak için ilk adımda olağanüstü hal ilan ederek ülkede baskı ve şiddeti tırmandırmaktadır. Sonraki adımda ise Cezayir’deki siyasi örgütleri kapatmakta ve önder kadrosunda yer alanları tutuklatarak hapse atmaktadır (Eyrice: 2008: 89). Ancak bir süre sonra sömürge yönetimi politikalarında stratejik değişikliklere gitmeyi gerekli görmektedir. Çünkü toplumda hâkim olan bu baskı ve şiddet atmosferinin neden olabileceği düşünülen radikalleşmeye karşı önlem alma ihtiyacı doğmaktadır. Bunun neticesinde 1946’da kısmı af ilan edilmekte, siyasi partilerin faaliyetlerine izin verilmekte ve seçimler yapılmaktadır. 1947’de ise Cezayir’e yeni bir statü verilmektedir (Arıklı, 1975: 173). Cezayir’de yönetimi elinde tutan Fransızlar, öngördükleri ulusalcı bilinci bastırma niyetindedir. Fakat sömürge yönetiminin uzun vadeli olmayıp günü kurtarmayı amaçlayan önlemlerinin hiçbirisi Setif’te ve daha önce yaşanmış olanları telafi etmeye ve unutturmaya yetmemektir. Böylelikle artık önüne geçilemeyecek bir Cezayir ulusçuluğu doğmuştur.

1945’te Setif’te yaşanan kıyım, Cezayir ulusal bağımsızlığının temellerinin atılması yönünde önemli bir dönüm noktası olmaktadır. Yaşanan katliam Cezayirlilerin ulusal bağımsızlık için siyasi mücadeleyi ikinci plana atarak silahlı

mücadeleyi savunmalarında belirleyici rol oynamaktadır. Sömürge yönetimi tarafından siyasi alanda mücadele yürütme kanalları ortadan kaldırılınca Cezayirli siyasetçiler, aydınlar, mücadele edenler son çareyi silahlı mücadelede aramaktadır (Bulut, 1994: 90). Siyasi mücadelenin yetersiz kaldığı düşüncesiyle Özel Örgüt adında bir yapı oluşturulmaktadır. Bu yapı, sonraki süreçte Cezayir'in bağımsızlığı için mücadele edecek olan Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin (FLN) ilk tohumlarıdır (Bulut, 1994: 78).

Ulusal bağımsızlık istekleri gittikçe artan Cezayirliler, 1954'e kadar ki dokuz yıllık zaman diliminde bir hazırlık sürecine girmektedir. Böylece 1954'de fitili yakılacak olan ulusal bağımsızlık savaşının maddi, psikolojik ve ideolojik alt yapısının oluşmasında Setif katliamının önemli bir yeri vardır (Selim, 1984: 62). Fransızlar açısından utanç verici olan bu katliam ile 1954'teki ulusal bağımsızlık hareketinin hazırlıkları başlatılmış olmaktadır. 1954 Kasım'ında yaşananlar ise bu hazırlık sürecinin geldiği son aşamadır. Cezayir halkı ve tüm siyasal önderler, Fransa'nın hak ve özgürlük adına kendilerine sunabileceği hiçbir şeyi olmadığı inancıyla 1954'te Yortu gecesinde ulusçuluk düşüncesi, ulusal bağımsızlık formunda somut bir eylemselliğe dönüşmektedir (Arıklı, 1975: 173). Bu bakımdan 1954'te gerçekleştirilen silahlı eylemin kökenini, 1945'te yaşananlarda aramak yersiz bir arayış olmayacaktır.

3.5. Bağımsızlık Hareketinin Başlamasında Etkili Olan Dış Politikalar

3.5.1. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı

Cezayir'de sömürü politikalarının etkisiyle yoksullaşıp mülksüzleşen halk başka yerlere göç etmek zorunda kalmaktadır. Bu göçlerin bir kısmı komşu ülkelere bir kısmı da Fransa'ya yapılmaktadır. Bu dönemde sanayileşmenin etkisiyle Fransa, belli bir işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Ülke, bu işgücü ihtiyacını karşılamak için Cezayir'den seçmiş olduğu 10 bin kişiyi Fransa'ya getirmektedir. Fransa'nın Cezayirlilerin ülkelerine gelmesini talep etmeleri Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında İkinci Dünya Savaşı ile devam etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Fransa, silah fabrikalarında ve orduda ortaya çıkan insan ihtiyacını karşılamak için Cezayirlilere, çağrıda bulunmaktadır. Fransa bu çağrıya yanıt alabilmek için 1916'da Savaş Bakanlığı'na bağlı Sömürge İşçileri Birimi'ni kurarak askere alımları zorunlu hale getirmektedir (Sönmez, 2007: 32). Bu dönemde 42 bin 378 Cezayirli silah fabrikalarında çalışırken 155 bini Avrupalı

ve 173 bini Müslüman olan Cezayirli Fransa için savaşmaktadır. Fransa savaşa çağırdığı 20 ve 40 yaşları arasındaki Müslümanların 1/3 ya cephede ya da silah fabrikasında bulunarak savaşa dâhil olmaktadır. Savaş sonunda ise 22 bini Avrupalı ve 25 bini Müslüman olan Cezayirli yaşamını kaybetmektedir (Bulut, 1994: 19).

Cezayirliler, bu savaşta ciddi oranda bir nüfus kaybına uğrayan beyazın beyaza karşı savaşına ve bu savaş süreciyle birlikte Batılı devletlerin maddi anlamda önemli ölçüde güç kaybına uğrayabildiğine tanık olmaktadır. Bu durum, Batılılara atfen dile getirilen üstün uygarlık imgesi, Cezayirlilerin nazarında zedelenmektedir. Yaratılmış Batılı algısının ters yüz olmasıyla sömürgelerin; kendi haklılıklarını, eşitlik taleplerini kabul ettireceği inancı artmaktadır (Eyrice: 2008: 51). Savaş süreci Cezayirlilere ayrıca uluslararası ilişkiler noktasında bir farkındalık ve sosyal mücadele alanında belli bir dayanışma gücü kazandırmaktadır. Bütün bunlar Cezayirlilerin, daha güçlü bir siyasal bilinçle ülkelerine dönüş yapmalarına vesile olmaktadır. Bilinç düzeyindeki bu dönüşüm özellikle Birinci Dünya Savaşı'na katılan ve Cezayir'deki nüfusun geneline kıyasla daha iyi ekonomik koşullara sahip olan Müslüman ailelerinin Fransız okullarına giden çocuklarında meydana gelmektedir (Sönmez, 2007: 5).

Cezayirlilerin Birinci Dünya Savaşı'na katılmalarıyla birlikte yaşanan sorgulayıcı tavra ve belli bir bilinç düzeyinden olayları algılama sürecine Fransa'ya işçi olarak gidenlerin de katkıları göz ardı edilemez ölçüdedir. Fransa'daki Cezayirli işçilerin sendika ve partilerle etkileşime geçmesiyle Fransa'nın kendi ekonomik ve siyasal çıkarlarını korumak için eşitsizliği bir politika haline getirmesi, kendi davası olmayan Birinci Dünya Savaşı'nda Cezayirlilerin Fransız vatandaşlarından daha çok askere alınması, 1919'a kadar da yerleşimcilerin iki katı kadar vergi ödemeleri, Fransa için canlarını vermelerine rağmen çeşitli tarihlerde çıkan kanunlarla belirlenen statülerinin savaş sırasında dahi değiştirilmemesi, izin almadan toplanamamaları, yaşadıkları yerin dışına seyahat belgesi olmadan çıkamamaları şeklindeki yasaklamalarla donatılmaları ve bu yasaklara aykırı davrandıklarında usulsüz bir biçimde yargılanmaları sorgulanmaya başlanmaktadır (Fedai, 2008: 80). Dolayısıyla Cezayirli işçilerin sahip oldukları değerlerin sömürge yönetimi tarafından küçümsenip yok sayılmasının ve kendi vatanlarında maruz kaldıkları haksızlıkların sorgulanması; Cezayirlilerin hizmetlerinin karşılığında kanun önünde eşitlik, Yerli Kanunu'n ve yerli mahkemelerin kaldırılması, vergide, siyasal haklarda eşitlik gibi birtakım taleplerini

doğurmaktadır. Bu açıdan Cezayirlilerin muhatabı oldukları sömürü politikalarına karşı örgütlenmeleri ancak Fransa'ya işçi olarak gitmeleriyle başlamaktadır (Sönmez, 2010: 291).

Birinci Dünya Savaşı sürecinde yaşananlar ve sonuçları ulusal bilinci oluşturarak bağımsızlık tohumlarının atılmasında etkili olduğu gibi sonrasındaki gelişmeler de bu süreci hızlandırmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Cezayirlilerin bağımsızlık konusundaki düşünceleri için umut verici olan gelişmelerden biri, ABD başkanı Thomas Woodrow Wilson'un yayınladığı Wilson İlkeleri'dir. Diğer önemli gelişme ise sömürge altında yaşayan ulusların bağımsızlığını destekleyen 1917 Sovyet Devrimi ve devrim sonrasında komünist partilerin sömürge halklarının bağımsızlığına desteklerini programlarına yansıtmasıdır (Sönmez, 2007: 36-37). Bu iki gelişmeden özellikle de Birinci Dünya Savaşı sonrasında “ulusların kendi geleceklerini tayin etme hakkının bulunduğunu” beyan eden Wilson ilkeleri sömürge altında olan ülkelerde olduğu gibi Cezayir'de önemli bir yankı uyandırmaktadır Wilson ilkelerinin özellikle; “Sömürge isteklerinin, ilgili halkların menfaatleri ile yetkileri sonradan tespit edilecek olan sömürgeci devletin istekleri aynı derecede göz önünde tutulmak suretiyle, mutlak bir tarafsızlıkla çözümlenmesi şeklindeki maddesi sömürge altında olan toplumlar ve Cezayirliler için umut verici olmaktadır” (Fedai, 2008: 9).

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler; sömürge altında olanların, sömürge iktidarına karşı kendilerine daha çok güvenmelerini sağlamakta ve mevcut yönetimden ayrı olarak varlık gösterme taleplerini arttırmaktadır. Bu sürecin yarattığı atmosfer, Cezayirlileri de etkisi altına almaktadır. Bundandır ki maruz bırakıldıkları sömürü sürecini gözden geçirme olanağını yakalayan Cezayirliler, sömürgecilerin niyetlerini apaçık görmekte ve artık sömürge yönetimi dışında bir başka seçenek arayışı içine girmektedir.

Cezayirlilerin düşünsel anlamda yaşadığı değişimlerle oluşmaya başlayan ulusal bilinç, sömürge yönetimine karşı gerçekleştirilecek kurtuluş mücadelesinin fikri altyapısını meydana getirmektedir. Bu açıdan Birinci Dünya Savaşı sonrasında ulusalcı önderlerin belirmesi bir rastlantının ürünü değil topyekûn yaşanan gelişmelerin bir uzantısıdır. Ayrıca bu süreçte tüm dünyada olduğu gibi Cezayir'de de mücadele biçiminde bir değişime gidilmektedir. Savaşın bitimiyle sömürgeciliğe ve

sömürgeci ülkelere karşı direniş silahlı mücadeleden ziyade düşünsel, kültürel ve siyasal bir boyutta yürütölmeye başlanmaktadır (Fedai, 2008: 79).

Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle meydana gelen gelişmelerin yanı sıra bu dönemde, Cezayir'de petrolün bulunması gibi ekonomik alana dair çeşitli gelişmeler de siyasi alandaki refleksler üzerinde belirleyici olmaktadır. Ekonomik kaygılarla sömürge yönetimi bünyesindeki farklı güçlerin Cezayir'de yetkisini artırması, bağımsızlığın gerçekleştirmesini tetikleyen bir başka gelişmedir. Bu sürecin yarattığı olumsuz etki, Cezayirlilerin geleneksel olanı daha çok ön plana çıkarmalarına ve ulusalcı tepkilerinin artmasına yol açmaktadır (Sönmez, 2007: 3).

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki gelişmelerin etkisiyle oluşan ulusal bilinç ve tetiklenen bağımsızlık düşüncesi; İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki gelişmelerle giderek somut bir forma dönüşmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Cezayirlilerin bir kısmı yine savaşa dâhil edilmektedir. Bu savaşta da Fransa işgaline başlayan Almanya'ya karşı 300 bin Cezayirli Fransız ordusunda yer almaktadır (Selim, 1984: 59). Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Cezayirlilerin, sömürgecilere karşı değişmeye başlayan bakış açısı İkinci Dünya Savaşı'nda yaşananlarla da iyice değişmektedir. Cezayirliler birlikte savaştıkları beyaz adamların da zaafı ve kusurları olabileceğini görmektedir. Üstelik yenilmez gibi görünen bu adamların yenilebileceğine, güçsüz düşebileceğine şahit olmaktadır. Böylelikle Fransızların üstün bir medeniyete sahip olduğu iddiası, Birinci Dünya Savaşı'yla sarsılmışken İkinci Dünya Savaş'ıyla da bu iddia çürütölmektedir. Süreç Cezayirlileri, kendilerini kötü koşullarda yöneten Fransızlar safında savaşıyor olmayı sorgular duruma getirmektedir (Eyrice: 2008: 55). Böylelikle Cezayir'de milliyetçilik tüm Afrika'da olduğu gibi İkinci Dünya Savaş'ı sırasında olgunlaşmakta ve Avrupalılara karşı duyulan saygı ortadan kalkmaktadır (Davidson, 1965: 63). Savaş sırasında farklı kültür ve uluslardan bireylerle bir araya gelen Cezayirlilerin demokrasi, eşitlik, kendi kendini yönetme gibi olguların varlığından haberdar olmaya başlamaları; ülkeleri için de bu olguları gündemlerine taşımalarına vesile olmaktadır (Eyrice: 2008: 55).

Ulusal bağımsızlık düşüncesinin pekişmesinde küresel çapta etkili olan bazı gelişmelerin de etkisi vardır. İkinci Dünya Savaşı devam ettiği süreçte 1941'de bir araya gelen ABD başkanı Roosevelt ve İngiltere başbakanı Churchill Atlantik Şartı'nı

hazırlayarak sömürge altındaki toplumlara bağımsızlık umudu vermektedir (Fedai, 2008: 107). 1941'de Ağustos ayında imzalanan Atlantik Bildirisinde, tüm halkların kendi kendini yönetme hakkına sahip olduğu beyan edilmektedir. Bildirgenin bu beyanı sömürge altındaki halkların bağımsızlıkla ilgili beklentilerini artırmaktadır (Eyrice: 2008: 85). Benzer bir yaklaşım, 1944'te toplanan Brazzaville Konferansı'nda da görülmektedir. Cezayir halkı meydana gelen bu gelişmeler ışığında kendi kaderini tayin hakkına, eşitliğe, özgürlüğe, toprak reformuna, Arapça'nın resmi dil olarak kabulüne dayanan bir özel anayasanın hazırlanmasını, yerel halkın geniş katılımını destekleyecek bir yerel yönetimi ve siyasi mahkûmların özgür bırakılmasını istemektedir (Bulut, 1994: 86). Ancak sömürge yönetimi bu talepleri kabul etmeyip yerine 1944'te kendisinin hazırladığı bir reform paketini yürürlüğe koymaktadır. Bu da yetmiyormuş gibi bir de bu süreçte Cezayirli halkın haklarını dile getirdiği tüm sözlü ve yazılı ifadeler Fransız toprak bütünlüğüne saldırı olarak kabul edildiğinden suç unsuru sayılmaktadır. Bu baskı ve kısıtlamalarla siyasi partilerin, derneklerin ve basının bağımsızlığa dair herhangi bir açıklamada bulunması engellenmektedir. Bu koşullara uymadığı düşünülen yaklaşık 30 bin Cezayirli tutuklanmaktadır (Eyrice: 2008: 86-87). Sömürge yönetiminin, Cezayir iç siyasetine dönük baskıcı uygulamalarının yanı sıra savaşın son bulmasıyla da Cezayirli halkın vadedilen özgürlüğün pratikte bir anlam ifade etmediğinin idrakine varmaktadır. Böylelikle Fransızlara karşı ulusal bağımsızlık mücadelesinin yürütülmesi için ulusal çapta bir örgütlenmeye ve birlikteliğe ihtiyaç olduğu ortaya çıkmaktadır. Cezayir'de oluşan ulusal bilinç, içten içe örgütlenmeyi başlatmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ı, Cezayir halkı için bir milattır. Bu süreçle birlikte bağımsızlık talebi iyice belirginleşerek tüm Cezayir halkını bağımsızlık şemsiyesi altında birleştirmektedir. İkinci Dünya Savaşı, ulusal bağımsızlık düşüncesini eylemsel bir sürece taşımaktadır. Savaş'ın bitimiyle Cezayir'i bağımsızlığa kavuşturma ve buraya eşitlik getirme isteğiyle aydınlar ve askerler ülkelerine geri dönmektedir (Selim, 1984: 18). Başka ülkelerin çıkarlarına göre hareket etme düşüncesi yerini artık Cezayir çıkarlarını kollayan bağımsızlık düşüncesine bırakmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki ilgili gelişmeler, Cezayir'in iç dinamiklerini harekete geçirerek bağımsızlık düşüncesini tetiklerken yeni bir dünya

düzeni öngören gelişmeler ve değişimler de süreci destekleyen katkılar sunmaktadır. Dünyadaki iktidar yapısının değişmesi, Fransa'nın yenilmesi, savaşın mali yükleri, ABD ve SSCB'nin süper güç olarak ortaya çıkması ve düşünce ikliminde belirgin bir değişimin yaşanması, sonraki yirmi yıl içinde sömürgelerde Fransa ve Britanya hâkimiyetinin sona ermesine yol açmaktadır (Hourani, 1997: 409). İkinci Dünya Savaşını izleyen on yıl içinde sömürgeciliğin iflasının kesinleşmesiyle Afrika'da Batılı anlamda milliyetçilik doğmaktadır. Afrika'da yeni özgürlük ideolojisi, modern iletişim araçları olan radyo ve basın yoluyla kendine güçlü bir taraftar kitlesi oluşturmaktadır. Afrika dışındaki güçler de ulusal bağımsızlık hareketini desteklemektedir. Birleşmiş Milletler'deki Afrika ve Asya grubu, sömürge güçlerine karşı bir baskı mekanizması kurmakta ve sömürge iktidarlarının ortadan kalkması yönünde çaba sarf etmektedir. Dünya uluslarının artan baskısıyla sömürge iktidarlari varlıklarını sürdüremeyeceklerinin farkına varmaktadır (Tuncalı, 1966: 99). Fransa'nın İkinci Dünya savaşı sonrasında ulusal bağımsızlığa uyanan bilinçlerin önünde durması giderek zorlaşmaktadır. Savaşın bitimiyle Afrika'da ülkeler peşi sıra bağımsızlıklarını elde etmektedir. Cezayir'in iki komşusu Fas ve Tunus da bu süreçte bağımsızlığını kazanan Afrika ülkelerindendir. Bu komşu ülkelerin bağımsızlığı elde etmiş olması, Cezayir'e de ilham olmaktadır.

Cezayirlilerin bağımsızlık taleplerinin oluşmasında, İkinci Dünya Savaş'ı ciddi anlamda etkili olmaktadır. Savaş sonrasında Cezayir'de bağımsızlık hareketi kaçınılmaz hale gelmektedir. Ancak Fransızlar, Cezayir'e yerleştirdiği Avrupalı nüfusla birlikte burada kalıcı olarak kalmayı planladığından olsa gerek Cezayirlilerin bağımsızlık düşüncesinin somut bir gerçeğe dönüşebileceğini çok uzak bir ihtimal olarak görmektedir. Avrupa'dan gelen yerleşimciler de Cezayir'i kendilerine ait hissetmekte ve Cezayir'de doğanların oluşturduğu kuşak Cezayir'i vatanları kabul etmektedir (Fedai, 2008: 107). Fakat eski gücünü kaybeden Fransa, Cezayirlilerin bağımsızlık taleplerine ayak diretse de zamanla kabul etmek zorunda kalmaktadır.

3.6. Ulusal Bilincin Ortaya Çıkışı

Fransa, sahip olduğunu iddia ettiği üstün medeniyeti ve bunun temel argümanları olan özgürlüğü, demokrasiyi ve eşitliği sömürgelerine taşıdığı söylemiyle siyasi, kültür, ekonomi ve idari alanlara pek çok müdahalede bulunarak sömürü faaliyetlerini yürütmektedir. Bu müdahalelerle Cezayir'de sömürü çıkarlarını

kollayacak ve devam ettirecek yeni bir toplum yapısı inşa etmeyi istemektedir. Başlatılan toplum mühendisliğinde öncelenen yerele ait tüm değerleri tasfiye eden ve yerine Fransızlara ait değerleri ikame etmeyi öngören kültürel alana dönük müdahaleler olmaktadır. Bu müdahaleler bazen de yerel halklar arasında ayırım gözetmek suretiyle yürütülmektedir. Cezayir’de Arap ve Berberi halkları üzerinden gerçekleştirilen politikalarda bu anlayışın izleri vardır. Burada bu iki halkın farklı etnik kökenlere sahip olduğu vurgusu dikkate alınarak olası bir etnik çatışmaya çanak tutmak istenmektedir. Doğacak olası çatışmaların sömürüye hizmet edeceği düşünülmektedir. Ancak bu dönemde yerel halk için geçerli olan hukuk tanımı ve uygulamasının, yönetim anlayışının; ülkedeki Avrupalı ile Müslüman nüfus arasındaki ayrıma dikkat çekmesi, Müslüman kimliğinin ön plana çıkmasında etkili olmaktadır. Bu durum Cezayirlilerin, kendi içinde sahip olduğu kültürel farklılık vb. detaylar üzerine tartışma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Cezayirde halkların Müslüman kimliğindeki ortaklığının altını çizen bir başka gelişme ise 1881’de ortaya çıkmaktadır. Bu tarihte çıkartılan Yerli Kanunu ile Cezayir, Fransa’ya tabi olmasına rağmen Cezayirlinin Fransız vatandaşı olabilmesinin şartı din değiştirmek olarak belirlenmektedir (Sönmez, 2007: 50-51). Sömürge iktidarının izlediği bu ayrımcı politikalar bir süre sonra ters teperek bir ulusal bilincin ve dayanışmanın oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Araplar ve Berberiler arasında oluşan din birliği ulusal bağımsızlık sürecinde Fransız sömürge yönetiminin vurgusunu yaptığı etnik ayrıma galip gelmektedir.

Sömürge yönetimi, Cezayirli kimliği için önemli, ayırt edici iki aidiyet olan Müslüman ve Arap olma halini ortadan kaldırmak için benimsediği çok yönlü müdahale politikalarına devam etmektedir. Ülkedeki camiler kapatılmakta eğer kapatılmıyorsa da kiliselere çevrilerek işlevsiz hale getirilmektedir. Kütüphanelerin çoğu kapatılmaktadır. Arapça; resmi dil vasfını yitirmekte yerine Fransızca resmi dil ilan edilmekte, eğitim ve öğretim dili olarak yasaklanmaktadır. Okullarda müfredat sömürü politikalarına uygun olarak yeniden düzenlenmektedir. Eğitim sisteminde gerçekleştirilen düzenlemelerle hedeflenen yerleşimciler arasında kültürel birliğin, dayanışmanın artırılması; yerel halkın ise Fransız kültürüne entegre olarak kendi kültürel değerlerine yabancılaşmasıdır. Sömürge yönetiminin bu politikalarının farkında olan yerel halk arasında okullaşma oranı oldukça düşük olmakla birlikte; 1914’te % 4, 1954’te ise sadece % 10’dur (Fedai, 2008: 82). Yerel halk eğitimde

olduğu gibi kendince almış olduğu informel önlemlerle sömürge politikalarının kültürel değerlerde neden olacağı yozlaşmanın veya bu değerlerdeki yitimin önüne geçmeye çalışmaktadır.

Sömürge yönetiminin politikaları istemsizce de olsa Cezayir halkının bilincinde Müslüman ve Arap kimliğini derinleştirerek onun ulusal kimliği haline getirmektedir. Böylelikle Cezayirli kimliğinin temel aidiyetlerinden birinin Müslümanlık değerinin ise Araplık olması Cezayirlilerin, sömürge iktidarının dikte ettiği Hristiyan ve Fransız kimlik değerlerinden bir an önce kurtulma isteği ulusal bağımsızlığa zemin hazırlamaktadır. Süreç içinde Cezayirlilerin ulusal bağımsızlık talebi düşünsel sınırların ötesinde daha da somut bir forma dönüşmesi; sömürge yönetiminin Arap ve Berberi etnik ayrıma yaptığı vurgunun önemsiz olduğu, yerel halkın aralarındaki farklılıklarından ziyade benzerliklere daha çok odaklandığını ortaya koymaktadır.

Fransız sömürge yönetiminin, yerel halkta böylesi bir bilinci oluşturmada kültürel değerlerinin tehdit edilmesinin etkisi olduğu gibi kültürel alanı da etkileyecek şekilde siyasi ve ekonomik bazı yaptırımlar ve uygulamalar da söz konusudur. Avrupalı sömürgecilerden çok daha farklı bir sömürge anlayışına sahip olan Fransa, sömürge haline getirdiği yerlerin sömürsünü kolaylaştırıp kalıcı hale getirmek adına gerçekleştirdiği müdahaleler sadece tek bir alanla değil birçok alanla ilgili olup çok yönlü etkilere sahiptir. Bu yönüyle kimi müdahalelerin, toplumun siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarını da içine alacak şekilde geniş bir etki sahası bulunmaktadır. Birden fazla etki alanının gözlemlendiği bu müdahalelerden biri de göçlerdir. Fransa ve Avrupa'dan Cezayir'e sömürgeci kolonilerin²¹ getirilmesiyle gerçekleşen göçler, Cezayir'de ekonomik, demografik yapıyı değiştirme potansiyeli gösterdiği gibi ekonomik ve siyasi gücü sahip nüfusun kültürel değerlerinin baskın olması için de elverişli koşullar sunmaktadır. Sömürge yönetimi, Cezayir'de bu yeni nüfusun yararına olacak şekilde önemli miktardaki araziyle ilgili düzenleme yapmaktadır. Bu düzenlemelerle Cezayir'de ekilip biçilen yedi milyon hektarlık arazinin üç milyonu yerel halkın elinden alınarak yerleşimcilere verilmektedir. Ekonomik kazanımları olan Avrupalı nüfusun varlıklarının yasal bir çerçeveden tanımlanması için de bazı

²¹ Fransa sömürge yönetiminin Cezayir'de varlığını kalıcılaştırmak için getirilen nüfusa belli miktarda toprak vererek yerleştirmesidir. Böylelikle bu nüfusun Cezayir'de, Avrupa değerlerinin benimsendiği yeni bir düzen kurmalarına zemin hazırlanmaktadır.

düzenlemelere gidilmektedir. Cezayir’e sonradan yerleştirilen nüfus için iyiye giden koşullar yerel halk için gittikçe kötü bir hal almaktadır. Yerleşimcilerle eşit muameleye tabi olmayan Cezayirlilerin, kâğıt üzerinde geçerli olan vatandaşlığının pratikte bir karşılığı yoktur. Sömürge yönetiminin hukuk sistemi içinde yerel halk; ötekileştirilerek yoksulluğa, geri kalmışlığa, adaletsizliğe ve birçok olumsuzluğa maruz kalarak Avrupalılarla eşit haklara sahip değildir. Cezayir halkı giderek kötüleşen koşullarla birlikte kendi ülkesinde yersiz yurtsuz kalarak göçe zorlanmaktadır (Fedai, 2008: 82). Göç eden çoğunluktan geriye kalan azınlık ise ucuz iş gücüne dönüşmektedir.

Göç ve araziyle ilgili düzenlemeler²², toprakları bölerek geleneksel kadroları tasfiye etmekte ve yerine Avrupalıları yerleştirmektedir. Süreç beraberinde ekonomide ve topluma ait tüm değerlerde bir çözülmeye yol açmaktadır. Sömürge politikaları yerel halkı kültürel ve ekonomik açıdan olumsuz etkilerken yerleşimcilerin kültürlerinin baskın hale getirilme isteği ve ekonomik gücü ellerine almaları siyasi, idari anlamda da bir otorite olmalarını kolaylaştırmaktadır. Yaşananlar yerel halkın sadece egemenlik haklarını değil aynı zamanda sahip olunan yaşam koşullarını gaspa uğratmaktadır.

Sömürge yönetiminin kültürel, ekonomik ve siyasi alanı etkileyecek şekilde yürüttüğü politikaları, Cezayir halkının büyük bir kesiminde hoşnutsuzluğa neden olmaktadır. Bu oluşan hoşnutsuzluğa karşı, sınırlı sayıda da olsa eğitilmiş olan Cezayirliler ve ekonomik koşulları iyi olanlar; vergi sisteminin hafifletilmesi ve kanun önünde eşitliğin sağlanması gibi çeşitli talepleri dile getirmektedir. 1914’ten itibaren de Genç Cezayirliler Derneği, kanun önünde eşitliğin ve Müslümanların temsil haklarının sağlanması konusunda ısrarcı olmaktadır (Sönmez, 2007: 34). Bu durum, ayrıca Cezayirli Müslümanlar arasında siyasal tartışmaların yapılmasına önemli katkıları olmaktadır.

Nihai aşamada, Fransa sömürge yönetiminin medeniyet taşıyorum iddiasının çelişkisine, topraklarının bir parçası olarak gördüğünü söylediği Cezayir’de çokça rastlanmaktadır. Bu nedenledir ki Fransız sömürge yönetiminin medeniyet yayıyorum

²² Toprağa yönelik detaylı düşünülmüş politikaların kapsamlı uygulamalardan ötürü, yüz yılı aşan Fransız sömürgesine en çok tepki kentlilerden değil köylülerden gelmektedir. Sömürge yönetiminin politikaları neticesinde hem toprakları ellerinden alınmakta hem de modern yönetim anlayışı kırsalda yer alan geleneksel toplum yapısında bozulmaya neden olmaktadır (Arıklı, 1975: 171).

söyleminin, sömürü faaliyetlerine meşruiyet kazandırmaktan başka bir işlevi yoktur. Bu bağlamda yürütülen sömürge politikalarıyla uygulanan çifte standart Cezayir’de iki yönlü milliyetçiliğin doğmasına yol açmaktadır. İlki Avrupalı yerleşimcilerin, merkezi Fransa’yı bile etkileyecek olan Fransız milliyetçiliğidir. İkincisi ise konumuzla direkt bağlantılı olan Birinci Dünya Savaş’ından itibaren bağımsızlığı temel alan Cezayir milliyetçiliğidir (Sönmez, 2006: 84). Cezayir’de milliyetçiliğinin temel taşları olan ulus bilincinin ve kimliğinin doğuşu sömürgeci anlayışın hesabında olmayan gelişmelerle yüzleşmek zorunda bırakmaktadır.

3.7. Bağımsızlığa Doğru Giderken

Fransa’nın; Cezayir’de yürüttüğü politikalarla amaçladığı sömürge topraklarının Fransa topraklarıyla birleştirilmesi ve burada yaşayanların Fransa’nın politik, kültürel düşünce ve yaşantısıyla kaynaşmasıdır. Bu idealle sömürge yönetimi, Cezayirlileri ekonomik olarak güçsüzleştirme; kültürel açıdan ise yabancılaştırma isteği içindedir. Yine aynı niyetle Cezayir’de kolektife olmuş direniş güçlerini bölme ya da olabilecekleri önleyebilme çabasıdır. Bu koşullarda sömürünün sürdürülebilir olacağı kanısındadır. Ancak bu süreç sömürge yönetiminin umduğu gibi ilerlememektedir. Uygulanan politikalarla yerel halkın, sömürü öncesindeki koşullarından çok daha kötü koşullarda yaşamak zorunda kalması çeşitli tepkilere neden olmaktadır. Cezayirliler, Fransız sömürge yönetiminin uygulamaları karşısında birtakım reform taleplerinde bulunmaya başlamaktadır. Bu taleplere sömürge yönetimince ilk aşamada sıcak bakılmamakla birlikte zamanla yönetime karşı oluşan tepkinin büyümemesi ve daha örgütlü bir hal almaması için durumu geçiştirici bazı düzenlemelere gidilmektedir (Eyrice: 2008: 83).

Sömürge yönetiminin tedbir amaçlı ilk düzenlemeleri eğitim alanında gerçekleşen değişikliklerle hayata geçirilmektedir. 1898’de çıkartılan kararnameyle Arapça’nın Cezayirlilere öğretilmesi zorunlu hale getirilmektedir. Ancak 1947’e kadar yabancı bir dil olarak kabul edilen Arapça, çıkartılan bir kararnameyle yabancı dil statüsünden çıkartılmakta ve resmi bir dil olarak kabul edilmektedir. Bu kararnameyle Arapça’ya resmi dil statüsü kazandırılmasına karşın pratikte bir karşılığı yoktur. Geç alınmış bir karar olmakla birlikte Cezayir Meclisi, Arapça’nın devlet okullarının her düzeyinde öğretilmesi hususunda yapılacak düzenlemelerden yetkili kılınmaktadır. Sömürge yönetimi, bu reformlarla kültürel alana dair uyguladığı politikaların tepki

çekmesinin önüne geçmeye çalışmaktadır. Fakat eğitim dikkate alınarak yapılan reformların hiçbirisi Cezayirlilerin taleplerine karşılık gelmemektedir. Fransız sömürge yönetiminin Cezayir’de okulların sayısında artışa gitmesi, eğitim ile ilgili az da olsa düzenleme yapması; yerel halkın tepkilerinin giderek artmasının ardından gerçekleşiyor olması rastlantısal bir gelişme olarak değerlendirilemez (Eyrice, 2008: 116).

Eğitim alanıyla ilgili başlayan süreç, Cezayirlilerin 1919’da yaşamın diğer alanları için dile getirdiği taleplerin kısmen de olsa yanıt bulmasıyla devam etmektedir. Bu talepler, Fransızların 1916’da Savaş Bakanlığı bünyesinde Sömürge İşçileri Birimi’ni kurarak Cezayirlilerin Birinci Dünya Savaşı’na hem cephede yer alarak hem de silah fabrikalarında çalışarak dâhil olmasını zorunlu kılmasından kaynaklı ortaya çıkmaktadır. Çünkü savaşa katılım, Cezayirlilerin ağır kayıplar vermesi ve hak gaspına uğramasıyla sonuçlanmaktadır. Bu türden garabetlerin tekrarlanmaması adına Cezayirliler; kanun önünde eşitlik, Yerli Kanunun ve yerli mahkemelerin kaldırılması, vergide ve siyasal haklarda eşitlik şeklindeki taleplerini dile getirmektedir (Sönmez, 2007: 32). Cezayirliler bu tarihte aynı zamanda genel oy hakkının tanınmasını ve Fransa Parlamentosuna Cezayirli temsilcilerin katılmasını istemektedir (Fedai, 2008: 77).

Birinci Dünya Savaşı sonunda, 1919 çıkartılan Lcosonart Kanunu ile bireysel hakları tanınan Müslümanlar, Cezayir’de belediye meclisinde temsil edilmeye başlanmaktadır. Fakat temsil oranı Müslümanların aleyhinedir. Mevcut talepler doğrultusunda sömürge yönetimince siyasal temsil hakları sınırlı bir şekilde iyileştirilmektedir. Bu süreçte siyasi alan için yapılan düzenlemelerle gerçekleşen olumlu bir gelişme Müslümanlardan alınan Arap vergilerinin kaldırılmasıdır (Sönmez, 2007: 33). Ekonomideki iyileştirme vergilerle ilgili düzenlemenin çok daha öncesinde 1863’te senato, Cezayir’deki Arap kabilelerden aldığı toprakları geri vererek gerçekleştirmektedir. Bu yeni düzenleme ile Cezayirlilerin bir bölümü buğday geriye kalanı ise koyun yetiştirmektedir (Karakaşan, 2004: 130). Ekonomi alanını ilgilendiren bir başka gelişme de Cezayir’e genel vali olarak atanmış olan Charles Jonnart’ın ismiyle bilinen 4 Şubat 1919’daki kanunu kapsamındaki reformdur. Ancak bu kanun, Fransızlara karşı oluşabilecek herhangi bir ayaklanmayı önlemek ya da geciktirmek adına alınan bir tedbir niteliğindedir. Kanun; tüccarlara, büyük toprak

sahiplerine, memurlara, Fransız madalyalı ve diplomalı bireylere, Fransız ordusunda yer almış olanlara 1898’de kurulmuş olan Mali Heyette temsilci olma imkanı tanımaktadır. Bu yasa, yerli üst sınıfını tatmin edici olmasa da çeşitli haklar tanımaktadır. Sömürge yönetimi yaptığı düzenlemelerle üst sınıfta yer alan bireylerin desteğini almayı amaçlamaktadır. Aslında 1919 kanunu, Cezayir halkına herhangi bir katkısı olmayan bir reform hareketidir (Eyrice: 2008: 83). Nitekim ekonomiyle ilgili yapılan bu ve benzeri reformların hiçbirisi, Cezayir ekonomisinde herhangi bir olumlu gelişme yaratmamaktadır.

1936 yılında da yapılan birtakım iyileştirmeler olmaktadır. Bu yıl Fransa’da sol parti gruplarının birleşmesiyle Halk Cephesi adı altında oluşan Blum Violet Hükümeti, sayısı 24 bini bulan yerel halka seçme hakkı tanımaktadır. Müslümanlar için yapılan bir başka olumlu gelişme ise 7 Mart 1944’te yerlilerin Ceza Kanunun ortadan kaldırılmasıdır. Bu kanunun ortadan kaldırılmasıyla yerli halk da Avrupalı Cezayirlilerle aynı kanuna tabi olmaktadır (Weil, 2003: 19). Bu hükümet dönemindeki bir diğer gelişme de yönetimleri aldıkları yıl tabandan gelen talep üzerine haftada 40 saat çalışma ve ücretli tatil ile ilgili kanunları kabul etmesidir. Çalışma saati ve ücretli tatil ile ilgili kanun Cezayir’deki halk için de geçerli olmaktadır (Ataöv, 1975: 147).

Cezayir’deki iyileştirme politikalarına, Fransız üst düzey yöneticilerin söylem düzeyindeki ifadeleri de eşlik etmektedir. Ocak 1944’te De Gaulle Brazzaville’de yaptığı konuşmada, “Sömürgeler kendilerini yönetecek koşulları sağladıkları takdirde kendi kendilerini yönetmelerine izin verileceğini belirtmektedir” (Horne, 2006: 43). Ancak bu durum söylemle sınırlı kalarak pratiğe dökülmemektedir. 1944 yılında Brazzaville konferansında, Cezayir’e bağımsızlık verilmesi yönünde gündeme atılan görüşler hayata geçirilemeyince Kabiliye ve Konstantiniye’de ilk ayaklanmalar çıkmaktadır. 1947 yılında bu ayaklanmaların önüne geçebilmek adına yarısı Fransız diğer yarısı Cezayirli olan kimselerin oluşturduğu bir yönetim kurulmaktadır (Çapar, 2020: 33). Ayrıca aynı yılın 20 Eylül’ünde siyasi ve medeni haklar kamu hizmetinde eşit hale getirilmektedir (Weil, 2003: 19).

Fransa, yaptığı reformlarla amaçladığı bağımsızlık isteğini engellemektir. Bu refleksi, yerel halkın yerini değiştirmeye yönelik politikalarına da yansımaktadır. Sömürge yönetimi, bu politikasıyla halkı milliyetçi güçlerden uzak tutabileceğini hesaplamaktadır. Ancak hiçbir çaba ne halkın içindeki bağımsızlık isteğini ötelemekte

ne de milliyetçi güçlerle olan bağlantısını koparabilmektedir (Eyrice: 2008: 118). Yapılan iyileştirmelere rağmen sömürü yönetimine karşı Cezayirliler arasında siyasi ve fikirsal anlamda bir uyanış söz konusudur. Bağımsızlığı savunan gruplar arasında fikir ayrılıkları olsa da ulusalcılar yer altına inerek ihtilalcı birlik ve eylem komiteleri kurarak bağımsızlığa giden yolu açmaktadır. Bu aynı zamanda FLN'nin de ortaya çıkmasında önemli rol oynayan bir gelişmedir (Çapar, 2020: 33). Nitekim gelinen noktada yerel halkın talebi giderek tam bağımsızlık olarak belirmektedir. Bağımsızlık mücadelesi başlamadan önce söz konusu olan çeşitli reform girişimleri ve çıkartılan bazı yasalar ulusal bağımsızlık hareketinin başlamasının önünde bir bariyer olamamıştır.

3.8. Ulusal Bağımsızlık Savaşının Patlak Vermesi

Fransa işgalinin olduğu ilk yıllarda Cezayirliler, olan bitenin çok da farkında olmadan kabileler arasındaki anlaşmazlıklara ve Berberi-Arap çekişmelerine kapılmış durumdadır. Fransız sömürüsüne karşı tepkiler ise birbirinden bağımsız, kopuk, tesadüfî ya da kabile sınırlarını aşmayacak olan direnişler biçimindedir. Ancak Fransa'nın sömürü politikalarıyla ekonomik, siyasi ve kültürel alanda birçok müdahalede bulunarak Cezayirlileri vatandaşı oldukları ülke topraklarının göçmenleri konumuna düşürmesi, yoksullaştırması, birçok haktan mahrum bırakması ve Cezayirlileri aidiyet kurmuş olduğu kültürel değere karşı yabancılaştırma çabası içinde olması toplumun geneline sirayet eden bir tepkiselliğe yol açmaktadır. Dönemin Fransız sömürge yönetimi, oluşan tepkiselliği ötelemek için Cezayir'de yerel halkın maruz kaldığı haksız durumu iyileştirmeye dönük politikalar izlemektedir. Fakat bu politikalar yerel halk arasında yayılmaya başlayan fikirsal ve siyasi gelişmeleri önleyemediği gibi ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan yaşanan olumsuzlukları telafi edebilecek nitelikte de değildir (Sönmez, 2007: 28). Fransa'nın sömürü politikaları karşısında yerel halk kendi tarihine ve kültürüne ait toplumsal değerlere daha çok tutunarak sahip çıkmaktadır. Bu refleks yer yer Fransız medeniyetine hatta teknolojisine karşı topyekûn bir tepkiselliğe dönüşmektedir (Zahar, 1999: 45).

Cezayir'in içinde bulunduğu koşulların yanı sıra ülke sınırları dışındaki bazı gelişmeler de 1954'te kitlesel bir tepkinin ortaya çıkmasına oldukça önemli bir etkisi olmaktadır. 1954 öncesinde Cezayirliler, iki büyük dünya savaşına gerek cepheye bulunarak gerekse de askeri fabrikalarda çalışarak savaş koşullarıyla ilgili belli bir

bilgi ve deneyim elde etmektedir. Edinilen bilgi ve deneyimin haricinde yenilmez olarak görülen düşmanın da zayıf yönlerinin olabileceğini ve yenilebileceğini görmektedirler. Sürece sayıları sınırlı olan eğitilmiş Cezayirlilerin de katkısı ile Cezayirliler içinde bulundukları tüm zor ve olumsuz koşulları dönüştürebilecek güç ve yeteneğe sahip olduğunun farkına varmaktadır. Ulaşılan bu bilinçle 1954'te kitlesel bir başkaldırı başlatılmaktadır. Bütün kaynakları Fransa tarafından sömürülen, üstelik baskı, şiddet gören Cezayirliler; tüm çözüm yollarının tükendiği ve başka seçeneğin kalmadığı bu kitlesel başkaldırıda silaha başvurmayı tek çare olarak görmektedir. Halk arasında ulusal kurtuluşçu eğilimi gösteren unsurlar sömürgeciye karşı bir silahlı ayaklanma planı içine girmektedir. Bu doğrultuda Demokratik Özgürlüklerin Zaferi İçin Hareket'in sol kanadı Mart 1954'de Birlik ve Eylem İçin Devrimci Komite (CRUA) adlı gizli bir örgüt kurmaktadır. Bu komite Cezayir'i vilayetlere bölerek her birine silahlı ayaklanmayı yönetecek bir komutan atamaktadır (Ataöv, 1975: 151).

İlerleyen süreçlerde Fransızlara karşı ulusun kurtuluşu için mücadele eden yerel güçler Ulusal Kurtuluş Ordusu (ALN) adını almaktadır. Fransa'nın sömürü faaliyetlerini sonlandırma niyetiyle Cezayir'de var olan bütün örgütlü yapılar zamanla tek bir çatı altında birleşerek, Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni (FLN) kurmaktadır. Ulema Birliğine varıncaya kadar bütün yurtsever güçler bu cephede birleşmektedir. ALN'nin siyasi örgütü olan FLN köylüleri, işçileri, aydınları, küçük ve orta burjuvazinin radikal çevrelerini aynı slogan etrafında birleştirmektedir (Özkan, 1992: 15).

FLN'nin kurulmasının hemen ardından 1954'te 31 Ekim 1 Kasımı bağlayan gece Cezayir'de büyük bir ayaklanma olmaktadır. Ayaklanmanın patlak verdiği bu tarihte sömürge yönetimine ait kışlalar, karakollar dâhil çeşitli birimleri ve kişileri hedef alan elliye yakın harekât düzenlenmektedir (Arıklı, 1975: 175). Ayaklanma gerçekleşikten kısa bir süre sonra FLN Cezayir halkını bilgilendirmek ve desteklerini almak için bir bildiri yayınlamaktadır. Kişi ve imzanın belirtilmediği bu bildiriyle halk, FLN'nin varlığından haberdar edilmektedir. Ulusal bağımsızlığı silahlı savaş yoluyla kazanacağını düşünen bu grup yayınladığı bildiri ile hangi bölgeden ve sınıftan olduğuna bakılmaksızın her Cezayirlinin ulusun bağımsızlığı için başlatılan bu mücadelenin safında yer alması gerektiği belirtilmektedir (Arıklı, 1975: 176).

Fransız sömürge yönetimi, ilk başta bu başkaldırıyı bir avuç asinin işi olduğunu düşünerek daha önce bastırılan başkaldırıları gibi durumun kontrol altına

alınabileceğini düşünerek önemsememektedir. Ancak 1 Kasım 1954'te bir grubun öncülüğünde başlayan süreç artık önüne geçilemez bir hal almaktadır. Tunus sınırı yakınında Aures ve Kabulia'da patlak veren ilk silahlı çatışma kısa zamanda tüm ülkeye yayılmaktadır (Ataöv, 1975: 151). 1954'te 3 bin kişi olan örgüt, dört yıl sonra 130 bin kişiye ulaşmaktadır. Sayıları artıkcı eylemleri de artmaktadır. Dolayısıyla bu süreçte sömürge yönetiminin karakollarına baskınlar yapılmakta, asker taşıyan trenler durdurulmakta, lojistik malzeme taşıyan ulaşım araçlarına el konulmakta, yerleşimcilerin bulunduğu çiftliklere baskınlar düzenlenmekte ve çoğu zaman sömürge yönetiminin askeri güçleriyle silahlı çatışma içine girilmektedir. Sürecin bu şekilde devam etmesi, sömürge yönetiminin doğan asker ihtiyacı; tedbirlerin daha sıkı olması gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim 1955'te 200 bin olan asker sayısı savaşın bitimine doğru 800 bine ulaşmaktadır. Bu dönemde Cezayirli yurtseverlerin çoğu idam edilmekte veyahut işkence altında hayatını kaybetmektedir. Sömürge yönetimi, bütün Cezayir'de FLN'ye destek verdiğinden şüphe ettiği bölgeleri yerle bir etmektedir. Binlerce kişi toplanan kamplarda yaşamını kaybetmektedir. Yüz binlerce Cezayirli, Fas ve Tunus'a sığınmak zorunda kalmaktadır. Sonuç olarak 9 milyon nüfusu olan Cezayir'in 1,5 milyonu bu savaşla birlikte yitirilmektedir (Ataöv, 1975: 154-155). Dolayısıyla 1 Kasım 1954, her bir Cezayirli için önemli bir tarihtir. Fransız sömürüsüne karşı ilk kurşunun atıldığı bu tarih Cezayirlilerin ulusal bayramı olarak kabul edilmektedir (Bulut, 1994: 223). Cezayir halkı için 1 Kasım 1954, günümüzde ulusal bir efsane ve destan mitidir.

4. CEZAYİR BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNDE KADIN: “ZOHRA DRİF”

4.1. Cezayir’in Bağımsızlık Mücadelesinde Kadın

Fransa, modernleştirme politikaları ile Cezayir’de aklı, bilimi, modern üretim tarzını, özgürlükleri ve insan haklarını hâkim kılma niyetinde olduğunu savunmaktadır. Tahhüd edilen modernleşmenin bu nitelikleriyle toplumun ilerleyeceği, daha iyi olacağı düşüncesi savunulmaktadır. Fransa, modernleşirmeye²³ dair çizmeye çalıştığı olumlu tablonun bir neticesi olarak Cezayir’e medeniyet getirme misyonuna ve bekçiliğine soyunarak kendisine bağlı ve bağımlı yeni bir toplumsal yapı inşa etme kaygısı taşımaktadır. Bunu ise modernleştirmenin öne sürdüğü nitelikleriyle bir gereklilik olduğu yargısının arkasına sığınarak yapmaktadır. Bu yaklaşımla modernleştirme; yerelin talepleri, ihtiyaçları, toplumsal dinamikleri ve tarihi gelişimi doğrultusunda değil Fransa’nın onay verdiği politikalarla şekillenmektedir. Mevcut koşulların öngördüğü modernleşme; Cezayir’in toplumsal bağlamından uzak, gerçekçi olmayan ve tepeden inmedir. Fransa’nın; Cezayir’in modernleşmesine başta atfettiği olumlu anlamların çok ötesinde çıkarlarına ve beklentilerine uygun biçimlenmektedir.

Fransa’nın Cezayir’e dönük politikalarının temelinde, Batılı ülkelerin batı dışı ülkeleri sömürmek ve bu süreci devam ettirmek adına modernleşmeyi ideolojik bir araç olarak kullanımı vardır. Bu anlayışla Cezayir’de ekonomi, kültür, askeri, nüfus, idari gibi yaşamın bütün alanlarını etkileyecek yasal düzenlemelere gitmekte ve müdahalelerde bulunmaktadır. Yerel halkın lehine, Cezayir’deki Avrupalı nüfusun lehine olacak biçimde Cezayir’e Avrupa ve Fransa’dan bir nüfus hareketinin başlatılması, gelen yeni nüfusu imtiyazlı kılacak vatandaşlık hakkının tanınması, Arapça’nın eğitim ve yayın dili, resmi dil olmaktan çıkarılması, yerini Fransızca’nın alması yapılan düzenlemelerden ve gerçekleştirilen müdahalelerden bazılarıdır. Modernleştirme bahanesiyle yürütülen faaliyetlerle yerleşimci nüfus zenginleştirilerek ekonomik üstünlükleri sağlandığı gibi benimsedikleri değerlerin toplumda baskın hale getirilme çabası ile de kültürel değerler açısından da üstün oldukları kabul

²³ Modernleşme; Cezayir’in kendi toplumsal, ekonomik, siyasi dinamikleri ve beklentilerinin doğal bir sonucu değildir. Fransa gibi Batılı ülkelerin Kuzey Afrika ya da az gelişmiş toplumlara ihraç etmeye çalıştıkları modernleşme kavramı; ihraç edenin çıkar ve beklentileri doğrultusunda anlam kazanmaktadır. Modernleşmenin, doğum yeri olmayan yerlerde yaptırımcı ve sömürü niteliğiyle ön plana çıkması itibarıyla kavramın modernleştirme olarak ifade edilmesi daha doğru bir tercih olacağı kanaatindeyim. Metin boyunca da bu kullanımın tercihi önemsenecektir.

edilmekte/ettirilmektedir. Sömürge rejiminin sonuçsuz kalmayan gayretleriyle giderek Cezayir'in sahipleri konumuna gelen yerleşimciler; ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyal yaşamına yön verecek kadar güçlü bir kitleye ulaşmaktadır. Bu kitlenin oluşumu, Fransızların Cezayir'e medeniyet taşıyorum misyonuyla birlikte ülkedeki varlığını meşrulaştıran bir başka unsur olmaktadır. Hem sömürge rejimi hem de yerleşimci nüfus elde edilen kazanımlardan oldukça hoşnuttur. Fakat Fransa iktidarının yürüttüğü faaliyetler sonucu giderek yoksullaşan, yasal haklarından yoksun bırakılarak ikinci sınıf vatandaş konumuna getirilen, dışlanan, küçümsenen yerel halk süreçten bir o kadar rahatsızdır. Üstelik Fransız sömürge yönetimi; yerel nüfus üzerindeki şiddeti, baskıyı arttırmakta ve hepsinden öte ellerinde kalan tek şey olan canları dahi alınmaktadır. Cezayirliler açısından modernleşme söyleminin daha iyiye sahip olunacağı yönündeki vaatlerin yaşananlarla paralellik göstermediği ortadadır.

Modernleştirme kılıfıyla kendilerine dayatılan sömürü politikalarından oldukça muzdarip ve öfkeli yerel halk tepkilerini ilk olarak kolaylıkla kontrol altına alınabilen küçük çaplı ayaklanmalarla belli etmektedir. Bir süre böyle devam eden bu döngü; 1 Kasım 1954'te örgütlü bir yapı olan FLN'nin Tunus sınırına yakın dağlarda bağımsızlık mücadelesi için ilk büyük eylemi gerçekleştirmesiyle kırılmaktadır (Selim, 1985: 75). 1945'te Setif'de yaşananlarda olduğu gibi toplumsal travmalara yol açan katliamların da toplumun belleğinde bıraktığı acı miras; FLN'nin yerel halk tarafından desteklenmesini ve desteğinin kısa sürede artmasını sağlamaktadır. Sömürge yönetiminin başlarda küçümsediği ve daha öncekiler gibi hemen kontrol altına alınacağını düşündüğü bu eylem beklenmedik bir tepki ile tüm ülkeye yayılmaktadır. Halkın örgüte desteği 1956 ve 1957 yılları arasında %50'den %95 gibi ciddi bir orana yükselmektedir (Krause, 2017: 122). 1954'te 3 bin kişi olan örgüt, dört yıl sonra 130 bin kişiye ulaşmaktadır (Ataöv, 1975: 154).

Halkın onayını alan FLN'de 1955'e kadar çoğunlukla erkekler aktif rol almaktadır. Örgüt üyelerinin eşleri dahi bazen gelişmelerden habersizdir. Ancak süreç içinde değişen koşullar ve bunu takip eden yeni mücadele yöntemleri kadınların da erkeklerle birlikte bağımsızlık mücadelesinde yer almasını gerektirmektedir. Özellikle de sömürge iktidarının; FLN'nin kullandığı mücadele yöntemlerini fark etmesiyle örgütün yeni stratejik hamlelerini zorunlu kılması, kadınların örgüteki görünürlüğünü arttırmaktadır. Bunun yanı sıra örgütün büyümesi; finansman,

istihbarat ve politik alandaki faaliyetlerle birlikte her bir hücre için üç veya dört hücrenin kurulumu gibi yeni sorumluluk alanlarının varlığı örgütün eleman ihtiyacını doğurmaktadır. İnsan kaynağına duyulan ihtiyaç kadınların katılımını hızlandırmaktadır (Fanon, 2016: 54- 56). Bu anlamda kadının bağımsızlık mücadelesinde yer almaya başlaması; sömürü politikalarına karşı toplumdaki her erkeğin olduğu gibi kadının da mücadele gücüne duyulan gereksinimden kaynaklanmaktadır. Süreçle baş etmenin ve özgürlüğe kavuşmanın bir yolu da topyekûn bir mücadele gücüne sahip çıkmakla mümkün görünmektedir.

Kadının bağımsızlık mücadelesinde yer almasını etkileyen bir başka etmen ise sömürgeci güçlerin; bombalama eylemleri, şiddet kullanımı, katliamlara varan sivil ölümler, gerçekleştirilen baskınlar ve yağmalamalar karşısında yerel halkın çaresizliğidir. Yerel halkı temsil eden her birey çevresindeki işkenceci ve katilden haberdardır. Onların herhangi bir ceza almadığını da bilmektedir. Sürecin kendileri açısından nasıl işlediğinin farkında olan sömürü yanlısı Avrupalılar, ulu orta yerde Cezayirli için “herbimiz on tanesini yakalayıp yok etsek, göreceksiniz mesele hemen halledilecek” (Fanon, 2017: 215) şeklindeki ırkçı söylemleri sesli dile getirmekten çekinmedikleri bir dönem yaşanmaktadır. Kadınlar da bu olanlara seyirci kalmadan ölümlere, işkenceye, baskıya neden olan kötü koşulları durdurabilmek için tepki vermeye başlamaktadır.

Örgütün gereksinimleri ve tüm toplumu olumsuz etkileyen koşullar kadınların da bağımsızlık savaşında yer almasında tetikleyici olmaktadır. Ancak toplumdaki diğer bireylerden farklı olarak kadının bağımsızlık mücadelesine katılımındaki belirleyici etmen sömürge yönetiminin direkt kadına yönelik müdahaleleri ve politikalarıdır.

Sömürge yönetiminin kadını esas alan müdahale yöntemleri ve politikaları Cezayir’in toplumsal yapısı ve kadının bu yapı içindeki konumlanışı dikkate alınarak oluşturulmaktadır. Tarımla geçimini sağlayan toplumun yapısal özellikleri ön planda olan Cezayir’de muhafazakâr değerler baskındır. Burada ailede bir erkek çocuğunun doğumu kız çocuğunun doğumundan çok daha fazla mutluluk verici olmaktadır. Erkek çocuğu ileride tarım işlerinde babaya yardımcı, ailenin soyunun devamını sağlayan ve babadan sonra ailenin sorumluluklarından mesul kişidir. Erkek çocuğuna biçilen anlam, ona oldukça imtiyazlı bir konum vermektedir. Erkek mukayesinin gereksiz

olduğuna inandırılmış kadın ise Cezayir’de pasifize edilmiş bir konumdadır. Zamanın çoğunun geçtiği ev ortamı gelenekseldir. Burada bile kadın çeşitli kısıtlamalara maruz kalmaktadır. Hele ki söz konusu ergenliğe giren bir kız çocuğuysa evdeki hareket alanı gittikçe daralmakta ve babasıyla kurduğu iletişim sınırlandırılmaktadır. Geleneklerle örölü bir ev ortamının baskısı, kız çocuğunu evliliği özgürlüğe kapı aralayan bir seçenek olarak düşünmeye sevk edebilmektedir. Ancak ergenlikle birlikte gelen evlilikte eş seçimi vb. birçok noktada karar mercinin aile olması, geleneğin katılığını esnetmekten ziyade pekiştirmektedir. Bu nedenlerle kadın, erken yaşlardan itibaren kendisi için belirlenen geleneksel tavır ve davranış dünyasına zorlanmadan ayak uydurabilmektedir (Fanon, 2016: 100- 102). Dil, din gibi kültürel öğelerin ve geleneğin muhafazasından, gelecek nesillere aktarımından sorumlu hale gelen kadın, toplumsal değerlere süreklilik kazandıran roldedir. Bütün bunların anlamı; bir ulusun kültürel, biyolojik olarak varlığını sürdürmesinde ve bir diğerine ulusal üstünlüğünü iddia etmesinde kadına atfedilen sorumluluklarla ilişkilidir.

Sömürge yönetimi; kadının Cezayir toplumunda bahsi geçen yerinin ve rollerinin öneminin farkındadır. Bu kavrayışla Cezayir’in uzun yıllar değışmeden aynı istikrarla devam eden, korunan köksalmış değerlerini hesaba katmadan yeni bir değerler sisteminin oluşturulmasının söz konusu olmadığına bilincindedir. Bu öngörüyle toplum yapısını ve kadının konumunu göz önünde bulundurarak Cezayir’in sömürü faaliyetlerine uygun yeniden inşası edilmesi için kadına yönelik titizlikle uygulanacak politikaları ve müdahale yöntemlerini formüle etmektedir. Uygulanması planlanan politikaların ve müdahale yöntemlerinin önceliği kadının Cezayir toplumundaki yerini ters yüz etmeye yöneliktir. Yoksul mahallelerde kurulan yardımlaşma ve dayanışma dernekleri aracılığıyla ilk faaliyetlere başlanılmaktadır. Burada kadının toplumundaki yerini, statüsünü belirleyen bazı gelenekler ve değerler küçümsenip eleştirilmektedir. Kadının toplumda aşağılandığına, erkek karşısında ikincil konumlandığına, yaşam alanının kısıtlayıcı olduğuna ve kamusal alanda sınırlı oluşuna vurgu yapılmaktadır. Cezayir’in toplumsal yapısında kadının varoluşu ile ilgili çizilen çerçevede kadının ait tutulduğu yer, uygarlık dışı olarak nitelendirilmektedir. Kadının mevcut koşullarının müsebbibi olarak işaret edilen erkeği suçlu etiketi altında tutmak adına; yaşam alanının evinin sınırlarıyla belirlenmesine, kamusal alanda görünür olmayan kadının ailedeki yaşantısıyla ilişkili birçok örnek duruma ve hikâyeye başvurulmaktadır (Fanon, 2017: 194-195). Yapılan

çıkarsamada kadınların mağduriyetlerine zemin hazırlayan Cezayir'in geleneksel ataerkil toplum yapısıdır. Çözümün adresi ise Batılı değerler ve buna sahip olan sömürge rejimidir.²⁴

Cezayir'in geleneksel ataerkil toplum yapısının kadın için yarattığı sorunlara ve bunlara dair sunulan çözüm önerileriyle oluşturulmak istenen algıda; yapılacak herhangi bir müdahaleye ya da yürütülen politikaya meşruluk kazandırma gayesi vardır. Dolayısıyla sömürge yönetimi, Cezayir toplum yapısı içinde kadının pasifize edilmiş haliyle çok iç açıcı bir tabloya sahip olmadığı tespiti nispeten doğru olmakla birlikte çözümü konusunda aynı iddialı söylem ve yöntemi benimsediği söylenemez. Aksine yaklaşımlarıyla kadınlar üzerindeki baskıyı, yok sayılmayı derinleştirmektedir. Bu durumun en bariz haline Cezayirliler için dini ve milli bir anlamı olan çarşafa müdahalede görmek mümkündür. Sömürü anlayışı çerçevesinde belirlenen politikalarla Fransızlar; kadınların yıllardır aynı görsellikte ve biçimde kullandığı beyaz çarşafa, tüm olanaklarıyla ve açık bir şekilde saldırmaktadır (Fanon, 2016: 44). Sömürge yönetimi, bu hamle ile kadınların çarşafını çıkartabilmeyi modern değerlerin temsili Batılı değerlere atılmış bir adım olarak görmektedir. Sömürge yönetiminin kadınların çarşaflarına müdahalesinde yaratmaya çalıştığı modern algıya rağmen baskı ve yok sayılma ağır basmaktadır. Yapılan müdahale, kadınları hiç olmadığı kadar kötü koşullara maruz bırakmaktadır.

Ülkede ulusal değerleri tetikleyecek sembolik değeri olan çarşafa yapılan müdahale öylesine veyahut duygusal bir tepkinin sonucu değildir. Kıyafet ya da takı bir toplumun geleneklerinin, değerlerinin ve kültürünün görsel ifadesi, özetle bir toplumun ayırt ediciliğinin ve kendine has oluşunun anlatımıdır. Kıyafetle birlikte oluşan görselin bir ulus karakterini ifşa etmesi sömürge yönetimi için çarşafa müdahaleyi elzem hale getirmektedir. Fransızların kurmuş olduğu Arap Bürolarının, etnologların, sosyologların çalışmaları da müdahaleyi destekler veriler sunmaktadır (Fanon, 2017: 191-193). Uzmanların çalışmalarına istinaden “İlk olarak kadınları elde edelim, gerisi kolay” (Fanon, 2016: 45) ifadesi sömürge yönetiminin kadınların giydiği çarşafa müdahalesinin özeti olmaktadır. Çarşaf örneğinde olduğu gibi özellikle

²⁴ Oluşturulmak istenen bu izlenimle amaçlanan; kadınları önemseyen, haklarını savunan, destekleyen politikalar yürütüldüğü algısını yaratmak ve toplumun önemli temsillerinden olan kadınların desteklerini almaktır. Bilinmektedir ki sömürü politikalarına hizmet eden her bir değer kadınlar tarafından benimsenmesinin yaratacağı kartopu etkisinin tüm toplumda sömürüyü kolaylaştıracak ve kalıcılaştıracaktır.

kültürel alana dönük politikalarda ve müdahalelerde kadın hedef tahtasına konulmaktadır. Birer kültür taşıyıcısı olarak görülen kadınların, sömürge rejiminin çıkarlarını uzun vadede geçerli kılacak potansiyeli taşıdıklarına inanılmaktadır. Cezayirli kadınların, Fransız kültürel değerlerini benimsemiş olması kartopu misali toplumdaki bireylerin ve gelecek neslin değişimi olarak düşünülmektedir. Sömürge rejiminin, kadınlardan alacağı destek, Cezayir'in kolaylıkla sömürülmesine zemin hazırlayan yeni bir Cezayir toplumunun inşasına kesin ve kalıcı bir çözüm gözüyle bakılmaktadır.

Sömürge yönetiminin; çarşafa müdahale üzerinden yerelin kültürel değerlerini değiştirip dönüştürme arzusu ve baskısı, farkında olmadan geleneksel değerlere olan bağlılığı güçlendirmektedir. Yerel halk, kadınlar; Cezayir'in süregelen değerlerine ve dolayısıyla çarşafa daha çok sahip çıkmaktadır. Saldırıları; kadınların toplumsal statüsünün temsili olan bu geleneksel kıyafeti, Cezayir yerel halkı için bir varlık yokluk meselesi haline getirmektedir. Çarşaf artık savaşın sarsılmaz bir unsuru ve dokunulmaması gereken bir tabu halini almaktadır (Fanon, 2016: 44- 46). Kadınlar, sömürge gücünün yok edici müdahalelerine karşı stratejik bir direniş sergilemektedir. Direnişleri, aslında asimilasyona karşı geliştirilen bir tepkidir. Sömürgeleştirilen ya da sömürgeleştirilmiş toplumlardaki bu karşı tavır yerele ait olan kültürel değerleri koruma refleksidir (Fanon, 2017: 199).

Sömürge yönetiminin; toplumu özellikle de direkt kadını hedef alan modernleştirme adıyla anılan ancak sömürü niteliği taşıyan politikaları kadının ataerkil ve muhafazakâr toplum yapısının kısıtlamalarıyla zaten iyi olmayan koşullarını daha da kötüleştirmektedir. Sömürge yönetiminin kendileri üzerinde giderek artan baskısına daha fazla dayanamayan kadın, çözümü ülkenin bağımsızlığında aramaktadır. Kadınların aldığı karardan da anlaşıldığı üzere sömürge iktidarının; Cezayirli kadınların geleneksel kıyafeti olan çarşafa saldırısı kadınların işbirliğine dair beklentinin tamamen ortadan kalkmasıyla sonuçlanmaktadır. Kadınlar, işbirliğinin aksine olanlara karşı tepki geliştirmekte ve ilk tepkileri bağımsızlık mücadelesinin başladığı 1954'ten çok önce 1930'da vermektedir (Fanon, 2017: 193). Sonrasında da artarak devam eden tepkileriyle sömürge rejiminin hatta örgütün bile beklemediği bir yerden güçlü bir mücadele gücü doğmaktadır. Bağımsızlık mücadelesine olan bağlılık ve ülkelerinin özgürleşeceğine olan derin inançla olağanüstü bir mücadele örneği

sergilenmektedir. Mücadele yöntemleri ve uygulama biçimi konusunda aldıkları bir eğitim veya daha öncesine ait bir deneyimleri söz konusu değildir. Mücadele stratejilerini tamamiyle kendileri geliştiren kadınlar, Cezayir’i bağımsızlaştırma isteğinin verdiği cesaretle çantalarında ya da çarşaflarının altına el bombası, silah ve birtakım mektuplar gizleyebilmektedir. Heves ve heyecanla kendilerine verilen görevi yerine getirirken fedainin, hedefindeki kişiyi vurmadan ve yeri patlatmadan hemen önce kendisine uzatılan silahı veya bombayı taşımaktadır.

Savaş koşulları, bağımsızlık savaşında kadının gücüne ihtiyaç duyulduğunu açıkça ortaya koymasına rağmen sürece dâhil olmaları bir anda olmamaktadır. Aşamalı bir yolun izlendiği örgüte alımda ilk olarak evli ardından ise dul ve boşanmış kadınlarla iletişime geçilmektedir. Bu aşamada genç kızların katılımına sıcak bakılmamaktadır. Yirmi ve yirmi üç yaşlarında olan bu genç kadınların sokakta aileden bağımsız hareket edip faaliyet yürütmesine müsamaha gösterilmemektedir. Ancak bir süre sonra örgütte faaliyet yürütmelerine sıcak bakılan eş ve anne olma sorumluluklarını taşıyan kadınların yaklanmaları, öldürülmeleri sonucunda ortaya çıkacak olumsuzlukları minimize etme isteği; ayrım gözetmeksizin tüm kadınların desteğinin kabulüyle sonuçlanmaktadır (Fanon, 2016: 56-62).

Kadınların, sömürge rejimine karşı bağımsızlık mücadelesini muhafazakâr ve ataerkil toplumsal değerlerin kuşatması altında uygulamaları elbette ki çok kolay olmamaktadır (Berkday, 2000: 18). Yaşam alanı eviyle sınırlı olan kadın; kamusal alanda erkekten bağımsız olarak hareket edememekte ve erkeğe kıyasla ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda sınırlı insiyatife, özgürlüğe sahiptir (Fanon, 2016: 45). Mevcut şartları itibariyle örgütsel faaliyetler yürütmenin zorluklarını yaşayan kadın, çarşafın çıkarıldığı dönemde bu zorluklar hat safhaya ulaşmaktadır. Kentteki faaliyetlerinde; bir savaş stratejisi olarak çarşaflarını çıkarmalarına ilk tepkiler, yakın çevreden gelmektedir. Toplumsal değerler açısından sorun teşkil eden kadının bu görüntüsüne Cezayirliler, “Falanca kızı dışarda çarşafsız ve üstelik sokak kadını gibi yürürken gördük, Allah’ım sen bizi koru” (Fanon, 2017: 219) ifadeleriyle tepkilerini açıkça göstermektedir. Öte yandan erkeğin rahatsız edici bakışı ve yaklaşımına maruz kalabilmektedir. Ülkesinin bağımsızlığı uğruna toplumsal değerlerinden taviz vermek zorunda olan kadın, erkeğin kadına biçtiği anlam; onur kırıcı ve müstehcendir (Mortimer, 2018: 6). Geleneksel toplum yapısının zorluklarının farkında olan her

sınıftan kadın; tüm toplumsal tabuları, önyargıları ve nispeten sahip olduğu olanakları bir kenara itip ülkenin özgürlüğü ve bağımsızlığı için örgütte faaliyet yürütmektedir.

Geleneğin konumlandıkları rolleriyle evlerinin sınırlarının yaşam alanları olması, kadınları evde tutmaya yetmemektedir. Kadınlar yeri geldiğinde evi terk edip örgütteki diğer arkadaşlarının yanına sığınıp izinlerini kaybettirebilmektedirler. Kızlarının faaliyetleri gereği çarşafını çıkarmasına, evden çıkış ve giriş saatlerine, nereye, kiminle gittiğine, makyaj yapmasına karışmayan aile onun evden tamamen ayrılmasına da tepkisizdir. Kadınlar silah taşımakta, erkeklerle birlikte hareket etmekte, uyumak için belirlenen orman ve mağara gibi ortak alanlarda konaklamaktadır. Bu kadınlar, kimi zaman 18 yaşında olmakta ve aileler onlardan aylarca haber alamamaktadır. Yakalanma riskine karşın bazen sahte kimlik kartları kullanarak ailelerle görüşmektedir.

Kadınlar, uzun bir aradan sonra aileleriyle bir araya geldiğinde örgütteki faaliyetleri, Liderleri, örgütün diğer üyeleri, yaralıları, ele geçirilen Fransız askerleri ile ilgili detaylardan söz etmekte ve faaliyetleri sırasında çekilen fotoğrafları göstermektedir. Tüm bu paylaşımlar yapılırken genç kadın babasının karşısına oturmaktan, gözlerinin içine bakmaktan çekinmemektedir. Baba da yüzünü çevirmeden, sıkılmadan kızını dinlemekte ve yeniden görmüş olmanın sevincini yaşamaktadır. Onun yüksek sesle ve erkeğin olduğu ortamda konuşmasından zerre kadar rahatsız değildir. Kadın, bağımsızlık mücadelesine katılarak geleneğin dayattığı suskunluğu bir kenara bırakmıştır (Fanon, 2016: 103-104). Ailenin erkek bireyleri ile olan etkileşiminde geleneksel tavrın oldukça silikleştiği gözlenmektedir. Benzer bir değişim eşler arasındaki ilişkide de gözlenmektedir. Kadın, bağımsızlık mücadelesinde yer almadan önce kocası ya da annesi olmadan dışarı çıkmasının mümkünatı yoktu. Ancak örgütsel faaliyetleri başlayınca tek başına dışarı çıkabilmekte, günlerce yollarda olabilmekte, tren yolculuğu yapabilmekte ve örgüte destek veren ve hiç tanımadığı bir ailede kalabilmektedir. Saklanan bir erkek savaşçıyla tüm gün evde yalnız kalmakta, onun dışarıyla iletişimini sağlamak ve yemek ihtiyacını tedarik etmektedir. Bu eylemlerini gerçekleştirirken hiçbir şekilde eşinin gelenekçi ve kıskanç tavrıyla karşılaşmamaktadır (Fanon, 2017: 218). Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinden yana tavır alan babaların ve eşlerin cinsiyetler

arasındaki ilişkilere yaklaşımında tamamen bir farklılaşma vardır. Sokakta karşılaştığı ve evdeki kadınlara bakışı tamamen değişmektedir.

Kadınların bağımsızlık savaşına girmesiyle ailedeki geleneksel yapıda çözümler olduğu gibi yaşamın birçok alanında da aynı çözülmeye rastlanmaktadır. Kadının; cuma günleri gerçekleştirdiği geleneksel mezar, türbe ziyaretleri yerini FLN'nin kamptaki²⁵ örgütlenmesine destek olmaya ve kamp yerinde anlaştıkları kadınlarla birlikte örgüte katılmaya bırakmaktadır. Kocasının örgütte aktif faaliyet yürüttüğü durumlarda ise herhangi bir erkeğin koruyuculuğuna ihtiyaç duymadan alış veriş yapmak, çocuk ve yaşlılara bakmak gibi bazı sorumlulukları yerine getirerek geleneksel Cezayirli kadının yaşam alanı olan evin dışında kamusal alanda rahatlıkla hareket edebilmektedir. Yeri geldiğinde evin tüm sorumluluklarını da tek başına alabilmektedir. Cezayirli kadın, inşa ettiği savaşçı yönüne uygun olarak ölüm ve benzeri trajediler karşısındaki tavrını da değiştirmektedir. Artık ağlayıp isyan eden, yüzünü ve bedenini hırpalayan, yas tutan kurban rolünde değildir. Elverişli ve sağlıklı koşulların olduğu toplumların ölüm karşısında verdiği duygusal tepkiler yoktur.²⁶ Bu nedenle her ölüm, ülkenin bağımsızlığı için verilen bir bedel olduğu düşüncesiyle sevinçle karşılanmaktadır (Fanon, 2016: 111- 112). Bu haliyle kadın, geleneksel tavrı sergilemekten oldukça uzaktır. Ülkenin kurtuluşu için üstlendiği fedakârlıklarla Cezayir toplumu değişime uğramakta ve kendisi için de yeni değerler sistemi üretmektedir. Bu yeni toplumsal değerler sisteminde yerini belirleyen kadın, erkeğin tamamlıcısı rolünden sıyrılmaktadır.

Kadına karşı değişen geleneksel tavır ve yaşamın birçok alanında geleneksel olanın çözülmesi aynı zamanda onun bağımsızlık mücadelesinde yer almasına karşı başta verilen sert tepkinin de azaldığının göstergesidir. Kadınların; faaliyetlerini özverili, sabırla gerçekleştirmeleri, kararlı duruşları, tepkileri süreç içinde azaltmaktadır. Bunun yanı sıra yakalandıklarında işkenceye maruz kalmaları, işkence altında ya da savaşta ölmeleri onlara olan saygının, iltimasın ve sempatinin artmasına yol açmaktadır. Geline aşamada geleneğin tutkulu savunucuları ve toplumun ayrıcalıklıları olan babalar için toplumun yumuşak karnı olan çarşafın çıkartılmasına

²⁵ Sömürgeci iktidar, milyonlarca Cezayirliyi etrafı dikenli tellerle sarılı toplama kamplarında tutmaktadır. Bu toplanma kaplarında, Cezayirli sömürgeci yetkililerin de raporlarına yansıdığı gibi hastalıklar ve ölümler çokçadır (Fanon, 2016: 111).

²⁶ Ölüler de geleneksel merasimlere yer verilmeden toplu ve yol kenarındaki bir çukura gömülmektedir (Fanon, 2016: 112).

karşı verilen sert tepki ortadan kalkmakta ve bunun aile şerefini lekelediği yargısı anlamını yitirmektedir. Baba ile birlikte tüm ailenin bağımsızlık mücadelesine destek olduğu ve kadının sorumluluk almasını anlayışla karşılayan bir sürece girilmektedir (Fanon, 2016: 65).

Kadınların bağımsızlık mücadelesinde yer alması ve faaliyet yürütmesinin kanıksanmasıyla birlikte örgütün onlardan beklentisi; sürece katkı olacak güçlü bir irade sergileyebilmeleridir. Yaşanma olasılığı çokça olan ölüme, işkenceye, cinsel istismara ve tutuklanmalara hazırlıklı olabilmelerinin yolu buradan geçmektedir. Ayrıca onlardan sakinliğin, istikrarlı oluşun faaliyetlerine olumlu katkılarını fark etmeleri ve psikolojik olarak da kendilerini savaşa hazır hissetmeleri istenmektedir (Fanon, 2016: 103). Kadın, bağımsızlık mücadelesinde yer almanın bu önemli koşullarını büyük bir özgüvenle yerine getirmektedir.

Kadının bağımsızlık savaşından yana hizalanmasını zorlaştıran ataerkil muhafazakâr yapı ve bunun bir ürünü olan Cezayirli erkeğin psikolojik şiddetiyle karşı karşıya kalması, işgalci güçlerin maruz bıraktığı olumsuzluklar kadınların bağımsızlık mücadelesinde yer almasına engel olamamaktadır (Mortimer, 2018: 6). Ülkenin bağımsızlığına ve halkının özgürlüğüne karşı duyduğu sorumlulukla hareket etmekten taviz vermeyen kadın; savaşın artan yoğunluğuyla birlikte yüksek bir katılım oranı göstermektedir. Vermiş oldukları zorlu sınavlar, kadını savaşın sorumluluklarını üstlenen asli unsurlar yapmaktadır. Bu nedenledir ki kadınlar, bağımsızlık mücadelesinde sahip olduğu görev tanımıyla varlığına gereksinim duyulan öncü kadrolardır (Fanon, 2016: 54).

Kadınların bağımsızlık mücadelesinde yer alması, üstlendiği sorumluluklar ve oynadığı roller; geleneksel toplum yapısındaki yerini, anlamını ve görevlerini yeniden tanımlama noktasına getirmektedir. Toplumun bu kadınlardan eş ve anne olma gibi geleneksel beklentileri artık minimal düzeydedir. Makide ve kentlerde ölüm ve yaralanma üzerine birçok hikâyesi bilinen bu yeni kadın imajından talep edilen; Cezayir'in bağımsızlığa kavuşması için sorumluluk almalarıdır (Fanon, 2016: 103). Bu taleplere karşılık veren kadınlar; ölen, tutuklanan örgüt üyelerinin ailelerine belli yardımları ulaştırma, ilaç ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılama görevlerini yerine getirmektedir (Fanon, 2017: 212). Bağımsızlık mücadelesi için çok sayıda görevi yerine getirebilecek potansiyeli temsil eden kadın; örgüt üyelerinin üniformalarını

dikme, yemeklerini hazırlama, çamaşırlarını temiz tutma gibi bazı geleneksel sorumluluklara sahiptir. Aynı zamanda yaralıları tedavi etme ve iğne yapma gibi belli bir eğitim, mesleki ve teknik bilgi gerektiren sorumlukları da zamanla öğrenerek yerine getirmektedir. İrtibat şefi göreviyle de örgüt içinde bir iletişim ağının oluşmasına, güçlenmesine ve yeni irtibatların kurulmasına aracılık etmektedir. Okuma ve yazması olmadığı durumlarda ise örgüt içinde haber akışını devam ettirmek adına mesajları ezberleyip iletmektedir (Yılmaz, 2017: 380). Bu tutumlarından anlaşıldığı üzere güçlü bir sorumluluk bilinci taşıyan kadınlar, yeterli bilgiye sahip değilse dahi alternatif çözümler üretebilmektedir. Çözüm odaklı bir yaklaşım içinde olan kadın, gerekli tedbirler alındığı takdirde değişen koşullara göre sorumlulukları yeni bir forma dönüştürebilmektedir. Bu sorumluluklarını yerine getirdiği tüm bu süreçlerde kadın halen geleneksel kıyafetleri olan çarşafın içindedir. Çarşafıyla örgütsel faaliyetlerde bulunduğu bu dönem, onun Avrupalıların yaşadığı yerlere giderek yeni görevler üstlenmesiyle son bulmaktadır (Fanon, 2017: 209).

Sömürge iktidarının Fatma²⁷ olarak hitap ettiği temizlikçi kadınlar dışında hiçbir kadın özellikle de genç kızlar Avrupalıların olduğu bölgeye gidemezdi (Fanon, 2016: 57). Eğer Avrupalıların olduğu bölgelere gidilecekse de yakın akrabasının ölümü, bayram gibi zaruri durumlar söz konusu olmalıdır. Bu koşullarda dahi bölgede Arapların olduğu mahallelere yapılan ziyaretlerin sabahın erken saatlerinde ve arabayla yapılması uygundur. Cezayirli kadınlar, belirtilen koşullar dâhilinde Avrupalıların olduğu bölgeyi ziyaret edebilmektedir.

Kadınlar, Avrupalıların olduğu bölgede faaliyetlerini yürütürken bölgenin öznel koşullarını dikkate almaları gerektiği gibi dış görünüşlerinde, davranış ve duygularında da Avrupalı değerlere uygun bir değişim içinde olmaları gerekmektedir. Bölgede etkili olan sömürge askeri karşısında zaferin kazanılması şekilsel değişime ve duyguların kontrolüne bağlıdır (Fanon, 2017: 210-211). Ancak bu şartlar altında çarşafını çıkaran kadın; üzerinde taşıdığı silah, bomba ve birçok kimlik kartı ile Avrupalıların yoğun olduğu yerlerde rahatça hareket edebilir. Bütün bu detayları göz önünde bulunduran Cezayirli kadın, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak kadar bir

²⁷ Sömürgecinin; yerele küçümseyici ve tepeden bakan yaklaşımının bir ifadesi olarak yerleşimciler evlerinde çalışan Cezayirli kadınlara ayırım yapmadan Fatma ismiyle hitap etmektedir (Fanon, 2017: 210). Cezayirli için uygun görülen tanımlama kalıbı birey niteliğinden yoksun indirgemeci bir bakış açısı sunmaktadır.

Avrupalı gibi görünmektedir. Öyle ki zaman zaman devriye gezen sömürge askerinin gülümsemelerine ve laf atmalarına bile maruz kalabilmektedir (Fanon, 2016: 63).

Kentteki sorumluluklarını yerine getirirken değişen görünümü ve tavrıyla geleneksel kadını ve rollerini temsil etmeyen kadın yeni görev alanlarıyla birlikte sorumlulukları giderek artmaktadır. Sömürge iktidarı tarafından FLN'nin önde gelen isimlerinin, liderlerinin aranıyor ve tanınıyor olması erkek savaşçıların faaliyet alanlarını, eylemlerini sınırlandırırken kadınlarda bu durum tersine işlemektedir. Kadınlar, savaş koşullarını değerlendirebilmek için kentlerde dolaşıp gözlem yapmakta ve örgüt liderlerinin toplantılarını baştan sona organize etmektedir. Liderler toplantı halinde ise de etraf kol açan edilerek güvenlik önlemleri alınmaktadır. Bu sırada güvenliğinden sorumlu olduğu yerden çok uzaklaşmasa da erkeklerin rahatsız edici herhangi bir tavrıyla karşılaşmamak için sokak ortasında beklememeye özen göstermektedir²⁸ Yine de Cezayirli erkeğin rahatsız edici davranışlarına ve bakışlarına muhatap olmaktan kurtulamamaktadır (Fanon, 2017: 211 - 212). Kentteki faaliyetleri gözlem yapmak, toplantıları organize etmek ve güvenlik önlemlerini almakla sınırlı değildir. Erkeklerin, Avrupalıların olduğu bölgeye girmesine yardımcı olmakta da görevleri arasındadır. Kadın kendisini takip eden iki ya da üç erkeğin Avrupalıların olduğu bölgeye girmesine rehberlik ederken elinde çantasıyla önde yürümekte, kısa mesafelerde durup etrafı gözlemektedir. Tedirgin edici herhangi birşeyle karşılaşmadığı müddetçe devriye gezen polis ve askeri araçlar arasında elleri tetikte temkinli bir şekilde ilerlemektedir (Fanon, 2016: 60).

Kadınlar üstlendikleri görevlerle öncü rollere sahip oldukları gibi faaliyetlerinin sürdürülebilirliği açısından da rehber konumundadırlar. Giderek sorumlulukları artan, ülkenin her köşesinde hareket halinde olup görevler üstlenen kadın; bağımsızlık mücadelesinin öznesi konumundadır (Fanon, 2016: 59). Kadınlar bağımsızlık mücadelesinin kalbinde mevzilenmiştir. 1956'dan itibaren eylemleri daha da ciddi boyutlara ulaşmakta ve kısa zaman sonra kente silahlı, bombalı eylemler düzenlemek görevleri arasına girmektedir²⁹ (Fanon, 2017: 213). Kadınlar, bilhassa bu

²⁸ Bu durumda dişlerini sıkmakta, bulunduğu yerden birkaç metre uzaklaşmakta ve üzerinden dikkati dağıtmaya çalışmaktadır (Fanon, 2016: 59).

²⁹ Çeşitli yerlere bomba konulmasıyla gerçekleştirilecek fedai eylemlerini ya planlama aşamasındayken ya da son dakikalarda iptal etmişlerdir. Hiç şüphe yok ki bu tereddütün nedeni, ölen ya da ciddi biçimde yaralanların akıldan çıkmayışı ve davaya zarar verme korkusudur (Fanon, 2017: 214).

görevleriyle savaşın seyrini değiştirecek kadar etkili bir güce karşılık geldiklerini tastiklemiş olmaktadır.

Kadınların, etkili ve aktif rol almaları ilerleyen süreçte onların da sömürge güçlerince tanınmalarına ve aranmalarına yol açmaktadır. Faaliyetleri sırasında üstünde bir tabanca, el bombası veya ikisini birden taşıyan kadınlar, yaklandıklarında ırzına geçilmekte, öldürülmekte, işkence görmekte ve kimi zamanda bu zalimliklere tanıklık etmektedir (Fanon, 2017: 226). Kadınlar için bu olumsuzlukların yaşanma sıklığı artarak devam etmektedir. Bu sürecin sonunda yakalanan kadınların örgütle bağlantısı anlaşılmaktadır. Modern görünümlü kadınlarla ilgili bilginin şokunu yaşayan sömürge yönetimi artık herkesi birer şüpheli olarak görerek güvenlik önlemleri artırmakta ve üst aramalarında titiz davranmaktadır. Üst aramaları sırasında ellerinde taşınan herhangi bir paket varsa açılıp bakılması zorunlu olmaktadır (Fanon, 2016: 66). Yaşanan gelişmelere karşı örgüt de strateji değişikliğine gitmektedir. Şüpheler ve dikkatler çarşafı çıkararak kadınların üzerine çekilmişken bir mücadele aracına dönüşen çarşaf kadınlar tarafından tekrardan giyiniilmektedir.

Kadınların, çarşaflarını giyerek bağımsızlık mücadelesinde yer alma kararını etkileyen bir diğer gelişme ise sömürge yönetiminin modernleştirme kisvesi altında çeşitli kampanyalar başlatmış olmasıdır. Bu kampanyalardan en dikkat çekici olanı, 13 Mayıs 1957’de aralarında fahişelerin, yoksul ve işinden edilmekle tehdit edilen temizlikçi kadınların olduğu bir grup kadının şehir meydanına getirilerek “yaşasın Fransız Cezayir’i” sloganı eşliğinde çarşaflarını çıkarmaya zorlanmasıdır. Bu olayın arifesinde uzun süredir çarşaflarını dolaplarına kaldıran kadınlar, ortak karar almışçasına çarşaflarını koydukları yerden geri alarak giymektedir.

Kadınlar, bu yeni görünümleriyle faaliyetlerine kaldıkları yerden devam etmektedir. Hayikin altına bedenlerine bağladıkları silahlar, bombalar ve gizledikleri zarflarla faaliyetlerini yürütmektedir. Üzerinde taşıdıkları anlaşılmasın diye boşta bırakılan ellere rahat hareket edebiliyor görüntüsü verilmektedir. Beden dili sorumluluğun başarıya ulaşmasında oldukça önemli bir etkiye sahip olduğundan kadın olabildiğince çekingen, çaresiz, zararsız bir profil çizmektedir. Bu haliyle kadın, ezik bir imaj yaratarak sömürge güçleri üzerinde kendisinden onlara bir zarar gelmeyeceği algısı oluşturmaktadır. Olası bir üst aramasında yine oluşturduğu imaja uygun olarak şekilsizce duran çarşafın içinde her şeyden habersiz ve mütevazı bir izlenim

vermektedir. Tüm bunların sömürge askerine inandırıcı gelmesi, kadının faaliyetlerini sorunsuzca yerine getirmesini sağlamaktadır (Fanon, 2017: 220- 222). Bu açıdan Cezayir’de kadınların geleneksel konumlarını sürdürmeleri ya da kapanmaları sömürgeciliğe karşı direnişin bir biçimi haline gelmektedir (Bora, 2008: 58).

FLN’nin eski savaş taktiğine yeniden dönüş yapmış olması hem savaş yöntemleri açısından stratejik bir hamle hem de General De Gaulle hükümetinin kadınları özgürleştirdikleri yönündeki söylemlerini çürütmek ve sömürge güçlerinin modern olarak ifade ettiği Batılı değerlerin dayatılmasına karşı kendi değerlerini öncelikle görünür kılma anlamına gelmektedir (Fanon, 2016: 67). Kadının çarşafa yaklaşımı, sömürgecinin psikolojik ve politik müdahalelerini bertaraf etme kaygısı gütmektedir. Bu yönüyle çarşaf geleneksel anlamının ötesinde yeni bir anlam kazanarak Cezayir bağımsızlık savaşının bir sembolü haline gelen bir savaş aracına dönüşmektedir. Dolayısıyla geleneksel ya da modern görünüm arz eden kadının asıl meselesi; Cezayir’i bağımsızlığa ve halkını özgürlüğe kavuşturmadır.

Cezayir’in bağımsızlık mücadelesinde kadın, yaşadığı tüm zorluklara akıllıca ve güçlü bir iradeyle karşılık vererek ülkenin bağımsızlığını kazanmasında etkin bir çaba sarf etmektedir. Öyle ki kadınlar olmadan Cezayir bağımsızlık mücadelesinin nihayi sonu 1962’de olur muydu? Sorusunu akıllarda bırakacak kadar etkileyici bir mücadele yürütmektedir. Savaş koşulları ve politik nedenlerle³⁰ bağımsızlık mücadelesinde yer alan kadınların sayılarıyla ilgili kesin bir bilgiden bahsetmek mümkün değildir. Ancak yine de Cezayir’in resmi kayıtlarında bu sayı, 10 bin 949 kişi olarak belirtilmektedir (Amrane, 1991: 43). Cezayir’in bağımsızlık mücadelesinde yer alıp da anılan veya anılmayan tüm kadınlar, sömürüye geçit verenler olmaksızın ölümü, işkenceyi ve tecavüzü göze alarak Cezayir’in bağımsızlığında önemli rol üstlenmektedir.

Bu başlıkta kadınların; bağımsızlık savaşında yer almasına zemin hazırlayan koşullardan, yaşanan zorluklardan bahsedildi. Özellikle de kültürel alana müdahalenin

³⁰ Cezayir, bağımsızlığını kazandıktan sonra politik rotasını yine ataerkil ve muhafazakâr bir yapılanmaya kırmaktadır. Kadınların bağımsızlık mücadelesinde yer alabilmek için göğüsledikleri zorluklar ve göstermiş oldukları olağanüstü mücadele gücü görmezden gelinmektedir. Cezayir’in bağımsızlık zaferinin kazandıranları kadınlar iken bu zaferin sahipleri ataerkil ve gelenekçi zihniyet olmaktadır. Kadınlar, Cezayir bağımsızlık mücadelesi sonrası edindikleri kazanımlarını da bağımsızlık sonrası yeniden kaybetmekte ve evlerine çekilmeleri salık verilmektedir. Günümüzde Cezayir bağımsızlık mücadelesinin önemli kahramanlarından kadınların çok azından haberdar olmamızın bir nedeni de zafer sonrasının politik iz düşümüdür.

sembolü haline gelen çarşaf üzerinden kadına müdahalenin dinamikleri ortaya konuldu. Daha da önemlisi kadınların kendilerine yapılan müdahaleye karşı tüm zorlukları bertaraf ederek yaratıkları güçlü direnişin bağımsızlık mücadelesine etkilerinin genel bir çerçevesi çizilmeye çalışıldı. Bir sonraki başlıkta ise çizilen bu çerçeve, Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinin önde gelen isimlerinden biri olan Zohra Drif'in hikâyesi üzerinden detaylandırılıp somutlaştırılacaktır.

4.2. Ulusal Kimliğin Oluşumunu Belirleyen Çevresel Faktörler

4.2.1. Cezayir'de Bir Kadın Savaşçı “Zohra Drif”

Cezayir'in sömürge ve savaş halinden toplumun tüm kesimleri olumsuz etkilenmektedir. Kadınlar, bu sürecin olumsuzluklarını daha da derinden hisseden kitleyi temsil etmektedir. Bu nedenledir ki Cezayir'deki esaretin ve savaşın sona ermesi adına her sınıftan birçok Cezayirli kadın bağımsızlık mücadelesinde gönüllü olarak yer almaktadır. Ülkelerinin bağımsızlaşması ve halkının özgürleşmesi için vicdani bir sorumluluk duygusu içinde olan kadınlar, bu sürece önemli katkılar sunmaktadır. Cezayir'deki çoğu kadın gibi bu duygudaşlığı taşıyan kadınlardan biri de Zohra Drif'tir. Zohra, örgüte katılan ve önemli ölçüde orta sınıftan gelen eğitimli Müslüman kadınlardandır (Weinberg&Eubank, 2011 26). Cezayir'in bağımsızlaşmasında öne çıkan kadın savaşçılardan biri olan Zohra, 28 Aralık 1934'te dünyaya gelmektedir (Mortimer, 2022: 9). Bu tarihte, Cezayir'in kuzeydoğusundaki Tiaret şehrine bağlı küçük bir köyde bulunmaktadır (Zekri, 2020: 32). Babasının eğitimi dolayısıyla bu köyde dedesi Hadj Abdessalem Drif'in yanında annesi ve kardeşleriyle birlikte bir süre kalmaktadır (Zekri, 2017: 1). Burada annesi evin birçok işinin ve çocuklarının sorumluluğunu tek başına almaktadır. Sorumluluk yükü altında olan anne ve çocukları için koşulların çok iyi olduğu söylenemez.

Koşullarından bir haber olan dedesi Hadj Djelloul³¹ da onları kaldıkları küçük köyde sıklıkla ziyaret etmektedir. Varlıklı olan Hadj Djelloul her ziyaretinde kızı Saadi Drif'e küçük de olsa bir mücevher hediye etmektedir. Saadi Drif, babasının her pazartesi ya da pazar günü yapacağı ziyaretlerden haberdar olduğundan öncesinde birtakım hazırlıklar yapmaktadır. Bu hazırlıklardan ötürü; baba Hadj Djelloul kızının ve torunlarının yaşam koşullarının kötü olabileceği ile ilgili herhangi şüpheye

³¹Zohra Drif'in annesi Saadi Drif'in babasıdır.

kapılmamaktadır. Ancak habersiz yapılan bir ziyaret, onlara dair gerçeği fark etmesine vesile olmaktadır. Böylelikle dedesi sahip olduğu olanaklara ve itibara onların sahip olmadığını açıkça görmektedir. Gördüklerinden çok etkilenerek Drif ailesine, “Size bir hizmetçi kızı değil, en sevdiğim kızımı emanet ettim!” (Drif, 2017: 6) diyerek sitem etmektedir. Bu olay üzerine Hadj Djelloul; kızının ve torunlarının içine sinmeyen koşullarını değiştirmek için onları yanına almaya karar vermektedir. Bu karar; Zohra için de bir dönemin kapanıp yaşamı üzerinde olumlu etkileri olacak yeni bir dönemin başlaması anlamına gelmektedir. Aile geniş bir arazide bulunan büyükçe bir eve taşınmaktadır. Zohra, burada kendisini cennetteymiş gibi hissetmekte ve bu zaman dilimini çocukluğunun en keyifli anları olarak kaydetmektedir.

Kalabalık bir ailede büyüyen Zohra, anılarını aktarmış olduğu “Inside The Battle Of Algiers” kitabında maddi olanaklar açısından şımartılmış bir çocukluk geçirdiği gibi kültürel açıdan da belli bir doygunluğa eriştiğini belirtmektedir. Bu dönemde annesinden dinlemiş olduğu destanlar, tanık olduğu ya da yaşadığı bazı olaylar; ona ülkesinin tarihi ve kültürü hakkında birinci elden birçok bilgi sunmakta ve onun ülkenin güncel koşullarıyla ilgili de fikir edinmesini sağlamaktadır. Bu konudaki en bariz deneyimlerinden birine; onun annesi ve teyzeleriyle yapmış olduğu bir türbe ziyaretinde rastlanmaktadır. Burada Zohra; annesi ve teyzeleriyle birlikte yerel halk tarafından önemsenen ve Wali Salah'ın diye bilinen bir zatın türbesini ziyaret etmektedir (Mcmahon, 2020: 5). Bu ziyareti gerçekleştirmek için genişçe arazilerden geçerken kadınların kendi aralarında bu arazinin aslında filanca kabileye ait olduğu ancak filanca sömürgeci lehine mülksüzleştirildiğinin konuşulduğuna tanık olmaktadır. Çocukluğunun ülkesinin gerçeklikleriyle kuşatılmış olması ve bu tanıklık; onu basit bir gözlemin ötesinde erken yaşlarda Cezayir'in sosyolojik ve tarihi realitesiyle ilgili bir bakış açısı kazanmasına zemin hazırlamaktadır. Verilen örnekte ve anlatılardan görüldüğü üzere onun Cezayir tarihi ve kültürüyle ilk temasında ve dolayısıyla kimlik bilincinin oluşmasında annesinin çokça etkisi vardır. Bu açıdan annesini en önemli öğretmeni olarak görmektedir.

Zohra'nın; annesi ve annesinin ailesiyle çevrelenmiş çocukluğu babasının eğitimini tamamlayıp geri dönmesiyle son bulmaktadır. Babası Ahmed Drif'in; Tlemcen'de başlayan eğitimi, daha sonra Cezayir'de devam etmektedir. Cezayir'deki eğitimi de tamamlandığında ailesini yanına almak için geri dönmektedir. Böylece

babası, eşiyle 1930'dan beri olan evliliklerinin altı yıl boyunca uzaktan sürdürülmesine son vermek istemektedir. Zohra'nın yaşamında yeni ve köklü değişimlere kapı aralayan bu gelişme; annesi Saadi Drif'i eşi ve ailesi arasında bir seçim yapmaya zorlamaktadır. Sancılı bir karar sürecinden sonra Saadi Drif, ailesinin tüm karşı çıkışlarına rağmen hiçbir kararsızlığa düşmeden eşinden yana seçimini yapmaktadır. Babası da annesinin kararından etkilenerek kendi ailesinin de gölgesinde kalmadan yeni bir düzen kurmayı uygun görmektedir. Alınan kararlar doğrultusunda çift iki aileden bağımsız olarak çocuklarıyla Tissemsilt'e yerleşmektedir. Dönemin koşulları dikkatte alındığında çiftin almış olduğu kararlar oldukça modern ve radikaldir. Buna rağmen ailede geleneksel değerlerin hâkimiyeti sürmeye devam etmektedir. Tek fark bu geleneksel değerlerin artık geniş bir aile düzeni içinde değil çekirdek bir ailenin sınırları içinde yerine getiriliyor olmasıdır. Çekirdek aile düzenini benimseyen çiftin; hayatta kalmayan iki kız çocuğunun ardından Mohamed ve Zohra adında iki çocuğu dünyaya gelmektedir. Sonrasında gittikçe genişleyen aile; beşi erkek ve üçü kız olmak üzere sekiz çocuğa sahip olmaktadır (Drif, 2017: 4-7).

Resim 4.1. Zohra Drif, Abdelkader amcasının sağında, Kardeşleri ise solunda yer almaktadır.

(Drif, 2017: 4)

4.2.2. Sömürge Eğitim Süreciyle Oluşan Ulusal Kimlik : “Arap Zohra”

Zohra'nın ailesi sömürge döneminde Vialar olarak bilinen Tissemsilt'te yerleştiğinde kızlarını bir okula kaydetmektedir. Zohra, bu okulla kaydolmakla birlikte yabancı olduğu bir dünyaya da ilk adımını atmış bulunmaktadır. Burada; evde maruz kaldığı Arap dili, kültürü, tarihi, atalarıyla ilgili aktarılan hikâye ve mitolojiler dışında yoğun bir şekilde Fransız kültürüne, diline, bayrağına, tarihine ve mitolojisine maruz kalmaktadır (Zekri, 2017: 2). Dolayısıyla evde benimsenen yaşam tarzında, gelenekte ve inançta tamamiyle Cezayir kültürel değerlerinin hâkimiyeti okulda yerini Fransız etkisinin olduğu modern değerlere ait kültüre bırakmaktadır.

Arap, Fransız ya da geleneksel ile modern kültürel değerler arasında mekik dokuyan Zohra, okulda sınıfındaki tek yerli öğrencidir (Mortimer, 2018: 162). Arkadaşlarının dillerini dahi bilmemektedir. Ona bir Fransız mareşalinin kahramanlıklarını öven bir marş ezberletilmektedir. Her sabah okula gittiğinde ne anlama geldiğini bilmediği bu marşı; kimi, neyi temsil ettiğini bilmediği bir bayrağın önünde sınıf arkadaşlarını taklit ederek söylemektedir. Okuldan eve geldiği bir gün yaşadıklarını ayrıntılı olarak annesiyle paylaşmaktadır. Annesinden bayrağın Fransızlara ait olduğunu ve okudukları marşın ise onların liderine atfen okunduğunu öğrenmektedir. Devamında ise kendilerinin Cezayirli ve ülkelerinin Cezayir; Fransızların topraklarına, kültürlerine, dillerine, tarihine, dinlerine yabancı olanlar ve istenmeyenler olduğu bilgisine vakıf olmaktadır. Anne Saadi, yaptığı açıklamanın yanı sıra anlattığı hikâyelerle de kızının kafasında “biz ve onlara” dair oluşan düşünceleri pekiştirmektedir (Drif, 2017: 7). Zohra, annesinin aktarımlarıyla Vialar ilkokulunda yaşadıklarının ne anlama geldiğini çözümlemeye çalışırken bu yıllardan itibaren ülke topraklarının sömürgeleştirildiği ve kendisinin de toprakları sömürgeleştirilen Cezayir halkının bir üyesi olduğuyla ilgili bir bilinç oluşmaya başlamaktadır.

Zohra, Cezayir halkının bir parçası olduğunu bir başka ifadeyle okulda maruz kaldığı kültüre ait olmadığını; dış görünüşle ilgili yapılan bazı tercihlerden ve mola saatlerinde tüketilen yiyeceklerden de açıkça görmektedir. Okuldaki kısa saçlı Avrupalı kızlar arasında Zohra, beş yıl boyunca uzun saç örgülerine sahip olmakta ve ayak bileğine kadar inen etek giymektedir. Mola saatlerinde ise Avrupalı öğrenciler genelde yanlarına yemek için çikolatalı kuruvasan, çörek ya da daha mütavazi olan

Paris simidiyle birlikte re el alırken Zohra Cezayir’e özgü maqrouta³², mbardja³³, msemna³⁴ ve annesinin zamanı olmadığında yaptığı büyük bir dilim matloue³⁵ almaktadır (Mortimer, 2018: 162). Zohra’nın; ilkokulda kültürel boyutuyla gözlemlediği bu y zeyssel farklılıklar, zamanla yerini daha derin ayrışmalara bırakmaktadır.

Zohra’nın; yabancıısı olduğu bir kültürün içinde bir  ocuk olarak tek başına hareket etmesi oldukça zordur. Bu zorluğun üstesinden; okulda gösterdiği başarıyla gelmektedir. Onu zorlayan bu koşullar; okuldaki başarısını g lgelemediği gibi arkadaşlıklar edinmesinin önünde de bir engel olmamaktadır. Beş yıllık ilkokul eğitimi süresince Roselyne Garcia ile yakın bir arkadaşlık kurmaktadır. Bu iki yakın arkadaş ilkokulu birincilikle bitirmektedir. Zohra, beş yıl boyunca okulda sürdürdüğü başarısını altıncı sınıfa geçiş sınavı sonucuyla da sürdürmektedir. Ancak Roselyne Garcia aynı başarıyı gösterememektedir. İki arkadaşın akademik başarılarındaki bu yol ayırımı, arkadaşlık ilişkilerinde beklenmedik olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Zekri, 2017: 4). Böylesi bir neticeye gidilmesinde, Zohra’nın arkadaşını teselli ederken Roselyne’nın;

Ama Zohra,  yle değil. Bir şey anlamıyorsun. Anneme senin geçtiğini ve benim ge mediğimi nasıl açıklarım? Arap Zohra’nın başarılı olduğunu ve benim başarısız olduğumu asla anlamayacak ifadelerinin etkili olduğu söylenebilir. Zohra, arkadaşının söylediklerini önce anlamakta zorlanmakta ve verdiği tepki karşısında şaşkındır.  zerindeki şoku atıp durumu anladığında gecikmeden arkadaşına: Pek l , anneme matematiği Zohra gibi Arapların icat ettiğini açıklaman gerekecek diyerek karşılık vermektedir (Drif, 2017: 9)

Arkadaşının beklenmedik tepkisi, Zohra’ya arkadaşlıklarını sorgulattırmaktadır. Aralarında arkadaşlıklarının ötesinde aşamadıkları bir sömüren, sömürülen ilişkisi olduğunun ve sömürgecilerin yerel halkı hiçbir zaman kendileriyle eşit statüde konumlandırmadıklarının farkına varmaktadır. Bu olayda ilişkilerine sömürge zihniyetinin ve önyargısının sirayet ettiğini net bir şekilde gözlemleyebilmektedir.

Olay iki  ocuk arasında geçmiş olsa bile sömürge yönetiminin yerel halk üzerindeki takk m n n ve bakış açısının bir tezahürüdür. Cezayir’de; Cezayirli ve

³² İrmik ve hurmadan yapılan tatlı bir yiyecek

³³ İrmik ve hurma ezmesinden yapılan atıştırma

³⁴ Bazlama şeklindeki bir tür ekmek

³⁵ Evde yapılan geleneksel ekmek

Fransızlar (sömürülen ve sömüren) arasında oluşan duvarın çocuk dünyasındaki temsilidir. Zohra, ülkede farklı kültür ve konumda bulunmalarının yarattığı duvarı acı bir şekilde deneyimlemiş olmaktadır. Bir dönüm noktası niteliğinde olan bu olay, onda ciddi bir uyanışa yola açmaktadır. Okul notlarının iyi olmasının, Fransız dilini ve kültürünü kolaylıkla özümsemesinin, Roselyne'ye kıyasla daha iyi koşullara ve sosyal konuma sahip olmasının ikisi arasındaki sömüren ve sömürülen ilişkisini değiştirmedigini anlamaktadır. Zohra, artık olarak görülen niteliklerinin dahi onu Avrupalı Roselyne ile eşit bir konuma taşımaya yetmediğini görmektedir. En sade haliyle kendisinin ne yaparsa yapsın bir yerli olmanın ötesine geçemediğini ve bunun da arkadaşıyla samimi bir ilişkinin kurulmasına imkân vermediğini anlamaktadır. Yaşadığı bu olayla hem en iyi arkadaşını hem de çocuk saflığını yitirmektedir.

Zohra, derin kayıp duygusunun yaşattığı sarsıntı ile sınav sonucunun kendisi için önemini unutmuşken annesi bunu kutlanmaya değer ciddi bir başarı olarak görmektedir. Nihayetinde anne, kızının başarısını aynı zamanda Müslüman bir kızın başarısı olarak görmektedir. Bu başarının kutlanmasıyla çevresindeki ailelerin kızlarını okula göndermeleri üzerinde olumlu bir etki yaratacağını düşünmektedir (Mortimer, 2018: 162-163). Kız çocuklarının okula gönderilmesini önemseyen anne, etkileşimde oldukları ailelerin kız çocuklarının eğitimiyle ilgili algılarını değiştirebilmek amacıyla kızına dönük talepkar bir tavır içindedir. Annenin bu yaklaşımı; Zohra'yı mutlu ettiği gibi yüklediği bazı ağır sorumluluklardan dolayı da biraz kaygılandırmaktadır. On bir yaşında olan Zohra, bu sorumlulukları fazla görse de zamanla annesine hak vermektedir. Bu kavrayışında babasıyla yaptığı entelektüel tartışmaların ve yaşadığı bazı deneyimlerin katkısı çokça olmaktadır (Drif, 2017: 9).

Saadi Drif, kızının çevrelerindeki ailelerin kızlarına yaklaşımı ve eğitimi konusunda olumlu bir etki bırakması yönündeki çabanın yanı sıra evin çeşitli ticari işleriyle de ilgilenmektedir. Toprak sahibi zengin bir aileye mensup olduğundan ticaret ile ilgili işlerden çok iyi anlamaktadır. Noterlik ve hukuk müşavirliği hizmeti için eşini arayan birçok ileri gelen kişi aynı zamanda Saadi Drif ile iş yapmaktadır (Drif, 2017: 3).

Resim 4.2. Zohra'nın annesi Saadi Drif

(Drif, 2017: 6)

Babası ise daha çok hukuk ve edebiyatla iç içe bir yaşam sürmektedir. Tlemcen'deki Medersa Sidi Boumediene'de beş yıl ardından Cezayir'de Medersa Bencheneb'de iki yıl olmak üzere toplamda aldığı yedi yıllık eğitimle İslam hukuku eğitimini tamamlamaktadır (Drif, 2017: 10). Meşakatli olan bu eğitim sürecini tamamlayarak kadı diplomasını almaktadır. Fakat mesleğini icra etme hususunda sömürge yönetiminin herhangi bir engelliyle karşılaşmamak adına; aldığı İslam hukuk eğitimi dışında Cezayir Üniversitesi Sanat Fakültesi'nde de eğitim almaktadır. Bütün bu eğitim süreci babasını, Arapça ile birlikte Fransız dil ve kültürüne de hâkim gerçek bir bilgin yapmaktadır (Drif, 2017: 3). Bu açıdan Kadı Ahmed Drif; ülkesi, kültürü, tarihi, halkının mülkleri ve yoksullukları dâhil birçok konuda derin bir bilgiye sahiptir.

Resim 4.3. Zohra'nın babası Kadı Ahmed Drif

(Drif, 2017: 11)

Babası çevresinde saygın bir kadı olarak bilinmektedir (Rholetter, 2011: 426). İşinde dürüst, yetkin olan Kadı Ahmed Drif adil olma konusunda çok hassastır. Öyle ki bu yönüyle sömürgecilerin bile takdirindedir. Baba, dışarda işi gereği yaptığı yargılamalarda adil olmaya çalıştığı gibi evin içindeki meselelerle ilgili de adil olma gayretindedir. Sekiz çocuğunun eğitimiyle ilgili sorumlulukları eşine devreden baba, kızlarını erkek çocuklarından ayırt etmeden yetiştirmeye çalışmaktadır. Hatta yer yer kız çocuklarına karşı pozitif ayrımcılık yapmaktadır. Bu tavrındaki motivasyon, toplumda kız çocukları için koşulların daha zorlayıcı olduğunun bilincinde olmasıdır. Adaletsizliklere karşı olan baba, en azından kızlarına karşı adil olabilmeyi önemsemektedir.

Kadı Ahmed Drif; kızının okuma ve eleştirel düşünme dünyasına adım atmasına, zor seçimlerinde yanında olarak ona destek olmaktadır. Zohra, bir rehber

olarak gördüğü babasının erken yaşlarda kendisine benimsettiği eleştirel düşünme yöntemiyle Fransızların doğruları olduğu gibi Cezayirlilerin de doğruları olabileceğini öğrenmektedir. Bu yöntemi benimsemesi; babasının işten eve geldiği bir gün onun tarih kitabındaki bir anlatıdan etkilenip ağladığını görmesiyle başlamaktadır. Bu anlatımda hain olan Araptır, öldürülen ve masum olan ise Fransızdır. Bu bilgiye sahip olmayan Zohra, okuduğu metinden çokça etkilenmektedir. Babası hikâyeyi Fransız tarih anlatımından çıkarıp kendileri açısından aktarımını yapınca Zohra'nın duyguları ve düşünceleri de değişmektedir. Tarih anlatımların ifade edilen saikin dışında bir anlam bütünlüğü kazanabileceğini kavramaktadır. Bu olayla birlikte babası, kendisine tarihi olayların nasıl okunup yorumlanması gerektiğini anlatmaktadır. Birkaç örnekle tarihi olayların anlatıcıya bağlı olarak nasıl şekil aldığını açıklamaktadır. Zohra, babasının destekleyici bilgileriyle okulda öğretilen tarihin sömürge tarihi aktarımı ve dolayısıyla taraflı bir aktarım olduğunun farkına varmaktadır. Zohra'da oluşan farkındalığa rağmen baba, bu durumla ilgili sorumluluk üstlenerek o günden itibaren kızının okulda gördüğü tarih derslerini onunla birlikte evde tekrar ele alıp tartışmaktadır (Drif, 2017: 10- 11).

Zohra'nın Fransız eğitim sistemi içinde yoğrulmuş biri olarak asimile olmamasında ve sistemlerine hizmet etmemesinde babasının çokça katkısı olmaktadır (Mortimer, 2018: 162).

Zohra, babamın katkıları olmasaydı kendisinin en iyi ihtimalle entegre olacağını ve en kötü ihtimal de delireceğini belirtmektedir. Siyasetteki ilk hocası olarak gördüğü babası, onu bu iki seçenektan alıkoyan kişidir. Bir kavmin dilini öğrenen onun tuzaklarından da emin olacağını belirten babasını; ilk özel öğretmeni ve eleştirel düşünmeyi öğreten kişi olarak görmektedir (Drif, 2017: 11-12).

Başlıkta üzerinde durulan birçok detaydan da anlaşılacağı üzere Zohra'nın çocukluğunun ilk yıllarında; sömürge eğitim sistemi içinde bazı tatsız deneyimler tecrübe etmektedir (Mortimer, 2022: 9). Bu tatsız deneyimleri, oldukça farklı olan iki kültür dünyası arasında mekik dokuması, annesinin ve babasının yaklaşımları onun ulus kimlik bilincine dair ilk tohumların atılmasına yol açan etmenlerdendir.

4.2.3. Asimilasyonun Eğitim Çarkından Ulusal Kimliğe Yolculuk

Zohra, altıncı sınıf giriş sınavında aldığı puanla istediği herhangi bir okula başvuru yapma şansına sahiptir. Puanının iyi olması, ona tercihi konusunda birçok opsiyon sunmaktadır. Bu yüzden Zohra ve annesi; Vilalara yakın olan ve hafta

sonlarını evde geçirebileceği Lycée ³⁶ Miliana'a okulunun tercih edilmesini istemektedir. Babası ise başarılı gördüğü kızını; üniversiteye en iyi hazırlayacak ve birçok imkâna sahip olacağı Lycée Fromentin okuluna göndermeyi daha uygun görmektedir. Babanın; başkentteki bu en iyi okulda okuması noktasında Zohra'yı orada iyi arkadaşlıklar kuracağına ikna etmesi, eşinin kızlarının eğitimlerini desteklemesi ve eğitimleriyle ilgili doğru seçimlerin yapılması hususunda hassas oluşu Lycée Fromentin'a başvuruda bulunulmasında etkili olmaktadır. Yapılan başvurudan alınan olumlu dönüş humalı bir hazırlık sürecini de beraberinde getirmektedir. O yaz boyunca Zohra ve annesi okulun isteği üzerine iki battaniye ve çarşaf, altı beyaz iç çamaşırı, üç uzun kollu gecelik, üç uzun kollu önlük vb. ihtiyaçları tedarik etmekte ve bunların üzerine Zohra'nın okul numarası işlenmektedir. Tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra geriye kalan ve de en önemlisi annenin kızından beklentileridir. Saadi Drif, kızına: "Asla kim olduğunu, Cezayirli Müslüman bir babanın ve saygıdeğer Kadı Drif'in kızı olduğunu, büyük bir kabilenin soyundan geldiğini unutma" (Drif,2017: 12-13) diyerek tüm hazırlıkları kendince tamamlamaktadır. Zohra, annesinin bu ifadelerinden ailenin hatta atalarının değerlerini korumaktan ve sürdürmekten sorumlu olduğu mesajını almaktadır. Ayrıca kız çocuğu olması, bu sorumlulukların yükünü daha da çok arttırmaktadır. Çünkü Zohra'nın şahsında anlam bulacak şey sadece onun geleceğini değil ailedeki, bölgedeki kızların ve kadınların da geleceğini etkileyecek potansiyeldedir (Mortimer, 2018: 162). Zohra'nın küçük omuzlarına yüklenen tüm bu sorumluluklar ve dile getirilen beklentiler onu Lycée Fromentin'e gitmeye hazırlayan son adımlardır.

Zohra'nın; Lycée Fromentin'deki eğitimiyle birlikte başkentte ilk yolculuğu da gerçekleşmektedir. Oldukça keyifli geçen yolculukta Zohra en çok da Cezayir'deki deniz manzarasından etkilenmektedir. Bu manzaradan Zohra, o kadar çok etkilenmektedir ki Cezayir'e her gelişinde benzer duyguları yaşamaktadır.

Zohra'yı; Cezayir'de büyüleyen deniz manzarası dışında geldikleri Vilalar'dan çok farklı olan modern yapılar, devasa bulvarlar, tramvaylar karşılamaktadır. Zohra'nın; karşılaştığı farklı yapılar, manzaralar ve yeni koşullar ona aynı zamanda Vilalar'dan farklı bir yaşam tarzının da olduğunu sinyalini vermektedir. Bunun izlerini konakladıkları otel ve gittikleri restoran ile de yaşayıp görmektedir.

³⁶ Lise

Konaklanılan otelle birlikte Zohra ilk defa modern yaşam tarzına ait bir yatak odasını ve yatağı görmektedir. Babasıyla o zamana kadar ne olduğunu bilmediği restorana da ilk defa gitmektedir. Burada her şey geleneksel yemek sofrasından oldukça farklıdır. Vilalar'da halının üzerine bırakılan ve minderlerle çevrili geleneksel yemek sofrası yerini restoranda; masalara, sandelyelere, örtülere, çatallara, tabaklara ve gümüş eşyalara bırakmaktadır. Bu yeni mekânda karşılaştığı her şey ona yabancı gelmekte ve kendisini farklı bir dünyada gibi hissetmektedir. Bu durumun farkında olan baba, Zohra'ya çatal ve kaşığı nasıl kullanabileceğini anlatmakta ve ondan kendisini taklit etmesini istemektedir. Zohra, okulda bu gibi durumlarla sıklıkla karşılaşacağına ihtimal vererek babasının dediğini yapmaktadır.

Ertesi gün okula gitmeden önce baba kızını kendisi için önemli olan yerlere götürmektedir. Bunlardan biri Sidi Abderrahmane türbesi ve diğeri ise İslami hukuk eğitimini tamamladığı Medersa Bencheneb'dir. Gittikleri bu yerlerde Zohra, kendini başkentin merkezi yerlerinden çok daha iyi hissetmektedir. Bu mekânlarda Arap nüfusunun ve kültürünün yoğunlukta olması onda evinde ve ülkesinde olduğu hissini uyandırmaktadır. Cezayir merkezinde ise yoldan geçenlerin kendisine attıkları bakışlardan aksine kendisini bir yabancı gibi hissetmektedir. Zohra, bir kentteki farklı iki kültürü ve konumlanışlarını gözler önüne seren ziyaretlerini tamamladıktan sonra babasıyla taksi ile yeni okulu Lycée Fromentin'e gitmektedir.

Fransız eğitiminin ve kültürünün baskın olduğu Lycée Fromentin'e bir Arap kızının babasıyla birlikte gelişi beklenen sessizliği ortama hâkim kılmaktadır. Babası, Zohra'nın hangi dine mensup olduğu ve domuz eti yiyip yemediğine dair zorunlu bazı bilgileri evraklara doldurmaktadır. Bu işlemlerin ardından kendilerine sınıflar, toplantı salonu, kalınacak yurt, çamaşırhane gibi okul ve yurtla ilgili yerler gösterilmektedir. Ayrıca çarşaf vb. eşyaları çamaşırhaneye bırakılmakta ve buradan kendisine lazım oldukça verileceği belirtilmektedir. Avrupalı öğrencilere, anneleri eşlik edip yataklarını ve eşyalarını düzenlerken Zohra, babasının eşlik ettiği tek kişidir. Telaşlı, ürkek bir ruh haline bürünmüşken babası sakın bir şekilde onun eşyalarını yerleştirmekte ve yatağını düzenlemektedir. Ona da Avrupa tarzı yatağını düzenlemesinin zor bir şey olmadığını, diğerlerini gözlemleyerek kolaylıkla öğrenebileceğini söylemektedir. Tüm bu anlarda; Zohra yine alışık olmadığı bir dünyaya adım attığının farkındadır.

Zohra'nın okulu ve yurdu ile ilgili gerekli düzenlemeler ve işlemler yapıldıktan sonra babasının eve dönme vakti gelmektedir. Zohra, duygularını belli etmemek ve annesinden ayrılan kızlar gibi ağlamamak için babası giderken konuşmadan onu sessizce uğurlamaktadır. Kızının tepkilerinin ne anlama geldiğini çok iyi bilen baba, ona sınıksız sarılarak duygularını nadiren belli ettiği anlardan birini yaşamaktadır. Kızına, daha önce olduğu gibi çalışarak her şeyin üstesinden gelebileceğini hatırlatmaktadır. Ona sabırlı olmasını, yeni arkadaşları ve öğretmenleri olacağını, öğretmenlerinden çok şey öğreneceğini söylemektedir. Son olarak da başarılı olması, üniversiteye girebilmesi için çok çalışması gerektiğini ve kendisine bu konuda güvendiğini eklemektedir. Babanın tüm bu telkinlerine karşın tek isteği eve dönmek olan Zohra, bunu onunla paylaşamamaktadır. Fransız yurdundaki tek yerli kız olarak kendini oldukça yalnız hissetmektedir. Cezayir yolculuğu onun sadece modern yapılarla tanışması değil aynı zamanda modern yaşam tarzıyla da sınanması demektir. Vilalar'dan Cezayir'e yapılan mekânsal yolculuk onu duygu ve düşünce dünyasında da bir yolculuğa çıkarmaktadır. Bu yeni düzende her şey; Zohra'nın kendini ait hissettiği kültürden farklı olarak Avrupalı bir düzen ve tarzıdır.

Zohra, otuz kişilik bir sınıfta tek yerli kız olarak altıncı sınıf eğitimine başlamaktadır. İlerleyen süreçte yedinci, on birinci ve on ikinci sınıfta bir yerli kız öğrenci olduğunu öğrenmektedir. Zohra'nın Lycée Fromentin'de okuduğu 1947'de 2 bin kişilik bir mevcudu olan okulda sadece dört yerli kız vardır. Zohra'nın yedi yıllık eğitimi süresince okulda yerli öğrenci sayısı hiçbir zaman sekizi geçmemektedir. Dolayısıyla bu sayı okulun toplam öğrenci sayısının %1'i bile değildir. Bu açıdan sayının en çok olduğu dönemde bile yemekhanede domuz eti yemeyenler bir masayı anca doldurabilmektedir. Zohra'nın, ilkokulda yaşadığı öteki olma hissi; ortaokul ve lise eğitimini içeren bu yeni eğitim sürecinde de devam etmektedir.

Zohra, ilk zamanlarda ailesini özlese de babasıyla düzenli şekilde yapmış olduğu yazışmalar ve yeni şeyler öğrenmesi onun okula alışma sürecini kolaylaştırmaktadır. Lycée Fromentin'de güne; yatakların düzenlenmesi, yıkanıp okul formalarının giyilmesi, okul metaryalinin hazırlanması ve ikişer sıra halindeki kahvaltı sıralarına girilmesi şeklindeki bir programla başlanmaktadır. Dersler her sabah saat sekizde başlayıp on bir kadar sürmekte ve öğle yemeği molasının ardından ikide tekrar başlayan dersler beşe kadar devam etmektedir. Okuldaki derslerin

bitimiyle birlikte saat yediye kadar ise ev ödevlerinin hazırlanması için çalışma salonunda vakit geçirilmektedir. Saat yedi buçukta olan akşam yemeğinden sonra ise yarım saatlik bir serbest zaman bulunmaktadır. Zohra, örgün eğitimi boyunca sömürgeci eğitimin dayattığı programa sadık kalmaktadır.

Zohra, okulun resmi olarak kapandığı All Saints' Day³⁷ veya 1 Mayıs İşçi Bayramı dışında tüm hafta sonlarını okulda geçirmektedir. Bu zamanlarda, ödevlerini yapmakta ve bolca okumaktadır. Böylelikle hafta sonunu ailesiyle geçirmiş arkadaşlarının iyi bir dinleyicisi olabilmektedir. Kendisi gibi hafta sonunu okulda geçiren arkadaşları olduğunda ise onların okul dışındaki aktiviteleri ve okudukları kitaplar üzerine sohbet edilmektedir. Bu eğitim sürecinde Zohra en çok kütüphanede çalışmayı ve kumsalda oynamayı sevmektedir. İlkiyle zihinsel bir yolculuk yapmakta ikincisi ile de sınıf arkadaşlarıyla okul dışında keyifli vakit geçirme olanağını yakalamaktadır (Drif, 2017: 18).

Zohra'nın gözlemleri, okulda arkadaşlarıyla gerçekleştirdiği paylaşımlar ve yapmış olduğu okumalar; Avrupalıların yaşam tarzını, kültürünü, Cezayirlilere dönük bakış açılarını öğrenmesini sağlamaktadır. Özellikle de Zohra'nın arkadaş ortamındayken şahit olduğu bir olay, onların yerel halka dair algılarını fazla söze yer bırakmayacak türdendir. Burada Avrupalı arkadaşı Olympe, Birtouta kasabasında ailesiyle katılmış olduğu bir futbol maçını anlatmaktadır. Yerli ve Avrupalı takımın oyuncularının yer aldığı bu maçta, kendisine nereye oturduğu ve kalabalığa karışıp karışmadığı sorulduğunda çok doğal bir şekilde, "Ama Birtouta'da her zaman bir taraftayız ve fareler diğer tarafta! diye cevap vermektedir. Zohra'nın rahatsızlığını fark eden arkadaşı, her ne kadar ona ama Zohra, sen diğerleri gibi değilsin!" (Drif, 2017: 18) deme gereği duysa da sonuç hiçbir şekilde değişmemektedir. Zohra, bu olayla Avrupalı arkadaşlarının gözünde kendisinin de bir "fare" olarak nitendirildiğini anlamaktadır. Yaşanan bu olay ona daha önce yaşadıklarını ve annesinin Avrupalılarla dostlukları ne kadar samimi olursa olsun aralarında kalın bir duvar olacağı şeklindeki sözlerini hatırlatmaktadır. Bütün bunlar, Zohra'nın onlarla arkadaşlık kurmasına engel olmasa da aralarındaki kalın duvarı da unutturmamaktadır. Altıncı sınıfta arkadaşları arasında tek yerli kız öğrenci olmanın zorluğunu yaşayan Zohra, bu durumu

³⁷ Batı Hristiyanlığında, 1 Kasım'da tüm Hristiyan azizlerin anıldığı tarihtir. All Saints' Day, birçok Avrupa ülkesinde kutlanan ulusal bir bayramdır.
<https://dictionary.cambridge.org/tr/s/%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/all-saints-day> 20.04.2023

çalışkanlığı, çabası ve yeteneğiyle bertaraf etmektedir. Üstelik altıncı sınıfın başarılı öğrencileri arasında yer alıp ailesini gururlandırmaktadır.

Zohra'nın, ilkokulda olduğu gibi devam eden yabancılık hissi yedinci sınıfa geçtiğinde bir nebze de olsa değişmektedir. Yedinci sınıfın başlamasıyla birlikte Zohra, okulda başka bir yerli kızın da olduğunu fark etmektedir. Bu kız; Zohra'nın en iyi arkadaşı, kendinden ayırt edemediği ve ebedi suç ortağı olacak olan Samia Lakhdari'dir. Zohra, Samia'nın varlığıyla artık kendini yalnız hissetmemektedir (Mortimer, 2018: 162-163). Bu tanışma her ikisinin de hayatında önemli değişimlere ve yeni başlangıçlara yol açmaktadır. Bu değişimlerin ilki; Zohra'nın artık hafta sonlarını Samia'nın ailesiyle geçirip yurttan kalmamasıyla başlamaktadır. Aileler birbirinden haberdar olduğundan onun Samia'nın ailesiyle hafta sonlarını geçirmesinde bir sakınca görülmemektedir. Hafta sonları Zohra ve Samia eve geldiklerinde üzerlerindeki okul üniformalarını değiştirip yerine yerel kıyafetleri giyerek modern yaşam ve kültür alanından yerel olana doğru hızlı bir geçiş yapmaktadır. Okuldaki Avrupalı yaşamın hâkimiyeti yerini evde yerele ait yemeklere, dile, kültüre ve konuşmalara bırakmaktadır. Evdeki her şey okuldakinden tümüyle farklıdır. Üstelik pazar günleri Saint-Eugène hamamına gitmek, önemli rütiellerden biri olmaktadır (Drif, 2017: 20).

Zohra'nın; paylaşımlarının çoğunun Samia ile olmasıyla birlikte okulda sınırlı sayıda bulunan diğer yerli öğrencilerle de bir dayanışma ve paylaşım içindedir. Bunlardan biri de Mimi Bensmaïn'dir.³⁸ Onunla Samia ile yaptığı gibi zaman zaman politik tartışmalar yapabilmektedir. Bu etkileşimleri sayesinde uluslararası tüm gelişmelerden haberdar olmaktadır. Paylaşımları, onları daha çok birbirine kenetlerken; ortak tepkilere maruz kalıp dışlanmalarına da yol açmaktadır. Bu durumun vücut bulmuş bir haline birlikte hazırlanması için verilen bir ödev üzerinden tanık olunmaktadır. Madame Levaillant³⁹, sınıf dışında ve bir grup çalışması olarak

³⁸Zohra'nın on yedi yaşına rağmen oldukça iddialı bir kişiliğe sahip olarak tanımladığı arkadaşı Mimi, maddi olanakları yerinde olan Cezayirli bir ailenin kızıdır. Ailesi Cezayir değerleri yerine Fransızlara ait değerleri benimsemeyi tercih etmektedir. Bu tercihlerinin etkisiyle kızlarının ismi de resmi kayıtlarda Denise-Mimi olarak geçmektedir. Mimi onların seçimlerinin farkında olmakla birlikte onlardan farklı olarak Cezayir değerlerine sahip çıkmaktadır. Ailesinin aksi yönde refleksleri olan Denise-Mimi sadece Cezayirli ismi olan Mimi ile kendisine hitap edilmesini istemektedir (Drif, 2017: 27).

³⁹Lycée Fromentin okulunda Zohra'nın Fransızca, Latince ve Yunanca derslerine giren öğretmenidir. Aynı zamanda okulun idari sorumluluğunu üstlenen müdiredir (Drif, 2017: 27).

verdiği ödevde; Samia, Mimi, Zohra'yı birbirinin çalışmasını kopyalamakla suçlamakta ve onların bununla ilgili bir disiplin cezası almalarını talep etmektedir (Drif, 2017: 28). Zohra, yaşadığı birçok zorluğa rağmen başarılı olarak çevresindekilere örnek olmak ve ailesini gururlandırmak istemektedir. Bundandır ki suçlandığı durumla ilgili disiplin kurulu önüne çıkması, onur kırıcı ve rencide edici olmaktadır. Söz konusu ithamlardan, yaşadıklarından oldukça huzursuzdur. İçinde artan bir tepkisellik vardır (Reid, 207: 466). Arkadaşlarının tesellileri onu yatıştırmaya yetmemektedir. Yapmadığı bir şeyden dolayı suçlanmak; ona büyük bir utanç vermektedir. Olayın hissettirdikleri bir yana hadisenin üniversite sınavına bir ay kala vuku bulması da onu olumsuz etkilemektedir. Bunların dışında yaşananları, ailesinin kendisine olan güvenini sarsmadan nasıl anlatabileceği konusunda da bir hayli kaygılıdır. Tüm bu karmaşık duygular içinde babasına durumu açıklayan bir mektup yazmaktadır. Zohra, babasına gönderdiği mektuba çok geçmeden yanıt almaktadır. Bu mektupta, baba kızının yeteneklerine güvendiğini belirtmekte, yaşananları küçük bir aksilik olarak gördüğünü ve bu durumun cesaretini kırmasına izin vermemesini istemektedir. Babasının mektubu Zohra'ya güven, huzur ve mutluluk vermektedir. Burada babası entelektüel dürüstlüğüne inandığını ve gelecekteki başarısından emin olduğunu “Elma asla ağaçtan uzağa düşmez” sözleriyle açıkça ifade etmektedir. Zohra, babasının da kendisine olan güvenden aldığı cesaretle kendine söz vererek ne kadar rencide edici olsa da jürinin önünde ağlamama ve sonuna kadar kendini savunma kararı almaktadır. Nitekim savunma günü geldiğinde diğer arkadaşları gibi disiplin kurulu önüne çıkarken müdürle birlikte beş öğretmenin önünde kararlı, sakin ve başı dik bir tavır içindedir (Drif, 2017: 28- 29). Bu olay yaşadığı dışlanmanın uç noktası olmaktadır. Bu andan itibaren yapılan suçlamanın davanın kendisi dışında kimlikleriyle ilgili olduğunu anlamaktadır. Dolayısıyla yapılan suçlamalar, yargılama ve verilen tepkilerin hepsi sınıfta başarılı olma cüretini gösteren üç yerli kızadır (Weltman&Aron, 2015: 154). Zohra, burdaki niyetin üniversite sınavını geçme şanslarını azaltmak olduğu kanaatindedir. Bu olay; kendisini on yaş daha olgun, dingin hale getirmektedir.

Öğretmenlerinin dışlayıcı yaklaşımı, onların notlarında bir düşüşe neden olsa da azimlerini kırmaya yetmemektedir. Bu ön yargılı yaklaşım, onları her açıdan disipline ederek daha da dirençli kılmaktadır (Cixous&Prenowitz, 2003: 85). Kızlar; maruz kaldıkları ırkçılığa, dışlanmaya tepki olarak daha da hırslanarak çalışmalarını

iki katına çıkartmaktadır. Birbirilerine üniversite sınavını ve diğer sınavları en başarılı şekilde geçme sözü vermektedirler. Sınavlara hazırlandıkları dönemin ramazan ayına denk gelmesi, Zohra'nın verdiği sözün hakkını vererek yoğun bir tempoda çalışmasına ve sorumluluklarını aksatmadan yerine getirmesine engel olmamaktadır. Zohra, sınavlarının üstesinden kolaylıkla gelmektedir. Fransız, Latince, Yunanca derslerinden çok iyi notlar ve Philosophy and Letters alanında üstün bir derece edinerek birincilik ödülü almaktadır. Yıl sonundaki ödül töreninde birçok ödül alan Zohra'yı, Madam Levaillant tebrik etmek durumunda kalmaktadır. Zohra, yaşadığı olumsuzluklara cevabını başarılı olmakla verdiği için mutludur (Drif, 2017: 29). Üniversite sınavından da olumlu bir netice alması, onun yaşadığı haksızlıklara karşı iradesinin giderek daha da güçlendiğini göstermektedir (Zekri, 2017: 4).

Zohra'nın; yaşadığı dışlayıcı ve ırkçı deneyimlerle birlikte hissettiği derin adaletsizlik duygusu onu başarılı olması için kamçılarken ulus kimliğinin oluşmasına da bir çentik daha atılmaktadır. Öte yandan Samia'nın ailesiyle Saint-Eugène'de geçirdiği hafta sonları, yaptığı okumalar, aldığı bazı dersler, yaşatlarının küçümseyici tavırları, gündeme dair gerçekleştirilen tartışmalar onun ulusal kimliğinin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Bireysel deneyimleri dışında ülkenin içinde bulunduğu koşullar da kimlik bilincinin oluşumuna katkıları olmaktadır. Ülkenin olumsuz gidişatının ve “Fransız Müslümanları” nitelendirilmesiyle toplumsal konumları ile ilgili belirlenen statünün farkındadır. Bu açıdan Fransız kültürünün ve kimliğinin benimsenmesi istendiğinin ancak yine de tam olarak bir Fransız olarak görülmediğinin ve “Fransız Müslüman” olarak nitelendirilen bir halkın parçası olduğunun idrakındadır. Son kertede; Cezayirli kimliğinin yasaklandığının ve Fransız kimliğinin onayladığını görebilmektedir. Bu çözümlemelere ulaşması küçük Zohra için çok kolay olmamakla birlikte onun erken yaşlarda isyancı bir ruha bürünmesine zemin hazırlamakta ve Cezayir'in bağımsızlığına dair yaklaşımında belirleyici olmaktadır (Zekri, 2017: 4). Bütün bunlar; ilerleyen süreçlerde Cezayir'in bağımsızlığında aktif rol alan bir şehir savaşıçısı olmasında birer uyarıcı niteliğindedir.

Zohra'nın ülkesinin bağımsızlaşması gerektiği ile ilgili algısında; bireysel deneyimleri ve ülkenin iç dinamikleri belirleyici olduğu gibi dış dinamiklerdeki bazı gelişmeler de bu algısını pekiştirmektedir. Bunlardan en önemlileri Tunus, Fas,

Madagaskar'da yaşanan bağımsızlık mücadelesinin başarısı ve Diên Biên Phu'daki⁴⁰ Fransız yenilgisidir. Bu gelişmeler, Fransa'nın yenilmez değil fikrini alaşağı etmekte ve ülkelerinin bağımsızlığına olan inancını arttırmaktadır.

Zohra geldiği noktada; bağımsızlık mücadelesi veren Ferhat Abbas, Ahmed Francis, Ali Boumendjel, Sadek Hadjeres, Messali Hadj vb. aktivistlere hayranlık duymaktadır. Ferhat Abbas'ı desteklemekle birlikte onun tüm açıklamalarını, konuşmalarını takip etmektedir. Kendisini, Cezayir Halk Partisi (PPA) ve Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi (MTLD) fikirlerine yakın hissetmektedir. Bağımsızlık hareketinin temelini atanlar olarak gördüğü MTLD'nin; sömürgecilğe karşı tutumlarını ve her koşulda yoksul halk kitlelerini savunmasını kıymetli bulmaktadır. Aynı zamanda Manifesto ve Özgürlük Dostları'na (AML) sempati duymaktadır. Ouléma din adamları birliğine eleştirileri olsa da saygı duymakta ve özellikle de Şeyh Larbi Tebessi önemsenmektedir.

Zohra, ülkenin bağımsızlığından yana olan hareketlere ve örgütlenmelere yakınlık hissi taşısa bile herhangi birine bağlı olarak faaliyet yürütmemektedir. 1952'deki faaliyetleri ve ilgilendiği konular tamamen entelektüel boyuttadır. Aydınlanma ile ilgili literatürü, Fransız Devrim tarihi ve 1793 "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi vb. okumalar yapmaktadır. Bunlar dışında ayrıca bir süre Montesquieu ile ilgilenmekte ve Avrupalı yazarların sömürüyü eleştiren bir takım yazılarını okumaktadır (Drif, 2017: 30-31). Bu bireysel okumaları, babası ve Samia ile yaptığı entelektüel tartışmalar; onun sağlam bir politik duruşa sahip olmasına etki etmektedir. Değinilen birçok ayrıntıdan anlaşılacağı üzere Fromentin Lisesi'nde geçirilen yedi yıllık süreç, Zohra'nın bağımsızlıkla ilgili uyanış ve olgunlaşma evresini temsil etmektedir (Weltman&Aron, 2015: 154). Bu dönemin kapanışıyla birlikte başlayan üniversite eğitiminde ise ulusa, kimliğe, kültüre dair oluşan entelektüel, duygusal ve siyasi doygunluk onu eylemselliğe geçirmektedir.

⁴⁰ Fransa-Vietnam Savaşı bir başka ifadeyle Birinci Çinhindi Savaşı 1946 ile 1954 yılları arasında Fransa ve destekçileri ile Kuzey Vietnam ve destekçileri arasında gerçekleşmektedir. Çinhindi'deki bu savaş Fransızların Mart 1954'te Vietnam'ın DienBienPhu kentindeki yenilgisiyle sonuçlanmaktadır (Temiz, 2019: 287).

4.3. Zohra'nın Ulusal Bağımsızlıkla İlgili Kararı

4.3.1. Üniversite

“Ben sen değilim ve asla olmayacağım;
sen ben değilsin asla olmayacaksın..”

(Drif, 2017: 36).

Üniversite sınav sonucunun olumlu sonuçlanmasıyla Zohra, Cezayir Üniversitesinin hukuk bölümünü tercih etmektedir (Mortimer, 2018: 162). Bu tercihinin ardından okul açılana kadar ailesiyle vakit geçirmektedir. Tatil dönemlerinde dış dünyadan olabildiğince kopuk olan Zohra, gelişmeleri genellikle kardeşi Kader'den almaktadır. Kader, Vialar'da Sétif katliamı gibi ülkenin bağımsızlığı için sembol olan olayları konu edinen çeşitli oyunların tiyatro gösterimiyle ilgilenmektedir. Bu sayede bölgedeki gelişmelerden ev halkını da haberdar edebilmektedir (Drif, 2017: 25).

Zohra'nın dış dünya ile ilgili bir diğer iletişim kanalı ise Kader'in, Cezayir-Tiaret otobüsünden her sabah aldığı gazetelerdir. Nitekim bağımsızlıkla ilgili ilk eylem haberini de buradan almaktadır. Zohra, kardeşinin eylemin yapıldığı gecenin sabahında getirdiği gazetenin ön sayfasında büyük harflerle 31 EKİM - 1 KASIM GECEŚİ şeklinde yer alan başlıkta Cezayir'in birçok noktasında gerçekleşen saldırılardan bahsedildiğini görmektedir. Bu başlıkla birlikte Zohra gazeteye hızla göz atmaktadır (Drif, 2017: 21). Bu haber onu ve evdeki herkesi mutlu etmektedir. 8 Mayıs 1945'te Sétif, Guelma ve Kherrata'daki katliamlar toplumu derinden etkilediğinden bağımsızlıkla ilgili bu sürece kendiliğinden zemin hazırlamaktadır. Zohra ve kardeşi ülkenin birçok yerinde benzer eylemlerin ve tepkilerin ortaya çıkmış olmasını faaliyetlerin kararlı ve örgütlü bir yapının ürünü olduğunu düşündürmektedir. Ülkede yaşanan süreci değiştirmek için bir grubun belli bir çabanın içinde olduğu bilinmekle birlikte onların nerede olduklarına dair bir bilgi yoktur. 2 Kasım 1954'te gazetelere yansıyan artık ülkede bir savaş gündeminin olduğudur. Zohra, bu eylemi gerçekleştirenlerle bir an önce iletişime geçmek ve ülkenin özgürleşme sürecine dâhil olmak istemektedir. Bu sebeple üniversitedeki derslerin başlamasını, onlarla etkileşime geçmenin bir fırsatı olarak görmektedir (Zekri, 2020: 32).

Resim 4.4. Zohra Drif'in, üniversite yıllarından bir fotoğraf

(Drif, 2017: 35)

12 Kasım 1954'te başlayacak dersler için Zohra babasıyla birlikte birkaç gün öncesinde Cezayir'e gelmektedir. Babası, kızının Cezayir'in bir banliyösü olan Ben Aknoun'daki kampüse yerleşmesine yardımcı olmaktadır. İşler halledildikten sonra her eğitim sürecinin başlangıcında olduğu gibi baba, soğukkanlı bir tavır takınarak:

Kızım, büyük bir şehirde, tehlikelerin bol olduğu bir yerde tek başına yaşayacaksın. Bir sürü erkekle birlikte üniversitede olacaksın. Sizi oraya eğitiminiz için gönderdiğimizizi ve genç bir bayan olarak itibarınızın bozulmadan ve kesinlikle kusursuz kalması gerektiğini asla unutmamalısınız (Drif, 2017: 34).

Baba, bu konuşmasıyla uzakta olmasına karşın Cezayir'deki birçok arkadaşı vasıtasıyla gözlerinin üzerinde olacağını kızına hatırlatmaktadır. Zohra'nın annesi; babasının altını çizdiği ifadeleri Zohra evden ayrılırken;

Allah korusun, telafisi mümkün olmayan bir hata yaparsan, utanç sana, babana ve hepimize olacaktır. Bu açıdan kendi namusundan, tüm insanların namusundan sorumlu olduğu ve davranışlarıyla diğer kızların olasılıklarına

kapı açacağı ya da kapıyı sonsuza dek kapatacağı (Drif,2017: 35) şeklinde tamamlamaktadır.

Anne ve babası bu sözleriyle onun toplumsal cinsiyet rollerine atıfta bulunurken bir birey olarak da toplumsal sorumlulukları ve rolleri olduğu mesajını vermektedir. Onların bu ifadelerle kızına vermek istediği bir başka mesaj ise Fransız olmadıkları, onların kültür ve geleneklerine karşılık kendilerinin de bir kültürünün ve geleneğinin olduğudur. İçinde yer aldıkları muhafazakâr, ataerkil toplum yapısı gereği ve sömürüye karşı oluşan bir dirençle aidiyetlerini ön plan çıkarma, koruma isteğiyle aile; kızları bu yeni eğitim sürecine başlamadan toplumsal cinsiyet ve Cezayir ulus kimliğine vurguyu yapmayı önemsemektedir. Bu mentalitelerinin anlam bulduğu ifadeleri, Zohra'nın Cezayir'de tek başına yaşamaya dair kaygılarını azaltmadığı gibi arttırmaktadır.

Aile; Zohra'nın her eğitim sürecinin başlangıcında olduğu gibi yine temkinli bir ruh hali içinde olmasına rağmen kızlarının oğullarıyla eşit eğitim koşullarına sahip olması gerektiği konusunda da ısrarcıdır. Her sınav ve mezuniyet sonrasında bölgenin ileri gelenleri kızlarının evlenme çağında olduğunu söyleyerek oğulları için babasını ziyaret etmektedir. Bu ziyaret Zohra'nın üniversite sınav sonucunun açıklanmasıyla tekrar gündeme gelmektedir (Drif, 2017: 35). Babasının kabilesinden kalabalabalık bir heyet; kızının başarısından gururladıklarını, evlenme çağında olduğunu belirtmek ve evlenmesi gerektiğiyle ilgili sitemlerini yansıtmak için babasıyla görüşmektedir. Babası; gelenleri dinlemekte ve geldikleri için teşekkürlerini sunmaktadır. Bu nezaketine karşılık gelenleri memnun etmeyecek bir açıklıkla kızının evlenmek dışında üniversite dâhil başka planları olduğuna dikkat çekmektedir. Onların kadına dair yargılarını ve toplumsal konumuyla ilgili beklentilerini eleştirmektedir. Ailesinin mücadelesi hem dışlayıcı olan sömürgecilere hem de geleneksel ve sınırlayıcı olan yerel kültüredir. Bu yüzden kızlarının eğitim koşullarını zorlaştıran sömürgeciye; eğitim haklarını tanıma konusunda sıkıntı çıkaran kendi halkına karşı inatla kızlarının eğitimini desteklemektedirler. Zohra kendisi gibi yirmi yaşında olan tüm kadınlara; toplumsal normların biçtiği sadece bir eş ve anne olma rolüne ve sorumluluğuna karşı ailenin vermiş olduğu mücadelenin niteliğinin ve değerinin farkında olarak onları takdir etmektedir. Bütün bunlardan ötürü; Zohra her zaman ailesine karşı bir vefa borcu duymakta ve onlara yapacağı en büyük kötülük onların mücadelesine, umutlarına ihanet etmek olduğunu düşünmektedir. Bu bakımdan Zohra, toplumsal

değerlerine ait tüm kural ve kaideleri önemli bir titizlikle yerine getirmeyi ve korumayı önemli bir vicdani sorumluluk olarak görmektedir. Bu hassiyetinin altında yatan bir diğer motivasyon ise toplumunun tüm kural, kaidelerine bağlı eğitimli bir kadın olarak rol model olabilmenin bölgesindeki diğer kızlara birtakım imkanlar doğuracağına olan inancıdır. Sahip olduğu bu anlayışla Zohra bölgedeki kızların da tüm umutlarının sorumluluğunu sırtlanmış olmaktadır. Diğer taraftan yerleşimcilerin küçümseyici bakışları ve yaklaşımı da Zohra'yı bu sorumlulukları yerine getirmeye itmektedir. Bütün bu etmenlerden dolayı eğitim hayatı boyunca Avrupalıların yoğun olduğu ortamlarda bulunsa da kendi kültürüne ait değerlere sahip çıkarak Avrupalılarla aralarındaki farkı bariz bir şekilde ortaya koymaktan çekinmemektedir. Aidiyet kurduğu değerleri ve kültürü görünür kılma çabası; belirtilen etmelerin yanı sıra aile içinde edindiği bilgi ve deneyimler ile tarihleri ve kimlikleri arasında güçlü bağlar kurabilmesiyle de ilgilidir (Zekri, 2020: 35). Zohra'yı, bu konuda en iyi anlatan: “Ben sen değilim ve asla olmayacağım; sen ben değilsin asla olmayacaksın” (Drif, 2017: 36) ifadesidir. Ülkesinin kültürel değerleri ve temel normları kimliğinin temel parçalarını oluşturmaktadır.

Zohra, değerlerine bağlılığını her koşulda belli etmektedir. Bunun yansımaları sadece öteki olarak görülen Avrupalılara değil aynı kültürül değerleri paylaştığı kişilere de olmaktadır. Bu durumla ilgili özellikle üniversite yıllarında yaşanan çokça deneyime sahiptir. Hukuk eğitimindeki sayılı sayıdaki Müslüman kızlardan biridir (Zekri, 2020: 32). Kasım 1954'te hukuk eğitimini aldığı sıra mevcut öğrenci sayısı 200'dür. Bunlardan dördü erkek, ikisi kız olmak üzere sadece altı Müslüman öğrenci vardır. Zohra ile birlikte hukuk eğitimi alan diğer kız öğrenci yakın arkadaşı Samia Lakhdari'dir (Moussa, 2017: 482). Zohra, Samia dışındaki dört erkek öğrenciyle aynı kültürel değerleri ve sınıfı paylaşıp da onlarla iletişim kurmaktan kaçınmaktadır. Bu öğrencilerle uzun süre gizli gizli birbirilerini izlemekte ancak göz göze geldiklerinde kural olarak birbirilerini tanımamazlıktan gelmektedirler. Aynı çalışma grubunda yer aldıklarında ise birbirilerine hitap ederken bir Batılı öğrenci aracı olarak kullanılmaktadır. Zohra hem başarısı hem de kültürel değerlerine bağlılığıyla tüm kız kardeşlerine örnek olmayı benimsediğinden yazılı olmayan geleneksel kaidelere uymayı oldukça önemsemektedir. Bu hallerine geriye dönüp baktığında yer yer abartmış olduğunu düşünmektedir. Misal bir gün yerli olan erkek öğrencilerden biri, sınıfla ilgili Zohra'dan bilgi almak istemektedir. Zohra'nın tepkisi o kadar katı ve nettir

ki erkek öğrenci buna cesaret bile edememektedir. O zamanlar için tavrının haklı bir gerçesi vardır. O da benimsediği toplumsal değerler açısından kızların bekâr bir erkekle konuşmasının pek uygun kaçmamasıdır. Geçen zamanla birlikte Zohra bu olayı hatırladığında halen utandığını söylemektedir.

Kültürel değerlerine ait kodları muhafaza etme konusunda katı bir tutum sergileyen Zohra, üniversite eğitimiyle ilk defa bireysel özgürlüğü ve bağımsızlığı deneyimlemektedir. Kendi kararlarını aldığı ve seçimlerini yaptığı bu dönemde kişisel zevkleri gelişmekte ve Batılıların giyimiyle ilgili detayları da öğrenmektedir. Zohra'nın Batılıların giyimiyle ilgili öğrendikleri, bağımsızlık mücadelesinde üstlendiği bazı görevleri başarıyla yerine getirmesinde avantaj sağlamaktadır.

Zohra, kendi iradesiyle özgürce hareket edebilmenin ve karar alabilmenin özgüvenini yaşarken bir yandan da entelektüel birikiminin oluşması, önceki yılların bilgi boşluğunu doldurmak için belli bir çabanın içine girmektedir. Ders dışındaki zamanlarda kendisini geliştirecek çok sayıda Rus ve İtalyan filmi izlemektedir. Ulusal hareketi destekleyen Cezayir Manifestosu Demokratik Birliği'nin (UDMA) La République Algérienne'i, PPA-MTLD'nin L'Algérie Libre'i ve ouléma tarafından yayınlanan El Bassaîr gibi birçok parti ve derneğin yayınlarını takip etmektedir. Mohammed Dib, Mouloud Feraoun, Mouloud Mammeri gibi yazarların ve Alger Républicain'de köşe yazarı olan Kateb Yacine'nin yazılarını okumaktadır. Böylelikle basın ve yayın yoluyla ulusal mücadeleye dair çeşitli bilgilere, görüşlere ve analizlere erişmektedir. Zohra'nın; bu çabasının altında yatan nedenlerden biri de 1 Kasım 1954'deki saldırı dizisini gerçekleştirenlere dair bilgi edinmek ve onlarla olası iletişim kanalını yakalayabilmektir.

Zohra, yazılı kaynakların dışında bazı mekânların da bağımsızlık mücadelesiyle ilgili önemli bilgiler aktardığı görüşündedir. Bunlardan en çarpıcı olanlarından biri de hamamlardır. Burada edindiği bilgiler doğrultusunda saldırıya önderlik edenlerin; sömürüye karşı olan bir hareketin parçası olduğuna ikna olmaktadır. Dahası Zohra'nın bağımsızlık mücadelesine dair görüşlerinin netleşmesinde edindiği bu bilgilerin önemli bir etkisi vardır.

Zohra'nın yazılı ve sözlü kaynaklardan edindiği bilgiler; onun bağımsızlık mücadelesinden yana olan tavrını etkilediği gibi Fransızların benimsediği sömürge politikası da onu etkileyen bir başka faktördür. Bu politikalarla adaletsizliğin,

yoksulluğun ve şiddetin günlük yaşama sirayet ettiğini; yerel halkın toprağından, tarihinden, kültüründen, kimliğinden yoksun bırakıldığını görebilmektedir. Üstelik toplumda süre gelen bu olumsuzlukları görebilmek için basın, konferansları ve tartışmaları takip etmek gibi özel bir çabaya gerek yoktur. Zohra; halkın Cezayirli olarak haklarına sahip olmadığını ve “Fransız Müslümanları” adı altında Fransız tebaası olmaları yönünde yapılan çeşitli düzenlemelerin uygulamada olduğunu bilmektedir.

Ülkenin içinde bulunduğu olumsuz koşullarla birlikte 8 Mayıs 1945’te Setifte gerçekleşen katliamın toplumsal hafızadaki yeri gibi birçok etmen de Zohra’nın ülkenin sömürge haline karşı bağımsızlık mücadelesinde karar kılmasında etkili olmaktadır. Zohra 1945’i; baskı, tutuklama ve korku gibi üç sözcükle özetlemektedir. Bu tarihte tutuklanma ihtimaliyle amcasının bir süreliğine ortadan kaybolduğunu, korku ve tedirginlikle yapılan toplantıları ve bu esnada kadınların, kendisi de dâhil çocukların evin mutfağında tutulduğunu hatırlamaktadır. Bu korku ikliminde ailesini tehlikeye atmaktan çekindiği için kimse uyarmadığı halde konuyla ilgili hiçbir şekilde soru sormaması ve evle ilgili meseleleri dışarda konuşmaması gerektiğini öğrenmektedir. Sürecin kendilerine öğrettiği bir başka şey ise evde kısık sesle söylenebilen ancak dışarda kesinlikle söylenmemesi gereken marşlardır. Zohra lisedeyken bunların milliyetçi PPA ve 8 Mayıs 1945'te Sétifte sömürge güçlerince öldürülenler için söylenen marşlar olduğunu öğrenmektedir. Bu süreç; kendisine dışardakine güvenmemeyi, saklanması elzem olan bazı şeylerin olabileceğini ve içdüdüsel olarak daha da çok tedbirli olmayı aşlamaktadır. Sétif olaylarının Zohra’nın üzerinde bıraktığı etki, Samia’nın annesinin Konstantin ve Sétifte yaşananlara dair anlatımlarıyla da pekişmektedir. Samia’nın annesi yaşananları anlattıktan sonra ölenleri unutmamalarını, Fransa’nın düşmanları olduklarını ve asla güvenmemelerini tembihlemektedir. Zohra, onun söylediklerine karşılık bir gün ölenlerin öcünü alacakları sözünü vermektedir. 8 Mayıs, Fransızlar için bir kutlama günü olarak anılırken kendileri için bir yas günü olduğunu söylemektedir.

Tüm koşullar ve deneyimlenenler; çocukluğunun ilk yıllarından beri oluşmaya başlayan ulusal kimlik ve bilinci Zohra’nın ülkesinin bağımsızlaşmasından yana olan kararını netleştirmektedir. Bu açıdan Zohra’nın ülkesinin bağımsızlığından yana bir duruş sergilemesi; genç yaşının verdiği bir hevesin değil uzun erimli bir sürecin

sonunda oluşan bilinçli bir tercihin ürünüdür. Bundadır ki üniversiteye ilk başladığında çekingен bir yapıda olması; Mimi'nin Kuzey Afrika Müslüman Öğrenciler Derneği'nin (AEMAN) kadın kolu üyesi yapma isteğini açık ve net bir dille red etmesi önünde bir engel olmamaktadır (Drif, 2017: 37-47). Çünkü tüm kararları, eylemleri ve arayışıyla ülkenin bağımsızlığından hatta silahlı mücadele ile gerçekleştirilecek bir bağımsızlık mücadelesinden taraf istikrarlı bir tavır içindedir. Tek isteği silahlı mücadeleyi başlatan grup ile iletişime geçmektir (Zekri, 2020: 37). Bağımsızlık mücadelesini başlatan grubu arayışı, onu uzun süre güvenlik güçlerinin dikkatini çekecek faaliyetlerden uzak tutmaktadır. Bu yaklaşımı; kimi zaman sömürge yanlısı olduğuna dair çeşitli yanlış anlaşılmalara neden olsa da bu konuda özenli davranmakta ısrarcıdır. Bağımsızlık mücadelesini desteklediği ve faaliyet yürütmeye kararlı olduğu bu dönem tam olarak 1954-1955 yılları arasına denk gelmektedir. Hukuk eğitiminin ilk senesinde olan Zohra ülkesinin ve halkının bağımsızlığı için savaşmayı göze almaktadır (Evangelista, 2011: 47).

4.3.2. Zohra'nın Bağımsızlık Mücadelesini Başlatanları Araması

Zohra'nın yaşadığı bireysel deneyimler, ülkenin içinde bulunduğu koşullar onun bağımsızlık mücadelesinde aktif rol alma isteğinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu isteği doğrultusunda 1 Kasım 1954 hareketini başlatanlara ulaşma çabasıdır (Mortimer, 2018: 162). Çevresindeki kişilere ve etkinliklere aradığı iletişim kanalını sağlayabilecek potansiyeller olarak bakmaktadır. Nitekim 1955 baharında Lycée Fromentin'e okulundan sevdiği öğretmeni Czarnecki'nin evindeki bir toplantı davetini de böyle bir beklenti ile kabul etmektedir. Bu toplantıda; dikkatini hiçbir gazetenin haber yapmadığı gerçekleri anlatan genç bir Cezayirli çekmektedir. Toplantı bitiminde yanına gelerek tanıştığı bu genç, Milli Kütüphane'de çalışan Mahmoud Bouayad'dir. Toplantı yerinden çıktıklarında aynı yönde bir süre birlikte yürüdükten sonra Zohra kaldığı Aknoun yurduna geçmek için ondan ayrılmaktadır. Bu sırada Bouayad; Zohra'ya kartını vermekte ve araştırma, kitap tavsiyesi için kendisine ulaşabileceğini söylemektedir. Zohra, gecenin bir yarısı tanımadığı genç bir adamın yanında yürümekle kutsal tabularını yıkmış olduğunu fark etmektedir. Annesinin ve babasının casuslarının kendisini daima ve her yerde gözetleyeceği uyarısını hatırlayarak yürürken bir an sağa sola bakınıp insanları incelemektedir. Fakat tek isteği savaşçılarla temasa geçmek olduğundan durumdan çok da rahatsız değildir. Bu

tanışmanın üzerinden kısa bir zaman sonra Zohra, Mahmoud Bouayad'ın aradığı bağlantı olacağını düşünerek Milli Kütüphane'ye gitmektedir. Bu girişimi; onun aradığı bağlantı olmadığını anlamasıyla hayal kırıklığıyla sonuçlanmaktadır.

Zohra, Mart 1955'te Milli Kütüphanedeki başarısızlığına rağmen örgütten birilerine ulaşabilme isteğinden asla vazgeçmemektedir. Sadece okuldaki sorumluluklarından ötürü kısa süreliğine bu isteğini ertelemektedir. Hızlı geçen ikinci dönemde, sınavlarına zaman ayırmak zorunda kalmaktadır. Çok yoğun bir çalışmayla haziran ayındaki sınavlarını iyi puanlar alarak geçmektedir. Sınavlarını başarıyla noktalayıp Vialar'ya gittiğinde kendisini hoş bir sürpriz beklemektedir. Her yaz ağustos başında doğal kaplıcalar için Fransa'ya giden babası, bu sefer Zohrayla birlikte gitmeye karar vermektedir. O yaz gidilmesi düşünülen yer bir kaplıca kasabası olan Luchon'dur. Zohra, bu yolculuğuyla kendilerini sömürgeleştiren, tarihi ve edebiyatından çokça etkilendiği Fransa'yı ilk defa görmektedir. Tunus bağımsızlık mücadelesi lideri Habib Bourguiba'nın da tedavisi için aynı yeri tercih etmesi, onun için güzel bir tesadüf olmaktadır. Zohra, üç korumanın eşlik ettiği ve geleneksel kıyafetler içinde olan Habib Bourguiba ile tanışmak istemektedir. Bu isteğinden; babasının korumalarının buna müsaade etmeyeceklerini söylemesiyle gönülsüzce de olsa geri durmaktadır. Onu sadece takdir dolu bakışlarla izlemekle yetinmekte ve kendi halkının da bir gün böyle bir liderlerinin olacağını düşünmektedir. Bu hoş anıyı yaşadığı Luchon'dan Vialar'ya geri döndüklerinde hiçbir şeyin bıraktıkları gibi olmadığını görmektedir. Bölgelerinde gerginlik gittikçe tırmanmış durumdadır. Ülke genelinde de durumun bundan çok farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Kasım 1955'te Zohra, okula döndüğünde başkentteki manzara bunu açıkça ortaya koymaktadır. Yerel halk ve Avrupalılar arasında biz ve onlar ikililiği iyice belirgin bir hal almıştır. Kentte fiili olarak bir apartheid uygulaması vardır (Drif, 2017: 49-57).

Zohra için saflar artık net ve kesindir. Avrupalılarla herhangi bir yakın iletişimi, halklarına karşı bir ihanet olarak algılamaktadır. Bu kaos ortamı, onun bağımsızlık mücadelesine katılma isteğini daha da çok arttırmaktadır. Bir an önce savaşımlarla irtibata geçme ve zamanla silahlı gruba dâhil olma arzusundadır (Reid, 207: 466). Ayrıca savaşın Avrupalıların olduğu bölgelere kaydırılması gerektiği düşüncesiyle kendisi gibi kadınların savaşa katılımını gerekli görmektedir. Bu kadınların, Fransız diline, kültürüne hâkim ve Avrupalı havasının olması; kontrol

noktalarından kolaylıkla geçmelerini ve Avrupalıların olduğu mahallelerde eylemler gerçekleştirmelerini avantajlı hale getirdiğini savunmaktadır (Rohloff, 2012: 9). Kendisinin de bu özelliklere sahip olması, varlıklı bir aileden gelmesi ve daha önce herhangi bir faaliyette bulunmamasından kaynaklı güvenlik güçlerinin dikkatini çekmemesi eylemlerini kolaylıkla gerçekleştirmesine olanak vereceği kanısındadır. Kadınların eylemleriyle savaşın seyrini değiştireceğini öne sürmektedir. Arap kasabalarında, mahallerinde, kırsal bölgelerinde, dağlarında olağan şekliyle sürmekte olan savaşın; barışın ve huzurun hâkim olduğu Avrupalıların yaşadığı yerlere de sıçrayacağını düşünmektedir. Böylece savaş yükünün ülke genelinde hissedileceği kanaattindedir. Bunun ise bağımsızlık mücadelesinde kendilerini zafere daha da çok yakınlaştıracaklarını ileri sürmektedir. Gelin görün ki sahip olduğu tüm avantajlara ve düşüncelere rağmen halen örgüt ile bir iletişime geçememiş olması onun için en büyük sorundur. Bir süre üniversite çevresindeki örgütler ve aileler aracılığıyla bir takım ipuçlarına ulaşmaya çalışmaktadır. Ancak bu çabaları da bir sonuç vermemektedir. Zohra, onlarla iletişime geçebilmek için çevresindeki insanları ve olup biten olayları sürekli gözlem halindedir.

Zohra; örgüt ile herhangi bir iletişime geçemeyince 1955'teki yıl sonu sınavlarında başarılı olabilmek için bütün eğitimlerine, uygulamalarına katılmakta ve derslerine sıkı bir şekilde çalışmaktadır. Başarısız olmayı göze alamamaktadır (Drif, 2017: 53). Çünkü böylesi bir sonuç onun Vialar'a geri dönüşü ve savaşçılarla iletişime geçme umudunun ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Zohra, üniversite eğitimini, örgütle bağlantı kurmasını sağlayacak önemli bir araç olarak görmektedir (Zekri, 2020: 37).

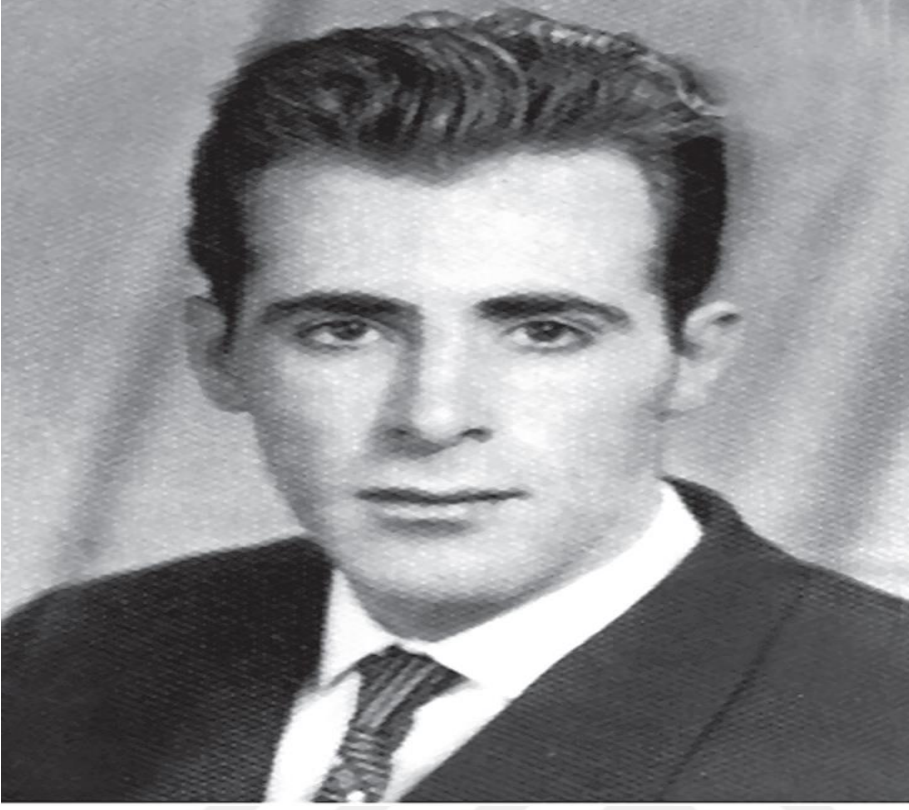
Zohra'nın bağımsızlık mücadelesini başlatanlarla iletişime geçmek için arayışta olduğu bu dönemin belirgin özelliklerinden biri de sömürge yönetiminin artan baskılarının beraberinde gözaltı ve tutuklamaları getirmesidir. Aralık 1955'te, UGEMA'nın Cezayir şubesinde ikisi öğrenci olan dört tutuklama gerçekleşmektedir. Ayrıca polis Cezayir'de yeni oluşmakta olan bağımsızlık hareketi, Ulusal Cephe'ye (FLN) bağlı olduklarını düşündüğü kişileri de tutuklamaktadır. Gerçekleşen bu tutuklamalar ve gözaltılar Zohra'nın da destek verdiği birtakım tepkilere yol açmaktadır. Bu tepkiler 20 Ocak 1956'daki grev kararıyla bir üst safhaya taşınmaktadır. Böylelikle tutuklanan ve gözaltına alınan gençlerin serbest bırakılması

sağlanmaktadır. Müslüman gençler arasında oluşan dayanışma ve milli mücadele ruhu; serbest bırakılan gençlerin bir süre sonra makiye⁴¹ gitmesiyle güçlenmekte ve sömürge güçlerine, üniversitedeki ultralara olan tepkiyi de arttırmaktadır. Bu tepkileri yumuşatmak adına; sömürge gücü yerel halk üzerindeki baskıcı ve dışlayıcı politikalarını esnetme yoluna gitmektedir (Drif, 2017: 57-58). Bu yaklaşım, ultraların rahatsız etmektedir. Tırmanan gerginlik, ultraların müslüman öğrencilerin okula girişlerini engellemeye kadar varmaktadır.

4.3.3. Zohra'nın Bağımsızlık Mücadelesini Başlatan Grupla İletişimi ve İlk Görevi

Ultralar, 1956'da aldıkları grev kararıyla Müslüman öğrencilerin üniversiteye girmelerini engellemektedir. Ancak geliştirilen karşı tepkilerle Müslüman öğrenciler okula ve sınıflarına girebilmeyi başarmaktadır. Bu engelleri aşip okula girebilen öğrencilerden biri de Zohra'dır. Zohra; kardeşi Kader'den öğrendiği birkaç teknik, başına bağladığı eşarp ve siper ettiği sırt çantası ile kendisini ultralara karşı koruyarak okula girmektedir. Zohra'nın; ultraların grevini kırıp sınıfa girme çabası, hiç beklemediği anda istediği bağlantıya ulaşmasını sağlamaktadır. Bu arbedede Zohra, örgütle bağlantılı olan kişilerin dikkatini çekmektedir. Aradan geçen birkaç gün sonra ise onunla iletişime geçilmektedir. Zohra ile iletişime geçen kişi, onun liseden arkadaşı Saleha Oussedik'in kardeşi Boualem Oussedik'tir.

⁴¹ Bağımsızlık mücadelesinin kent dışında yürütüldüğü kırsal bölgeler için kullanılan genel ifadedir.

Resim 4.5. Boualem Oussedi

(Drif, 2017: 60)

Zohra, okuldayken domuz eti yemeyenler olarak aynı masayı paylaştıkları için Saleha Oussedik'ya çok değer vermektedir. Buna binaen çok başarılı olan arkadaşının neler yaptığını merak ederek Boualem Oussedik'e onu sormaktadır. Zohra, kardeşinden ailesinin onu sadece kızlar için yatılı eğitim veren öğretmen okuluna gönderdiğini öğrenmektedir. Duyduklarına üzülmekte ve Boualem'un ona destek vermemesine tepki göstererek kendisiyle bir daha konuşmasını istemediğini belirtmektedir. Zohra, Boualem'ya tepki vermiş olmakla birlikte onun örgütle bağlantı kuracak kişi olma ihtimalini de göz ardı etmek istememektedir. Bu düşünceyle Boualem ile tekrar görüşmeyi uygun görmektedir. Aradan geçen birkaç gün sonra ilk görüşmenin olduğu yerde, ikinci bir görüşme gerçekleştirmektedir. Bu görüşmede iletişimleri daha çok artmakta; Cezayirli Müslüman Öğrenciler Genel Birliği (UGEMA), AEMAN kadın grubu, halkının çektiği acılar, adaletsizlik ve en önemlisi de sömürgecilerle yüzleşmek gerektiğinden konuşulmaktadır (Drif, 2017: 59- 60). Zohra, sömürgecilerle yüzleşme noktasında silahlı mücadeleden yana olduğunu

belirtmektedir. Bu konuda Zohra; Boualem Oussedik’in tepki vermesini beklerken ona Cezayir Ulusal Hareketi (MNA), FLN veya Cezayir Komünist Partisi (PCA) hareketlerden hangisine katılmak istediğini sormaktadır.

Zohra, sana FLN'yi söyleseydim, beni onlarla görüştürebilir misin? diye sormaktadır. Boualem; sakın ve kendinden emin bir şekilde, deneyeceğim diye cevap vermektedir. Zohra, beklemediği bu yanıt karşısında susmakta ve Boualem da veda etmek yerine ayrılırken deneyeceğim demektedir (Zekri, 2020: 33).

Bu ifade karşısında şaşkın olsa da uzun süredir aradığı bağlantıyı sonunda bulmaktadır. Bu ikinci görüşmenin üzerinden bir hafta geçtikten sonra Zohra, Boualem ile üçüncü görüşmesini yapmaktadır. Bu görüşme esnasında Samia da vardır. Boualem; ikisine de Batılıların yoğun olduğu şehrin göbeğinde örgütle iletişimi sağlayacak bir randevularının olduğu, haberini vermektedir. Zohra ve Samia sonunda istedikleri bağlantıyı kurduklarını düşünmektedir. Bir yıldan fazladır beklenen an yaşanmaktadır. Bu ilk görevlerinde hayal kırıklığı yaratmamak ve birbirilerine destek olmak adına Saint-Eugène’de birlikte kalmaya karar vermektedirler.

Randevu günü geldiğinde; kendilerine söylendiği gibi ellerinde bir Le Monde gazetesi ile bankta oturmaktadırlar. Bu sırada kendisini Kamel olarak tanıtan biri yanlarına gelmektedir. Onlara, derslerinin olmadığı günleri sormaktadır. Ardından ise ikinci randevunun üç gün sonra, dikkat çekmemesi adına hukuk fakültesinin önünde öğrenci kalabalığı içinde olacağını belirtmektedir. İlk randevudan sonra Zohra yine Samia ile birlikte Saint-Eugène’e gitmekte ve yol boyunca ikisi de sessiz kalmaktadır. Zohra, bu sessizliğinin içinde hiçbir şekilde geri adım atmaya dair bir hisse kapılmamaktadır (Drif, 2017: 62- 63). O anda liseden öğretmeni Czarnecki'nin; Yahudi soykırımı ile ilgili “İnsanların Varşova Gettosu'nda çok az silahı vardı fakat onlar bir hiç uğruna ölmektense hiç yoktan bir kişi de olsa kurtarma umuduyla savaşıyor ölmeyi göze almaktadır” (Drif, 2017: 63) sözleri aklına gelmektedir. FLN’nin, ülkenin bağımsızlığa ve halkının özgürlüğe kavuşmasına öncülük ettiğine inandığından örgütle birlikte faaliyet yürütmeye kolaylıkla karar verebilmekte ve buna gönüllü olmaktadır (Krause, 2017: 115). Kafalarındaki düşünce sisleri dağılınca bağımsızlık mücadelesi için seçilmiş olduklarının farkına varmaktadırlar. İkisi bağımsızlık mücadelesine ilk adımlarını atmış olmakla birlikte zamanla bu sürecin iki önemli kadın figürü haline geleceklerinden habersizlerdir (Weltman&Aron, 2015: 63-64).

Başlangıçta birlikte hareket eden Zohra ve Samia; kendilerine verilen çeşitli zarfları belirtilen adreslere teslim etmektedir. Teslimat işlerinin bitimiyle ellerindeki adres listesi ortadan kaldırılmaktadır. Üstlenilen görevle FLN üyelerinin geride kalan aileleriyle iletişim sağlanmakta ve onlara zarfların içine konulmuş bir miktar para yardımı ulaştırılmaktadır (Mortimer, 2022: 3).

İlk görevlerini Arapların yoğun olduğu Belcourt'ta yürütmektedirler. Burada ilk etapta dış görünüşlerine herhangi bir müdahalede bulunmadan dönemin kız öğrencilerinin sıklıkla tercih ettiği gibi çok uzun olmayan etekler giyerek ve başlarında herhangi bir örtü olmadan görevlerini yerine getirmektedirler. Gözlemleri neticesinde, ikisi de Avrupalı görünümünün sorun yaratabileceği düşüncesiyle bölgenin geleneksel kıyafetler olan haikiyi ve âadjar⁴² giymeye başlamaktadır. Nüfusun çoğunluğunun Arap ve Müslüman olduğu Belcourt'daki kadınlara benzeyerek faaliyetlerini daha rahat yürütebilecekleri görüşü hâkimdir (Zekri, 2020: 33). Bu geleneksel kıyafetler onların görevlerini yerine getirmede kolaylık sağladığı gibi bağımsızlık mücadelesinde bir silaha da dönüşmektedir. Geleneksel kıyafetler; kadınların zarf, silah, bomba vb. şeyleri dikkat çekmeden üzerinde taşıyıp gerekli yerlere iletmelerine yardımcı olmaktadır (Connolly, 2012: 24). Başlangıçta şekilsiz ve komik görünebilen bu kıyafetlere uyum sağlamak her zaman çok kolay olmamaktadır (Fantasia&Hirsch, 2004: 154). Nitekim Zohra da bu zorluğu yaşayanlardanır. Daha önce on iki yaşından itibaren kendi yöresine ait peçeyi giymektedir. Haikiyi ve âadjar kendi yöresinde giydiği kıyafete benzememediğinden bunları giymek onun için farklı bir deneyimdir. Bu geleneksel kıyafeti giymenin bilgi, el becerisi gerektiğini ve bunun kendisinde olmadığını fark etmektedir. Birkaç denemeden sonra iyi bir şekilde giyinmeye alışmaktadır (Drif, 2017: 65).

Zohra, genellikle sabah sekiz buçuk ve on bir arasında yerine getirdikleri görevleri sayesinde bağımsızlık mücadelesini; FLN üyelerini sömürge askerinden koruyarak, barındırarak, beslenmelerine destek olarak evlerinde yürüten kadınlarla ve onların hikâyeleriyle tanışma fırsatı bulmaktadır. Kadınlar yoksul evlerinde Samia ile kendisini her zaman çok sıcak ve samimi bir şekilde karşılamaktadır. Belcourt sakinleri içinde bulundukları yoksunluklara ve güçsüzlüklere rağmen kendilerini güçlü

⁴²Haik, Cezayir'de bağımsızlık öncesi ve bağımsızlığın ilk dönemlerinde kadınların başlarını ve tüm bedenini örten beyaz ipek çarşaftır. Cezayir'de giyilen bu geleneksel kıyafet genel olarak dantel ile işlenen ve üçgen şeklindeki bir yüz peçesi olan aajdar ile kullanılır (Hadjab, 2019: 62).

kılan bilgi ve deneyime sahiptir. Kadınların çoğunluğunun okuma yazması olmadığı halde son derece zengin ve çeşitlilik arz eden bir yaşam bilgisi vardır. Bakış ve duruşlarında teslimiyet gösteren bir halkın anlayışı değil yarınlarımızda özgürüz şeklinde bir meydan okuma vardır. Kadınların duruş ve tavırlarındaki bu anlayış Zohra ve Samia'nın da bağımsızlık mücadelesine olan inanç ve bağlılığını olumlu yönde etkilemektedir (Zekri, 2020: 33). Zohra'nın bu kadınlara en katıksız haliyle yüklediği anlam: “Bu kadınlar olmadan biz bir hiçtik” ifadesiyle dile gelmektedir (2017: 67).

Zohra görevlerini yerine getirirken kadınlarla olan paylaşımları ve dayanışmaları da gittikçe artmaktadır. Aralarında oluşan bağın etkisiyle kadınlar sömürge ordusunun kendilerine yaşattıklarını unutmak istemesine paylaşılmaktadır. Bunun yanı sıra anlatılmaya gerek olmadan anlaşılan pek çok hikâyeye de tanık olunmaktadır. Bunlardan biri de on altı yaşındaki Aldjia'nın hikâyesidir. Ara sıra kan dondurucu bir çılgılık atan Aldjia, annesi Djouhar ile dul ve dört çocuk annesi Fatima'nın evine sığınmaktadır. Onların Tigzirt bölgesindeki köyleri yirmi gün boyunca bombalanmaktadır. Yirmi birinci günde askerler köylere gelerek erkekleri ve erkek çocuklarını öldürmekte; kızları ise boş evlerin odalarına alarak bir hafta boyunca her genç kıza durmadan tecavüz etmektedir. Djouhar sonunda kızını aldığı anda bedeni, ruhu ve duyguları sonsuza dek tahrip edilmiş haldedir. Sığındıkları evde kendisine zarar verme ve kaçma isteğinin öne geçmek için elleri ve kolları zincirlenmiş halde yaşamaktadır (Drif, 2017: 70). Ortak acının getirdiği dayanışma içinde olan kadınlar, maruz kaldıkları acılar için FLN'ye dönük hiçbir sitem içinde olmamaktadır. Daha çok sömürge gücü karşısında konumlanmış gördükleri FLN'den taraf bir dayanışma ruhu ortaya çıkarmakta ve kendilerini örgütle bir görmektedirler. Zohra'nın görevi sırasında tanık olduğu; durumlar, koşullar ve hikâyeler onda güçlü etkiler bırakmaktadır. Cesaretini kırmak bir yana sömürgecilere ve Avrupalılara karşı ülkesinin bağımsızlığındaki kararlılığında ne kadar haklı olduğunu görmektedir (Zekri, 2020: 33).

Zohra, FLN'de üstlendiği görevinden dolayı gerçekleştirdiği aile ziyaretleriyle FLN'nin halkının beklentilerini karşıladığına olan inancı güçlenmektedir. Görevi sırasında zorunlu olmamakla birlikte bu türden izlenimlerini ve edindiği bilgileri bir rapor halinde bağlantıları Brassens aracılığıyla örgütle paylaşmaktadır. Zohra'nın; örgütteki ilk görevi iki ay sürmektedir. Bu iki ayın sonunda; Zohra için “Farida”

Samia için “Nabila” isimleri kullanılarak yeni şefleriyle tanıştırılmaktadır. Bu tanışma ile birlikte kendilerine yeni görevler verilmektedir. Zohra; bu hamleyi, üstlendikleri görevlerden duyulan memnuniyetin bir ifadesi olarak görmekte ve bu yüzden mutlu olmaktadır. Bu yaklaşımlarından; kendilerine daha büyük sorumluluklar verebileceklerini düşünmektedir. Zohra, silahlı gruba katılmak istediğinden sorumluluklarını titizlikle ve sadakatla yerine getirerek güven kazanmaya çalışmaktadır.

Zohra, örgütteki ilk görevine kuryelik faaliyetleri yürüterek başlamakla birlikte bağımsızlık mücadelesinin askeri kanadında yer alma fikrini zihninde sürekli canlı tutmaktadır. Bu isteği örgüte katılmadan önce de vardır. Bu yüzden Albert Camus tarafında oluşturulan bir grup aydının “sivil ateşkes çağrısı’na” çok sıcak bakmamaktadır.⁴³ Bu görüşünü; 1956’da ikinci sınıf öğrencisiyken Arkadaşı Mimi’ye verdiği tepkiyle de açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Burada Zohra, arkadaşına;

Biz, özünden ve varlığından bile inkâr edilen, 126 yıldır mutlak ve tahammül edilemez bir tahakküm sistemine maruz kalmış bir halkız! Her şeyden önce, bu sistem Cezayir’in Fransa’nın bir parçası olduğunu ilan etmektedir. Bu da demek oluyor ki Avrupalılar ve Camus burada evlerinde ve bizler kendi topraklarımızda yabancıyız. Zohra, Mimi’ye ‘Sizin 'sivil ateşkes talebiniz' yaşadığımız sorunların temelinde sömürgecinin olduğunu mu söylüyor. Zohra, ne olursa olsun tek çözüm, bu sorunun temelden halledilmesi gerektiğini söylüyor mu? (Drif, 2017: 68- 72) diye sorarak tepkisini ortaya koymaktadır.

Zohra’nın deneyimledikleri ve örgütteki faaliyetleri; Cezayir meselesine daha geniş bir perspektiften bakabilme olanağı sunmaktadır. Koşullar itibariyle sorunun çözümünde aydınların süreci yumuşatıcı hamlelerinin, yeterli olmayacağını görmektedir. Nitekim ilerleyen zamanlarda sömürge ordusunun sıkı askeri önlemler alması ve FLN’nin buna karşılıksız kalmaması Zohra’yı haklı çıkarmaktadır.

⁴³ Albert Camus, şiddetle sorunların çözilemeyeceği anlayışı ile savaşın taraflarını eleştirmektedir. FLN’yi ise hedeflerine ulaşmak için terörizmi meşrulaştırmakla suçlamaktadır. Bu eleştirilerle birlikte çözümü yapılacak çeşitli radikal reformlarda bulmaktadır. Bu reformlar sayesinde savaşın yerini barış ortamına bırakacağına ve demokratik, çok kültürlü bir toplum yapısının inşa edilebileceğine inanmaktadır. Böylelikle Cezayir halkları olan Berberilerin, Arapların ve oraya sonradan yerleştirilen Avrupalı nüfusun eşit haklara, sosya statüye sahip olacağı ve etnik, dini gibi farklı kimliktekilerin uyum içinde yaşayacağı bir Cezayir toplum yapısının inşa edileceği hayali vardır. Bu Cezayir aynı zamanda Fransız Cezayir’i olarak anılacak bir postkolonyal toplumsal yapıya da işaret etmektedir (Carrol, 2007: 5-6). Zohra’nın da tepkisi tam olarak bu noktada başlamaktadır. Bu türden sivil inisiyatiflerin; sömürge anlayışını görmezden geldiğini ve soruna kalıcı çözümler üretmeyip geçiştirdiğini düşünmektedir. Bu anlayış, barış koşullarının sağlanmasından yana politikaları savunurken aynı zamanda Fransa’ya bağlı ve bağımsızlığından söz edilmeyen bir Cezayir’i makul bir çözüm olarak sunmaktadır.

Savaş, artık Avrupalılarında huzurunu kaçıracak bir döngünün içine girmektedir. Zohra, savaştaki bu tırmanıştan rahatsız değildir. Çünkü savaş koşulları topyekûn bütün halk tarafından hissedildiğinde çözüm yollarının zorlanılacağı kanaatindeydi. Bu yüzden baştan beri savaşın Avrupalıların da olduğu bölgelere taşınması gerektiğini savunmakta ve hatta bu fikrini bağlantısı olan Çöl Tilkisi ile de paylaşmaktadır. Ancak Çöl Tilkisi'den konuyla ilgili herhangi bir dönüş alamadan onun yakalandığını öğrenmektedir. Bu haberle birlikte Zohra, Çöl Tilkisinin sadece onların üstü olmadığını aynı zamanda Cezayir'in örgüt sorumlusu olduğunu öğrenmektedir. Gerçek adı Mustafa Fettal olan Çöl Tilkisi'nin, yakalanmasından tedirginlik duysa da bu duygusu yerini mutluluğa ve güvene bırakmaktadır. Çünkü acemi olarak gördüğü kendisinin; askeri komutanın üst kademeleriyle direkt bağlantıda olduğunu anlamaktadır. Böylelikle farkında olmadan en büyük dileğini gerçekleştirmiş olmaktadır. Bu mutluluk; Boualem Oussedik'e iletilen silahlı örgüte dâhil olma isteğinin sadece onaylandığı için değil aynı zaman da örgütün güvenini kazandığı içindir.

Çöl Tilkisi'nin, yakalanmasından sonra Zohra örgütün kendisiyle iletişime geçmesi için bir süre bekleme kararı almaktadır. Bu kararla birlikte Zohra, Saint-Eugène'ye taşınması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü yaşanacak herhangi bir olumsuz durum karşısında Samia ve Zohra birbirinden haberdar olmak istemektedir. Zohra, taşındığı Saint-Eugène'de Aralık 1955'teki son görüşmeden bu yana görmediği Boualem Oussedik'in kendisiyle iletişime geçmesini beklemektedir.

Zohra'nın bekleyiş sürecinde; yaşanan bir önemli gelişme ise UGEMA'nın grev kararıdır. FLN tarafından bu karar mantıklı olumlu karşılanmaktadır. Zohra ise 19 Mayıs 1956 kabul edilen bu grevin bazı olumsuz sonuçlarının olacağı görüşündedir. Bu sonuçlardan biri; sömürge güçlerinin, okuldaki ultraların bağımsızlık mücadelesine katkısı olanları teşhis etmesi ve bunun bağımsızlık mücadelesine vereceği zarardır. Bir diğer sonucu ise örgüt içinde aktif rol alan kız öğrencilerinin faaliyetlerinin baltalanacağına dönüktür (Drif, 2017: 75- 78). Çünkü okula gidememe durumunun ortaya çıkması; ailelerin kızlarını yanlarına çağıracağı öngörüsü vardır. Bu ise kendisi gibi bazı üyelerinin örgütteki faaliyetlerine veda etmesi anlamına geldiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla grevi siyasi sonuçları itibarıyla desteklemeyi yerinde bulurken öne sürdüğü nedenlerle de grevin yaratacağı sonuçlardan kaygılıdır.

Zohra'nın; grevin sonuçlarıyla ilgili ileri sürdüğü kaygıları çok geçmeden görünür olmaya başlamaktadır. Tahmin ettiği gibi ailesi, onun Vialar'a gelmesini istemektedir. Zohra'nın; Vialar'a dönmesi aktivist faaliyetlerine bir süre ara vermesi anlamına gelmektedir (Reid, 207: 466). Bunun önüne geçmek için; kardeşi Kader'den bu grevin sadece erkekler için geçerli olduğunu ailesine söylemesini istese de umduğu sonucu alamamaktadır. Ülkenin gündemiyle iç içe geçmiş yaşamıyla birlikte Zohra okuldan iyice uzaklaşmış görünse de hazirandaki sınavlarına girerek çaresizce Vialar'a dönmektedir (Drif, 2017: 79). Bu süreçle birlikte Zohra'nın altını çizdiği gibi örgütteki faaliyetlerini bir müddet askıya almak zorunda kalmaktadır. Zohra'nın grevin yaratacağı sonuçlarla ilgili dile getirdiği kaygılarının somut bir örneği olması, kendisiyle aynı koşullarda olan diğer kız öğrencilerinin de benzer akıbeti yaşadığını tahmin etmek zor olmasa gerek.

4.3.4. Zohra'nın FLN'den Yana Olan Kararına Ailenin Tutumu

Zohra, UGEMA'nın 19 Mayıs 1956 grev kararının ardından haziran ayındaki sınavlarını vererek Vialar'a geçmektedir. Zohra'nın Vialar'a geçmesinin üzerinden on gün geçmiştir ki Ahmed Zabana ve Abdelkader Ferradj giyontinle infaz edilmesinin haberini almaktadır. Bu haber; Zohra'nın bağımsızlık mücadelesindeki tutumunu daha da radikal bir noktaya taşımaktadır (Rholetter, 2011: 426). Duygusal olarak kendini çok iyi hissetmediği bu dönemde, zamanın çoğunu kitaplarına ayırmaktadır. Temmuz ayının sonunda Zohra nihayet Samia'dan haber almaktadır. Samia, babasını arayarak grevin kızlar için kalktığı haberini kendisine iletmesini istemektedir (Drif, 2017: 80-81). Bu haber üzerine Zohra, Cezayir'e gitme hazırlığına girerken annesinin tepkisiyle karşılaşmaktadır. Annesi bu haberin doğruluğuna inanmamakta ve onun Cezayir'e gidiş sebebinin bağımsızlık mücadelesine katılmak olduğunu düşünmektedir. Bağımsızlık mücadelesinde sorumluluğu kadınların değil erkeklerin alması gerektiğini söyleyen annesini, kardeşi Kader'in kızlar için grev bitti demesi bile ikna edici olmamaktadır. Babasının durumu araştırdığını ve haberin doğru olduğunu söylemesiyle annesi biraz yumuşasa da kızının Cezayir'e gitmemesi konusunda ısrarcıdır (Zekri, 2020: 34). Anne, kızının FLN'de faaliyet yürütmesine çok sıcak bakmadığını tepkileriyle açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Babası bu konuda annesine göre çok daha ılımlı bir yaklaşım içindedir (Mortimer, 2018: 162). Zohra, anne ve babasının tutumlarının farkında olarak evde yarattığı gerginlikten oldukça

rahatsızdır. Annesine gösterdiği saygı, itaat ile davaya karşı olan sorumluluğu, bağlılığı arasında kalmaktadır. Annesinin içinde bulunduğu durum karşısında; ona sarılıp tüm bedeni ve ruhuyla ülkenin özgürlüğü için bağımsızlık mücadelesinde yer aldığını ve yerinde olsaydı kendisinin de aynı şeyi yapacağını söylemeyi çok istemektedir. Ancak bunların hiçbirini söyleyemeden sessizce çantasını hazırlamaya gitmektedir.

Zohra, evden hüzünlü bir şekilde ayrılırken babası yolculuk boyunca sessiz ve ciddidir. Ülkesinin özgürlüğünün her şeyden daha önemli olduğu ve kendi hayatının Ferracj ve Zabananinkinden daha değerli olmadığı düşüncesinden hareketle kendisini motive etmektedir. Babası, Zohra'yı yurda bıraktıktan sonra oradan ayrılmadan onunla kararıyla ilgili konuşma gereği duymaktadır. Ona,

Umarım kararının önemini ve ağırlığını ve tüm sonuçlarının farkındasındır. Bu karar sadece seni bağlamaz ve er ya da geç bütün ailenin bundan acı çekeceğini belirtmektedir. Şimdi her şeyin başı olduğunu söylemektedir. Ona aklına gelebilecek her durumla yüzleşmeye hazır olduğuna ruhun ve vicdanıyla inanıyor musun, diye sormaktadır. Kendisinden İyi düşünmesini istemektedir. Burada kuralların her zaman zorunlu olarak sert, şiddetli hatta acımasız olacağını ve kazanmanın ya da ölümün olduğu bir kurtuluş savaşından bahsettiğini söylemektedir. Bunlar hayal bile edemeyeceğin durumlar olduğunu ve bunları ancak yaşayarak bilebileceğini belirtmektedir (Zekri, 2020: 34).

Babası ona; kendisi gibi bir genç kız için sürecin zor ve genellikle dayanılmaz olacağını bilmesini telkin etmektedir. Kendi içinde disiplinli olması gerektiğini, duygulara, kaygılara yer olmadığını çünkü herkesin kendi hayatından, diğerinin hayatından ve de en önemlisi davanın zaferinden sorumlu olduğunu eklemektedir. Ayrıca Fransızların sahip olduğu profesyonel askeri güç dâhil tüm yöntemleri kullanarak mücadeleye karşı insanlık dışı yöntemleri kullanacağını bilmesini istemektedir. 1793 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinin sadece onların halkı için anlamlı olduğunu ve aldıkları hukuk eğitiminin, okutulanların kendilerine cevap olmayacağını altını çizmektedir. Genelde çekingen olan babası, Zohra'ya sarılarak kulağına; “annesini sert bir şekilde eleştirmemesini, onun da her annenin vereceği tepkiyi verdiğini, onu sevdiğini ve korktuğunu söylemektedir” (Drif, 2017: 84). Zohra ağlayarak babasına sarılmakta, rahat olmasını, kendisini af etmesini ve destek vermesini istemektedir. Baba, kızının kararından caymayacağını çok iyi bilerek ona yüklü bir miktarda para verip oradan ayrılmaktadır. Zohra, babasının gidişinden sonra

bir süre ağlayarak duygularını serbest bırakmaktadır. Bu duygu boşalmasından sonra kendini daha iyi hissederek bavulunu alıp Samialara Saint-Eugène'e gitmektedir (Drif, 2017: 84). Zohra, hangi ruh halinde olursa olsun ülkesinin bağımsızlığından yana olan motivasyonu onu harekete geçirmekte geçikmemektedir.

4.4. Zohra'nın FLN'deki Faaliyetlerinde Yeni Sürecin Başlangıcı

4.4.1. FLN'deki Faaliyetlere Yeniden Dönüş

Samia'nın UGEMA'nın 19 Mayıs 1956'daki grevin kızlar için kalktığı haberiyle Zohra, Cezayir'e gitmek istemektedir. Bu isteği ailede gergin ve duygusal anların yaşanmasına neden olsa da babası, kızını kaldığı yurda bırakmaktadır. Zohra, burada babasıyla yaşadığı duygusal anlardan sonra kendisini toparlayarak Samialara, Saint-Eugène'e, gitmektedir.

Zohra; Saint-Eugène'e giderek Samia'dan Vialardayken örgütle ilgili yaşanan tüm gelişmelerin, örgütün neden daha önce kendisiyle iletişime geçmediğiyle ilgili detayların bilgisini edinmektedir. Örgütle ilgili haberler dışında ondan; babasının grevin kızlar için kalktığı haberine inanmadığını yine de Zohra'ya ileteceğini söylediğini öğrenmektedir. Zohra, zaten babasının hikâyelerine inanmadığını ve annesinin yanında inanmış gibi davrandığını Samia ile paylaşmaktadır. Dahası kararının farkında olan babasının; umutsuzca da olsa yurttan ayrılmadan ona Hotel Aletti'de bir oda ayırdığını ve yarın öğleden önceye kadar orada onu bekleyeceğini söylediğini aktarmaktadır (Drif, 2017: 86).

Zohra, Samia'nın arkadaşlığından, bağımsızlık mücadelesindeki disiplinli ve profesyonel oluşundan, ciddiyetinden, özverisinden gurur duymaktadır. Örgüttekilerin kendisine olan güvenlerine karşı da minnattarlık içindedir. Zohra'nın geri çağırılmasında; sorumluluklarını layıkıyla yerine getirmesinin etkisi olduğu gibi artan şiddet ve baskıyla birlikte Yacef'in eğitimli kadınların örgüte alımını daha çok desteklemesinin de etkisi vardır (Reid, 207: 466). Gün geçtikçe sömürge gücünün sivillere karşı baskısı, şiddeti artmakta ve mahalleler düzenli olarak ablukaya alınmaktadır. Bu şiddet sarmalı infazları, tutuklamaları ve işkenceleri rutin hale getirmektedir (Krause, 2017: 122). Askeri yöntemlerin yanı sıra psikolojik savaş taktikleriyle de bir algı yönetimi gerçekleştirilmektedir. Cezayir'e geldikten sonra tüm bu gelişmelere hâkim olan Zohra, düşmanın çok yönlü saldırısı karşısında örgütün de benzer şekilde yanıt vermesi gerektiği görüşündedir. Bunun için askeri faaliyetlerinin

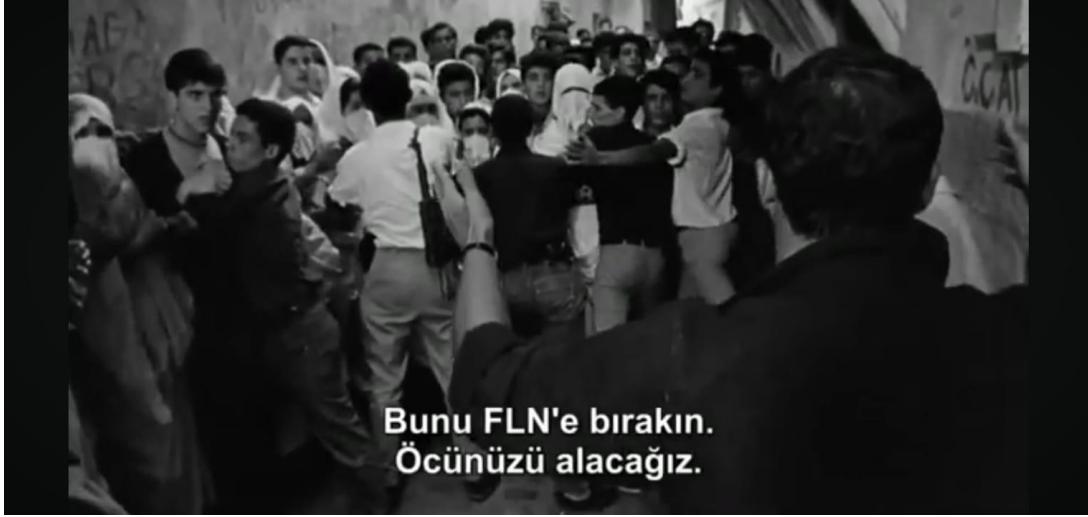
dışında kendilerine ait bir gazetelerinin olması ve burada sömürgecilik karşıtı yazılar yayınlanmasının önemli bir hamle olacağı düşüncesindedir.

Savaşın gittikçe kızıştığı bu dönemde Vialar'dan geldikten sonra Zohra'nın, yeni irtibat şefi Petit Mourad ile ilk randevusu belirlenmektedir. Randevuya giderken Zohra, Samia'ya "Peki ne zaman savaşmayı bırakacaksın? diye sormaktadır. Zohra'nın, bu sorusuna şaşırarak Samia aynı soruyu ona yöneltmektedir. Zohra'nın yanıtı ise öldüğümde ve hayatımın anlamı kalmadığında cevabını vermektedir" (Drif, 2017: 92). Aralarında geçen bu diyalogtan sonra randevu yeri olan bakkala vardıklarında; güzelliğiyle dikkat çeken bir kızla karşılaşmaktadırlar. Bu kız Zohra'nın sonra tanışacağı ve savaşın en şiddetli anlarını paylaşacağı Hassiba Ben Bouali'dir.⁴⁴

Zohra, Petit Mourad ile gerçekleştirdiği randevuyla yürüteceği faaliyetlerin bilgisini almaktadır. Böylelikle ağustos ayının ilk on günü boyunca bir yerlerden bir yere mektuplar ve büyük paketler taşımaktadır. Zohra'nın; FLN'de mesajları iletmek, malzeme ve silah taşıma gibi kurye faaliyetlerine askeri faaliyetleri de eklenmektedir. Görev yelpazesine askeri faaliyetlerin eklenmesinde, 10 Ağustos 1956'da Casbah'ın merkezindeki Rue de Thèbes'de sivillere yönelik gerçekleşen bombalı saldırının büyük bir etkisi olmaktadır. Bu saldırıda çok sayıda sivil ölmekte, yaralanmakta ve evsiz kalmaktadır (Mortimer, 2022: 9). (Mortimer, 2018: 163). Bu saldırının detayları ve en çarpıcı hali Yacef Saâdi'nin senaristliğini yaptığı, "*Battle of Algeria*" filmiyle⁴⁵ izleyiciye aktarılmaktadır. Yaralılar ve ölümler harebeye dönmüş binalardan çıkartılırken yaşanan acı duygunun yerini öfke ve intikama bıraktığı açıkça gözlenmektedir (Pontecorvo, 1966).

⁴⁴ Fransız sömürge rejiminde memur olan bir ailenin eğitimli kızıdır. Bağımsızlık mücadelesine katılmadan önce bir sosyal yardım bünyesinde çalışmaktadır (Reid, 2007:465).

⁴⁵ Filmdeki tek aktör Fransız subayı rolünü oynayan Jean Martin'dir. Kendisi savaşın da ilk Fransız muhaliflerindendir. Diğer oyuncuların hepsi yerel halktan oluşmaktadır. Yacef Saâdi ise filmin hem senaristliğini yapmakta hem de Jafer olarak rol almaktadır (Evangelista, 2011: 41) Ayrıca filmin yapımcılarından olan Yacef belgesel niteliğindeki bu filmin kurgusuna da yardımcı olarak gerekli gördüğü noktalarda eski italya direnişçisi olan filmin yönetmeni Gillo Pontecorvo da müdahalede bulunmaktadır. Filmin dikkat çekmesinin ve gerçekliğe yakın bir algıyı seyirciye geçirebilmesinin bir nedeni de çekimleri bağımsızlık mücadelesinin sembol yeri olan Casbah'da çekilmiş olmasıdır (Bear, 2004)

Resim 4.6. Rue de Thèbes'de sivillere yönelik saldırıya karşı halkın artan öfkesi
(Pontecorvo, 1966)

Sivillere dönük ultraların bu bombalı saldırısı, örgütün kadınların Avrupalıların bulunduğu yerlere bombalı eylemlerde bulunmalarına sıcak bakmasına neden olmaktadır. Bu saldırılar için; Zohra Drif, Djamila Bouhired ve Samia Lakhdari uygun görülmektedir. Bu kadınlar sırayla Milk Bar'a, Cafeterya'ya ve Air France Terminali'ne bombalı eylemler gerçekleştirmektedir (Le Sueur, 1996: 120).

Resim 4.7. *Battle of Algeria*” filminde kadınların Avrupalılar gibi giyinerek Milk Bar’a, Cafeterya’ya ve Air France Terminali’ne bombalı eylem hazırlığında olmasını gösteren bir sahne

(Pontecorvo, 1966)

Örgüt ve Zohra için önemli bir dönüm noktası niteliğinde olan Rue de Thèbes'deki saldırı savaşın etki alanını genişletmekte ve örgütü yeni savaş yöntemleri denemeye zorlamaktadır. Bu saldırıyla birlikte silahlı ve bombalı eylemlerde bulunmakta tereddüt eden örgüt üyelerini intikam duygusu harekete geçirmektedir. Zohra ise saldırı sonrası baştan beri yer almak istediği silahlı gruba katılarak faaliyet yürütmeye başlamaktadır (Evangelista, 2011: 46-47). Zohra, silahlı gruba katılarak yürüttükleri mücadelede daha etkin olabileceğine inanmaktadır. Bu süreçle birlikte ülkenin bağımsızlığı için önemli gördüğü düşüncelerinin adım adım pratiğe geçirildiğine tanık olunmaktadır.

4.4.2. Ölüme Gönüllü Olmak: “Milk Bar” Eylemi

“Hayatlarımız Zabana'nın ve Ferradjınkinden daha değerli değil”

(Drif, 2017: 107).

Zohra, Ağustos 1956'da, Casbah'daki Rue de Thèbes sakinlerine yönelik ultrasların⁴⁶ bombalı eyleminin ardından, ölüm gönüllüsü olarak Yacef Saâdi'nin silahlı grubuna katılmaktadır. Bu silahlı grup, FLN'ye bağlı olarak Zone Autonome d'Alger (ZAA) adı altında kentteki faaliyetleri yürütmektedir (Mortimer, 2018: 159). Zohra'nın bağımsızlık mücadelesinin silahlı grubuna fiili olarak ilk adımı, Samia'nın Casbah'da Djamila ile gerçekleştirdiği bir randevuyla başlamaktadır. Djamila vasıtasıyla da örgütün silahlı grubunda yer alan diğer üyelerle tanışılmaktadır (Zekri, 2020: 34). Samia'a bu randevuya giderken Zohra ona eşlik etmektedir. Pek çok dükkân dışında tehlikeli kumarhanelerin, genelevlerin olduğu söylenen Casbah'a gitmek Zohra'yı biraz telaşlandırmaktadır (Reid, 207: 466). Buna rağmen Samia'nın Djamila ile gerçekleştirdiği buluşmayı uzaktan izlemektedir. Samia gözden kaybolana kadar da onu takip etmeye devam etmektedir. Sonrasında ise onu ayrıldıkları yerde beklemeye koyulmaktadır. Fakat bu uzun bekleyişten endişe duyan Zohra eve dönmeyi uygun görmektedir. Zohra'nın; Samia'yı tedirgin bekleyişi evde de devam etmektedir. Nihayet akşam beş buçuğa doğru Samia'nın eve gelişiyle Zohra rahatlamakta ve ondan silahlı gruba katıldıklarına dair müjdeli haberi almaktadır (Drif, 2017: 98- 99).

Zohra; El Kho tarafından silahlı gruba seçilmiş olmaktan gurur ve mutluluk duymaktadır. Onun silahlı grupta yer almakla ilgili sahip olduğu olumlu duygular sürpriz değildir. En baştan beri silahlı gruba katılmayı önemsemektedir. Burada dikkat çekici olan nokta onun öncesinde herhangi bir çatışmaya katılmamış olması ve bomba yerleştirmeye dönük eğitim vb. bir hazırlık sürecine dâhil olmamasıdır. Yirmi iki yaşına kadar filmler dışında hiçbir şekilde silah ve patlayıcı görmemektedir. Dahası geldiği korunaklı ve geleneksel ortam itibarıyla özellikle bir kadın olarak silahlı gruba katılma olasılığı oldukça düşüktür. Askeri eylemlere onu hazırlayan tek bağlayıcı güç, onun ülkesinin bağımsızlığına ve halkının özgürlüğüne olan derin inancıdır. Sömürgeciliğe yol vermektense onurlu bir kurtuluş için silahlı mücadelede erdemli bir şekilde ölmeyi tercih etmektedir. Zohra, halklarının maruz kaldığı sömürü koşullarına

⁴⁶ Cezayir'in, “Fransız Cezayir'i” olarak kalması yönünde faaliyet yürüten, baskıyı ve şiddeti içinde barındıran eylemlere aracılık eden aşırılıkçı bir gruptur.

bianen tehlikeleri iyi bilerek ölüm gönüllüsü olmayı tüm benliğiyle isteyerek karar vermektedir.

Zohra, isabetli bir seçim yaptığını düşünmekle birlikte bu seçimi; onda iki tür korkuyu da tetiklemektedir. Bunlardan ilki, insanlardaki doğal ölüm korkusudur. Zohra, bu korkuyu kutsal değerler, kültür ve en önemlisi çeşitli referanslarla yönetebileceğine, bilinçli bir zihinsel çaba ile evcilleştirebileceğine inanmaktadır. Bu konuda; Zohra özellikle “Hayatlarımız Zabana'nın ve Ferradj'inkinden daha değerli değil”(Drif, 2017: 107) ifadesini kendisine hatırlatmaktadır. Onun için ikinci, en tedirgin edici korku ise göreve yetişememek ve en kötüsü bunu başaramamaktır. Zira bu konudaki en büyük kurtarıcının Samia olduğunu düşünmektedir. Çünkü Samia'nın en basit şeyi bile ayrıntılı ve titiz bir şekilde ele alıp prove etme özelliğinin; onun birçok şeyin üstesinden gelmesine yardımcı olacağını düşünmektedir. Bu korkularına yenik düşmeyeceğini bilmekle birlikte küçük de olsa taşıdığı kaygıya rağmen psikolojik olarak kendini silahlı grupta faaliyet yürütmeye hazır hissetmektedir.

Zohra, siyasi ve entelektüel olarak da silahlı grupta yer almaya hazırdır. Bu sürece siyasi olarak kendini hazır hissetmesine; Zabana'nın, Ferradj'ın infazıyla ilgili yayınlananların, FLN literatürünün, ultraların Rue de Thèbes bombalamasını kınayan ve halkı için intikam vadeden broşürlerin çok katkısı olmaktadır. Zohra, en çok da Zabana'nın avukatı aracılığıyla annesine gönderdiği mektuptan etkilenmektedir. Milli Kütüphane'den faydalanarak Fransız devrimi üzerine klasikler, özellikle Michelet'in çalışmalarını, Danton, Robespierre ve Saint Just'ın tüm yazılarını okumakta ve bunlar üzerine fikir yürütebilecek noktaya gelmektedir. Hukuk öğrencisi olarak özellikle Montesquieu'nun Kanunların Ruhu da okuduğu kaynaklar arasındadır. Clémenceau metinlerinden ve elbette ki gözden kaçırmadıkları 35. maddeyle⁴⁷ birlikte 1793 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nden etkilenmektedir. Yararlandığı yabancı kaynaklar arasında André Malraux ve Victor Serge'nin yazıları, René Char'ın, Fransa'nın Alman işgaline karşı direnişinde yeraltındayken yazdığı şiirler ve özdeyişler de yer almaktadır. Okudukları arasında Mohamed Dib, Mouloud Mammeri gibi Cezayirli yazarların romanları ve Kateb Yacine'nin makaleleri de vardır. Fakat Zohra, klasik Arapçayı okumayı ve yazmayı neredeyse bilmediğinden Arapça okumaları öğrenilen

⁴⁷ 1793 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin 35. maddesine göre; "Hükümet halkın haklarını çiğnediğinde, isyan halkın bir kesimi veya halkın tüm kesimleri için hakların en kutsalı ve görevlerin en vazgeçilmezidir (Drif, 2017: 108).

marşlarla sınırlı kalmaktadır. İhtiyaç duyduğu Arapça referansları ve entelektüel beslenmeyi Mama Zhor'dan⁴⁸ almaktadır. Zohra ve Samia; Mama Zhor'dan aldıkları destekle FLN'nin katı disiplinini ihlal etmiş olmakla birlikte ikisi de onun varlığına ciddi anlamda gereksinim duymaktadır (Drif, 2017: 107- 108). Silahlı gruba katıldığında da farkındalığının artmasında ve olgunlaşmasında, bağlılığının pekişmesinde, olası güvensizliklerinin ve korkularının ortadan kalkmasında Mama Zhor'nın oldukça katkısı olmaktadır. Zohra'yı silahlı gruba siyasi ve entelektüel olarak hazırlayan referanslara, Nazi karşıtı filmleri çokça izlemesi de eklenebilir.

Zohra, silahlı gruba alındığında savaşın gidişatını etkileyecek olan birtakım fikirleri öne sürecektik kadar kendini silahlı grupta faaliyet yürütmeye hazır hissetmektedir. Onun baştan beri dile getirdiği ve en önemli fikri Avrupalıların yoğun olduğu bölgelere savaşın yayılması gerektiğiyle ilgilidir. Bunun ise kendisi gibi bu bölgelere rahatlıkla girebilecek kadınlar tarafından yapılmasını önermektedir. Böylesi bir tutumun örgütteki tutuklanma, öldürülme olasılığını düşürürken eylemin başarıyla sonuçlanma ihtimalini artıracaklarını savunmaktadır (Hubbell, 2016: 5). Konjonktürel koşullar ve örgütün yeni faaliyet kriterleri Zohra'nın fikirleriyle paralellik göstermektedir. Sömürge yönetiminin yürüttüğü vahşi savaşa karşılık mücadele yöntemlerinde taktiksel değişim, kadınların alımını gerekli kılmaktadır. Köylerin bombalanması, sistematik işkencenin uygulanması, sivillerin katledilmesi ve gözaltı, tutuklamaların, ölümlerin artması bu süreci hızlandırmaktadır (Fantasia&Hirsch, 2004: 152). 10 Ağustos 1956'da, Casbah'taki Rue de Thèbes sakinlerine yönelik ultraların gerçekleştirdiği saldırı ise FLN'nin Avrupalıların yoğunlukta olduğu stratejik noktalara misilleme bombalı saldırılar düzenlemesini kesinleştirmektedir (Mortimer, 2018: 165). Bu bombalı saldırıların ise Zohra'nın belirttiği gibi eğitilmiş, Fransızca'yı iyi konuşan, Avrupalı görünümü olan ve daha önce güvenlik güçlerinin dikkatini çekmeyen kadınların gerçekleştirmesi uygun görülmektedir (Schultz, 2021: 8).

⁴⁸ Ulusal bağımsızlık mücadelesinde Zohra ve Samia Lakhdari'nin en önemli destekçilerinden olan Mama Zhor Samia'nın annesidir (Drif, 2017: xvii).

Resim 4.8. *Battle of Algeria*” filmindeki bu sahnede görüldüğü gibi modern giyimli kadın güvenlik kontrol noktasında kolaylıkla geçebilmektedir.

(Pontecorvo, 1966)

Battle of Algeria filminde de değinildiği gibi girilen yeni süreçte örgütün faaliyetlerini peçeli kadın savaşçılar değil Avrupalılar gibi giyinen ve görünen kadınlar yürütecektir (Fantasia&Hirsch, 2004: 159). Böylelikle Eylül 1956’da, Avrupalıların yoğun olduğu Cezayir merkezdeki bilindik mekânlara Casbah’da üretilen bombaların genç kadınlar tarafından bırakılması planlanmaktadır (Cixous&Prenowitz, 2003: 89). Sonuç olarak El Kho, Zohra’nın düşüncesine olumlu bakmakta ve planlanan eylemlerde onu da görevlendirmektedir (Zekri, 2020: 34). 20 yaşında olan Zohra; güzel ve Avrupalı bir görünüme sahip olmakla birlikte zekidir. Ayrıca yukarıda belirtildiği üzere eylemi gerçekleştirecek kadın savaşçıların profiline tümünden uymaktadır (Vince, 2010:452). Bundan dolayıdır ki eylemleri dikkat çekmeden gerçekleştirecek bir potansiyele sahiptir.

Girilen yeni süreçte; Zohra’nın görev sorumluluğunda bir değişim yaşandığı gibi yöntemsel ve taktiksel olarak da bir değişime gidilmektedir. Bu doğrultuda Zohra’nın daha önceki eylemleri için önemli bir kamufraj niteliği taşıyan geleneksel kıyafetler yerini modern tarzdaki elbiselere ve saç modeline bırakmaktadır. Bütün bu değişimler; elbette ki eylemin lokasyonu ve demografik niteliği ile ilgili de bir değişimin olduğuna işaret etmektedir. Nitekim bu süreçte Zohra; yerel halkın yoğun yaşadığı yerlere zarflar bırakmak yerine Avrupalıların yoğun yaşadığı yerlere bomba

bırakmaya başlamaktadır (Browning, 2018: 457). Bu eylemleri, savaşın seyrini etkilediği gibi onun savaşdaki konumu üzerinde de belirleyici olmaktadır.

FLN'nin farklı savaş stratejileri deneyimleyeceği bu yeni dönemde; Zohra gerçekleştireceği ilk eylemi için uygun yeri bulma arayışına girmektedir. Liderleri El Kho, eylem yerlerini belirleyebilmeleri konusunda onlara inisiyatif vermektedir. Bunun üzerine ağustos ayının sonundan ve eylül ayının başına kadar Avrupalıların yoğun olduğu mahallelerde vakit geçirmeye başlamaktadır. Buralarda yaptığı araştırma ve gözlemin neticesinde; sömürge yönetiminin modernite beklentisini, kibrini, Cezayir'de yerel halkın yaşadığı tüm olumsuzluklara karşı duyarsızlığı temsil eden Rue d'Isly'deki Milk Bar'ı eylemi için uygun bir yer olarak belirlemektedir (Hubbell, 2016: 15). Bu mekân, El Kho tarafından da onaylanınca Zohra burayla ilgili daha detaylı bir gözleme koyulmaktadır. Böylelikle mekâna girip çıkan müşteri profili, bunların davranış biçimleri ve mekânın çevresi mercek altına alınmaktadır. Bu gözlemlerin ardından polis ve ordu noktaları dikkate alınarak devriyelerin ne sıklıkla, hangi aralıklarla geçtiği hesaplanmaktadır. Buna göre en uygun rota belirlenmektedir. Ardından da rotanın yürüyüş mesafesinin zamansal ayarı için çeşitli provalar yapılmaktadır. Provaların gerçekçi olması adına; el çantasına bombanın ağırlığını karşılayacak şeyler doldurulmakta ve söz konusu rota yaya olarak yürünmektedir. Birçok ayrıntı dikkate alınarak yapılan prova için uygun makyaj yapılmakta ve peruk takılmaktadır. Hedef noktaya gelindiğinde ise mekânın içi gözden geçirilmekte ve bombanın masaların, sandalyelerin altına bırakılmasına karar verilmektedir. Mekânın hangi saatlerde daha çok kalabalık olduğu da dikkate alınan bir başka husustur. Gözlemin son aşamasında ise çıkışın patlama anından çok kısa süre önce Rue d'Isly'ye açılan kapıdan olması kararlaştırılmaktadır. Zohra, hiçbir şeyi şansa bırakmamak ve küçük olasılıklara dahi hazırlıklı olunması gerektiği düşüncesiyle olabildiğince tedbirli davranmaktadır. Bu açıdan eylemi gerçekleştirirken psikolojik olarak da duygularının kontrol edebilir ve hazır olmasını önemsemektedir. Provalarla da olası riskler en aza indirilmek istenmektedir (Drif, 2017: 112). Yapılan gözlemlerin ve provaların ardından mekâna uygun kıyafet, ayakkabı, çanta, saç ve makyaj ayarlanmaktadır. Saçları için o zamanlar en iyi olarak bilinen kuaför Roques'a gitmek için iki gün öncesinde randevu alınmaktadır (Hubbell, 2016: 15).

Zohra, eylemin yapıldığı tarih olan 30 Eylül 1956'de her zamanki gibi güne başlamaktadır. O günün; tutuklanma, işkence ve hayatlarının son günü olma ihtimallerine karşılık mücadeledeki yerini belirleyebileceği ihtimali de düşünülmektedir (Zekri, 2020: 34). Eylemin beklentisine uygun olarak hazırlıklar yapılmaktadır. Bunun için başta kuaför Roques'a gidilip saçlar kesilmekte, boyanmakta ve makyajlar yapılmaktadır. Saç ve makyaj ile ilgili işlemler tamamlanınca sırada bunlara uygun modern tarzdaki zarif yazlık elbisenin giyinmesi kalmaktadır (Browning, 2018: 458).

Zohra, kuaför Roques'dan saat on birde Saint-Eugène'ye dönmektedir. Tembellik yapma isteği içinde olduğu o gün öğle yemeğini Samia ve ailesiyle birlikte yemektedir. Samia'nın anne ve babasının sakinliği karşısında günün sonunda öldüğünü ya da tutuklandığını öğrenecekleri kaygısıyla bağırsakları oldukça hareketlidir. Saat bir buçuk gibi çok beğendiği kıyafetini giymektedir. Üzerinde küçük beyaz çizgileri olan lavanta mavisi elbisesi, ayak bileklerinin birkaç santim üzerine kadar uzanan bir yazlık elbisedir. Bu elbiseyle uyumlu yazlık ayakkabılar giymektedir. Zohra; elbise, ayakkabı, yeni saç kesimi ve boyasıyla kendisini Avrupalılara ve hatta en zenginlerine benzettirmektedir. Giydiği elbiseyle Avrupalıların ondan, "Fatimalarını" görmesi söz konusu değildir (Drif, 2017: 113-115). Ancak modaya oldukça uygun bu kıyafet ve makyajla evden çıkamayacağı için Zohra üstüne uzun, bol ve sıradan bir bluz giyerek Samia ile birlikte bombayı alacakları eve gitmektedir (Zekri, 2020: 34). Geldikleri evin kapısı; Samia ve Djamila'nın daha önce belirlemiş oldukları bir şifre ile çalınmaktadır. Ardından boş gibi görünen bir daireye girilmektedir. Zohra içeri girer girmez karşılaştığı genç kadını tanımaktadır. Bu kadın, Samia'nın El Kho ile ilk randevusunun olduğu sabah Marché de la Lyre'nin karşısında Samia'yı bekleyen Djamila'dır. Samia, Zohra'yı Farida olarak tanıştırmaktadır. Bu tanışma faslı sona erince hep birlikte başka bir odaya gitmektedirler (Drif, 2017: 114). Zohra, geldikleri odada olanları anlamaya çalışırken Samia elbisesini çekiştirerek hayal kurmanın zamanı olmadığını ve eylemlerimize odaklanmamız gerektiğini fısıldamaktadır. Zohra, o anda kendisini bir filmde izliyormuş gibi hissetmektedir (Hubbell, 2016: 16)

Şaşkın bir ruh hali içinde olan Zohra; uzun geniş bir tahta kalem kutusuna benzeyen bomba düzeneğini Djamila ve Samia'nın aksine ilk defa o gün görmektedir.

İçeride mekanik bir cihaz vardır ancak beklendiği gibi büyük yuvarlak ve ses çıkaran bir saat yoktur. Örgüt üyelerince yapılan bomba bütünüyle altı ve yedi kilo ağırlığındadır (Pontecorvo, 1966). Bu ilk temaslardan sonra Samia, Zohra'nın eylemini bir an önce prove etmesini istemektedir. Samia'ya göre Milk Bar, diğer mekânlarla karşılaştırıldığında bombalı eylemin yapılacağı en zor yerdir. Zorluğunun nedenleri; polis kontrol noktalarına yakın, mekânın hareket alanının dar ve iç mekânın camlı olmasındandır (Hubbell, 2016: 6). Bu zorluklardan ötürü Samia, Zohra'nın eylemini prova etmesi gerektiği noktasında ısrarcıdır. Buna karşılık Zohra, eyleme zihinsel ve psikolojik olarak kendini hazırlamak istediğinden Samia'nın isteğini tam olarak yerine getirecek kadar odaklanamamaktadır. Öte taraftan daralan zamanla birlikte her birinin eylemini gerçekleştirmesi için evden çıkma vakti gittikçe yaklaşmaktadır.

Eylemi için evden ayrılma sırası Samia geldiğinde Zohra, duygusal anlar yaşamaktadır. Samia'nın evden çıkacağı o anı; onu görebileceği son an olabileceğini düşünerek duygulanmakta ve duygularını bastırmak için her zaman yaptığı gibi konuşmamayı tercih etmektedir.

Samia ayrıldığında ise ağlamak için pencereye yüzünü çevirmektedir. Fakat kendisine zamanın geldi, khtou!⁴⁹ dendiğinde birden sıçramaktadır. Bu sözcük, Zohra için sihirli bir sözcük olmaktadır. Bu ortamdaki dayanışmanın en güzel ifadelerindendir. Şefkat dolu hissettiren bu ifade Zohra'yı canlandırmakta ve bir anda harekete geçirmektedir. Bir kız kardeş olarak kendine gelmekte ve vedalaşarak Allah bizimle olsun! demektedir (Drif, 2017: 116).

Bombasını alan Zohra, kapıyı açarak merdivenlerden aşağı koşmaktadır. “Khtou” kelimesi hala zihninin içinde yankılanmaktadır. Kendini adeta uçuyormuş gibi hissetmektedir. Gerçek bir mücahit olarak kendini ölüme hazır hissetmektedir. Eylemi gerçekleştireceği mekân; polis karakoluna yakınlık gibi çeşitli zorluklar taşısa da ülkesinin bağımsızlığına olan tutkuyla eylemi başarıyla noktalayacağına inanmaktadır. Eylemin başarıya ulaşmasıyla savaşın etkilerinin yerel halk gibi Avrupalıları da tesiri altına alacağını düşünmektedir (Hubbell, 2016: 6).

Zohra, modern kıyafetleri içinde askeri kontrol noktalarını kolaylıkla geçerek Avrupalıların çokça tercih ettiği Milk Bar'a varmaktadır (Weinberg&Eubank, 2011: 27). Pazar günü olması münasebetiyle de kalabalık olan mekânda annelerin,

⁴⁹ Arapça'da kız kardeş anlamına gelmektedir.

çocukların, gençlerin cıvıltılı sesleri ve gülüşmeleri ortama hâkimdir (Rholetter, 2011: 426). Bu atmosfer, onda anlık bir tereddüt hissi uyandırır da bunu geride bırakarak eylemine odaklanmaktadır. Barın ortasındaki boş tabureye sakince ilerleyerek oturur. Bombanın içinde olduğu ağır plaj çantasını oturduğu taburenin altına bırakarak gizlemeye çalışmaktadır (Mortimer, 2022: 9). Çantasını ise tezgâhın önüne bırakmaktadır. Saat gözünün önünde olsun diye kolunu da çantasının üzerine bırakmaktadır. Duvar saatinden emin olmadığı için kendi saatini dikkate alarak eylemini gerçekleştirmek istemektedir. Tüm bu hareketlerini de olağan bir şekilde gerçekleştirme gayretindedir. On beş dakikanın; plaj çantasını doğru yerleştirmek, siparişi vermek ve gelen siparişi yemek, ödeme yapmak için yeterli olacağını düşünmektedir (Mortimer, 2018: 163). Eylemden yirmi beş dakika önce mekâna gelen Zohra, kafasında tasarladığı gibi işler yolunda giderse oradan ayrılması için geriye on dakikası kalmaktadır. Zaten patlamadan önce mekândan çıkması için kendisine önerilen süre de on veya en geç sekiz dakikadır (Drif, 2017: 117). Servis edilen dondurmasını yedikten sonra plaj çantasını çaktırmadan emin olacak şekilde yerleştirmeye çalışmaktadır. Ayağa kalkarken de küçük bir testle de bunu teyit etmektedir. Siparişin ödemesini yapmak için sadece sekiz dakikası kalmıştır. Hızlıca ödemeyi yapmakta ve kolaylıkla vermek için daha önce ayarladığı bahşisi de vererek mekândan ayrılmaktadır (Zekri, 2020: 34). Rued'Isly'ye birkaç adım atarak mekândan ayrıldığında saat 6.25'e⁵⁰ ayarlanmış bombanın patlamasına yedi dakika vardır. Zamanın hızlı geçtiğini fark ettiğinde kendisini yavaştan bir panik sarmaya başlamaktadır. Zohra mekândan çıkarken boynunda oluşan gerginlik giderek artarmakta, ayak ve bacaklarının kontrolünü sağlamak için özel bir çaba göstermektedir (Hubbell, 2016: 15-16).

Mekândan çıktığında normal bir şekilde yürümeye çalışsa da sanki patlamak üzere olan Milk Bar'a bıraktığı bomba değil de kafasınımışçasına boynu gittikçe gergin bir hal almaktadır. Başındaki çalkantılı hal ile yürürken büyük bir patlama ile sarsılmakta ve ardından kırılan cam seslerini duymaktadır.

⁵⁰ 30 Eylül 1956'da sekronize bir şekilde patlatılması planlanan bombalar; 6.25, 6.30 ve 6.35 saatlerine ayarlanmaktadır (Hubbell, 2016: 15). Avrupalı sivillerin yoğunlukta bulunduğu Milk-Bar, Air France Terminal ve Kafeterya'da belirlenen saatlerde Zohra Drif, Djamila Bouhired ve Samia Lakhdari bombalı eylemler gerçekleştirmektedir (Mortimer, 2022: 9).

Resim 4.9. Milk Bar patlaması

(Drif, 2017: 127)

Bu sesten sonra vücudunu bir titreme almakta, kendini felç olmuş gibi hissetmekte ve bu durumda ilerlemekte güçlük çekmektedir. Kafasının içini bomboş hissetmekte, uzuvlarının artık kontrol edememekte ve seslere karşı duyarsızlaşmaktadır. Sokağın ortasına oturma hissine kapılmaktadır. Her yerin çığlık çığlığa olması Zohra'yı kendine getirmektedir. Yola devam edemeyeceğini anlayınca Rue de Tanger'daki Madame Caux'a⁵¹ gitmektedir. İçinde bulunduğu ruh halinin ve yüzündeki ifadenin kendisini ele vermesinden korktuğu için kendisini tanıdık en yakın yere atmaktadır (Hubbell, 2016: 17). Zohra, sakinleşene kadar bir süre Madame Caux evinde kalmakta ve sonra Saint-Eugène gitmek için oradan ayrılmaktadır.

Zohra'nın; Cezayir'deki Avrupalıların sıklıkla gittiği mekânlardan olan Milk Bar'da gerçekleştirdiği eylem, Rue de Thebes'deki sivillerin katledilmesine tepki olarak gerçekleştirilen eylemlerden biridir. Bu amaca yönelik olarak Avrupalı nüfusun özellikle tercih ettiği mekânlar, bu türden eylemlerin hedefindedir (Giunti, 2019: 50). Bu eylem stratejisiyle sömürge gücüne ve Avrupalı nüfusa mesaj verilmek

⁵¹ Zohra'nın ailesi Cezayir'e her geldiğinde Madame Caux'ın otelinde kalmaktadır. Bu münasebetle Madame Caux ve ailesi arasında bir arkadaşlık ilişkisi gelişmektedir. Bundan ötürü Zohra, ailesi dışında da onunla zaman zaman bir araya gelmektedir. Zohra, FLN'ye katıldıktan sonra da arada onun akşam yemeği davetlerine katılmaktadır. Özellikle misafirleri arkadaşı Marguerite ve ordunun idari personelinin bir parçası olan kocası albay ise pazar akşam yemeği davetini kaçırmamaktadır. Akşam yemeğinde Zohra, bilgi alabilmek için sohbeti özellikle Cezayir'deki olaylara yönlendirmektedir. Burada soruları, askeri konulara hâkim olmayan bir genç kızın soruları şeklinde olsa da edindiği bilgileri, örgüte ayrıntılı bir rapor olarak sunmaktadır (Drif, 2017: 120).

istenmektedir. Başkent Cezayir'in; önemli noktalarına bombalar yerleştirilerek Cezayirli ve sömürgeci için tek düzeleşmiş bazı yargılar kırılmaktadır (Mortimer, 2018: 164). Artık savaş yerel halkın yaşadığı bölgelerden Avrupalı nüfusun yoğunlukta olduğu bölgelere taşınmış olmaktadır. Böylelikle savaşın hayatı altüst eden tedirginliği ve huzursuzluğu Avrupalıların da yaşamına dâhil olmaktadır.

4.4.3. Milk Bar Sonrası Bekleyiş

Zohra'nın; fiiliyata geçirdiği Milk Bar eylemi, 30 Eylül 1956'da Cezayir'de Avrupalıların yoğun yaşadığı bölgelere gerçekleştirilen saldırılardan biridir. Bu türden saldırılara, ilk defa rastlanılmaktadır. Tarihe not düşülen bu eylemlerin hepsi de kadınlar tarafından gerçekleştirilen ve cesaret sınırlarını zorlayan eylemlerdir (Çelik, 2008: 69).

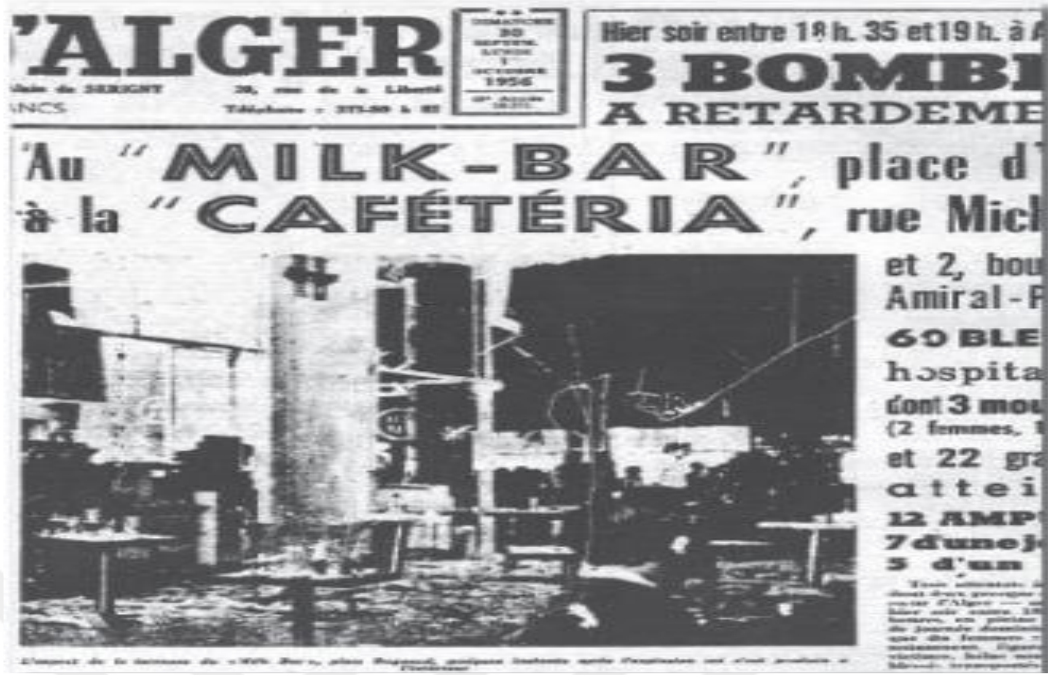
Zohra; Milk Bar'da gerçekleştirdiği eylemle örgüte olan bağlılığını kanıtlamış olmakla birlikte Cezayir savaşındaki kilit rolünü de ortaya koymuş olmaktadır. Ülkesini sömürgeci kurtarmak için ZAA'ya bağlı faaliyet yürüten diğer kadın bombacıları da temsil eden bir imaj olmaktadır. Bu yönüyle eylem, kadın bomba taşıyıcılarının belirlenen imajının kanıksanmasına da etkisi olmaktadır (Mortimer, 2018: 165). Milk Bar eylemi; Zohra nezdinde kadının savaştaki, örgütteki temsilliyetini ve rolünü ortaya koyduğu gibi savaşın ülkedeki etki alanını da değiştirmekte ve genişletmektedir. Daha öncesinde savaşın etkileri sadece yerel halkın olduğu yerlerle sınırlıdır. Savaşın geldiği noktada ise ilk kez Avrupalıların yoğun yaşadığı bir bölgede bombalı eylem gerçekleştirilmektedir. Eylem için seçilen mekân Avrupalıların önemli uğrak yerlerinden biri olduğu gibi güvenlik güçlerinin konumlandığı yere de oldukça yakın bir mesafededir (Cixous&Prenowitz, 2003: 89). Üstelik eylemin sonucunda ölü ve çok sayıda yaralı bulunmaktadır⁵² (Rholetter, 2011: 426). Bütün bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde eylem, ülkede oldukça büyük bir

⁵² Milk Bar eylemindeki ölü ve yaralı sayısı ile ilgili zikredilen rakamlar birbirinden farklı olabilmektedir. Zohra yazmış olduğu kitapta gerçekleşen iki eylemle birlikte ölümlerin olacağından ve çokça yaralı olduğunu herhangi bir sayı vermeden geçiştirmektedir. Mortimer ise yayınlamış olduğu Looking Back on a Nation's Struggle: Women's Reflections on the Algerian War of Liberation makalesinde Zohra'nın gerçekleştirdiği Milk Bar eyleminden ziyade 30 Eylül 1956'da yapılan eylemlerle ilgili bir sayı vermektedir (2022: 9). Rholetter ise Milk Bar eylemine atfen üç kişinin öldüğünü ve elliden fazla kişinin yaralandığını belirtmektedir (Rholetter, 2011: 426). Buna benzer çok sayıda kaynak göstermek mümkündür.

yankı uyandırmaktadır. Halkta özellikle de Avrupalılar arasında şok etkisi yaratmakta, korku ve kaygıya yol açmaktadır.

Zohra; kendisi gibi Avrupalı görünüme sahip olan ve Fransızca'yı iyi konuşan kadınların Avrupalıların yoğun olduğu bölgelerde eylemler gerçekleştirmesini savunurken bu eylemlerin toplumsal etkilerinin de farkındadır. Bilmediği şey bu türden eylemlerin birey üzerindeki duygusal etkilerdir. Bunu, eylemi gerçekleştirdiğinde anlamaktadır. Eylemin ardından kendisini saran yoğun stres ve panik halinin önceden tahlil edilmesi oldukça zordur (Hubbell, 2016: 17). Bu nedenle eylemden hemen sonra gitmesi gereken Saint-Eugène'e gitmekten vazgeçip ailesi vasıtasıyla tanıdığı madam Caux evine gitmektedir. Bu evde, yaşadığı ilk şoku ve tedirginliği üzerinden attıktan sonra Saint-Eugène'ye gitmeye kendini hazır hissetmektedir. Gelmiş bulunduğu Saint-Eugène'de de eylem sonrası yaşadığı duygusal gel gitler bir süre devam etmektedir. Eylemin gerçekleştirildiği günün akşamında Zohra ve Samia yaşadığı gerginliğe ve yorgunluğa rağmen sabaha kadar uyuyamamaktadır. Sabah da erken uyanarak Mama Zhor'ya, kahvaltı için yardım etmektedirler (Drif, 2017: 125). Zohra'nın Milk Bar eylemini gerçekleştirdikten sonraki ruh hali, eylemin bazı duygusal sorumluluklar ve yükler getirdiği görülmektedir (Mortimer, 2018: 163)

Zohra ve Samia eylemleri sonrasında duygusal gel gitler yaşamaya devam etmekle birlikte bir yandan da eylemin sonuçlarıyla ilgili haberleri merak etmektedirler. Bunun için Samia'nın babasına, şöfünün getirmiş olduğu gazeteler incelenmektedir.

Resim 4.10. Milk Bar patlamasıyla ilgili gazete haberi

(Drif, 2017: 126)

Gazetelerde eylemle ilgili yazılar, daha çok gazetenin iç sayfalarına ve önemsizmiş bir şekilde serpiştirilmektedir. Bir yazıda, Cafétéria'ya ve Milk Bar'a eylem düzenleyenlerin Avrupalı kadınlar olduğu iddiası dikkat çekmektedir. Burada ayrıca yaralanan sivillerin yaşı, nerede yaşadıkları ve cinsiyetleriyle ilgili bilgi veren bir listeye ve iki fotoğrafa yer verilmektedir. Ancak Zohra'nın dikkatini çeken bir başka husus ise Djamil ve eylemiyle ilgili herhangi bir haberin olmamasıdır. Sonraki süreçlerde konuyla ilgili gazetelere yansıyan; Mauretania'daki Air France'de unutulmuş bir plaj çantasının içinde patlamayan hasarlı bir bombanın bulunduğuudur.

Zohra, sömürge gazetelerinin gerçeği yansıtmamasından ve propaganda dilini kullanmasından oldukça rahatsız olmakta ve dayanamayarak sinir krizi geçirmektedir. Gazetelerin sivil nüfus dedikleri kişilerin; ülkemizi işgal etmek için gelenler, mecliste Cezayir için savaş yetkisini çıkaranlar ve buradaki yerel halkın yok edilmesi için özel yetkilerin verildiği kişiler olduğunu haykırmaktadır (Drif, 2017:125- 128). Kendisinin de bu mevcut olumsuz koşullardan halkını, kurtarmaya çalışarak kutsal bir görev üstendiğini belirtmektedir. Özellikle Mart 1956'dan itibaren sömürge gücünün artan şiddet ve baskısı altındaki Cezayir halkı uğruna mücadele ettiği için kendini mutlu

hissetmektedir (Hubbell, 2016: 17). Savaş koşullarının Avrupalıların olduğu bölgeye taşınmasıyla sömürge gücünün bundan sonra yerel halk üzerinde şiddet ve baskı politikalarını uygularken rahat hareket edemeyeceğini düşünmektedir. Nitekim sömürge gazetelerine yansıyanlar, gerçekleşen eylemin sömürge yönetimi üzerinde yaratmış olduğu vahimeti açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Drif, 2017: 128). Artık savaşın tek kaybedeninin yerel halkın olmayacağı, Avrupalıların da savaşın şiddetine maruz kalacağı, sivil ölümlerinin ve savaş kurbanlarının olabileceği mesajının alındığı görülmektedir. Bütün bunlar eylemlerinin hedefine büyük ölçüde ulaştığının göstergesidir.

Eylemin önemli bir etkisinin ise uluslararası kamuoyu üzerinde olduğu düşünülmektedir. Eylemler, yabancı muhabirlerin gözünden kaçmamakta, Fransa ve uluslararası kamuoyunun gündemini meşgul etmektedir. Bu açıdan savaşı; Rue Michelet'e, Rued'Isly'ye ve Mauretania'daki Air France ajansına taşımak, Paris, Lyon ve Marsilya'ya taşınmış gibi bir etki yaratmaktadır. Bu etki; FLN'nin ulusal bağımsızlık için yürüttüğü faaliyetleri uluslararası arenada görünür kılmaktadır (Rholetter, 2011: 426). Zohra, Avrupalıları iyice gerginleştiren eylemlerinin; kurtuluş mücadelesi için bir dönüm noktası niteliğinde olduğunun idrakındadır. Dolayısıyla ülkenin kurtuluşu için bu türden eylemlerin devamının gelmesine ihtiyaç olduğu kanaati vardır. Bu yaşananlarla birlikte Zohra, babasının kazan ya da öl sözlerinin onlar için tam da ne anlama geldiğini fark etmektedir.

Eylemden sonraki bekleme sürecinde; onlara bazı önemli bilgiler de Samia'nın amcası⁵³ tarafından aktarılmaktadır. Ondan Cezayirdeki tüm polis ve ordunun seferber edilmesine dönük kararların alındığı öğrenilmektedir (Drif, 2017: 130). Cezayir'deki Avrupalılar, Fransa'dan bu türden patlamaların olmaması için ellerinden gelen tüm çabayı göstermelerini talep etmektedir. Zohra, eylemlerinin resmi çevrelerde yaratmış olduğu etki karşısında oldukça şaşkındır. Eylemin önemli bir etkisinin de Cezayir'de bir savaş halinin olduğunu yansıttığını fark etmektedir. Buradaki tek etkinin kamu düzeninin bozulması olmadığı açıkça ortadadır.

⁵³ Paris'te yaşayan Samia'nın amcası Mohamed Lakhdari, burada kenttin seçkinleriyle yakın ilişkiler içindedir. 1959'da da Fransız senatosunda; Cezayir'in doğu bölgesini temsil eden bir senatör olarak görev almaktadır (Drif, 2017: 130).

Eyleme dair bir başka gelişme ise eylemin sorumlusu olarak Cezayir Komünist Partisine bağlı ve faaliyetleriyle göz önünde olan aktivist Raymonde Peschard gösterilmesidir. Çok belirgin olmasa da ona dair bir fotoğraf paylaşılmakta ve Zohra ile aralarındaki tek benzerlik sarı saç modelidir. Ellerinde hiçbir delil olmamasına karşın kendilerini, insan hak ve özgürlükler ülkesi olarak görüp öven bir ülkenin bir Fransız günah keçisi seçmesi, Zohra'yı tedirgin etmektedir. Ayrıca bu suçlamayı destekleyici çeşitli analizler ve raporlar da basına sızdırılmaktadır. Burada; Cezayirlilerin bilgi ve deneyimden yoksun olduğu, Cezayirli kadınların hiçbir şekilde Avrupalılara benzemediği yönünde bir yaklaşım sergilenmektedir. Benimsenen bu yaklaşımla bir taraftan günah keçisi seçilen kişinin gerçek suçlu olduğuna toplum ikna edilmeye çalışılırken bir taraftan da Fransızların, Cezayirlileri küçümseyici bakış açısı sürdürülmektedir. Cezayirliler, Fransızların pisliklerini temizleyen ve hamallık yapan “Fatima ve Muhammed”den ibaret görülmektedir. Başörtüsü olmayan ve modern tarzda giyinen kadınları da kendilerine destek verenler olarak görme yanılgısı içindedirler (Vince, 2010: 454). Zohra yakalandığında albay Godard'ın, onunla ilgili ifadelerinden ve gizleyemediği şaşkınlığından da bu açıkça anlaşılmaktadır. Onun dış görünüşü, giyim tarzı ve tavrıyla bir Avrupalı burjuvadan ve sömürgecinin kızımdan farksız olmadığını öne sürmektedir (Akt: Vince, 2010: 451-452). FLN'ye nasıl dâhil olduğunu idrak etmekte zorlanmaktadır. Bunun olsa olsa üniversitede Avrupalı öğrencilerin, Arap adıyla ilgili birkaç alaycı tavrın ürünü olduğu kanısındadır. Talihsiz bir hata olarak gördüğü bu duruma, kendisi de ikna olmamış olmalı ki Zohra'nın durumunu yine de garip olarak değerlendirmektedir (Akt: Vince, 2009:157).

Fransız albayının yaklaşımından ve ifadelerinden anlaşıldığı üzere Cezayirli kadının betimlemesi oldukça sık bir anlayış olan dış görünüş üzerinden yapılmaktadır. Avrupalılara atfedilen saç ve ten rengi gibi fiziksel özelliklerle birlikte giyim kuşam ve tavırda sergilenen seküler imajın bir Avrupalının ya da sömürgecinin düşünce, algı dünyasını benimsemek için yeterliymiş gibi görülmektedir. Cezayirli kadına dair bu yüzeysel tasnif; onları kültürlerinden, tarihlerinden, siyasi ve dini değerlerinden, aldıkları eğitimden kopuk ele almaktadır. Sömürgeci paradigma açısından sadece dış görünüşleriyle değerlendirilen bu Cezayirli kadınlar, yerelin baskıcı, gelenekçi değerlerine sırt çeviren modern kadınlardır. Bu modernlik algısını yaratan kadınlardan beklenti; Kasım 1958'de Ulusal Meclis'e seçilen ve 1959'da bir Fransız hükümetinde

bakan olarak atanan ilk Müslüman kadın olan Nafissa Sid Cara gibi olmalarıdır.⁵⁴ Sömürge rejiminin Cezayir'deki politikalarını benimsemeleri ve birtakım reformlara öncülük etmeleri istenendir (Vince, 2010: 452). Kadınların dış görünüş tanımlaması üzerine kurulmuş olan bir ideolojik yakınlık söz konusudur.

Avrupalıların önyargıları ve kalıplaşmış tutumları; Avrupalı havası olan Zohra'nın daha önce fark edilmemesinin ve kendisi hakkında herhangi bir polis kaydının olmamasının eylemi gerçekleştirmesinde kolaylaştırıcı rol oynadığını anlamalarını engellemektedir. Farkında olmadan bu önyargıları ve tutumlarıyla Zohra'nın eylemi başarıyla gerçekleştirmesine yardımcı olmaktadır. Zohra; kendisini deşifre edecek eylemlerden ısrarla kaçınmasının ne kadar doğru olduğunu Milk Bar eylemi ve sonuçlarıyla pratik etmiş olmaktadır. İnat ettiği bu tutumu sayesinde örgütsel faaliyetlerini nispeten kolaylıkla yürütebilmektedir.

Zohra'nın örgüte katılımından önce ve sonra ihtiyatlı bir tavır içinde olması; faaliyetlerini bir adım öteye taşımasında önemli bir etkiye sahiptir. Bu ihtiyatlı tavrını, Milk Bar eyleminden sonra bir süre Samia'nın ailesiyle kalarak ve örgütün de talimatıyla dışarıyla bağlantısını kesip gizlenerek sürdürmektedir. Ancak bu sefer, gizlenme halinin uzamasıyla kendileri için verilmiş bir tecrit kararı mı var diye merak etmektedir. Örgüt ile iletişimin olmadığı bu süreçte kafasında oluşan soru işaretleri, Djamila'nın gerçekleştirdiği bir ziyaretle ortadan kalkarken gizlenme hali farklı bir şekilde bürünerek devam etmektedir (Drif, 2017: 133). Örgütün isteği üzerine ve güvenlik önlemleri gerekçesiyle Zohra, Samia Casbah'a⁵⁵ geçmektedir. Bu yer değişimiyle Zohra Cezayir'in eski yerleşim yerlerinden olan Casbah'da ilk defa bir evde kalmaktadır (Mortimer, 2022: 3). Zohra, gizlendiği evde Djamila ve Samia ile kare şeklindeki bir odada büyükçe bir yatağı paylaşmaktadır. Oldukça güzel döşenmiş bu evde arkadaşlarının varlığı ona güven ve huzur vermektedir (Drif, 2017: 138).

⁵⁴Nafissa Sid-Cara, 8 Ocak 1959 ve 14 Nisan 1962 tarihleri arasında Başbakan Debré başkanlığı sürecinde Cezayir'de sosyal sorunlardan sorumlu devlet bakanı olarak atanmaktadır (Shepard, 2006: 192). Bu durum, 1937'den beri bir Fransız hükümetine ilk kez bir kadının atanması anlamına gelmekteydi (Shepard, 2011: 258).

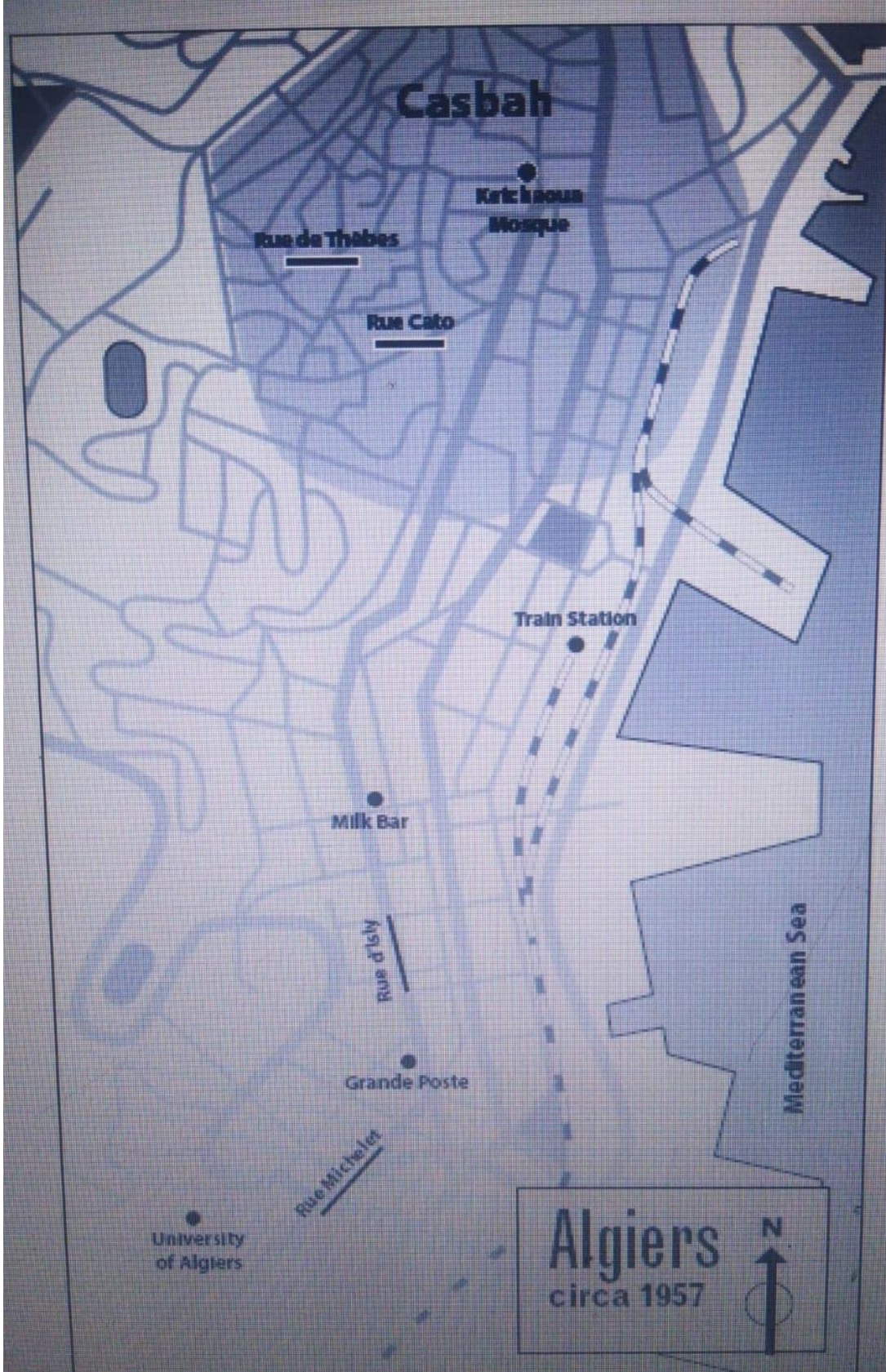
⁵⁵Casbah: Cezayir'in tamamen Müslüman olan en eski mahallesidir (Cixous&Prenowitz, 2003: 89). Dolambaçlı sokakları, dik merdivenleri ve kiremitli verandaları, at nalı şeklindeki kemerleri ve çatı teraslarıyla karakterize edilen geleneksel Magribi evlerine sahiptir (Mortimer, 2018: 165). FLN hem Casbah'ın demografik yapısından kaynaklı hem de evlerinin yapısı itibarıyla burada kolayca gizlenebilmektedir. Örgütün halkta bıraktığı olumlu izlenim, üyelerin buradaki ailelerin evlerinde barınmasına imkanı vermektedir. Bölge halkının desteği, barınma ile sınırlı kalmayıp beslenme gibi birçok konuyu da içine almaktadır (Durkin, 2018: 27).

Resim 4.11. Soldan sırayla Samia Lakhdar, Zohra Drif, Djamila Bouhired, Hassiba Ben Bouali

(Drif, 2017: 146)

FLN'nin ciddi anlamda örgütlü olduğu Casbah'a yerleşen Zohra, bağımsızlık mücadelesini yürüttüğü son ana kadar burada kalmaktadır. Cezayir'in bağımsızlığı için yürüttüğü faaliyetlerini burada Yacef Saâdi, Ali La Pointe, Hassiba Ben Bouali ve Djamila Bouhired ile birlikte hareket ederek yürütmektedir. 1956'nın sonunda Zohra gibi FLN'nin birçok önemli lideri de nüfusunun tamamının Müslüman olduğu Casbah'da, gizlenmektedir (Cixous&Prenowitz, 2003: 89). Bu açıdan Casbah, hem FLN'nin faaliyetlerini önemli ölçüde yürüttüğü hem de sömürge gücünün baskısına ve şiddetine maruz kalınan bir yerdir. Zohra'nın; Casbah'daki yaşamı da bu sosyo-kültürel, siyasi ve askeri çerçevede şekillenmektedir. Eylül 1956'dan itibaren başlayan Casbah'daki yaşamı yakalandığı tarih olan Eylül 1957 kadar sürmektedir. Burada yerel kültürel değerler ve pratiklerle iç içe bir yaşam sürmekte ve bu uğurda mücadele eden FLN'nin liderlerini, aktivistlerini, Casbah halkını tanıma fırsatı bulmaktadır. Bu yönüyle Casbah, onun kültürel ve politik kimliğinin oluşmasında önemli katkıları olan eğitsel bir süreci ifade etmektedir (Mortimer, 2018: 166).

Harita 4.1. Cezayir'in Casbah bölgesini ve Milk Bar eyleminin gerçekleştiği yer
(Drif, 2017: xx)

4.5. Casbah'da Bir Kadın Savaşçı

4.5.1. Ben M'hidi ile Tanışma

Zohra, 1957'de Hassiba ile Casbah'da Rue de la Granada'daki adreste kaldığı süreçte üst düzey liderleriyle tanışmaktadır. Bu liderlerden biri de sekiz günlük grevin organizatörlerinden olan Larbi Ben M'Hidi'dir (Mortimer, 2018: 167). Savaşın Avrupalıların olduğu bölgeye taşıyanların Cezayirli genç kadınlar olduğu bilgisi, Larbi Ben M'Hidi ve örgüt için hoş bir sürpriz olduğundan onlarla tanışmayı El Kho'dan özellikle talep etmektedir. Bu açıdan liderleri, Zohra gibi bombalı eylemleri gerçekleştiren genç kadın savaşçılarla⁵⁶ tanışmaktan oldukça memnundur. Ancak bu tanışmada gerçek kimliğinin ve örgütteki rolünün açık edilmesini istemediğinden Si Mohamed olarak kendini tanıtmaktadır. Zohra ilerleyen zamanda tanıştıkları kişinin liderleri Larbi Ben M'hidi olduğunu öğrenmektedir.

Larbi Ben M'hidi kaldıkları yere geldiğinde Zohra'nın onun karşısına denk gelecek şekilde oturması, ona rahatlıkla gözlem yapabilme fırsatı vermektedir. Diğerleri gibi onun karşısında sakin ve tedirgin olmakla birlikte kendini beceriksiz, utangaç ve özgüvensiz olarak görmektedir. Bu tavrının altında katı bir disiplin içinde almış olduğu eğitimin de etkisi olduğunu düşünmektedir (Drif, 2017: 153-155).

Zohra'nın çekingen tavrı, örgütün üç önemli lideri olan El Kho, Ali Le Point⁵⁷ ve Si Mohamed ile birlikte yemek yerken de devam etmektedir. Çünkü Zohra kendisini evinde hissettiği Samiaların dışında ilk defa ailesinden olmayan erkeklerle yemek sofrasına oturmaktadır. Bu çekingen tavrına karşın Djamila'nın yemekte liderlerine lades oynamayı teklif etmesi onu oldukça şaşırtmaktadır. Öyle ki bu şaşkın haliyle sofrada donmuş halde onları izlemektedir. Tam da ortadan kaybolmaya çalışırken onun yemekteki çekingen halini fark eden Ali,

Nerdesin, hani birşey yemedin demektedir. Zohra, yedim diye karşılık verirken tabii Ali'nin sonraki hamlesini hiç beklememmektedir. Ali bir parça ekmeği sosa bastırarak ve üzerine bir parça tavuk bırakarak ona uzatmaktadır.

⁵⁶ Liderleri Larbi Ben M'Hidi'nin Zohra dışında tanıştığı kadın savaşçılar arasında Zohra'nın örgüt içinde belli bir süre birlikte hareket ettiği can yoldaşım dediği Samia Lakhdari ve savaşın en çetrefilli dönemlerini birlikte geçirdiği, aynı evi paylaştığı Djamila Bouhired, Hassiba Ben Bouali de bulunmaktadır.

⁵⁷ Ali la Pointe'nin hapisaneyeyken FLN üyelerinin giyotinle infazına şahitlik etmesi; politize olmasına ve Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinde örgütün önde gelen bir komutanı olarak faaliyet yürütmesine etkili etmektedir. Bu infaz şekli örgütle herhangi bir bağlantısı bulunmayan birçok kişiyi etkilediği gibi Ali la Pointe'yi de etkileyerek radikalleşmesine yol açmaktadır (Evangelista, 2011: 42)

Zohra'ya, uzattığı her lokmada bağımsızlık mücadelesinde yer alan liderlerden birinin ismini anmaktadır. Böylece Zohra utanmış bir halde başını kaldırmadan kendisine uzatılan lokmayı yemek zorunda kalmaktadır (Drif, 2017: 154).

Zohra, ortamdaki çekingen halinden ve liderleriyle bazı konularla ilgili konuşup daha verimli vakit geçirmediği için kendini rahatsız hissetmektedir. Buna karşın sonradan Larbi Ben M'hidi olduğunu öğrendiği liderleriyle tanışmış olmaktan ve yeni görevlerde sorumluluk alacağı haberini almaktan mutluluk duymaktadır.

4.5.2. Tecritin Son Bulması ve Yeni Görevler

Zohra, Samia ve Djamila'nın gerçekleştirdiği bombalı eylemlerden sonra FLN; sömürge yönetiminin güvenlik konusunda içine düştüğü kargaşadan faydalanmak için benzer eylemlerine devam etmektedir (Rholetter, 2011: 426). Zohra'nın da yeniden sorumluluk alabilmesi için koşulların uygun olduğu düşünülmektedir. Bu öngörüyle Zohra, Larbi Ben M'hidi ile tanıştığı günün ertesinde El Kho ile Djamila'nın da olduğu bir görüşme gerçekleştirmektedir. El Kho, onu yeni görevleri hakkında bilgilendirmektedir. Bu görüşmede; El Kho ile iletişimlerinin artmasının da etkisiyle çekingenliğini üstünden atarak Milk Bar eyleminden sonra Casbah'da kaldıkları günlerde Samia ile yaptıkları planı paylaşmaktadır. Bu plana göre rahibe kılığına girilerek valiliğe saldırı düzenlenecektir. Saldırı başarılı olduğu takdirde hem Avrupalılar hem de yerel halk üzerindeki etkisinden bahsetmektedir. Zohra planı anlatırken Djamila valiliğin çevresindeki sıkı güvenlik önlemlerinden dolayı giriş ve çıkışlarla ilgili tedirginliğini dile getirmektedir. El Kho ise bu konuyu biraz daha düşünmek istediğini belirtmektedir. Onların da düşünmeye devam etmesini istemektedir. Bu görüşmede; ikinci bir eylem önerisi de Djamila'dan gelmektedir. El Kho onu da dinleyerek aynı tepkiyi vermektedir (Drif, 2017: 156). Zamanla paylaşımların artması, karşılıklı güvenin oluşmasıyla Zohra ve Djamila gibi kadın savaşçılar liderlerine rahatlıkla fikirlerini ve önerilerini sunabilmektedir. Yeri geldiğinde bunlar üzerinde birlikte tartışabilmektedirler (Reid, 207: 467).

Zohra, eylem planlarını El Kho'ya paylaştığı gün Samia ile Saint-Eugène'e giderken valiliğin oradan geçmektedir. Bu sırada valilikteki güvenlik noktaları gözlemlenmektedir. İki gün sonra ise asker ve polis ekiplerinin hangi aralıklarla, ne zaman vardiya değiştirdiklerini öğrenmek için oraya tekrar gitmektedirler. Zohra, olası eylemleri için gözlem yaparken bir anda gizlenmeden dışarıda olabilmenin verdiği mutluluğu hissetmektedir. Sahip olduğu bu özgürlüğün daha da tadını çıkarmak için

kampüse gitmekte ve orada karşılaştığı arkadaşlarıyla sohbet etmek istemektedir. Özgürlüğünün tadını çıkarma isteğiyle karşılaşp konuştuğu arkadaşlarının onun örgütün silahlı grubunda yer aldığı ya da sahip olduğu değerleriyle ilgili bir şüpheleri var mı diye düşünüp bir an tedirgin olmaktadır. Çok geçmeden bu ihtimalleri kafasından atarak yurttaki odasına gitmektedir. Burada babasının kendisini en son bıraktığı gün gibi hissetmektedir.⁵⁸ Masaya oturup özlemle ailesine uzun bir mektup yazmaktadır. Onlara yalan söyleyerek üçüncü yıl için kaydını yaptığını söylemektedir. Zohra, yalan söylediği için vicdani bir sorgulamanın içine girmektedir. Girmiş olduğu bu duygusal ruh halinden ülkenin özgürlüğü ve ailesinin kaygılanmasını istemediği için böyle bir mektup yazdığı sonucuna vararak kendisini kurtarmaktadır. Yurtta işlerini hallettikten sonra yine Samia ile birlikte valiliği gözlemlemeye gitmektedir. Bu sefer ordaki askerlerle sohbet ederek onlardan bilgi almaktadırlar. Ayrıldıklarında ise daha fazla bilgi edinmek maksadıyla onlara akşam birlikte dondurma yeme sözü vermektedirler. Bu diyalogları sayesinde kapıların konumlarını, devriyelerin sayılarını, nöbetçi klübelerinin sayısını ve yerlerini not ederek planları için birçok detaya hâkim olmaktadır. Olası eylem yerleri için yaptıkları araştırmada geriye kalan boşlukları da Samia'nın babasından alacakları bilgilerle tamamlamayı düşünmektedirler.⁵⁹ Bu haliyle bile ulaştıkları en net sonuç; valilikteki giriş ve çıkışlarda ciddi güvenlik önlemlerinin olduğudur. Tespit edilen olağanüstü güvenlik önlemleri yine de onları eylem kararlarından caydırmaya yetmemektedir. Bu koşullarda dahi iki rahibenin valiliğe gireceğini mümkün görmektedirler. Onlar için tek sorun halen rahibelerin hangi bahanelerle içeri gireceğine dair bir fikirlerinin olmamasıdır.

Aradan biraz zaman geçtikten sonra planlarıyla ilgili El Kho'a ile tekrar görüşmektedirler. Önerileri olumlu karşılanmakta ancak mutlak başarıyla neticelenmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Birçok riskli etmenin bir arada bulunduğu bu yer için mutlak başarı ihtimali zayıf görülmektedir. Bu nedenle Djamila'nın, belirtmiş olduğu öneri daha makul bir seçenek gibi durmaktadır. Bu eylemin titizlik gerektiren hazırlık aşaması için Zohra ve Samia görevlendirilmektedir.

⁵⁸Zohra, yurttaki odasında en son babasının örgüte katılma kararıyla ilgili konuşmasını yaptığı ve duygusal vedalaşmanın olduğu gün kalmaktadır.

⁵⁹Samia'nın babası, Cezayir'de çalışan bir kadıdır. Bundandır ki valilikle ilgili bazı bilgilere, Samia'nın babası üzerinden ulaşılmak istenmektedir (Drif, 2017: 19).

Bu eylemde; daha öncekilerine kıyasla çok daha fazla özenli ve dikkatli olmaya ihtiyaç vardır. Milk Bar, Caf  teria ve Mauretania'daki Air France saldırılarından sonra güvenlik önlemleri olabildi  nce arttırılmaktadır. Sömürge ordusu ve askeri artık Avrupalıların olduğu bölgede Avrupa görünümlü kadınların da çantalarını aramaya başlamaktadır. Süreç her yerliyi potansiyel suçlu haline; her Avrupalıyı da birbirinin güvenliğinden sorumlu hale getirmektedir (Drif, 2017: 157-159). Yeni sürecin getirdiği bazı tehlike ve riskler eylem faaliyetlerini zorlaştırmakta fakat engellemeye yetmemektedir. Zohra da bu zorlu koşullarla ba   etmeyi öğrenerek örgütün talimat ettiği şekliyle bombaları, çeşitli paketleri ve mektupları istenilen yerlere teslim etmektedir.

Zohra yeni görevlerini yerine getirirken Ekim 1956'daki Milk Bar eylemiyle ilgili suçlanan Raymonde Peschard'ın⁶⁰ makide olduğu bilgisini almaktadır. Orada; Zohra'nın 1956'nın kasım ayından itibaren Bouhiredlerde bir süre birlikte kaldığı Danielle Mine⁶¹ ile köylerdeki yaralıların tedavileriyle ilgilenerek ve yardıma gereksinim duyan ailelere destek olarak faaliyetlerini yürütmektedir. Zohra'nın daha sonra karşılaştığı Danielle'in annesi de FLN'ye bağlı olarak Cezayir'in bağımsızlaşması için faaliyet yürüten Avrupalı kadın savaşçılardandır.

Zohra, mücadeleye katkı ve   zverilerinden ötürü Danielle, annesi Jacqueline⁶² ve Raymonde Peschard gibi Avrupalıların birçok Cezayirliden daha çok Cezayirli olduğunu kaydetmektedir. Savaşta; onlar gibi birçok aktivist tercihini Cezayir'in kurtulu  şundan yana yapmaktadır (Drif, 2017:171- 172). Bir beklenti içinde olmadan Cezayir'in kurtulu  şuna, kimlik aidiyetleri üzerine in  şasına ve geli  şmesine katkıları olmaktadırlar

⁶⁰Raymonde Peschard, Kasım 1957'de ölmektedir (Drif, 2017: 171).

⁶¹ Cezayir bağımsızlık mücadelesi için savaşan Dani  le Minne Fransız asıllıdır. Daha sonra ismini Djamil   Amrane olarak değiştirmektedir. Tanınan aktivist olan annesi Jacqueline Guerroudj ile birlikte Cezayir bağımsızlık mücadelesinde yer almaktadır. Yacef Sa  adi'nin bombalı eylemler yürüten grubuna dahil olmaktadır. Ardından makide faaliyetlerde bulunan Djamil   Amrane Kasım 1957'de yakalanıp tutuklanmaktadır (Drif, 2017: 171-172). Bir süre Cezayir'de tutuklu kalan Djamil   Amrane, daha sonra tutukluluk haline Fransa'da devam etmektedir (Mortimer, 2022: 15).

⁶²Guerroudj, Cezayir Sava  ı sırasında ölüm cezasına çarpıtılan ilk kadındır. Eski    retmeni Simone de Beauvoir, onu desteklemek için Fransa'da bir medya kampanyası başlatmaktadır. Beauvoir'nin çabasının bulduğu olumlu karşılıkla Guerroudj'i   l  m cezasından kurtulmaktadır. Guerroudj ve kızı Amrane'nin tutuklu olmaları, Cezayir'in 1962'de kazandığı bağımsızlık ile son bulmaktadır. Cezayir'in bağımsızlığı, onları da özgürlüklerine kavu  şturmaktadır (Magearu, 2018: 48).

4.5.3. Kasbah'a Sürpriz Ziyaret

Savaş koşullarının iyice zorlaştığı bir süreçte; Zohra'ya kendisini iyi hissettirecek sürpriz bir ziyaret kardeşi Kader tarafından yapılmaktadır. Zohra, kardeşini görünce tarifi olmayan şaşkınlık ve mutluluk duygusu içinde koşarak ona sarılmaktadır. Örgütün aracılık etmesiyle gerçekleşen bu görüşmede; annesi ev sahiplerine teşekkür mahiyetinde kalın bir halıyı ve hindiye hediye göndermektedir. Annesinin bu hediyeleri, Zohra ve arkadaşları için hoş bir anı olarak kalmaktadır. Zohra'nın kendini kötü hissettiği anlarda Ali la Pointe, bu durumu gündeme getirerek onu güldürmektedir.

Hoş bir anının yaşandığı bu sürpriz görüşmeden sonra Zohra, Kader'i Évian Anlaşmasının imzalanmasına kadar bir daha görmemektedir. Bu tarihten çok önce, bir çatışmada yakalanarak tüm uluslararası yasaları ve savaş kurallarını ihlal eden gizli bir gözaltı kampında tutulmaktadır. Annesi oğlunun tutuklandığını öğrendiğinde onu kurtarmak için Cezayir'deki tüm askeri makamlara gitmekte ve General Massu'nun karısına cömertçe hediyeler vermektedir. Oğlu için bir şeyler yapma çabasında olan annesi; Fransa'nın Nazi benzeri yaklaşımlarından rahatsız olan ve eski bir direniş savaşçısı olan Général de la Bollardiére ile karşılaşmaktadır. Annesinin bu komutanla karşılaşması önemli bir şanstır. Çünkü annesinin yoğun çabalarıyla Kader ve yakın arkadaşlarından biri olan Ahmed idamdan birkaç dakika önce kurtarılmaktadır (Drif, 2017: 173-176).

4.5.4. Casbah'da Gülebilmek

Zohra'nın; Casbah'da yerleştiği ilk evden sonra, kaldığı ikinci yer Bouhiredlerin evidir. 1956'nın aralık ayının sonunda Bouhiredlerin evine yerleşmekte ve burada iki aydan fazla bir süre kalmaktadır. Aile, kendi kızları gibi benimsemedikleri Zohra'nın barınma, korunma gibi zaruri tüm ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Zohra, zamanla aile ve laboratuvardaki örgüt üyeleriyle birlikte yemek yemeğe alışmaktadır. Ali ve El Kho da bazen güvenlik nedeniyle yer değiştirmek zorunda kaldıklarında buraya gelmektedir.

Zohra, herhangi bir görevi yoksa Djamila ile birlikte evdekilerine ev işlerinde yardım etmektedir. Böyle zamanlardan oldukça keyif almakta ve bir süreliğine de olsa Casbah'a geliş nedenini unutabilmektedir. Ayrıca ortaya çıkan kadın dayanışması, yardımlaşması onu mutlu etmektedir. Bu güzel anlar genellikle media üzerinde bakar

tepsiyle servis edilen ev yapımı keklerle son bulmaktadır. Zohra'nın varlığı kimseyi şaşırtmamakta ve hiçbiri bunu sorgulamamaktadır. Tam tersine hepsi ona arkadaşlığını ve sevgisini vermektedir. Zohra, yaşadığı bu güzel anlar için kendisini ayrıcalıklı hissetmektedir.

Zohra, Casbah'daki kadınlar dışında FLN üyeleriyle de bir araya geldiğinde; geleceğe dair kurdukları hayeller, oynadıkları oyunlar ve kutladıkları doğum günleriyle keyifli vakitler geçirmektedir. Örneğin bağımsızlıkla birlikte Akdeniz'de güzel bir yolculuğun yapılacağı ve bu yolculukta herkesin olacağı kurulan güzel hayallerden bir tanesidir. Bazen de ortamda bolca kahkahaların olduğu kâğıt, domino ve lades gibi oyunlar oynanılmaktadır. Bu oyunların ödülü ise mütavazı bir pastadır. Ayrıca grubun motivasyonunu önemli ölçüde etkileyen bir başka etkinlik ise doğum günü kutlamalarıdır. Doğum günleri özellikle atlanılmamaktadır (Drif, 2017: 186-187). Bu vesileyle hem olumsuz duyguların önüne geçilmekte hem de her doğum günü kutlaması sonraki doğum gününün olacağı duygusunu uyandırmaktadır. Hepsi için gözüaltı ve tutuklamanın olmadığı bir gün; şanslı oldukları bir başka gün manasına gelmektedir. Tutuklamaların, ölümlerin olduğu ve üzdüğü zamanlara rağmen aralarındaki bağlar gittikçe güçlenmektedir. Bu durumlarda yazılı bir kural olmasa da olumsuz duyguların ortama hâkim olmasının önüne geçilmektedir.

4.5.5. Zohra'nın Larbi Ben M'hidi ile Yüzleşmesi

Zohra'nın, Si Mohamed ile gerçekleştirdiği bir görüşmede yukarıda bahsi geçen yazılı olmayan kural işlemektedir. Burada Zohra, Si Mohamed'ı oldukça üzgün görmektedir. Onu üzen şeyin yakalanan bir FLN üyesinin radyoda yankılanan sesinde örgüt lehine sözler sarf etmesi olduğunu düşünmektedir. Bunun üzerine alaycı bir tavırla radyoda konuşan adamı hiçkimsenin önemsemediğini belirterek ortamdaki olumsuz havayı dağıtmaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımı; Si Mohamed'ın hiç beklenmedik itirafıyla karşılık bulmaktadır. Si Mohamed, kendisinin gerçekte liderleri Larbi Ben M'hidi ve radyodaki sesin de yardımcısı Ben Alla El Hadj olduğunu belirtmektedir. Zohra, liderinin itirafıyla birlikte durumu anlamamazlığa vurup aynı tavrı sürdürmeye çalışsa da çabasının yetersiz ve anlamsız kaldığı anlardan birini yaşamaktadır. Larbi Ben M'hidi, Zohra'ya ciddi sorunlar olduğu için kendisini buraya çağırdığını söylemektedir. Ondan birkaç mektubu yazmasını istemektedir. Yazışmalarla ilgili işler bitince Larbi Ben M'hidi ona; Ben Alla El Hadj'in

yakalanmasıyla V. Wilaya'nın darbe yediğini dile getirmektedir. Bu nedenle Oran'a gitmesi gerektiğini belirterek Tiaret ve Oran arasında gidip gelen babasının kendisine yardımcı olup olamayacağını sormaktadır. Zohra, hiç şüpheye düşmeden babasının kendisini Oran'a götürebileceğini net bir dille ifade etmektedir. Zohra, oluşan olumlu havadan destek alarak konuyla ilgili ihtimal çözümlerin, risklerin ve engellerin neler olabileceği noktasında fikirlerini Larbi Ben M'hidi ile paylaşmaktadır. Ona, tüm yolculuklarda yapılan kimlik kontrolünden Vialar'daki geleneksel kıyafeti giyerek kendini kamufle etmeyi önermektedir. Bu önerisine, Larbi Ben M'hidi tepkisel ve önyargılı yaklaşmaktadır. Liderlerinin tepkisi onu şaşırtmakta ve hüsrana uğratmaktadır (Drif, 2017: 188-190). Zohra; 1 Kasım 1954'teki eylemi başlatan grubun içinde olan kendisi de dâhil hepsini birer kahraman olarak gördüğünü ve kendilerine duyduğu saygıyı, güveni başka kimseye karşı duymadığını söylemektedir. Bu bağlılık duygusuna ve saygısına karşın mevcut konuyla ilgili kendisiyle aynı fikirde olmadığını belirtmektedir. Zohra, konuyla ilgili liderlerine uzun bir açıklama yapma gereği duymaktadır. Açıklamasında; ülkelerinin bağımsızlığı talebiyle içinde yoğruldukları tüm tabuları yıkmak zorunda kaldıklarını söylemektedir. Bu amaç uğruna ailelerden uzakta ve silahlı erkek kardeşlerle birlikte yaşamak zorunda kalarak önyargıların önüne geçtiklerini belirtmektedir. Bu kararlarından dolayı toplum tarafından mahkûm edilmeyi bile göze aldıklarını vurgulamaktadır. Çünkü sömürgeciliğe karşı olmalarının ve ülkeyi bağımsızlığa kavuşturma isteğinin tüm bu tabuların ve önyargıların çok üstünde olduğunu sözlerine eklemektedir (Weltman&Aron, 2015: 216). Zohra'nın liderlerine sarf ettiği sözlerde olduğu gibi kadınlar; toplumun kırmızı çizgilerine, kendilerine atfedilen toplumsal cinsiyet normalarına rağmen bağımsızlık mücadelesindeki duruşları, varlıkları toplum nezdinde kabul görmektedir. Kadınların ülkelenin bağımsızlığında etkin rol alma kararlılığı yerel halk tarafından olumlu karşılanmaktadır. Ülkenin bağımsızlığı için tabuları çiğnemek zorunda olan kadınlar, kınanmamakta ve reddilmemektedir. Haklı davada halk onları takdir ederek yanlarında olmayı seçmektedir (Fantasia&Hirsch, 2004: 152). Zohra'nın; liderleriyle ulusal bağımsızlık mücadelesi ve kadının toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ilişkiyi sorgulayıcı nitelikteki tartışmanın devamındaki ifadeler ve bazı somut çarpıcı örnekler de kadının tüm önyargıların üstünde bir anlayışla bağımsızlık mücadelesindeki varlığının toplum tarafından onaylandığını açıkça ortaya koymaktadır. Zohra, tüm toplumsal önyargı ve tabuların aksine halkın

kendilerini desteklediğini, koruduğunu ve onlarla gururlandığını söylemektedir. Larbi Ben M'hidi'ye:

Kanıt mı istiyorsun? Tam şu anda sen ve ben bu odada, diğerleri gibi muhafazakâr bir ailenin evinde memnuniyetle karşılanıyor, korunuyor, saygı duyuluyoruz. Ama bu kararı aileye aldırta tabuların üzerinde yer alan devrim duygusudur, demektir. Bu tartışma sırasında en sevdiği şair olan René Char'dan dizelerin dilinden dökülmesine engel olamamaktadır. Bunun üzerine lideri, Hala çok okuyor musun, Bunun için zamanı nereden buluyorsun? diye sormaktadır. Zohra, Biliyorsunuz tabulara karşı savaşmak kaygı ve uykusuzluğa yol açar. Akıl sağlığını korumak için bir tür terapi olarak manyak gibi okuyorum. Bazıları endişeyle midelerini besleyerek savaşıyor, ben bunu zihnimi besleyerek yapıyorum (Drif, 2017: 191-192).

Aralarında geçen dilaloğun ardından Ben M'hidi, kendisi dışarı çıkmadığından ondan bir kitap istemektedir. Zohra, Milli Kütüphane'den ona anayasa hukuku, devlet kurumları ve seçim sistemleri hakkında yazılmış bir kitabı seçmektedir. Ancak Ben M'hidi, kendisini yoğun ve stresli koşullardan alıkoyan dinlendirici bir kitap istediğinden Zohra'nın kendisi için seçtiği Dostoyevski kitabını almaktadır (Drif, 2017: 192-193). Oysaki Zohra, kütüphaneden seçtiği kitapla gelecekteki bağımsız ülkelerine liderlik yapması için şimdiden hazırlık yapması gerektiğini düşünmektedir.

4.5.6. Zohra'nın Madalya Alması

Zohra Casbah'a ilk geldiğinde, burası örgüt üyelerinin barınmasını ve gizlenmesini sağlayan güvenli bir yerdir. Zamanla sömürge güçlerinin yoğun baskısı ve ablukası altında kalarak korkunun, şiddetin hâkim olduğu bir yere dönüşmektedir (Mortimer, 2018: 168). Bu koşullar örgütteki birçok kaybı da beraberinde getirmektedir. 1956'da artan baskılarla birlikte örgütteki kayıplar gittikçe artmaktadır. Bunlardan biri de 24 Aralık 1956 akşamında Casbah'da Louni Arezki'nin⁶³ yakalanmasıdır.

Aralık ayında gerçekleşen bir diğer kayıp ise genç bir eylemcinin öldürülmesidir. 26 Aralık sabahı genç eylemci görevini gerçekleştirdikten hemen sonra yakındaki bir devriye aracı tarafından takip edilerek öldürülmektedir. Bu kayıp Zohra'yı çok etkilemektedir. Ona göre kendileri gibi daha deneyimli kişiler tarafından eylem gerçekleştirilseydi sonuç farklı olabilirdi. Kendisiyle aynı fikirde olan Djamila ile birlikte düşüncelerini liderleri El Kho'ya iletme istemektedir. Bu sebeple El Kho

⁶³ Louni, Cezayir'de sömürge ordusuna saldırmaya çalışırken yaralı şekilde yakalanmaktadır. Gözaltındayken maruz kaldığı korkunç işkenceler ile yaşamını yitirmektedir (Drif, 2017: 194-195).

ile gerçekleştirdikleri görüşmede; konuyla ilgili düşüncelerini paylaşmadan gencin yazdığı mektuptan haberdar olmaktadır. El Kho'ya mektubunda; “Bugün ölümü tadabileceğini ancak onurları için buna razı olduğunu..” (Drif, 2017: 194-196) yazmaktadır. El Kho'nun elindeki mektubun sonunda ise ona kendisine bu ayrıcalığı verdiği için teşekkür etmektedir. Zohra ve Djamila bu mektuptan sonra gözyaşlarını tutamayıp ağlamaktadır.

Resim 4.12. Soldaki Djamila Bouhired, sağdaki ise Zohra Drif

(Drif, 2017: 100)

Genç adamın ölümü ve kendisinden geriye kalan mektupta yazılanlar; 1956'nın sonunda Zohra ve Djamila'nın üzerinde kafa yordukları bir projeyi hayata geçirmelerinde tetikleyici olmaktadır. Makiye gitme hazırlığı içinde olan Zohra ve Djamila ALN'nin makide sağlık personelinin eksikliğinin farkında olduğundan acil müdahale gerektiren bazı konularda kendilerini geliştirmek için Mustapha Pacha Hastanesinde eğitim almaya başlamaktadır. Aralık ayının son günlerinde hastanenin çok dikkat çekmeyen bir biriminde eğitimlere katılmaktadırlar. Doktorun, evde bakmaları için verdiği karta yer alan bilgileri hemen ezberlemektedirler. İlk gün turnike nasıl yapılır vb. bazı uygulamalar gösterilmektedir. Hastaneye ikinci gelişlerinde ise doktor onlardan hastaneye yeni getirilen ve ciddi yanıkları olan bir vaka üzerinde öğrendiklerini uygulamalarını istemektedir. Zohra, doktorun bu talebine karşı hastaya bakmakta ve dengesini korumakta zorlanmaktadır. Bunun üzerine

doktor, hastaya ine yaparak acılarını dindirebileceğini telkin ederek onu yönlendirmektedir. Doktorun yönlendirmelerine tereddütlü ve çekingen yaklaşan Zohra, bu eğitimle birlikte hemşirelik mesleğini yapamayacağını test etmiş olmaktadır. Örgütteki diğer arkadaşlarının bu girişimlerinden haberi olmadığından eve dönüklerinde kartlarını saklamaktadırlar. Örgütün disiplin kurallarının ihlalini oluşturan bu durum, 2 Şubat 1957’de neredeyse dramatik sonuçlara neden olacaktır.

Zorlu fiziki ve psikolojik koşulların arasında Zohra’yı mutlu eden bir gelişme olmaktadır. Zohra’ya liderleri tarafından bir paket verilmektedir. Coordination and Execution Committee’nin (CCE)⁶⁴ kendisine gönderdiği küçük bir paket, El Kho tarafından kendisine takdim edilmektedir. Paketin içinde, ülkenin bağımsızlığı için gösterdiği mücadele örneğine karşılık kendisine verilmek istenen bir madalya vardır. Bu madalya, Ulusal Kurtuluş Ordusu’nun ilk onur madalyalarındandır.⁶⁵ Bu ulusal amblemler dikdörtgen şeklinde ve bir madalya için oldukça büyük bir boyuttadır. Si Mohamed, Zohra’ya madalyasını taktığında kendini cennette gibi hissetmekte ve gözyaşlarını tutarak beceriksizce gülmektedir. Bu madalyaları aldıkları için hepsi kendisini ayrıcalıklı ve mutlu hissetmektedir. Zohra için bu madalya hayatının en kıymetli mücevheridir. Madalyalar, bağımsızlıktan sonra geri alınması koşuluyla saklanması için Alilou’ya emanet edilmektedir. Ancak Alilou’nun akıbetiyle birlikte madalyalar geri alınamamaktadır.⁶⁶ Epey zaman sonra madalyaların bir duvara gömüldüğü bilgisine ulaşılmaktadır (Drif, 2017: 196- 98). En nihayetinde bu konuyla ilgili detayları sadece Alilou’yu bilmektedir. Zohra, geri alamadıkları bu madalyaları; halkının acılarının, onurlarının ve özgürlüklerinin birer temsili olarak görmektedir.

⁶⁴Coordination and Execution Committee (CCE), FLN’nin Koordinasyon ve Yürütme Komitesi’dir. Yürütücüleri; Ben M'hidi'nin yanı sıra Ramdane Abane, Benyoucef Benkhedda, Krim Belkacem ve Sâad Dahlab gibi bağımsızlık savaşçılarından oluşmaktadır (Drif, 2017: 199).

⁶⁵ Bu ilk onur madalyalarını Zohra ile birlikte Samia Lakhdari, Djamila Bouhired ve Hassiba Ben Bouali almaktadır (Drif, 2017: 197).

⁶⁶ Baskının, şiddetin giderek artması örgütün de kendi içinde bazı kararlar ve önlemler almasını gerektirmektedir. Bu doğrultuda Nisan 1957’de sömürge yönetiminin yakalayıp gözaltında tuttuğu ardından bıraktığı Alilou’yu, El Kho örgütteki faaliyetlerinden uzaklaştırmaktadır. El Kho’nun irtibat subayı olan Alilou, bu karardan dolayı oldukça üzgündür. Bütün çabasına rağmen olumlu bir sonuç alamamaktadır. 24 Temmuz’da ise tutuklanarak çok kötü işkencelere maruz kalmaktadır. Gördüğü işkencelerden sonra sömürge yönetiminin iftira eden FLN üyelerine giydirdiği mavi tulum üzerindedir. Onun hain olduğuna inanmayan Zohra’ya göre son haliyle Casbah sokaklarında çok kötü bir durumdadır. Zohra’nın, Alilou ile ilgili düşüncelerinin ayrıntısı için sayfa 269’a bakılabilir (Drif, 2017: 257).

4.6. Casbah'da Savaş

4.6.1. Bouhiredlere İlk Baskın

1956'daki savaş koşulları 1957 yılında da artan şiddetiyle devam etmektedir. Bu yıl Cezayir ve özellikle Casbah ciddi bir abluka altındadır. Casbah'da yedi ile on kişilik devriyeler sürekli hareket halinde ve askerler tek sıra şeklinde mevzilenmektedir. Askeri bir saldırı hazırlığı içinde olan sömürge gücü; binlerce paraşütçüsü, polisi, muhbiri ve işkencecisi ile Casbah'da aramalar ve baskınlar gerçekleştirmektedir (Pontecorvo, 1966).

Casbah'daki atmosfer, 8 Ocak 1957'de Bouhiredlere yapılan baskınla sonuçlanmaktadır. Yaşanan baskında; Si Mourad, Dahmane, Ghani, El Kho, Ali ve Hassiba kaçmayı başarmaktadır.⁶⁷ Zohra ve Djamila arananlar listesinde olmadığından evde kalmaktadır (Reid, 207: 466). İkisi de paraşütçülerin aradıkları FLN üyeleri arasında olmasalar da çatı katında bulunan bomba laboratuvarının öğrenilme olasılığı onları oldukça tedirgin etmektedir. 5 Impasse de la Granada'da yaşayan sakinlerin hepsinin hayatı risk altındadır. Tüm bunların farkında olan Zohra ve Djamila bir çözüm yolu bulma arayışındadır. Bu konuda akıllarına gelen en parlak fikir; eve bahar temizliği yapılıyor havası vermek olmaktadır. Böylelikle her taraf silinip süpürülmekte ve özellikle giden örgüt üyelerinin odalarındaki izlerin yok olması için ayrıntılı temizlik yapılmaktadır. Evde gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra her şeyin olağan akışında olduğu hissi uyandırması açısından radyoda klasik müzik açılmaktadır (Drif, 2017: 204). Paraşütçüler, baskın yaptıklarında her şeyin yerli yerinde olduğu düzenli ve huzurlu bir evde kulaklara ilişen bir klasik müzik sesi vardır. Sömürge ordusu onların olduğu kata geldiğinde Zohra ve Djamila'nın düşündüğü oyalama taktikleri ev ahalisinin de desteğiyle uygulanmaya başlanmaktadır. Evin çehresinde oluşturulan olumlu izlenimle yapılan hoş karşılamının hemen ardından onlara kahvenin yanında çeşitli ikramlar yapılmaktadır (Reid, 207: 466). Eşliğinde ise ortamı neşelendiren, dikkati dağıtan sohbetler yapılmaktadır. Evde yapılan aramalarda da kendilerine eşlik edilmekte ve böylece oluşabilecek herhangi bir şüphenin de önüne geçilmiş olunmaktadır (Drif, 2017: 207). Evdeki ortamdan oldukça memnun ve şaşkın olan

⁶⁷ Si Mourad, Dahmane, Ghani, El Kho, Ali Cezayir'in ulusal bağımsızlık savaşında liderlik yapan ve önde gelen isimleridir. Zohra, bağımsızlık mücadelesini yürüttüğü süre boyunca bu kişilerle birlikte hareket etmekte ve faaliyet yürütmektedir.

paraşütçüler için taktikler nihayetinde işe yaramakta ve çatıya çıkmaya gerek duymadan evden ayrılmaktadır (Mortimer, 2018: 168). Zorlu ve stresli bir çabanın sonunda evdekiler herhangi bir zarar görmeden baskını atlattırmaktadır. Ancak bu baskın son olmadığı gibi sonraki baskınlar da bu kadar kolay olmayacaktır.

Baskınlar; Zohra ve gruptakilerin sürekli yer değiştirmesini zorunlu kılmaktadır. Buldukları güvenli evlerde iki günden fazla kalmamaktadırlar (Cixous&Prenowitz, 2003: 89). Bu durum onun teslim etmekle yükümlü olduğu paketleri, gerekli yerlere ulaştırmasını zorlaştırmaktadır. Zohra, Casbah'ı iyi bilmediğinden adresleri bulmada Djamila ve Petit Omar genelde ona rehberlik etmektedir. O da elinde bir sepet yiyeceklerle biraz geride yürüyerek onları takip etmektedir. Tehlike anında yol göstericisinin işaretiyle caddeye bakan bir eve sığınması ve risk almamak adına derhal çatıya çıkması ondan istenmektedir (Drif, 2017: 203).

4.6.2. FLN'nin Grev Kararı

Yaşanan ev baskınları, örgüt üyelerinin sürekli yer değişimi, artan şiddet ve zorlu koşullar; FLN'nin ulusal ve uluslararası kamuoyunda ses getirecek daha radikal kararlar almasına yol açmaktadır. Örgütün, 1957'de aldığı grev kararı da bunlardan biridir (Rholetter, 2011: 426). Grev fikrini ortaya atan, örgütün önde gelen liderlerinden Larbi Ben M'hidi'dir. Grevin yaratacağı yankıyla ulusal bağımsızlık mücadelelerinin uluslararası kamuoyunun ve BM'lerin dikkatini çekeceği düşüncesi hâkimdir (Cixous&Prenowitz, 2003: 89). FLN grev kararı ile ülkenin bağımsızlığından ve özgürlüğünden yana olduğunu, halkın kendilerini desteklediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda sömürge yönetiminin Cezayir'de yaşananları bir iç savaş olarak nitelendirmesini çürütmek istemektedir. Böylelikle FLN/ALN'nin halktan kopuk bir haydut ve kanun kaçağı grubu olmadığı; ulusal ve uluslararası kamuoyuna kanıtlanmış olunacaktır. Bu beklentiler ve amaçlar doğrultusunda grev hazırlıkları yapılmaya başlanmaktadır (Pontecorvo, 1966). Zohra ve diğer FLN üyeleri işçi sandikalarının ve meslek localarının organizasyonu ile ilgilenmektedir. El Kho, Djamila, Zohra; grevin Casbah sakinlerine özellikle de kadınlara ve çocuklara etkisi üzerinde durmaktadır. Zohra; El Kho, Ali, Djamila ile birlikte şarkı ve tiyatro dünyasından bazı ünlü kadın sanatçılarla gerçekleştirilen toplantıya başkanlık etmektedir. Kadın sanatçılara; diğer kadınlara ulaşmaları ve

onlara süreci açıklamaları sorumluluğu verilmektedir. Grev komiteleri oluşturulmaktadır (Drif, 2017: 212). Ailelerin sekiz günlük gıda stoğu yapmaları istenmektedir. Bunu yapacak maddi olanağı olmayan ailelerin belirlenmesi ve bunlara FLN'nin gerekli desteği vermesi kararlaştırılmaktadır.

Grevle ilgili hazırlıklar tamamlandıktan sonra; CCE bildirileriyle 28 Ocak 1957 Pazartesi gece yarısından itibaren başlayacak sekiz günlük genel greve, halkın katılması çağrısında bulunmaktadır (Pontecorvo, 1966). FLN'nin, halkı açık bir şekilde greve katılma çağrısı yaptığı broşürde;

Sömürge rejiminin ortadan kaldırılması; Cezayir vatanının kurtuluşu; demokratik ve sosyal bir Cezayir Cumhuriyetinin kurulması için; 28 Ocak 1957'de gece yarısından itibaren başlayacak olan sekiz günlük genel greve doğru ilerleyin! Yaşasın özgür ve bağımsız Cezayir (Drif, 2017: 213) ifadeleri yer almaktadır.

Grev, halk tarafından beklenen desteği görmektedir. Üstelik grev yereldeki etkisiyle sınırlı kalmayıp amaçlandığı üzere uluslararası kamuoyunun ve BM'nin de dikkatini çekecek ölçüde bir etki alanına ulaşmaktadır (Cixous&Prenowitz, 2003: 89). Grev'in, FLN'nin arzu ettiği gibi ilerlemesi sömürge rejimini oldukça rahatsız etmektedir. Casbah'da düzenli olarak aramalar gerçekleştirilmekte ve sivil nüfus, FLN'ye bağlı oldukları düşünülen kişiler için uygulamalar gittikçe sertleşmektedir (Mortimer, 2018: 168).

Fransız ordusu; grevi kırmak için insanları dışarı çıkmaya ve iş yerlerini açmaya zorlamaktadır. Kendilerine karşı koyanlara şiddetle karşılık verilmekte ve iş yerleri dağıtılmaktadır. Casbah sakinleri; sömürge gücünün dayattığı zorlu koşullara, baskıya, şiddete evlerinde sessizce kalarak greve verdikleri destekle cevap vermektedir (Pontecorvo, 1966). Greve zarar vereceğini düşünmediklerinden sadece bazı zaruri ihtiyaçları karşılamak için dışarı çıkmaktadırlar. Zohra ve Djamila grevin dördüncü günün sabahında ellerinde sütlerle yaklaşan birkaç adamı görünce durumun farkına varmaktadır. İkisi de onların çocukları için süt almaya giden ve ayrıca ailelerinin geçimi için süt satanlar olduklarını anlamaktadır. Bunlar gayet makul sebepler olsalar da grev sürecini tehlikeye atan hamleler olduğundan bu konunun annelerle konuşulmasına karar verilmektedir. Babalar çocukları için süt almaya çıkıyorsa burada annenin baskısının olduğundan hem fikirlerdir. Zaman kaybetmeden kadınlarla çatıda toplantılar düzenlenilmektedir (Reid, 207: 466). Bu toplantılar

paraşütçülerin dikkatini çekmeye başlayınca Casbah sakini kadınlar onları korumaktadır. Zohra, o gün kadınlarla yaşamış olduğu kardeşliği, dayanışmayı, hissettiği duyguları ve FLN'ye olan bağlılıklarını zaman zaman kendisine hatırlattığını söylemektedir (Drif, 2017: 217). Kadınların bu tutumlarında gözlemlendiği gibi grev, FLN'nin halkın iradesi olduğuna dair kanaati güçlü bir şekilde ortaya koymuş olmaktadır. Varılan sonuç itibarıyla örgütün; halk üzerinde hegemonik bir güç olmadığı aksine halkın güçlü bir ifadesi olduğu görülmektedir (Moussa, 2017: 483). Dolayısıyla halk nezdinde önemli bir desteğe sahip olan FLN, 1956 ve 1957 yılları arasında %50'den %95 kadar yükselen bir destek almaktadır (Krause, 2017: 122). Oranlarda görülen belirgin artış; halkın ve FLN'nin zamanla iç içe geçmiş olduğunu, halkın FLN'de, FLN'nin halkta geçerli bir temsiliyete sahip olduğunu kayda değer bir ispatıdır. Sömürge güçlerinin artan baskısı, şiddeti ve halkı kötü yaşam koşullarına mahkûmiyeti; FLN'yi ve halkı ülkenin bağımsızlığı, halkın özgürlüğü gibi ortak talepler etrafında buluşturmaktadır.

4.6.3. Evde Halka Açık İşkence: “İşkence Çanları Çalarken”

Grevde kadınların göstermiş olduğu dayanışma; Zohra ve Djamila'yı paraşütçülerden kurtarmıştır. Fakat 8 Ocak 1957 baskınından sonra eve yapılan ikinci baskınla bazı kötülöklere şahitlik etmelerine engel olamamıştır. Grevin; FLN lehine sonuçlanması savaşın taraflarından olan sömürge gücünü oldukça köşeye sıkıştırmaktadır. Kadınların, halkın FLN'ye ve yürüttükleri bağımsızlık mücadelesine olan desteği sömürge gücünün askeri politikalarının daha da insanlık dışı uygulamalara dönüşmesine neden olmaktadır.

Koşulların gittikçe ağırlaşmasıyla saat on bir gibi ikişer kişi şeklinde nöbetler tutulmaktadır. 2 Şubatta da paketlenen bazı şeyler yağmur sularının toplandığı yerlerde saklanılmaktadır. İlerleyen saatlerde gece saat ikide ise ikinci baskın gerçekleşmektedir (Drif, 2017: 217). Baskında evde bulunan ve arananlar listesinde yer alan; Si Mourad, Hassiba, Ghani, Dahmane, Ali ve El Kho sırayla sığınağa geçerek paraşütçülerden kıl payı kurtulmaktadır (Mortimer, 2018: 168). Zohra ve Djamila ise odalarında tetikte beklemektedir. Kısa bir süre sonra da terasta bulunan paraşütçüler gürültülü bir şekilde eve girmekte ve herkesin verandaya geçmesini istemektedir. Yetişkin erkekler buz gibi havada elleri arkadan bağlı bir şekilde dışarda tutulmaktadır (Pontecorvo, 1966).

Paraşütçülerin geliş şekli ve tepkileri yaşanacak olumsuz şeylerin emarelerini çoktan vermektedir. Zohra ve Djamila ikinci katta sığınakta bulunanları durumdan haberdar etmek için kadınların paraşütçülerden çocuklarını almayı talep etmelerini istemektedir. Bunun üzerine anneler, rahatsız edici bir gürültüyle çocuklarını alma taleplerini paraşütçülere duyurmaktadır. Oluşan gürültülü ortamı ortadan kaldırmak adına annelerin bu talepleri olumlu karşılanmaktadır. Onlar, çocuklarını almaya gittiklerinde Zohra ve Djamila da çocukları alma bahanesiyle yukarı çıkmaktadır. Bu sırada yüksek sesle Arapça konuşarak olup bitenleri sığınaktakilere iletmeye çalışmaktadırlar. Aşağı inerken de hemşirelik eğitimi sırasında doktorun verdiği kartları gizlice yanlarına almaktadırlar. Diğer kadınların yanına indiklerinde ise küçük parçalara ayrılan kartlar kadınlar tarafından yutularak ortadan kaldırılmaktadır (Drif, 2017: 219). Kadınların çocuklarını alıp aşağı inmesiyle evdeki arama işlemini tamamlayan paraşütçüler, erkekleri konuşturmak için işkenceye almaktadır (Mortimer, 2018: 168). Böylelikle Zohra ve diğerleri ilk defa insanların kendi evlerinde ve halka açık bir şekilde işkenceye maruz kaldıklarına şahit olmaktadır.

Resim 4.13 *Battle of Algeria*” filminde evde işkencenin yapıldığını anlatan bir sahne (Pontecorvo, 1966)

Yapılan işkenceyi duymamak adına çılgılık atan Zohra, artık öfkesini içinde tutmayarak onlara suikastçiler, Naziler ve suçlular deyerek haykırmaktadır. Onların; eşitlik, özgürlük ve kardeşlik ilkelerini sömürülen halkların cesedi üzerine nasıl inşa ettiklerini anlatmaktadır. Ona göre susmak; ölümü sessizce kabullenmek anlamına gelmektedir (Drif, 2017: 220).

Zohra, tüm tepkisine ve çabasına rağmen işkence seslerini duymayı engelleyememekte ve bu sesler zihninde silinmeyecek şekilde yıllarca yer edinmektedir. İhtimal vermediği bu işkencenin bıraktığı etkiyi yıllarca unutamayacaktır (Mortimer, 2022: 11). Gece uykularından çığlıklar atarak uyanması 2 Şubat 1957'den kalan acı hatıranın kötü bir mirasıdır.

İşkenceler devam ederken paraşütçüler evin üst katında yaşayanlardan birinin yanlarına gelmesini istemektedir. Bunun nedeni; lades oynanırken Si Mohamed'in el yazısıyla yazdığı bir borç senedidir.⁶⁸ Bağımsızlıktan sonra ödemek için hazırlanan borç senedinde, Zohra'nın da ismi vardır. Djamila, yukarı gidip Si Mohamed'in el yazısıyla ilgili durumu çözmeye çalışırken Zohra ve diğerleri işkence görenlerin konuşmaması için dua etmektedir. Bu süreçte onları telaşlandıran bir olay da Djamila'nın sekiz yaşındaki kardeşi El Hadi ve kaldıkları apartmanın zemin katında kalan komşularının on yaşındaki oğlu Mohamed Amor'u paraşütçülerin kuyuya indirmeye çalışmasıdır. Zohra ve Djamila çocukların aşağıdan hiçbir şey getirmemelerini, kadınları yine örgütleyerek başarmaktadır. Kadınlardan, yine gürültülü bir şekilde çocuklarını kuyuya inmeden görmeyi talep etmeleri istenmektedir. Çıkardıkları gürültüyle paraşütçülerini bezdiren kadınlar, bu sefer de taleplerinin olumlu karşılık bulmasını sağlamaktadır. Çocuklarını görüp sarılan kadınlar, paraşütçülere çaktırmadan kulaklarına eğilerek belli belirsiz bir tonda Arapça aşağıdan hiçbir şey getirmemelerini tembihlemektedir. Böylelikle bu badireyi de sorunsuz bir şekilde atlatmaktadırlar.

Erkek ve çocuklardan sonra sıranın kadınlara geldiğini düşünen Zohra ve Djamila bu konuda olası tüm kötülöklere karşı kadınları hazırlamakta ve hiçbir koşulda bilgi vermemeleri konusunda onları uyarmaktadır. Ancak beklenen olmadı, gece ikiden beri devam eden kötü anlar sabah saat yedide son bulmaktadır. Geriye enkaz halinde evler ve insanlar kalmaktadır. Üstelik evlere geçildiğinde; paralarına ve değerli eşyalarına da el konulduğu anlaşılmaktadır (Drif, 2017: 222-226).

⁶⁸ Si Mohamed'in elinde hediye edilen bir kalem, tırnak makası ve saat dışında hiçbir şey olmadığından borcunu bağımsızlık sonrası ödemek için bir borç senedi hazırlamaktadır. Ayrıca kendisine hediye verenlerin ikisinin öldüğünü ve bunların Mourad Didouche, Youcef Zighout olduğunu ifade etmektedir. Bu hediyeleri verenlerden bir diğeri olan Rabah Bitat'ın ise hapiste olduğunu belirtmektedir (Drif, 2017: 222). Rabah Bitat ayrıca Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi sonrasında Zohra Drif'in evlendiği kişidir.

Yaşanan işkence gecesinden sonra evin güvenilirliğinden şüphe edildiğinden kuyudaki eşyalar alınmakta ve iki ayrı grup şeklinde başka güvenli evlere geçilmektedir. Güvenlik nedeniyle ev değiştirme sıklığı artmaktadır (Mortimer, 2018: 168). El Kho'nun ve Ali'nin evden ayrılışı; Zohra, Djamila ve Hassiba için duygusal anların yaşanmasına neden olmaktadır. Onlar gittikten sonra Zohra; diğerlerine yardım ederek paraşütçülerin evde bıraktığı dağınıklık, kir temizlenmektedir. Bu temizlik aynı zamanda paraşütçülerin evde bıraktığı tüm izleri silmeye ve olumsuz atmosferi dağıtmaya dönüktür. Zohra; yaşam, haysiyet, özgürlük, sevgi duygularının terörden, ölümden daha güçlü olduğunu ispatlamak istercesine her tarafı temizlemeye, yıkamaya, her şeyi geri yerine koymaya çalışmaktadır. Paraşütçülerin tüm izlerini sildiğini düşünürken günün sonunda beklenmedik bir gelişme yaşanmaktadır. Djamila'nın amcası Mustafa, Zohra'ya makiye gideceğini paylaşmakta ve ondan Djamila'ya göz kulak olmasını istemektedir (Drif, 2017: 227-228). Djamila'nın amcası; onu hem ailenin bir kadın üyesi hem de grubun lideri olarak gördüğünden böyle bir paylaşımda bulunmaktadır.

4.7. Zohra'nın Acı Kayıpları

1957 yılının şubat ayının ortalarında Alilou, Si Mourad, Djamila, Hassiba ve Zohra'nın sadece bildiği güvenli bir evde liderleri El Kho ile yaşanan şiddet ve baskılarla ilgili bir değerlendirme toplantısı yapılmaktadır (Drif, 2017: 236). Herkes tam da kendisini zorlayan bu yeni koşullara ayak uydurmaya çalışırken 23 Şubatta Ben M'hidi'nin yakalandığı yönündeki sarsıcı haber alınmaktadır (Cixous&Prenowitz, 2003: 90). Zohra, habere itibar etmek istemese de gazetedeki fotoğraf Ben M'hidi'nindir. Fotoğraftaki tavır ve duruşta mücadelenin başarıyla sonuçlanacağına inanan bir liderin yaklaşımı vardır (Pontecorvo, 1966).

Resim 4.14. Ben M'hidi

(Drif, 2017: 234)

Zohra, Ben M'hidi'nin elindeki son araç olan düşmanın patlayan flaşlarını kullanarak kendilerine son bir mesaj iletmeye çalıştığını fark etmektedir. Son mesajını, gözlerindeki umut ışığını, belli belirsiz gülümsemeyeyle dingin bir güven duygusu ile iletmektedir. Zohra, aşına olduğu Ben M'hidi'nin bu bakışına odaklanarak ağlamaktadır (Drif, 2017: 233). Tüm gazetelerdeki kelepçeli fakat güçlü ve kararlı havası olan fotoğrafı ise hiçbir gücün halkın özgür olma isteğine engel olamayacağını dile getirmektedir. Zohra, bir süre haberin etkisinde kalsa da Fransız sömürge gücü eğer onu öldürmek isteseydi gazetelere böyle bir fotoğraf vermeyeceğini düşünerek olumsuz şeylerin olmayacağına kendini inandırmaktadır.

Fransız basını, örgütün üst düzey liderlerinden biri olan Ben M'hidi'nin⁶⁹ yakalanışını bir propaganda aracı olarak kullanmaktadır. Bu yöntemle halkın nazarında FLN değersizleştirilmek ve sömürge ordusunun güçlü olduğu imajı yaratılmak istenmektedir. Gazeteler onunla ilgili haberleri vermeye devam ederken kısa süre sonra sanki o hiç yokmuş gibi bir suskunluğa bürünmektedir. Örgütün, Ben M'hidi'nin nerede ve ne koşulda olduğuyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşma çabası

⁶⁹ Ben M'Hidi, 1 Kasım 1954'de Cezayir'in bağımsızlığı için ilk meşaleyi yakan grubun içinde yer almaktadır. Bu açıdan örgütün önemli fikir yürütücüleri olan lider kadrosunda bulunmaktadır (Nickels, 2007: 343).

sonuçsuz kalmakta ve örgüt onundan hiçbir şekilde haber alamamaktadır. Bütün bu arayışlar, 6 Mart sabahı onun kendini gömleğiyle asarak öldürdüğü haberinin alınmasıyla son bulmaktadır (Pontecorvo, 1966). Bu habere, Zohra da dâhil hiç kimse itibar etmemektedir.⁷⁰

Zohra, örgütün üst düzey liderlerinden olan Ben M'hidi ile Casbah'da ülkenin bağımsızlığı için birlikte mücadele vermektedir. Liderleriyle aynı grupta yer almayı kendisi için bir ayrıcalık ve şans olarak görmektedir. Onun kaybını bağımsızlık sonrası için büyük bir eksiklik olarak değerlendirmektedir. Ben M'hidi'yi insanlığın sadece birkaç yüzyılda bir doğurduğu insanlardan biri olarak tanımlamamaktadır.

Ben M'hidi ile ilgili alınan kahredici haberden sonra Djamila'nın amcasının ölüm haberi alınmaktadır. Zohra, tanınmayacak şekilde giyinerek Mustapha Bouhired'in cenazesine katılmaktadır. Onun birlikte hareket ettiği ve temas halinde olduğu kişiler savaşın olumsuz koşullarından birer birer etkilenmektedir. Bunlardan diğeri ise Zohra'nın mücadele boyunca aynı evi paylaştığı ve birçok paylaşımı olduğu Djamila'dır.

Yapılması planlanan bir toplantının gerçekleşmesi söz konusu olmadan gelinen mekândan acil ayrılma kararının alınmasıyla birlikte takip eden süreçteki gelişmelerin neticesinde Djamila yakalanmaktadır. Olaylar şöyle gelişmektedir: Zohra'nın da içinde olduğu grup, El Kho'nun isteği üzerine 8 Nisan 1957'de Ruedu Nil'de toplanmaktadır. Ancak güvenlik nedeniyle geldikleri bu yerden kısa zamanda ayrılmaktadırlar. Grup hareket halindeyken beklenmedik bir anda devriyeyle karşılaşmaktadır. Buradan çıkan ateş sonucu üzerinde bir iki silah, bazı klipslerle birlikte önemli belgeler bulunan Djamila yaralanmakta ve ardından yakalanmaktadır. Olayın şoku ve şaşkınlığı içinde olan Zohra, arkadaşlarının desteğiyle yola devam etmeye çalışsa da geçirdiği baygınlıkla duraksamaktadır. Baygınlık sonrası kendisine geldiğinde bilmediği bir yerdedir. Ardından bir cami olduğunu anladığı bu yere nasıl, ne şekilde geldiğini bilmemektedir. Etrafında tesbih çeken, dua eden yedi yaşlı adam

⁷⁰Zohra ve arkadaşlarının Fransız yetkililerin liderleri Ben M'hidi ile ilgili intihar haberine inanmamakta haklı olduklarını gösteren bir itiraf yıllar sonra yapılmaktadır. Aradan geçen zamanla birlikte Fransız komutanlarından Paul Aussaress'un itirafıyla liderlerinin Fransız ordusu tarafından öldürüldüğü kesinlik kazanmaktadır (Evangelista, 2011: 64). Yacef Saâdi de 2004'te Liza Bear verdiği röportajda da düşüncelerini bu yönde açıklamaktadır. Ona göre Ben M'hidi' öldüren Fransız ordusu ölümüne intihar süsü vermektedir (Bear, 2004). 23 Şubat'ta yakalandıktan sonra sonunun ölüm olduğu bir sorgulama yaşamaktadır (Cixous&Prenowitz, 2003: 90).

bulunmaktadır. Zohra, saatlerce kendisini koruyan bu adamlarla konuşmaya cesaret edemeden minnettarlığını gözleriyle ifade etmektedir. Kısa bir hafıza yoklamasından sonra gücünü toplayarak 14 Ruedu Nil'e giden yolu bulmaktadır. Zohra, hareket halindeyken hesapta olmayan durumlar yaşanırsa başlangıç noktasına dönün kuralına uyarak geri dönmektedir. Burada El Kho ve Hassiba'nın yakalanmadığına ikna olan Zohra'nın beklemediği ve inanmakta zorlanacağı tek ihtimal Djamila'nın yararlanıp tutuklanmasıdır. Ancak bir süre sonra soğukkanlı davranmaya çalışarak Djamila'yı ve Ali la Pointe'yi misafir eden aileyi uyarması gerektiği düşüncesiyle başını kapatarak dışarı çıkmaktadır.

Zohra'yı; Djamila konusunda bir nebze rahatlatıran şey onun yakalanmasının ardından kaçırılmasıyla ilgili bir planın yapılmasıdır. Planın uygulanacağı gün çok heyecanlı olan Zohra, planın ayrıntılarını dikkate alarak Djamila'nın kaldıkları yere gelmesiyle ilgili çeşitli zamansal hesaplamalar yapmaktadır. Hiçbir hesaplamasının tutmamış olması ona, bir şeylerin yolunda gitmediği sinyalini vermektedir. Ortamda oluşan sessizlikten sonra gelen haber de nitekim olası kötü haberi getirmektedir. Bu haberden oldukça sarsılan Zohra, Hassibba ve Ali'nin desteğiyle kendine gelmektedir (Drif, 2017: 235-244).

Zohra, yakındakilerinin yaşadığı kötü deneyimlerle sınanırken kaçınılmaz olarak ülkesinin bağımsızlığını, kendisi gibi savaşçıların görme ihtimalinin neredeyse sıfır olduğu düşüncesine kapılmaktadır. Yürüttükleri savaşta; sonlarının ölüm ya da hapis olacağının farkındadır. Zohra'yı en çok endişelendiren ölüm değil işkencedir (Mortimer, 2022: 11). Yaralı olsa da işkence ve tecavüzden kurtulamayacağını düşünmektedir. Sürecin kendileri için beklenen sonu değiştirmeyeceği fikrinden hareketle daha etkin bir mücadele adına makiye gitmeyi doğru bulmaktadır. Burada; silah, hemşire, sekreter gibi birçok lojistik malzemeye ve savaşçıya ihtiyaç duyulduğunu bilmektedir. Gruptakiler de makiye gitmeye olumlu bakmakta ve özellikle de uzun süreden beri gizlenmek zorunda olan Hassiba, bunu çok istemektedir. Zohra, Djamila yakalanmadan önce kendilerini makiye götürecek biriyle temas kurduğunu, Hassiba'ya hatırlatmaktadır. Eğer kendilerini hazır hissederlerse sahte evrakların hazırlanacağını belirtmektedir (Drif, 2017: 243). Zohra, bağımsızlık mücadelesindeki faaliyetlerini makiye geçerek daha da etkin kılmak istemektedir.

4.8. Djamila İçin Avukat Arayışı

Zohra, Djamila'nın kaçırılma planı beklendiği gibi sonuçlanmamasıyla birlikte kesinleşen tutukluluk hali için bir avukat ayarlamak istemektedir (Mortimer, 2018: 167). FLN, üyelerinin savunmasını üstlenen Fransız barosuna bağlı avukatlarla iletişime geçmeye çalışan Zohra, onların Hotel Aletti'de kaldıkları bilgisine okuduğu gazetelerden sahiptir. Djamila'nın Mustafa amcasının eşi Oukhiti ile birlikte otele gitmektedir. Orada avukat Zavarro'u ile görüşmeyi planlamaktadır. Ancak sürpriz bir şekilde avukat Zavarro'nun otelden ayrıldığını öğrenmektedir. Onun yerine Zohra'nın ismine hiçbir yerde rastlamadığı avukat Vergès'in geldiği bilgisine ulaşmaktadır. Eve eli boş dönmek istemeyen Zohra, avukat Vergès ile görüşmeye sıcak bakmaktadır. Gerçekleşen görüşmede Zohra, avukata Djamila'nın nerede ve nasıl olduğunu bilmediklerini ancak sistematik bir şekilde işkenceye maruz kaldığından emin olduklarını söylemektedir. Bu görüşmenin sonunda Vergès, Djamila'nın savunmasını üstlenmektedir. Avukat, Zohra'dan Djamila'nın davası için gerekli belgeleri talep ettiği gibi paraşütçülerin Casbah'daki eylemleri ve uygulamaları hakkında da bilgi ve belgeye ulaşma isteğindedir. Avukat sömürge ordusunun; Casbah'da halkı maruz bıraktığı işkenceden ve baskıdan kamuoyunu haberdar ederek bu türden uygulamaları kınamayı ve toplumun dikkatine sunmayı planlamaktadır (Drif, 2017: 245-248).

Güvenlik koşulları nedeniyle sürekli yer değiştirmek durumunda kalmaları Zohra'nın avukatın istediği belgeleri hazırlamasını güçleştirmektedir. Güvenli bir ev bulana kadar sürekli hareket hali ve bu sürecin uzaması Zohra için işleri zorlaştırmaktadır. Paraşütçülerin artan ablukası, baskısı ve şiddeti insanları tedirgin etmektedir. Bu yüzden ülkenin bağımsızlığından yana olmaları, FLN üyelerini evlerinde saklama cesaretine bazen yetmeyebilmektedir (Durkin, 2018: 28). Nitekim Zohra ve arkadaşlarının sonunda buldukları güvenli evde kadınların tepkisiyle karşılaşmaları, bu korku ikliminin bir parçası olarak değerlendirmek gerekir. Onlar, kadınların tepkisiyle oluşan olumsuz havaya rağmen bu yerde gizlenmek zorunda kalmaktadır. Bedenlerine bağladıkları bombalar ve yanlarında taşıdıkları evrak çantalarıyla saatlerce hareket etmektedirler. Bedensel ve zihinsel olarak yorgun düştükleri gibi taşıdıkları ağır metallerin omurgalarında ağrı ve ciltlerinde iltaplı dokular oluşturduğundan bir yerde kalıp dinlenmeleri gerekmektedir (Drif, 2017: 252). Yerleştikleri bu yerde, Zohra biraz dinlendikten sonra gecenin geç saatlerine kadar

avukatın istediği üç belgeyi hazırlamakla ilgilenmektedir (Mortimer, 2018: 167). İlk belgede; Djamila'nın tutuklanması, yaralanması, Mustapha Pacha Hastanesi'nde kalması ve ardından paraşütçüler tarafından Maillot Hastanesine nakledilmesi anlatılmaktadır (Drif, 2017: 253). İkinci belge de 2 Şubattaki korkunç paraşütçü baskınından detaylı olarak bahsedilmektedir (Reid, 207: 466). Üçüncü belgede ise Vergès'in Djamila'yı savunmasının örgüt tarafından mutlulukla karşılandığı ve FLN için bir grup avukatın toplanmasını talep eden bir mektup yazmaktadır. Son olarak da kendilerine destek verdikleri için teşekkürlerini sunmaktadır. Zohra hazırladığı belgeleri, avukata verebilmek için erkenden uyanıp haikisini ve adjarını giyip çıkmaktadır. Yolda paraşütçüleri görmekte ve fark edilmeden hemen kapısı açık en yakın eve girmektedir. Burada bir cesedin önünde bağdaş kurup oturan bir kadını görmektedir. Zohra elindeki belgeleri paraşütçülerin gelme ihtimaline karşı cesedin altındaki halıya bırakıp kadının yanına oturmaktadır. Bir müddet ortamdaki sessizliğin verdiği huzura kendini bırakmaktadır. Bu durum onun günlerdir cebelleştiği gerginliği içinden alıp götürmektedir. Kendini alıkoyamadığı bu dingin ortamdan belgeleri koyduğu yerden alarak ayrılmaktadır. Buluşma yerine bir saat geç gittiğinden Vergès'in yerine dosyaları almak için kendisini Cezayirli bir kadın beklemektedir. Belgeleri, Casbah'ı abluka altına alan paraşütçülere yakalanmadan teslim edip eve döndüğünde; kaldıkları yerden apar topar çıkmaları gerekmektedir. Çünkü paraşütçüler mahalleyi sarmıştır. Bu durum akıllarına ihbar ihtimalini getirmektedir. Kaçmalarına imkân olmadığı için evin bahçesindeki bir çöp yığını arasında gizlenmektedirler (Drif, 2017: 253-255). Kaygı verici uzun bir bekleyişin ardından paraşütçülerin gidişiyle birlikte yeni güvenli bir eve geçilmektedir. Ancak bu olayla birlikte yeni güvenlik önlemleri alınmaktadır.

4.9. İşkencenin İki Yüzü

Örgüt yeni güvenlik önlemleri alırken sömürge rejimi de askeri baskılarının yanı sıra psikolojik baskıyla da savaşı yürütmeye çalışmaktadır. Bu noktada kullandıkları en etkin yöntemlerden biri de uyguladıkları işkencelerle FLN üyelerini itirafçı olmaya zorlamalarıdır. İtirafı bulundukları takdirde kendilerine herkesin dikkatini çekecek mavi işçi elbiseleri giydirilmekte ve Casbah'da dolaştırılmaktadır. Bu uygulama ile kişi küçük düşürülmeye ve FLN halk nezninde itibarsızlaştırılmaya

çalışılmaktadır. Bu duruma maruz kalanlardan biri de El Kho'nun irtibat subayı Alilou'dur.

Alınan yeni güvenlik tedbirleri doğrultusunda El Kho, paraşütçüler tarafından sorgulandıktan sonra serbest bırakılan Alilou'nun örgütle olan tüm bağlantılarını kesmektedir. Bundan kötü etkilenen Alilou, durumu düzeltmesi için Zohra ile konuşmaktadır. Zohra, yerinin ciddi anlamda doldurulamaz olduğunu ancak Massu'nun⁷¹ baskısının böyle uygulamaları zorunlu kıldığını belirtmektedir. Zohra gerçekten de onun bir hain olduğuna inanmamaktadır. Bu düşüncesini de onun; Oukhiti'nin nerede yaşadığını bilmesine, kendisini ve Hassiba'yı haikalarından bile tanımasına karşın kendilerini ele verecek herhangi bir faaliyette bulunmamış olmasıyla desteklemektedir. Zohra, Impasse de la Granada'da 2 Şubat'taki o sarsıcı geceyi yaşadıkdan sonra işkence görenleri yargılamak; kişiyi suçluların suç ortağı yaptığına kanaat getirmektedir. Bu açıdan Zohra, Alilou'yu bir hain olarak damgalamak sömürge gücünün işkencesini ve eylemlerini onaylamak anlamına geldiğini düşünmektedir. Böyle bir anlayışı, gerçeklere ihanet olarak görmektedir. Onu bir hain değil saf ve diğerleri gibi işkencenin bir kurbanı olarak değerlendirmektedir.

Zohra için bir başka kurban ise Dahmane'dir.⁷² Dahmane'yi, paraşütçüler yakalayıp işkence etmektedir. Şans eseri kurtulan Dahmane'nin işkenceden her tarafı yanmaktadır. Zohra ve Hassiba yaralarının tedavisi için ona yardım etmektedir. Dahmane, iyileştikten sonra makiye giderek örgüt içinde aktif rol almaya başlamaktadır (Drif, 2017: 256-258). Yaşanan işkencenin bedende bıraktığı izler iyileşirken zihnine ve ruhuna kazınan işkence izleri Dahmane'yi ülkenin bağımsızlığından yana olan radikal bir savunucu yapmaktadır.

4.10. Ölümünden Kaçış Yaşamın Rutini

4.10.1. Yaşamın Ensesindeki Ölüm

Zohra ve Hassibe Dahmane'nin yaralarını sarıp kaldıkları yere geri döndüklerinde, El Kho ve Ali'nin onların varlıklarını kanıtlayacak bazı şeyleri ortadan

⁷¹Jacques Massu, Cezayir'deki bağımsızlık mücadelesinin bastırılması konusunda önemli talimatları veren ve paraşütçülerini komuta eden generaldir. Bu sürecin baskı, şiddet yürütücüsü olarak anılmaktadır (Pontecorvo, 1966).

⁷²Zohra, her ne zaman bir müzeyi ziyaret etse ve İsa'nın tablosuyla karşılaşsa aklına Dahmane gelmektedir. Dahmane'nin, yanmış tüm vücuduyla çıplak halde çarşıya gerilmiş bir adam gibi uzanmış ve acıdan titrediği anlarını hatırlamaktadır. O anlarda gözyaşlarını tutamadığını söylemektedir (Drif, 2017: 263).

kaldırıp odayı toparladıklarını fark etmektedir. Burada yine yakalanmaya ramak kala bir kaçış anı yaşanmaktadır. El Kho ve Hassiba Ali'nin desteğiyle pencereden terasa geçerken Zohra terasa atlamayıp perdenin arkasından paraşütçüleri izleyerek Ali'ye bilgi vermektedir. Ali'nin ısrarı, Zohra'nın bir süre daha orada kalma fikrinden caydırılmamaktadır. Ali gerekli tedbirleri aldıktan sonra Zohra'yı da iterek terasa atlamaktadır. Burada çevreleri sarıldığından ayağa kalkmadan hareket etmeleri gerekmektedir. Zohra, içi belgelerle dolu büyükçe çantaları yanında taşır halde Ali'nin olduğu tarafa doğru hareket etmektedir. Etraflarını saran paraşütçülerden kaçmaları zor görünmekle birlikte kadınların desteğiyle kurtulabilmektedirler. Kadınlar evlerinin teraslarından, “Sen-sen-senleri ile tezavurat etmekte ve onlara Buraya! Dikkat et, öndeler! veya Onlar solda, sağa git!” (Drif, 2017: 265) diyerek rehberlik etmektedir. Kadınlar bedenleriyle de bariyerler oluşturarak onları korumaktadır. Paraşütçüler, onları ararken sadece el kol hareketi eden ve sen-sen-sen diye bağırarak kadınları görmektedir. Kadınlar, sen-sen- sen diyerek onlara yol gösterirken paraşütçülerin de kafasını karıştırmakta ve korkutmaktadır. Böylelikle Zohra, Ali ile paraşütçüleri geride bırakarak bir evin avlusuna gelebilmektedir. Onlar beklerken de kadınlar oruç ayı olmasına rağmen kendilerine su vererek siz mücahidsiniz için sözleriyle sonsuz desteklerini sunmaktadır. Zohra ve Ali sığındıkları bu yerde biraz soluklanmaya çalışırken sokak ve terasları kolağan eden kadınlar, onların oradan güvenli çıkışlarını sağlamaktadır.

Nisan ayında paraşütçülerin bazı saldırılarından son anda kurtulduktan sonra sığınmak için Casbah'a gidilmektedir. Birçok böceğin ısırıldığı ve boynunda hareket ettiği, örümcek ağlarının olduğu barakalardan sonra ilk defa rahat temiz bir yatakta uyuyacaklardır. Banyodan sonra Zohra ve Hassiba kokulu çarşafların arasına süzülerek hemen uykuya dalmaktadır. Ertesi sabah paraşütçülere karşı önlem almak maksadıyla Ali bir sığınak yapmaktadır (Drif, 2017: 265-268). Böylece kaldıkları evin sakinlerinin can güvenliğini tehlikeye atmadan belli zamanları sığınakta geçirebileceklerdir.

4.11. FLN'de Etkin Olan Zohra

4.11.1. Germaine Tillion ile Tanışma

Savaşın artan yoğunluğu ve yorgunluğuyla birlikte Zohra, kendileri gibi ülkelerinin bağımsızlığı için mücadele etmiş olan eski bir Fransız direniş savaşçısı ile

tanışacaktır (Mortimer, 2022: 9). General de Gaulle'e yakınlığı ile bilinen bu kişi; Fransız hapishanelerindeki ve kamplarındaki FLN/ALN mahkûmlarının gözaltı koşullarını gözlemlemek için haziran ayında Cezayir'de bulunan Uluslararası Toplama Kampı Uygulamaları Komisyonu (ICCCP) ile birlikte gelen Germaine Tillion'dır. Zohra, bu isime üniversitedeyken Mimi ile yaptığı tartışmalardan aşınadır (Drif, 2017: 273). Zohra'nın Germaine Tillion ile 1956'daki bu tanışması, yakalandıktan sonra başlayan gözaltı sürecinin şekillenmesine etki etmektedir.

Zohra ilk defa bir Fransız direnişçisi ile tanışacağı için mutludur ve onu merak etmektedir. Ancak onunla tanıştığında mutluluğun ve heyecanın yerini hayal kırıklığı almaktadır. Kendisi de Almanlara karşı ülkesinin bağımsızlığı için savaşmasına rağmen Cezayir'in bağımsızlığı için savaşanları aynı kategoride değerlendirmemektedir. Bu nedenle Fransız ordusunun direnişi kırmak için Cezayir'de uyguladıklarını, Alman ordusunun yaptıklarıyla kıyaslanmasına tepkilidir. Yapılan eleştirilere net ve güçlü bir sesle : “Siz de katilsiniz!, karşılığını vermektedir. Tillion'nun yanında oturan Zohra, ciddi bir yüz ifadesiyle Katiller mi? Evet, tıpkı sizin ülkenizin Alman işgali sırasında olduğu gibi!” (Drif, 2017: 277) diyerek tepki göstermektedir. Kimilerinin Fransız işgaline boyun eğmeyip mücadele edeceğini; kimilerinin ise bu mücadeleyi kırmak ve sömürüye devam etmek için baskıyı, şiddeti ve katliamı araç olarak kullanacağını söylemektedir. Tillion'a eleştirisini sunduğu zaman yirmi iki yaşında olan Zohra, o gün Alman işgaline direnen birinin mutlaka anti-sömürgeci olmak zorunda olmadığını anlamaktadır.

Görüşmede; şiddet döngüsünün nasıl durdurulacağı konuşulduğunda Zohra, tekrardan cesaretini toplayarak düşüncelerini paylaşmaktadır:

Biliyorsunuz, sömürge rejiminden ve onun şiddetinden ve tarif edilemez adaletsizliklerinden başka hiçbir şey bizi bugün bulduğumuz noktaya getirmediğini söyleyerek söze başlamaktadır. Devamında savaşı, insanileştirmenin zor olduğunu ancak sömürge yönetimi savaşçıların onur kırıcı bir şekilde giyotinle ölümünü⁷³ durdurursa; halkın ve örgütün önerilerini kabul edebileceğini belirtmektedir (Drif, 2017: 279).

⁷³ Giyotin, 1789 Fransız Devrimi'nde ortaya çıkan ve dönemin sembolü haline gelen bir infaz aracıdır/makinesidir (Talalay, 2004: 139). Dr. Guillotin tarafından ölümle sonuçlanan cezalarda çekilen acının süresini azaltmak adına tasarlanmıştır (Bély, 2012, 134). Ağır ve keskin bir metalin hızla aşağı inerek infazı onaylanan kişinin başını gövdesinden ayırması maksadıyla uygulanan bir infazdır (Pontecorvo, 1966). Bu infazlar halka açık bir şekilde yapılmaktadır. Foucault'un üzerinde durduğu konulardan biri olan cezanın tanıklılıkla ibretlik bir hadise oluşturulmaktadır. Cezanın şiddet ölçüsü,

Savaş olanaklarının sınırlı olduğunu bildiğinden bir uzlaşının olmasını istemektedir. Zohra'nın bu ifadelerine, Tillion da olumlu yaklaşmaktadır. Zohra, Tillion'nın yaklaşımından karşılıklı bir güvenin, samimiyetin sağlandığını anlamaktadır. Ancak bunun Tillion'un; Fransa'ya güdümlü bir Cezayir fikrinden vazgeçtiği anlamına gelmediğinin de farkındadır.

İlk görüşmede olduğu gibi 9 Ağustos 1957'de Tillion ile yapılan ikinci görüşmede de Zohra bulunmaktadır (Mortimer, 2018: 168). Bu görüşmede; Fransız yönetiminin Fransa ve Cezayir'deki ordu çevrelerinden gelen bazı tepkilerden kaynaklı idamları erteleme fikrini tekrar ele alındığından ve örgütün Tunus'taki siyasi, askeri üst düzey liderlerle süreçle ilgili temasa geçme isteği üzerine konuşulmaktadır. Tunus'taki liderlerle kurulacak temaslar bahane edilerek AAZ'nin net durumu, ihtiyaçları ve savaş malzemeleri hakkında detaylı bir raporun sunulması planlanmaktadır. Zohra, Si Mourad'dın yardımıyla hazırladığı raporda özetle; örgütün siyasi, askeri, iletişim ve finansal ihtiyaçlarının hepsini ayrıntılı olarak dile getirmektedir. Örgüte finansal yardım yapanların tutuklanmasıyla halkın ve örgütün önemli maddi kayıplar yaşadığından bahsedilmektedir. Sömürge ordusunun; Cezayir'de örgüte askeri ve siyasi anlamda ciddi darbe vurduğu ve subaylarının önemli ölçüde zayıyata uğradığı da paylaşılan bilgiler arasındadır. Örgütün siyasi ve askeri olarak yeniden yapılandırıldığı fakat kaynakların yetersiz olmasından dolayı yavaş ilerlediği rapora eklenmektedir. Ayrıca eylemcilerin, savaşçıların ve halkın maruz kaldığı Nazi yöntemlerine karşı bir kampanya başlatıldığı ancak kampanyanın sınırlı olanaklardan ötürü istenilen düzeye erişemediği aktarılmaktadır. Rapor, hazırlandıktan sonra şüpheye yer bırakmamak adına El Kho, raporu kendi el yazısıyla tekrar kaleme almaktadır. Çünkü El Kho'nun el yazısını bilen Tunus'taki örgüt üyeleri bu raporun

hükmedenin iktidarının bir ifadesi olarak kabul edilmektedir. Ancak bu durum Cezayir'deki infazlarda özellikle farklı bir seyir almıştır. Burada infazlar kimsenin görmeyeceği mekânlarda ve saatlerde genelde gerçekleştirilmektedir. Böylece infazların ve şeklinin halk üzerinde bağımsızlık mücadelesini destekleyici etkisinin oluşmasının önüne geçilmek istenmektedir. Alınan önlemler, 16 Mart 1956'da yasal hale getirilen bu infaz uygulamasının tepki çekmesini ve halkın bağımsızlık mücadelesine olan desteği arttırmamasını engelleyememektedir (LeSueur, 1996: 223). Nitekim çalışmada bağımsızlık savaşının kadın savaşçılarını temsilen ele alınan Zohra Drif'in ülkesinin bağımsızlığı ve halkının özgürlüğü için karar vermesinde; Ahmed Zabana ve Abdelkader Ferradj gibi iki FLN komutanının giyontinle infazı belirleyici olduğu görülmektedir. Ayrıntı için sayfa 223, 224, 230 ve 278'e dönüp bakılabilir. Bu infaz insan onurunu hiçe sayan bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu yönüyle infazlar, Zohra ve Cezayir hakkında derin bir sarsıntı yaratmaktadır. Bu etki; Zohra'nın FLN'ye bağlı faaliyet yürüttüğü süreçte de devam ettiği anlaşılmaktadır. Öyle ki örgüt, Fransız yönetimi ile ilk temas girişimlerinde bu konu Zohra'nın da aracılık etmesiyle gündeme getirilmektedir. Bununla ilgili de merak edilen ayrıntılar için sayfa 66'ya bakılabilir.

gerçekliği konusunda şüpheyeye düşmeyecektir. Fakat El Kho'nun el yazısını Tunus'taki örgüt üyelerin yanı sıra Albay Trinquier, Godard ve ekibi de bilmektedir. Bu durum; Zohra'yı raporun deşifre edileceği ve bir güvenlik zafiyeti oluşturacağı öngörüsüne götürmektedir. Ona göre böylesi bir hataya düşülmeseydi, Kamel'in⁷⁴ AAZ liderini tanımadığını rahatlıkla söyleyebileceğini iddia etmektedir (Drif, 2017: 294-295).

Zohra, bu raporun hazırlanmasında olduğu gibi daha öncesinde de örgütle ilgili birçok önemli belgeyi düzenlemekte, yazışmalar gerçekleştirmekte ve makaleler yazmaktadır (Rohloff, 2012: 5). Cezayir Özerk Bölgesi siyasi, idari bölümünün lideri Si Mourad'ın örgüte katılım, siyasi ve askeri oryantasyon çalışmaları, istihbarat ile ilgili masasına gelen tüm belgeleri ve postaları 1957 yılının haziran ayından itibaren rutin olarak incelemektedir. Bu açıdan çeşitli yetkili birimlerden gelen postalar yanıtlanmakta, dile getirilen sorunların çözümü Si Mouradla tartışılmaktadır. Örgütün dışında sömürge gücünün devreye soktuğu propagandalar incelenmekte ve bunlarla baş edebilmek için yapılacaklar düşünülmektedir. Son aşamada ise bunların hepsi rapor haline getirilerek liderleri El Kho'ya iletilmektedir (Mortimer, 2018: 167). Dolayısıyla Zohra, örgütteki askeri faaliyetleriyle birlikte önemli yazışmaları yerine getirmekte, siyasi durumla ilgili tartışmalara katılmakta ve birtakım önerilerde bulunmaktadır. Zohra'nın örgüt içindeki bu yetkinliği onun örgütteki sarsılmaz yerini açıkça ortaya koymaktadır.

4.11.2. Kadınları Harekete Geçirme ve Si Mourad'ın Ölümü

Zohra, Si Mourad ile birlikte çalıştığı dönemde bir kadın örgütü kurma fikrini öne sürmektedir. FLN'ye bağlı ancak askeri ve siyasi olarak FLN'den ayrı olması planlanan bu kadın örgütlenmesiyle tutuklanmaların, ihlallerin ve kaybolmaların kınanması hedeflenmektedir (Evangelista, 2011: 57). Zohra, bu amaçla yapılacak ilk etkinlikte beyaz haikilerini giymiş çok sayıda kadının Placedu Gouvernement'ten Préfecture sessiz bir yürüyüşle büyük bir eylem gerçekleştirmesini önermektedir. Böylesi bir yöntemle eylemin uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmesi tahmin

⁷⁴ Eski bir Fransız direniş savaşçısı olan Germaine Tillon ile örgüt adına Zohra'nın da içinde yer aldığı bir grupta yapılan görüşmelerin sonucunda Fransız yönetimi ve örgüt arasında iletişimi sağlamak için 25 Eylül 1957 tarihinde Paris'e gitmesi uygun görülen kişi Kemal'dir. Yapılan baskınla Kemal de zorunlu olarak Zohra ve El Kho gibi örgüt üyelerinin kaldığı sığınakta saklanmaktadır. Takip eden günlerde Kemal gözaltına alınmakta ve gördüğü işkencelerden örgüt liderinin ve üyelerinin kaldığı sığınağı deşifre etmektedir.

edilmektedir. Diğer taraftan eylemin kadınları harekete geçirmesi, Cezayir'in bağımsızlık mücadelesine yeni bir dinamizm katacağı ve FLN'nin toplumda daha da kökleşeceği düşünülmektedir. Si Mourad, Zohra'nın bu fikrine olumlu yaklaşmaktadır. Zohra lideri Si Mourad'ın da desteğini alınca örgütün diğer yetkili birimlerinin de eylemle ilgili görüşlerini almak istemektedir. Bu birimlerden alınan geri dönütlerle eylemin yürüyüş yerine valilik önünde oturma eylemi şeklinde olmasına karar kılınmaktadır. Eylemin yürüyüş şeklinde olması halinde sömürge gücünün müdahale potansiyelini artacağı ve eylemin kolaylıkla bastırılacağı düşünülmektedir. Eylemin detayları netleştikten sonra sömürge gücü tarafında mağdur edilen ailelerin listeleri hazırlanmaktadır. Hazırlanan her listede çevresindekileri mobilize edebilecek bir kadının adı da yer almaktadır. Bu kadınların çevresindeki kadınları ikna etmesi, harekete geçirmesi için çeşitli faaliyetler planlanmaktadır. Zohra, Si Mourad Massu'ya ve propagandasına en iyi cevabı vereceğini düşündükleri bu eylem için mutludur.

Zohra, Si Mourad'ın kadınların örgütlenmesiyle ilgili kendisine verdiği desteğin dışında onunla birlikte çalışmanın kendisine çok şey kattığının altını çizmektedir. Onun sayesinde kamu açıklamalarını daha iyi çözümlediğini, önemli makalelerin satır aralarını anlamayı ve siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel önerilerin arkasındaki gizli mesajı almayı öğrendiğini kaydetmektedir. Bunların yanı sıra aktivistlerle ilişkilerin yönetilmesi, örgüte alımlar, eğitim, seferberlik dahil birçok konuda sorumluluk almasında etkili olduğunu aktarmaktadır.

Ülkenin bağımsızlığı için gerçekleştirilen askeri ve siyasi koşuşturmaların arasında Zohra'nın sığınakta yoğun çalıştığı bir gün Si Mourad, ona karşı hisleri olduğunu söylemektedir. Bu konuşmadan sonra Zohra, onunla çalışırken rahat olmayacağını düşünerek El Kho'dan kendisinin yerine başkasının Si Mourad ile çalışmasını istemektedir. İletişimleri eskisi gibi olmamakla birlikte devam etmektedir. Nitekim aradan geçen birkaç gün sonra Si Mourad'ı acil bir toplantı için Zohra, haberdar etmektedir. Bu sırada Si Mourad, sarf ettiği sözlerden dolayı Zohra'dan özür dilemekte ve üzgün olduğunu belirtmektedir. Zohra böyle bir durum karşısında nasıl bir tepki vereceğini ve dahası onu son görüşü olacağını bilmeden sessiz kalmaktadır (Drif, 2017: 296-298). Si Mourad, bu görüşmeden kısa bir süre sonra 27 Ağustos 1957'de paraşütçülerin yaptığı baskınla yaşamını yitirmektedir (Pontecorvo, 1966). Si

Mourad'ın gerçekleşen ölümüyle utanç ve pişmanlık duyguları içinde olan Zohra, onun kendisini affetmesini ummaktadır.

4.12. Zohra'nın Yakalanmasında Etkili Olan Koşullar ve Ardından Gelen Gelişmeler

4.12.1. Olacakların İşareti ve Casbah'a Elvada

Zohra, Cezayir Özerk Bölgesi'nin iki önemli savaşçısı Ramel⁷⁵ ve Si Mourad'ın ölümünün yaşanacak kötü şeylerin de işareti olarak görmektedir. İlerleyen süreç Zohra'nın dediğini doğrular nitelikteki gelişmelere sahne olmaktadır. Tillion ile yapılan görüşmelerde, Fransız yönetimi ile örgüt arasında iletişimi sağlayacak olan kişinin 25 Eylül 1957 tarihinde Paris'e gitmesi uygun görülmektedir. El Kho, bu kişiyle öncesinde 3 Rue Cato adresinde bir toplantı yapılması kararını almaktadır. Bu karar doğrultusunda toplantı gerçekleştirilmekte ve o günün gecesinde de kaldıkları ev basılmaktadır. Baskın sırasında evde örgüt üyeleriyle birlikte Paris'e gidecek kişi olan Kamel de bulunmaktadır. Mevcut koşullar altında Kamel'in sığınağa alınıp alınmaması ile ilgili bir ikilem yaşanmaktadır. El Kho, bu konuda Zohra'nın fikrini sormaktadır. Zohra, Kamel'in sığınağa alınmasına çok olumlu bakmamaktadır. Onun evdekilerle kalmasını ve genç güzel bir dul kadın olan Oukhiti'nin sevgilisi gibi davranmasını önermektedir. Batılılar için bunun olası görüleceğinden makul bir çözüm olabileceğini düşünmektedir. Ancak lideri bu öneriyi etik ve ahlaki bulmadığından kabul etmemektedir. El Kho çareyi Kamel'in; bu evi, ev sahibini unutmaması ve şartlar ne kadar zorlarsa zorlasın hiçbir açıklama yapmaması üzerine Kuran'a el basmasında bulmaktadır. Kamel'in Kura'an'a el basmasının hemen ardından kapıya vuran paraşütçülere yakalanmamak için hızlıca hareket edilip sığınağa geçilmektedir. Keşfedilmesi için bilinmesi gereken sığınığın yerini El Kho, Hassiba, Ali, Zohra ve Oukhiti ve onunla birlikte yaşayan yetişkinler dışında hiçkimse bilmemektedir. Ancak geline son aşamada Kamel de artık sığınığın yerini bilenler arasındadır. Zohra'ya göre nasıl ki Tunus'daki liderlere gönderilecek raporun El Kho'nun el yazısıyla tekrar kaleme alımı bir hataysa toplantının bulundukları güvenli evde yapılması, Kamel'in bu evde ve sığınakta kalması da yapılan hataların devamıdır. Zohra, tüm bunları büyük bir güvenlik zafiyeti ve geri dönüşü olmayan yaşanacakların

⁷⁵Ramel, AAZ askeri komutanıdır. 27 Ağustos 1957'de paraşütçülerin yaptığı baskınla Si Mourad ile birlikte yaşamını yitirmektedir (Pontecorvo, 1966).

başlangıcı olarak görmektedir (Drif, 2017: 306- 307). Nitekim çalışmanın ilerleyen sayfalarında aktarılan bazı detaylardan da anlaşıldığı üzere Zohra ve El Kho'nun yakalanmasında bu kararların büyük bir etkisi olmaktadır.

Zohra havasız, karanlık olan sığınakta beklerken hayatlarının sonuna geldiklerine dair bir hisse kapılmaktadır. Hareket alanının oldukça dar olduğu sığınakta nefes almakta ve kalp atışlarını kontrol altına almakta zorlanmaktadır (Mortimer, 2018: 168). Paraşütçülerin gidişiyle birlikte sığıntan çıkar çıkmaz nefes almak için çatıya çıkmakta ve ardından aşağıya inip kahvaltıyı hazırlamak istemektedir. Kahve fincanlarını çıkarmanın, sofrayı hazırlamanın, şeker kutusunu doldurmanın, öğütülmüş kahveyi kaynatılmış suya koymanın, ocaktaki sütün kabarmasını izlemenin keyfine yeniden varmak hoşuna gitmektedir. Sesten, ışıktan ve havadan yalıtılmış sığınağa gitmektense bu gündelik basit şeylerle uğraşmayı daha keyifli bulmaktadır. Çünkü bu gündelik işlerle uğraşarak yeniden yaşadığını hissetmektedir.

Yaşanan gergin anlardan sonra yorgun bedenleri ve ruhları gündelik yaşamın rutini içinde bir süre daha kaybolma isteği içindedir. Bu nedenledir ki güvenlik ihmali oluşturacak durumlar, artarak devam etmektedir. Örneğin baskından sonra bulundukları yerden ayrılmamaları, Kamel'in onlarla vakit geçirmesine müsaade edilmesi göz ardı edilen ihmallerin bazılarıdır. Zohra, ihmallerin bir kısmında o günlerde El Kho'nun hasta olmasının da etkisi olduğunu düşünmektedir. Çünkü Kamel'den beklenen mektubun gelmemesi ve kendileriyle iletişim kurmamasından duyduğu rahatsızlığı onunla paylaşmasına rağmen hiçbir tepki vermemektedir. Ancak normal koşullarda bulundukları yeri ve civarı derhal terk etmeleri emrini vermesi gerektiğini bilmektedir. Bu rahatsızlığını; Ali ve Hassibe ile paylaşmamaktadır. Ancak sonraki süreçlerde bunun pişmanlığını yaşamaktadır.

Zohra'nın işaret ettiği bazı gelişmeler onu huzursuz etmekle birlikte bir yandan da zihni; yaklaşan kadın eylemi için toplantı tarihinin belirlenmesi, kadın listelerinin gözden geçirilmesiyle meşgüldür. El Kho'nun onayına sunmadan önce yapılması gereken hazırlıkları düzenlemektedir (Drif, 2017: 309- 312). Bu türden uğraşlar içindeyken gece yarısı dışarıdan, “mucahidini korumak için tüm azizlerin ruhlarına

yakarışlarını..”(Drif, 2017: 312) diyen bir ses işitmektedir.⁷⁶Zohra, bu sesi bilinçli ya da bilinçsiz şekilde göz ardı ettiğini düşündüğü uyarılardan bir diğeri olarak görmektedir. Nitekim uyuduktan bir süre sonra Oukhiti tarafından sarsılarak uyandırılmaktadır. Gerçekleşen bu ikinci baskında paraşütçüler evi sarmakta bir an önce sığınağa gitmeleri gerekmektedir. Kısa bir süre sonra sığınağa gitmelerinin çözüm olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü paraşütçülerin sığınağın yerini ve onların orada olduklarını bildikleri anlaşılmaktadır. Dışarıdaki ses sığınağa doğru,

Yacef! Yacef! orda olduğunu biliyoruz diye seslenmektedir. Üstelik bu ses AAZ askeri komutanlarından Safi’nin; gönüllü olarak yanlarında olduğunu da eklemektedir. Ardından aynı ses tekrardan “Yacef! Teslim ol! Teslim ol! Senin için her şey bitti! Yalnızsın! Kardeşlerin seni terk etti! Safi bizimle, Safi bizden!” demektedir (Drif, 2017: 313-316).

Bir müddet sonra Zohra, Safi’nin dışında gördüğü işkencelerden çok kötü durumda olan Kamel’in de dışarda olduğunu öğrenmektedir. Durumun vahimетinin farkında olarak kadın eylemi için hazırlamış olduğu listeyi yakmayı son görevi olarak görmektedir. Sonlarının ölümle sonuçlanacağını düşünerek paraşütçülerin eline bu listenin geçmesini istememektedir (Pontecorvo, 1966). Yapacak hiçbir şeyi kalmayan Zohra, elindeki son silah olan sözleriyle düşmanı vurmak için; “Evet, istesenez de istemesenez de özgür olacağız! Hepinizi ülkemizden kovacağız! Evet, Cezayir sizden ve sizden kurtulacak!” (Drif, 2017: 317) ifadelerini sarf etmektedir. Bu ifadeleri tekrarlayarak sözlerinin beyinlerinde yankılanmasını istemektedir. Oluşan sessizlikten sonra paraşütçülerin sığınaklarına el bombası atmalarını engellemek adına açıklıktan dışarıya ateş etmektedir. Diğer taraftan da aklı Ali ve Hassiba’dadır. Onların sığınaklarından çıkıp bölgelerini değiştirmeleri için dua etmektedir.

El Kho, biraz kendine gelince Zohra’nın yerine geçmektedir. Zohra ise dua ederek ve Samia ile kendilerine sürekli hatırlattıkları ifade olan hayatlarımız Zabananınkinden ve Ferradjınkinden daha değerli değil cümlesine birlikte faaliyet yürüttüğü Si Mohamed’i, Djamila’nın amcasını, Si Mourad’ı ve Ramel’i de ekleyerek kendisini ölümün soğuk yüzüne hazırlamaktadır. Sonrasında ailesini ve onlara çektiirdiği tüm acıları düşünmekte ve onlardan af dilemektedir. Zohra, kendisini ölüme hazırlamışken Oukhiti’nin dışarıdan teslim olmalarıyla ilgili uyarısını duymaktadır.

⁷⁶ Ancak yıllar sonra uyarı yapan sesi, Alilou’nun sesine benzetmektedir. Zohra, maviler giydirilen Alilou’nun kendilerini uyarmaya mı çalışmıştı, diye düşünmektedir. Onun böyle bir yaklaşım sergilemesi kendisini şaşırtmayacağını söylemektedir (Drif, 2017: 263).

Başta El Kho da Oukhiti'nin bu uyarısını dikkate almamaktadır. Sonrasında etraflıca düşünen El Kho; bir lider olarak Ali ve Hassiba'nın yaşamından da sorumlu olduğu yargısına vararak teslim olmayı doğru bulmaktadır. Zohra ise uyarılara tepkisiz kalmaktadır. Teslim olma kararını almaktansa ölümü tercih etmektedir. Aşağılanma, işkence, kendilerini ele verme ve bu utançla yaşama korkusuyla kendisi için çoktan ölüme karar vermektedir (Drif, 2017: 318). Fakat El Kho'nun, teslim olmaları gerektiğini yenilemesi üzerine utanarak olsa da teslim olmaktadır (Pontecorvo, 1966). Bu sırada belindeki küçük 6.35 tabanca tıktırıyla yere düşmektedir. Ortamı saran sessizlikle birlikte yere düşen silahın sesi yankı yapmaktadır. Bu sestten korkup etrafa dağılan paraşütçü ordusuna gülerek: "Büyük Fransız ordusunun cesareti ve cesareti bu mu? Yere düşen küçük bir tabancanın sesiyle kaçmak mı? Silahsız bir kadından korkmak mı?" (Drif, 2017: 319) tepkisini vermektedir. Zohra, paraşütçülerin arasına karışınca cesaretini toplayarak kıyafetlerini değiştirmek istediğini dile getirmektedir. Bir ALN savaşçısı olarak konumunun hakkını temsil etmek adına; Cezayir'deki ev kıyafetini daha resmi bir kıyafet olan bir etek ve kolsuz bir üst ile değiştirmektedir (Drif, 2017: 319). Ardından evdekilerle de vedalaşarak dışarı çıkmaktadır.

Resim 4.15. Zohra yakalandığında çekilen fotoğraf

(Drif, 2017: 320)

Zohra; dışarı çıkınca elleri kelepçelenmekte ve onu askeri bir cipin arkasına iten paraşütçü ordusunun arasında kalmaktadır. Elleri kelepçelenmiş şekilde cipin içinde oturan El Kho'nun yanına geçmektedir. Yakalandıkları tarih olan 25 Eylül 1957'de olduğu gibi Zohra; örgütte yer aldığı süre boyunca lideri El Kho ile birlikte hareket etmekte, faaliyetler yürütmekte ve organizasyonlar yapmaktadır (Reid, 207: 466).

Resim 4.16. Yacef Saâdi (El Kho) Cezayir Özerk Bölgesi Lideri
(Drif, 2017: 102)

Zohra, Lideri Saadi Yacef ile birlikte yakalandıktan sonra bindirildikleri ciple kaldıkları yerden uzaklaştırılmaktadır (Browning, 2018: 458). Bu sırada Zohra, Ali ve Hassiba'nın kaldığı 4 numara dâhil olmak üzere Rue Cato'nun gözden yetişini izlemektedir. Onların savaşımaya devam edeceklerine, AAZ'yi ayakta tutacaklarına ve yeniden canlandıracaklarına inanmaktadır. İkisinin; yakalandıklarını öğrenir öğrenmez orayı terk ederek yeni güvenli yere geçeceklerini ummaktadır. Ancak yine de Kamel'in tutuklandığını ve Safi'nin hain olduğunu onlara nasıl ulaştırabileceklerinin kaygısını taşımaktadır. Ali'nin her şeyi yeniden

düzenleyebilmesi için dua etmektedir. Bu düşünceler içindeyken Zohra'nın aklına bir fikir gelmekte ve El Kho'ya yaklaşıp onunla paylaşmaktadır. Ona; “Ali ve Hassiba makide, Ben Casbah'dan değilim. Faaliyetlerimde daima tanımadığım bir rehberci tarafından yönlendirildim, bir irtibat subayı ve sekreter olarak görev yaptım. Bana verilen bütün emirleri sıkı gizlilik kuralları içinde yerine getirdim” (Drif, 2017: 321) diyerek söyleyeceklerini El Kho'ya ile paylaşmaktadır.

Casbah'dan çıkarken buraya nemli gözlerle bakmaktadır. Neredeyse bir yıl önce geldiği Casbah'ın kendisine sevgisini, misafirperverliğini sunduğunu; yoksulluk ve yoksunluklarına karşın kendisini paylaşımcı, yürekli ve zengin olan kalpleriyle tanıştırdığını düşünmektedir (Mortimer, 2018: 169). FLN'nin örgütlenmesinin önemli ölçüde kabul gördüğü Casbah; Zohra'nın faaliyetlerinin çoğunu yürüttüğü aynı zamanda önemli deneyimler kazandığı ve duygusal bağ kurduğu bir yerdir.

4.12.2. Zohra'nın Gözaltı Süreci

Zohra ve El Kho teslim olmalarının ardında Albay Godard'ın ofisine getirilmektedir. Burada AAZ'nin bütün ağı bir grafik halinde çizilmiştir. “Grafiğin başlığı ise ALGIERS OTONOM BÖLGESİ şeklindedir. Grafiğin aşağıdaki kutularında Yacef Saâdi, Ali Amar (Ali la Pointe), Zohra Drif ve Hassiba Ben Bouali vardır” (Drif, 2017: 322). Grafiği inceleyen Zohra; burada öldürülen ya da tutuklananların işaretlendiğini ve çok az kutuya tik atılmamış olduğunu görmektedir. Onların kendi isimlerini de sabitlemesini ve ölüm fermanlarını imzalamasını beklemektedir. Ama ilginçtir ki geldiği noktada Zohra, korkusunu yenmiştir. Orada onun içini ezen duygu tutuklanmaları değil buna sebep olanın içlerinden biri olmasıdır. Safi'nin örgüte ihanet ederek kendilerini ele vermesi ve sömürge ordusunun yanında yer alması oldukça moral bozucu olmaktadır (Durkin, 2018: 28). Godard'ının, Safiyle olan paylaşımlarını keyifli bir şekilde anlatışı karşısında baldıran zehri olsa her bir damlasını içecek haldedir. Bu duygusuna rağmen savunmasız halleri karşısında odada çok sayıda askerin bulundurulması gururunu okşamaktadır. Albay Godard'ın ofisinden çıktıktan hemen sonra askerlerin arasında aniden yanan parlak bir ışık, Zohra'nın gözlerini rahatsız ederek göz kırpmasına neden olmaktadır. Kendine gelince ışığın gazeteci ve fotoğrafçılardan gelen flaş olduğunu görmektedir. Zohra, o anda Si Mohamed'in kelepçeli fotoğrafını hatırlamaktadır. Böylelikle mücadele arkadaşlarına onurlu bir duruş sergileyerek mesaj vermek istemektedir. Zohra, dik durup ve yukarı

aşağı bakarak: “Biz ALN savaşılarıyız ve bununla gurur duyuyoruz. Sizin kibirli dünyanızın düşmanlarıyız. Kaba gücünüz bizi küçültmeyecek. Her şeye rağmen özgür ve bağımsız Cezayir yaşayacak!” (Drif, 2017: 323- 324). Bu sözleriyle gazete aracılığıyla mesajını gerekli yerlere iletmektedir. Zohra, ilk temaslardan sonra Lycée Fromentin'in karşısındaki caddede bulunan bir binaya götürülmektedir. Bu bina Lycée Fromentin yıllarından görmeye aşina olduğu Villa Nador’dır. Eylül 1957’de burada tutuklu kalmaktadır (Hubbell, 2016: 4). Villa Nador’daki tutukluluk süresince, tavandan sarkan loş bir ampulle aydınlanan bir hücrede kalmaktadır. Hücresinde ilk otuz altı saat boyunca hiçbir şekilde uyumamaktadır. Kafası Safi’nin ihanetinin yarattığı etkiyle çelişkili sorularla doludur. Bir yandan da sorgulamada kendisine ne soracaklarını düşünmektedir. Safi aracılığıyla AAZ’nın tamamını ve kurallarını bildikleri görüşündedir. Buna rağmen kendisine Ali ve Hassiba’yı soracaklar mı diye düşünmektedir. Bu düşüncelere dalmışken Ali ve Hassiba’nın da kurallara bağlı kalarak başka güvenli bir eve geçmişlerdir diye, tahmin etmektedir. Dolayısıyla Safi ile herhangi bir iletişim olmazsa El Kho’nun onların makide olduğunu söylemesine ikna olacaklarına inanmaktadır. Kendisi de ne olursa olsun Ali ve Hassiba’nın makide olduğunu söylemeyi planlamaktadır. Zihninden bu geçirdikleriyle birlikte onu işkence altında konuşma korkusu sarmaktadır. Yine de iradesini ve mantığını kullanarak bunun üstesinden gelebileceği konusunda kendisine güvenmektedir.

Zohra; zihinsel ve bedensel olarak kendini yorgun hissettiği halde uyumamak için direnç göstermektedir. İşkence için almaya geldiklerinde her açıdan kendisini hazır hissetmek istemektedir. Zaman kavramını yitirdiği hücrelerinde; bazen inilti ve çığlıklar duyar gibidir. Aralık bırakılan kapısından da bazen gelip kontrol edilmektedir. Bu sırada gelen kişinin kendisi hakkında her hangi bir fikir edinmemesi için gözlerini kapalı tutmayı tercih etmektedir. Bu kontrollerin birinde; kendini yüzbaşı de la Bourdonnaye olarak tanıtan biri, Fransa’yı öven ve iki kardeş katili savaşa son verilmesi üzerine kendisine uzun gelen bir konuşma yapmaktadır. Konuşmasının bitiminde ise bir grup paraşütçü gelip onu sonradan Palais Bruce olduğunu öğrendiği bir yere götürmektedir.

Zohra; bağımsızlık sürecinde eşi Rabah Bitat yönetimindeki FLN karargâhına dönüştürülen Palais Bruce’de kapısı arkadan kapatılan bir odaya getirilmektedir. Burada Yacef’i görünce mutlu olmaktadır. Her ikisi de aynı anda birbirilerine herhangi

bir sorgulamadan geçtin mi diye sormaktadır. Buraya niye getirildiklerini anlamaya ve şaşkın bir halde odayı keşfetmeye çalışırken masadaki gazeteye gözü ilişmektedir. Gazeteyi uyarılmadan hızlı bir şekilde okuma isteğinde olan Zohra, bir anda büyük harflerle "CEZAYİR'DE NASIL İŞKENCE YAPIYORLAR?" başlığını görmektedir. Fransız ordusunun uyguladığı işkence hakkında Tunus'taki örgüt üyelerine hazırladığı raporu, hemen tanımaktadır. Bu raporun, sömürge güçlerinin ellerine geçeceğine ihtimal vermeden en üst düzey örgüt liderlerine yazmaktadır. Si Mourad'ın ifadelerinin yer aldığı gazetede her şey en küçük ayrıntısıyla karşısındadır. Zohra, heyecanla yazıyı El Kho'yu ile paylaşmakta ve bu yazıyla yalnız olmadıkları hissiyle çok mutlu olmaktadır. Ancak kafasını kurcalayan şey, hangi gazetenin sömürge gücüne zarar veren böyle bir haberi belgeleriyle birlikte detaylı olarak vereceğidir. Bu merak dürtüsüyle gazetenin ön sayfasını çevirdiğinde üzerinde "El Moudjahid" isminin yer aldığını görmektedir. Kendilerine ait bir gazetenin olduğunu görmek onu sevindirmektedir. Zohra'ya göre modern bir gazete biçiminde olan "El Moudjahid", ülkenin kaçınılmaz olarak özgür olacağının ve Cezayir devletinin somut bir göstergesidir. Bu anlarda; tüm korkularını bir kenara bırakmakta ve mutlak bir özgürlük hissi içinde olmaktadır.

Zohra'nın tutuklandıktan sonra kendini iyi hissettiği bu nadir an; göğsü madalyalarla dolu, üniformalı bir adamın içeri girmesiyle bölünmektedir. Adam işkencenin anlatıldığı yazıyı kendisinin yazdığını söyleyerek hiddetle tepki vermektedir. Zohra, tepki verse de tehditkâr bir yaklaşım içinde olan Albay'dan oldukça tedirgin olmaktadır. Albay odadan ayrılınca onun yarattığı olumsuz havayı dağıtmak ve keyiflenmek için yine gazeteyi incelemeye koyulmaktadır. Sonrasında Albayın odasına götürülen Zohra'dan; FLN/ALN'deki faaliyetlerini yazması istenmektedir. Burada örgüte katılma nedenini detaylı olarak yazmaktadır. İletişimi sağlama, sekreterlik, broşür dağıtma ve yerel halka destek olma vb. görevlerinden bahsetmektedir. Ayrıca Casbahlı olmadığından faaliyetlerinde bir başka örgüt üyesinin kendisine rehberlik ettiğini ancak gizlilik kuralı gereği ismini bilmediğini eklemektedir. Son olarak da faaliyet gösterdiği Casbah'da; Djamil, Dahmane, Ghani, Si Murad, Ramel gibi yakalanmış ya da ölmüş olan örgüt üyelerinin ve birlikte yakalandığı Yacef'in ismini yazarak hazırladığı metni imzalamaktadır (Drif, 2017: 324-330).

25 Eylül 1957'de tutuklanan Drif, savaş yıllarının geri kalanını hapiste geçirmektedir (Mortimer, 2018: 160). Askeri mahkemenin 20 yıllık zorunlu çalışma ceza kararının kesinleşmesiyle birlikte 14 Ekim 1957'de birçok örgüt üyesinin tutuklu bulunduğu Fransa'daki Barberousse Hapishanesine nakli yapılmaktadır (Rholetter, 2011: 426).

4.12.3. Zohra'nın Tutukluluk Süreci ve Sonrası

Zohra'nın tutukluluk hali devam ederken Ali ve Hassiba'nın Safi ile iletişime geçtiği haberini almaktadır. Bu haberi, hücresindeyken Hassiba'nın el yazısıyla yazılmış bir mektubun kendisine gösterilmesiyle öğrenmektedir. Bu iletişimle birlikte Zohra olası haberi de almaktadır. Yetkililer; haberin yer aldığı gazeteyi ısrarla vermelerine rağmen almamaktadır (Drif, 2017: 331- 332). Ali ve Hassiba'yı en son gördüğü haliyle hatırlamak istemektedir. Safi'nin ihaneti; kendilerinin yakalanmasına neden olduğu gibi bağımsızlık mücadelesini birlikte yürüttükleri yakın arkadaşları Ali la Pointe ve Hassiba Ben Bouali'nın bulunduğu evin patlatılarak korkunç bir şekilde öldürülmelerine de neden olmaktadır (Durkin, 2018: 28).

Resim 4.17. Hassiba Ben Bouali

(Drif, 2017: 144)

Zohra, arkadaşlarının ölümünün verdiği acı ile kafasını duvara vurmaktadır. Ali'nin son defa savaşımasına izin verilmeden sığınağının patlatılmasına ve kendisine dayatılan ölüm türüne sitem etmektedir. Hassiba'nın yaratıcılığına, zekâsına, özverisine, onurlu duruşuna, kişiliğine dair ağıtları yürekten haykırmak ve sadece on dokuz yaşında olduğunu söylemek istemekte ancak sesi çıkamamaktadır. İç karartıcı hücrelerinde; Hassiba'nın oturma pozisyonunu benimseyerek dizleri üzerinde ağlayarak uzunca bir süre kalmaktadır.⁷⁷Zohra; Ali ve Hassiba'nın ölümüyle ilgili 56 yıl boyunca herhangi bir gazetenin yazdıklarını okumamaktadır. Ancak Cezayir'in bağımsızlığıyla ilgili anılarını yazma kararı alınca dönemi yeniden ele almak ve değerlendirmek adına malum hadiseyi içeren okumalar yapma gereği duymaktadır. Fransız sömürge yönetimine karşı Casbah'ın, halkın, fedailerin, kadınların, eylemcilerin ülkelerinin bağımsızlığı için nasıl bir mücadele verdiklerini aktarma isteğindedir. Böylelikle Milli Kütüphanede araştırmalar yapmaya başlamaktadır. Yaptığı bu araştırmayla o günleri yeniden yaşar gibidir. Aradan geçen zamana rağmen Hassiba ve Ali'nin ölümlerini okumakta çok zorlanmaktadır.

Resim 4.18. Ali la Pointe

(Drif, 2017: 4)

⁷⁷Hassiba genelde bacaklarını göğsüne doğru çekmekte, kollarını bacaklarına dolamakta ve başını da dizlerine bırakmaktadır. Bu haliyle masum bir kedi yavrusu gibidir (Drif, 2017: 150).

Zohra, arkadaşlarının ölümleriyle ilgili yaptığı okumalardan sarsıntı duysa da sömürge rejiminin örgüte bağlı kadın ya da erkeğe karşı öldükten sonra bile nefret duygusu içinde olması onu çok rahatsız etmektedir. Ali'nin ölmüş bedenine saygısızlık edilmesini ve toplumda yaratmış olduğu etkinin ortadan kaldırılmaya çalışılmasını nefret söylemlerinin bir parçası olarak açıklamaktadır. Bu açıdan kendilerini medenileştirmek için gelen bu insanların; Ali'nin parçalanmış bedenini gösteren fotoğraflara yazdıklarını üzücü, utanç verici ve tiksindirici bulmaktadır. Bu yaklaşımın kendisinde, halkta karşılık bulmadığını; Ali'nin, Hassiba'nın yenilmez kahramanlar olarak anıldığını sözlerine eklemektedir.

Zohra, yaptığı araştırma ile aynı zamanda arkadaşlarının suikastıyla ilgili bazı boşlukları da tamamlamaktadır. İlk arkadaşlarının kendilerinin yakalandığı tarih olan 26 Eylül 1957'de kaldıkları 4 Rue Cato'daki güvenli evden ayrıldıkları bilgisine ulaşmaktadır. Bu yeni ev Zohra'nın bilgisi dâhilinde olmayan 5 Rue des Abderames'e adresindedir. Zohra, patlamaya dair detayların bir kısmını ise çok daha öncesinde 14 Ekim 1957'de götürüldüğü Barberousse hapishanesinde öğrenmektedir. Burada El Kho ile Safi arasında irtibat görevlisi olan ve kendilerini 4 Rue Cato'da ağırlayan ev sahibinin yeğeni Mahmoud Bouhamidi ve El Kho'nun yeğeni Petit Omar'ın da patlamada ölenler arasında olduğu bilgisine ulaşmaktadır (Drif, 2017: 332- 335).

Resim 4.19. Fransız güçlerinin bombaladığı ev ve burada ölen FLN üyeleri sırasıyla Ali la Pointe, Hassiba Ben Bouali, Petit Omar ve Mahmoud Bouhamidi'dir

(Drif, 2017: 333)

Zohra, yaklaşık beş yıl hapis kaldığı Barberousse hapishanesinde, arkadaşlarını yetirdiği patlamanın ayrıntıları dışında kendisinin ve El Kho'nun neden herhangi bir sorguya maruz kalmadığıyla ilgili kafasını kurcalayan sorulara da yanıt almaktadır. Godard ve Trinquier'in kendilerinden alacağı herhangi bir bilginin kalmadığı akıl yürütmesine zaman zaman kapılsa da bunu çok gerçekçi bulmamaktadır. Paraşütçülerin El Kho'ya olan deli öfkelerini bilinmektedir. Hapisteyken öğrenmiş oldukları, yaşadıklarını daha makul bir noktaya taşımaktadır. Bu bilgiye göre böyle bir süreci yaşamalarında; yakalandıklarını öğrenen Germaine Tillion'un güçlü ve etkili müdahalesinin katkısı olmaktadır ⁷⁸ (Drif, 2017: 338). Tillion; ikisinin de yasal normlara uygun olarak siyasi tutukluların karşılaştığı şekilde muamele görmelerini,

⁷⁸ Germaine Tillon, Zohra Drif ve Yacef Saâdi'nin duruşmalarında tanık olarak ifade vermek için talepte bulunmaktadır. Tanık olarak mahkemeye çağrılmayan Tillon'un ifadeleri delil olarak kullanılmaktadır (Sellon, 1979: 227).

Fransız olan Cezayir Bakanı Robert Lacoste'den istemektedir. Eski Fransız direnişçisinin aracılık etmesiyle Zohra ve El Kho işkenceden ve hatta ölmekten kurtulmaktadır. FLN'nin iki üyesi, savaşın geri kalan yıllarını mahkûmiyetle geçirirken omuz omuza bağımsızlık mücadelesi verdikleri yakın arkadaşları Hassiba Ben Bouali ve Ali La Pointe'nin Albay Godard'ın teslim olun çağrısına uymamalarının karşılığı sığınaklarının patlatılması suretiyle öldürülmeleri olmaktadır. Kendisinin ve El Kho'nun hayatta kalmasında etkin rol alan Tillion'a minnettarlık duyduğunu belirten Zohra; Hassiba ve Ali de benzer şeyleri yaşasaydı aynı muameleyi göreceklerine ihtimal vermektedir (Mortimer, 2018: 169). Tillion ile ilgili söz konusu bilginin yanı sıra Oukhiti'nin ailesi, Germaine Tillion'un sığınakları ele verdiğinden şüphelenmektedir. Ancak Zohra, bu şüphelerini yersiz bulmaktadır (Drif, 2017: 338).

Zohra Barberouss'da kaldığında doğru ve tamamlayıcı bazı bilgiler edindiği gibi yanıltıcı bazı bilgilerin de bilinçli yayıldığına tanık olmaktadır. Bunlardan birisi de kendisinin ve El Kho'nun Ali ve Hassiba'nın kaldığı yeri ihbar ettiğiyle ilgilidir. Bu türden faaliyetleri; yürütülen savaşın psikolojik ayağı olarak görmektedir. Zohra, bunları El Kho gibi yaşayan efsaneleri ve hatta Ali gibi ölüleri öldürme yöntemi olarak değerlendirmektedir. Yakalandıklarında hain Safi'den paraşütçülerin almadıkları tek bilginin Ali ve Hassiba'nın kalacakları yeni güvenli evle ilgili olduğunu söylemektedir. 25 Eylül'de, 4 Rue Cato'daki adreste yakalandıklarında onların örgütün önemli bir kuralı olarak oradan ayrılacaklarını bilmektedirler. Fakat kendilerinin bilmediği bir adres olan 5 Ruedes Abderames'de öldürüldüklerine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte yakalandıkları adres olan 4 Rue Cato'daki sığınağa daha sonra sömürge güçlerinin hiç uğramamadığının önemli bir bilgi olduğunun altını çizmektedir. Çünkü Ali ve Hassiba'nın orda olduğuna dair bilgiyi; kendisinin, El Kho'nun ve Oukhiti'nin hiçkimseyle paylaşmadığını iddia etmektedir.

Zohra hapisteyken Fransız istihbarat teşkilatı tarafından paylaşılan bir başka yanıltıcı bilginin ise kendisinin Hassiba'ya teslim olması için mektup gönderdiği ve politik düşünceleriyle ilgilidir. Bu bilgilerin kaynağını; Mohammed Harbi ve Gilbert Meynier'in "Le FLN: Documents et histoire" kitabında paylaşılan askeri arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Eylül 1957 tarihli bu arşiv belgelerinde: Drif'in Hassiba Ben Bouali'ye yazdığı mektuplar ve onun, Yacef Saâdi'nin sorgularında ifade ettikleri ılımlı politik görüşler vardır. Zohra; daha sonrasında yazdığı "Inside the Battle of Algiers:

Memoir of a Woman Freedom Fighter” kitabında, bunların hiçbirinin gerçeği yansıtmadığını ve mektupların kendisine ait olmadığını savunmaktadır⁷⁹ (Moussa, 2017: 482). Buna istinaden mektupların yazıldığı söylenen tarihlerde Hassiba ile birlikte yaşadıklarını söylemektedir. Bu nedendir ki, böyle bir mektubun yazılmasının çok yersiz kaçacağını vurgulamaktadır. Zohra, tüm bunların itibarsızlaştırma çabaları olduğunu ve bu kurguyu dikkate almanın kendisinin, Hassiba’nın gerçekten anlaşılmasında manasına geldiğini ifade etmektedir. AAZ’nin iki askeri olduklarını ve teslim olmayı değil diğer savaşçılar gibi ölüme gönüllü olmayı tercih ettiklerini özellikle sözlerine eklemektedir. Ülkesinin bağımsızlığı için almış olduğu kararların bilinçli bir tercih olduğunu ve bundan ötürü hiçbir kararının kendisini üzmediğini belirtmektedir. Kendisini üzecek şeylerin gençlerin, yaşayanların halklarının fedakârlıklarını unutmama ihtimalidir. Cezayir’in bağımsızlığı için ödenen bedellerin ve bağımsızlığının daima nasıl savunulacağını unutulma olasılığını, en büyük korkusu olarak belirtmektedir (Drif, 2017: 339). Cezayir savaşında kilit rol oynayan Zohra’nın, bağımsızlık mücadelesiyle ilgili anılarını yazmasında da benzer duygunun tesiri olduğu söylenebilir. Kitapla⁸⁰ birlikte gençlerin ve gelecek nesillerin ülkelerinin bağımsızlığında verdikleri mücadeleyi anımsamaları, bilmeleri ve korumaları temennisindedir. Bu manada kitapta; birçok kadınla birlikte yaşadıkları tutukluluk yıllarını, bağımsızlığın çöküşünü, Cezayir’i inşa etmenin zorluklarıyla ilgili tanıklılıklarını ve deneyimlerini aktarmaktadır. Burada sömürge sürecini ve kadınların bağımsızlıktaki önemli rollerini vurgulamaktadır. Zohra, tüm bu gerçekliklerin ve ülke tarihinin farkında olarak geleceğin sağlıklı bir şekilde yeniden inşa edilebileceğine inanmaktadır (Mortimer, 2018: 159-161).

⁷⁹Zohra, kitabında Hassiba’ya teslim olması için mektup gönderdiğiyle ilgili bilgi kirliliğine yanıt niteliğindeki bazı ifadelerle yer vermektedir. Fransız tarafının suçlamalarına maruz kaldığı gibi örgüt içinden de bazılarının kendisine yönelttiği suçlamaların hedefi olmaktadır. Yoldaşı, lideri olarak gördüğü, birçok faaliyette yan yana ve yakalanırken de birlikte olduğu dava arkadaşı El Kho tarafından vatan haini olmakla suçlanmaktadır. Ne yazık ki bu durum yeni bir şey değildir. Örgütün eski üyeleri arasında bu türden suçlamalara çokça rastlanmaktadır. Bir başka örnek durumda ise Louise Ighilahriz’e, Zohra ve El Kho için “Algérienne” kitabında suçlayıcı birtakım ifadelerle yer vermektedir. Burada maruz kaldığı taciz ve kötü muamelelerden bahsederken aynı zamanda iki FLN savaşçısının sömürge güçleriyle işbirliği yaptığına da değinmektedir. El Kho; bu suçlamaya katılmış olduğu bir etkinlikte, Ighilahriz’in örgüte olan bağlılığı ve yaşadığı işkenceler hakkında yanıltıcı bilgiler paylaştığını belirterek yanıt vermektedir (Moussa, 2017: 482).

⁸⁰Zohra Drif’in Cezayir bağımsızlık mücadelesinin yakın tarihini, anılarını kaleme aldığı, “*Inside the Battle of Algiers : memoir of a woman freedom fighter*” kitabının ilk basımı; 2013’te Cezayir’de Fransızca olarak basılmaktadır (Mortimer, 2018: 171). 2017 ise İngilizce çevirisiyle kitap tekrar yayınlanmaktadır. Kitabın İngilizce çevirisi, çalışma için referansa alınan ana kaynaklardan biridir.

Ülkesinin bağımsızlık mücadelesinde aktif rol alan Zohra, bağımsızlıkla birlikte yazdığı kitapla ülkenin bağımsızlık mücadelesine ve bilhassa kadın savaşçılarına dair tarihe önemli bir not düşmektedir. Barberousse Hapishanesinde kaldığında da aynı saikle “Kardeşlerimin Ölümü”⁸¹ başlığını taşıyan yirmi sayfalık bir makale yayınlamaktadır (Rholetter, 2011: 426). Zohra’nın aktif olarak askeri faaliyet yürütemediği hapishane sürecinde ve bağımsızlığın kazanıldığı süreçten sonra da ülkesinin bağımsız, halkının özgür olması için çaba göstermeye devam ettiği görülmektedir. Öte yandan ülkenin bağımsız ve özgür yarınlarına gösterilen bireysel çabaların üniversite gibi kurumlar tarafından da gösterilmesinin gerekli olduğunu düşünmektedir. Üniversitelerin kültürel, tarihi miraslarının bilinçli bir politikanın ürünü olarak ortadan kaldırılması ile ilgili gerçeklerin gün yüzüne çıkarılması noktasında önemli roller üstlenebileceklerine inanmaktadır. Ona göre 132 yıllık kültürel soykırım bilgisinin açık edilmesi, aynı şeylerin yaşanmasının önünde önemli bir bariyer olacaktır. Bu konuda, üniversitelerle birlikte arşivlerin önemine de vurgu yapmaktadır. Meseleye dair arşivlerin ne yazık ki Fransa’da olduğu ve bu arşivlerin alınması için mücadelenin gerekliliğine değinmektedir (Drif, 2017: 334). Bu arşivler sayesinde kollektif hafızadaki boşlukların doldurulacağı ve nihayetinde toplumun kendini yeniden inşa edebileceği düşüncesindedir.

4.13. Eleştiriler ve Yanıtları

1830’dan itibaren Cezayir’de varlık gösteren Fransızlara, ulusal bağımsızlık adına ilk örgütlü tepki 1 Kasım 1954’te verilmektedir. Bu tarihten itibaren başlayan bağımsızlık mücadelesi, 5 Temmuz 1962’e kadar devam etmektedir (Giunti, 2019: 49). Zohra, bağımsızlık mücadelesinin başladığı ilk günden itibaren bu süreci başlatan gruba dâhil olmak için bir arayışın içine girmektedir. Bu arayışın neticesinde, 1956’dan itibaren FLN’de aktif olarak faaliyet yürütmeye başlamaktadır. Burada; ilk etapta bir takım paketlerin taşınması ve FLN üyelerinin ailelerine destek zarflarını iletmek ile görevlendirilmektedir. Görevlerini sadakatle, eksiksiz bir şekilde yerine getirmesi, örgüt içinde kazandığı güven ve de koşulların uygun olmasıyla kısa sürede askeri faaliyetlerde de rol almaktadır. 1956’nın ağustos ayından itibaren ölüm gönüllülerinde yer alması askeri faaliyetleri için bir ilk adımdır (Drif, 2017: 106).

⁸¹ Hapishanede kaldığı süreçte yapılan siyasi infazlara tanıklık etmektedir. Yazmış olduğu “In te Mort de mesFrères” makalesinde bu infazlara tepkisine ve mahkûmiyetine neden olan siyasi koşulların değerlendirmesine yer vermektedir (Sellon, 1979: 230).

Zohra, esaret altında olan ülkesini bağımsızlığına kavuşturmak için tehlikelerini iyi bilerek ölüm gönüllüsü olmayı tüm benliğiyle tercih etmektedir. Sömürünün tüm olumsuz koşullarına baş eğdirilmeye çalışılan ülkesinin ve halkının bağımsızlıkla birlikte özgürleşeceğine inanmaktadır. Bu açıdan mücadelede kendisini motive eden temel şey halkının temel hak ve özgürlüklerine kavuşmasıdır. Bu nedenledir ki orta sınıf bir aileden gelmesine, eğitilmiş ve birçok Cezayirli kadına göre daha fazla olanağa sahip olmasına karşın bağımsızlık mücadelesinde yer almayı bir vicdani sorumluluk olarak görmektedir. Sürecin kendileri için entelektüel kaygıların ötesinde bir ölüm kalım meselesi olduğu inancındadır.

Kendisini bağımsızlık sürecine; siyasi ve psikolojik açıdan hazırlayan entelektüel çabanın önemini farkında olmakla birlikte ülkenin bağımsızlığındaki zorlu sürecin keskin ve kalıcı bir çözümünün ancak silahlı mücadele ile olabileceğini savunmaktadır. Bu bakımdan Avrupalı sivillerin yoğun oldukları alanlara gerçekleştirdikleri eylemlerinin, zorunlu savaş koşullarının sonucu ve sömürgeci gücün yerel halkı hedef alan eylemlerine missilleme olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir. Amaçlanan yerel halkın maruz kaldığı tüm olumsuz savaş koşullarının; iktidar gücünün korunaklı yaşam alanları olan Avrupalıların olduğu bölgelere de sirayet ettirmektir. Nihayetinde bu eylemleri için önceden yapılmış bir hazırlıktan ve eğitilmekten söz etmenin mümkün olmadığını öne sürmektedir. Ülkelerinin ve halkının maruz bırakıldığı sömürü koşullarının savaşçı olarak doğmayan kendilerini birer kadın savaşçıya dönüştürdüğünü belirtmektedir.

Zohra'nın; bağımsızlık mücadelesindeki söz konusu yaklaşımına ve eylemlerine eleştirel tutum içinde olan bir kitleden de bahsetmek mümkündür (Mortimer, 2018: 160). Bu kitlenin bir kısmını savaşın mağdurlarından olan siviller oluşturmaktadır. Zohra, Milk Bar eylemini gerçekleştirdiğinde mekânda on yaşında olan Nicole Guiraud ve beş yaşında olan Michel-Chich bulunmaktadır. Nicole Guiraud'ın babası ağır yaralanmakta ve kendisi de sol bacağını kaybetmektedir. Michel-Chich ise büyükannesini ve bacağını kaybetmektedir. İki kız çocuğu da eylemden yaralı olarak kurtulmaktadır. O günden sonra kaybettiklerinin ve tanıklık ettiklerinin travması yaşamlarının bir parçası olmaktadır (Hubbell, 2018: 49-50). Yaşadıkları, Michel-Chich'e bağımsızlık mücadelesinde sivillere yönelik saldırıları ve saldırı şekillerini sorgulatmaktadır. Eleştiri oklarının hedefinde ise Zohra Drif vardır.

Kaybettiklerinden Zohra'yı sorumlu tutmaktadır (Browning, 2018: 458). Zohra Drif'e 2012'de "Lettre à Zohra D." başlığını taşıyan açık bir mektup yazıp kamuoyuyla paylaşmaktadır (Hubbell, 2016: 2). Mektubuna hiçbir yanıt alamayan Michel-Chich, bir ay sonra Marsilya'da düzenlenen Cezayir'in ulusal bağımsızlığının ellinci yıldönümü etkinliğinde onunla yüz yüze gelerek düşüncelerini ve eleştirilerini direkt paylaşmaktadır. Aynı toplantı salonunu paylaştığı Zohra'ya; öncelikle olayı özetlemektedir. Ardından kendisini de kayıplar yaşayan ve orada dondurmaya giyen beş yaşındaki bir çocuk olarak tanıtmaktadır. Asıl meramını anlatmak için yapılan giriş konuşmasının devamında büyükannesi gibi sivillerin katlediliğini kabul edip etmediği, düşünceler uğruna verilen mücadelede suçsuz insanları öldürebilir miyiz minvalinde bir dizi soru sormaktadır. Zohra, bu soru ya da sorulara alenen ve özel bir yanıt vermemekle birlikte sömürge gücünün kendilerine başka seçenek bırakmadığını ve eyleminin kişisel olmadığını belirtmektedir. Kendisinin yaşadığı duruma benzer çok sayıda trajedinin olduğuna değinmektedir (Hubbell, 2016: 13-12). Michel-Chich, bu toplantıdan önce de yayınlamış olduğu mektubunda belirtmiş olduğu gibi sivillere zarar vereceğini bildiğini varsayarak adil olmayan bir savaş eylemini gerçekleştirmekle Zohra'yı suçlamaktadır (Mortimer, 2022: 10).

Zohra, Evian Anlaşmasının elli yılını kutlamalarında olduğu gibi Milk Bar eyleminden ötürü çok kez eleştiri oklarını üzerine çekmektedir. Kendisinden eylemin amaçsal nitelikleri açısından kabul edilebileceğini ancak yöntemsel olarak onaylamayacağını kamuoyuyla paylaşması ve özür dilemesi istenmektedir. Zohra, üzerinde oluşan tüm baskılara rağmen öteki türüsünün mümkün olmadığını savunarak belli bir kesimin olan bu talepleri karşılamamaktadır. Bu eleştirilere ve suçlamalara yanıt niteliğindeki detaylı ifadeler, 2013'te Fransızca yayınlanan "Mémoires d'une combattante de l'ALN: Zone Autonome d'Alger" kitabında yer vermektedir. Burada: Zohra bugün insanların Avrupalıların yoğun olduğu halka açık yerlere bomba yerleştirdiği için pişman olması beklentisinde olabileceğini ancak böyle bir şeyin söz konusu olmadığını altını çizmektedir. "Samia ve kendisinin; 1956 ve 1957'de yaptıklarından geçmişte ve bugün de pişman olmadıklarını ve yarın da asla olmayacaklarını" (Drif, 2017: 106) sözleriyle de açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁸²

⁸² Zohra, bu yaklaşımını ve bakış açısını katılmış olduğu çeşitli programlarda da çok defa dile getirmektedir. 2006'da arabnews'e vermiş olduğu röportajda da benzer ifadeler kullanmaktadır.

Öyle ki aksi bir yaklaşımı sömürge anlayışının reddi olarak algılamaktadır. Bu yüzden ki bombalı eylemlerine dair pişmanlık vurgusu nerden ve ne şekilde gelirse gelsin kabul etmediğini ve nefret ettiğini belirtmektedir. Çünkü ülkesinin ve topraklarının bir dış güç tarafından saldırıya uğramasının kendilerine silaha sarılma hakkını doğuran tek neden olabileceğini söylemektedir. Yaptıklarını, kendini ve halkını savunma olarak ifade etmektedir. 1 Kasım 1954 ile başlayan mücadeledeki konumlarının da bu olduğunu vurgulamaktadır (Mortimer, 2018: 164).

Zohra ülkeleri Cezayir için bağımsızlık mücadelesinde yer alıp bedeller ödeyenler olduğu gibi sivillerin de bazı bedelleri ödediğini dile getirmektedir.

Bu nokta da bağımsızlık mücadelesi sırasında ölenler Cezayirli sivillerse ve neden öldük diyorlarsa bunun cevabı ALN’de olduğunu söylemektedir. Çünkü ALN’nin cevabı bildiğini söylemektedir. Zohra, Cezayirli sivillerin ölümünü Cezayir’in özgürlüğünün ve bağımsızlığının bedelinin bir parçası olarak görmektedir. Zohra, “Neden öldük?” sorusunu soranlar eğer Fransızlarsa, bunu Fransa idaresine sormalarını önermektedir. Fransız yetkililerin ne diyeceğini bilmiyorum demektedir. Fakat kendisinin onlara önereceği tek gerçeğin: “Öldünüz çünkü yabancı bir ülkeye, Cezayir’e boyun eğdirip işgal eden yüz binlerce Avrupalı arasındaydınız. Böylece onu yerleşimci koloniniz haline getirebildiniz olarak yanıtlamaktadır (Drif, 2017: 106).

Zohra, elbette ki Fransa’nın tüm haksızlıklarına karşı durup saflarımıza katılan hiçbir Fransızı unutmayacağını ve onlardan sonsuza dek minnettar kalacağını da sözlerine eklemektedir.

Nihai olarak Zohra, şiddet kullanımını ülkenin bağımsızlığa kavuşması için kullanılan bir araç olarak görmektedir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen faaliyetlerin hiçbirinin ülkenin, halkın kurtuluşu ve özgürlüğü ötesinde bir anlam taşımadığını iddia etmektedir. Sivillerin yaşadıklarından rahatsızlık duysa da hepsini koşulların gerekliliği olarak görmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında; faaliyetlerini kişisel bir mesele olmaktan çıkarıp ulusal bir düzlemde ele alıp değerlendirmektedir. Çünkü tüm eylemlerini FLN/ALN’ye bağlı olarak yerine getirdiğinin altını çizmektedir (Hubbell,

Röportajın seyri içinde, ülkeleri için verdikleri bağımsızlık mücadelesi ve terörist hareketler arasında farklar olduğunu belirtmektedir. Bu farkı; kendi deneyimini örnek vererek açıklarken birinci sınıf hukuk öğrencisi olan kendisini bu sürece sürekleyen şeyin, sömürge rejiminin/Fransa’nın şiddeti olduğunu sözlerine eklemektedir. Siyasi yöntemlerin çözümsüz kaldığı noktada geriye kalan tek çözüm yolunun silahlı eylemler olduğuna ikna olduğunu söylemektedir. Bu yönde seçim yaptığını ve seçimi noktasında bombayı yerleştirmek değil bunu başarılı bir şekilde sonuçlandırmanın önemli olduğunu söyleyerek eylemlerinden dolayı pişmanlık hissi taşımadığını da paylaşmış olmaktadır (Maclean, 2006).

2018: 51). Eylemlerine dönük açtığı bu parantezle örgütün ve örgüte bağlı olarak dâhil olduğu şiddet eylemelerini meşru bir zemine oturtmaya çalışmaktadır.

Günümüzde Kızılderililerin kaderini paylaşmıyor olmalarında; ülkelerinin bağımsızlığına olan inançla gerçekleştirdikleri mücadeleye borçlu olduklarını savunmaktadır. Zohra, bugün bile benzer şeyler yaşanırsa; yaşına rağmen bir bostana tutunarak mücadeleye katılacağını söylemektedir. Kendisi gibi birçok Cezayirlinin de aynı tepkiyi vereceğini belirtmektedir (Drif, 2017: 104-106). Ayrıca bu durumun yaşandığı her yerde benzer tepkilerin olacağını ifade etmektedir. İnsanların; halkını ve topraklarını kurtarmak için hayatlarını feda edeceklerine değinmektedir (Mortimer, 2018: 161).

4.14. Dünden Bugüne Zohra Drif

1934'te Tiaret'te doğan Zohra, geleneksel değerlerine bağlı ancak içinde bulunulan koşullar itibarıyla modern denilebilecek kararlar alabilen bir aile yapısına sahiptir. Babası Ahmet Drif çevresinde bilinen ve saygı duyulan bir kadıdır. Çocuklarının bilhassa kızlarının eğitimini önemsemektedir. Kızlarının eğitimlerinin önüne set koyabilecek toplumsal yargılara karşı koyacak kadar ileri görüşlüdür. Annesi ise çocuklarının evdeki sorumluluklarını üstlenmekte ve eşi gibi onların eğitimine önem vermektedir. Annesi sadece kızlarının değil bölgesindeki kızlarında okumalarını istemektedir. Bu niyetledir ki kızlarının eğitimlerindeki başarılarının çevresindeki aileleri olumlu etkilemesi yönünde bir çabayı da kendisine görev bilmektedir. Varlıklı bir aileden gelen annesi çocuklarıyla ilgili aldığı sorumluluk dışında evin ticaret işleriyle de meşguldür. Zohra'nın nispeten sahip olduğu bu ayrıcalıklar onun çok az kadının gidebildiği üniversiteye giderek hukuk eğitimi almasına olanak sunmaktadır (Evangelista, 2011: 256). Bütün bunlar Zohra'nın hem Cezayir değerlerini temsil eden bir ortamda büyümesini hem de Fransız değerlerinin hâkim olduğu bir eğitim sisteminde yer almasını beraberinde getirmektedir. Zohra'nın birbirinden oldukça farklı iki kültür arasında gidip gelmesi onun ulusal kimlik bilincinin oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Eğitim süreci boyunca içinde doğup büyüdüğü kültüre yabancı bir eğitim sisteminde yer alması onu yalnızlaştırmakta ve bulunduğu ortama yabancılaştırmaktadır. İçindeki bu duygu; zaman zaman arkadaşlarının, öğretmenlerinin; küçümseyici ve dışlayıcı tavrıyla karşılaşınca da gittikçe derinleşmektedir. Aidiyet bağı kurmadığı, adaletsizliğe uğradığını düşündüğü

bu ortam; onu daha da çok yerel değerlerine bağılı hale getirmektedir. Nitekim dördüncü bölümdeki başlıklarda detaylı olarak anlatıldığı üzere Zohra'nın; 1930'lardan 1950'lerin başına kadar tüm yaşadıkları, içinde bulunduğu sosyo-kültürel ortam, sömürgeci okullarda aldığı eğitimlerle birlikte Fransız kültürene hâkim olması ve deneyimledikleri onun bağımsızlık mücadelesinde aktif rol almasına zemin hazırlamaktadır. Bütün bunların vesile olduğu kimlik bilinciyle 1 Kasım 1954'te Cezayir bağımsızlık hareketinin fitilini ateşleyen gruba ilk günden itibaren katılma isteğindedir. Bu isteğiyle başlayan uzun bir arayışın ardından 1956'da üniversitede bir hukuk öğrencisiyken bu gruba dâhil olmaktadır.

Örgüt içinde ilk olarak kurye görevini üstlenmektedir. Ancak FLN'ye olan bağlılığı ve sorumluluklarını sorunsuzca yerine getirmesiyle bir süre sonra örgütün silahlı grubu içinde yer almaya başlamaktadır. Görev potansiyelindeki bu değişiklik kullanılan yöntem ve stratejilerde de bir takım değişimlere vesile olmaktadır. İlk görevlerini yerine getirirken dikkat çekmemek adına Cezayirlilerin geleneksel kıyafetleri olan haiki ve âadjar giymektedir. Ancak silahlı grupta yer almasıyla birlikte modern kıyafetler ve saç modelini tercih ederek eylemlerini gerçekleştirmektedir. Çünkü artık faaliyetleri yerel halkın yoğun olduğu bölgelerden Avrupalıların yoğun olduğu bölgelere kaydırıldığından bir savaş stratejisi olarak eylemlerini kolaylıkla ve sorunsuzca yerine getirebilmek adına böyle bir tercih yapmaktadır. Görev anlayışındaki bu değişimle birlikte 30 Eylül 1956'da Milk Bar'a bombalı saldırı⁸³ düzenleyerek ilk eylemini gerçekleştirmektedir. Bu eylemle savaşın yankısı Cezayir'deki tüm taraflarca hissedilmeye başlanmaktadır. Eylemin etkisinin Cezayirle sınırlı kalmayıp dünya kamuoyunda da ses getirmesi, Cezayir'in bağımsızlık mücadelesine ve kadının bu mücadeledeki varlığına görünürlük kazandırmaktadır. Zohra nezdinde gerçekleştirilen bu eylemle birlikte kadınların bağımsızlık mücadelesindeki yeri ve rolü teyit edilmiş olunmaktadır.

Bağımsızlık mücadelesinde önemli bir etki yaratan Milk Bar eylemiyle Zohra, önemli bazı fikirlerin zemin bulmasında, bazı sorumlulukların yerine getirilmesinde ve kararların alınmasında etkili olmaktadır. Keza Milk Bar eyleminin de önemli fikir

⁸³ 30 Eylül 1956'de gerçekleşen üç bombalı eylemlerden biridir. Cezayir'in bağımsızlık tarihinde önemli bir yere sahip bu saldırılar, savaşın sonuçları üzerinde ciddi etki yarattığı gibi kadınların bu süreçteki anlamlı yerini, etkilerini de ulusal ve uluslararası kamuoyuna sunmuş olmaktadır. Zohra ile birlikte bu eylemleri gerçekleştiren diğer iki kadın ise Djamil Bouhired, Samia Lakhdari'dir.

insanlarından biridir. Zohra, eylemi pratik ettiği gibi fikir mutfağında da yer almaktadır. Savaşın Avrupalıların olduğu bölgelere yansması gerektiğinin ve bunun için kendisi gibi eğitimli, Avrupalı görünümlü kadınların rahatlıkla faaliyet yürütebileceklerinin altını çizmesi baştan beri öne sürdüğu fikirlerindendir. Benzer şekilde bağımsızlık mücadelesinde sömürge rejimine karşı gelebilmek için birçok savaş stratejisinin bir arada kullanımını da benimsediğı fikirler arasındadır. Askeri, siyasi faaliyetlerin yanı sıra psikolojik yöntemlerin kullanımıyla algı yönetiminin yapılmasının gerekliliğini savunmaktadır. Bunun farkında olarak kendilerine ait bir gazetenin olmasını önemli bulmaktadır. Sonra ki süreçlerde örgütün kendilerine ait “El Moudjahid” gazetesi çıkmakta ve burada Zohra’nın yazılarına da yer verilmektedir. Zohra, gazetede ki yazıları dışında örgütle ilgili önemli raporların, belgelerin hazırlanması, bazı yazışmaların yanıtlanması ve çeşitli makalelerin yazımı gibi sorumlulukları da üstlenmektedir. Üstlendiğı tüm bu sorumluluklarıyla birlikte kritik anlarda alınacak kararlarda, yapılan toplantılarda söz sahibi olması, yapılan önemli görüşmelerde hazır bulunması bağımsızlık savaşındaki rolünde göz ardı edilmemesi gereken hususlardandır.

Zohra, Cezayir’deki çoğı kadın ve erkekte çok daha iyi sosyal, ekonomik koşullara sahip olmasına rağmen ülkesinin bağımsızlığına ve halkının özgürlüğüne olan inançla tüm zorluklara karşı FLN/AAZ bağılı olarak sonuna kadar faaliyetlerini yürütmeye devam etmektedir. Faaliyetlerinin önemli bir kısmını Casbah’da üst düzey liderleri ve arkadaşları olan Ben M'hidi, Yacef Saâdi, Si Mourad, Hassiba Ben Bouali, Ali La Pointe, Djamil Bouhired, Ramel ile yürütmektedir. Casbah’a geldiğı tarihten yaklaşık bir yıl sonra 25 Eylül 1957’de lideri Yacef Saâdi ile birlikte yakalanmaktadır.

Zohra, 25 Eylül 1957’de yakalandıktan sonra yirmi yıl zorunlu çalışma cezasına çarptırılmaktadır. Zohra’nın bu süreçle birlikte başlayan tutukluluk hali aktivist faaliyetlerine engel olmadığı gibi yarıda kalan hukuk eğitimini de sürdürmektedir. Cezayir ve Fransa’daki hapisanelerde toplamda beş yıl süren mahkûmiyeti, ülkenin 1962’de bağımsızlığına kavuşmasıyla birlikte son bulmaktadır⁸⁴(French, 2008: 251). Ülkenin bağımsızlaşmasıyla birlikte 1962’de kurulan ilk Ulusal Kuruyucu Meclisi’ne milletvekili seçilmektedir. Dahası bağımsızlık mücadelesi sürecinde yetim kalan

⁸⁴ Bu karar, Fransız aşırı sağı oldukça rahatsız etmektedir. Dönemin başbakanı Charles de Gaulle’nin, 1956’daki örgütsel faaliyetlerinden dolayı terörist ilan edilen Zohra’nın serbest bırakılmasına engel olunması istenmektedir (Reuters, 2006).

gençleri destekleyen bir derneğin koruyucularından olmaktadır. Ülkesinin bağımsızlaşmasının kendisine getirdiği özgürlükle hapisneden çıkarak ceza avukatı olarak mesleğini icra etmektedir. 2001’den 2016’ya kadar Cezayir Ulus Konseyi’nde bir senatör olarak görev yapan Zohra; 2003’den itibaren ise senato başkan yardımcısı görevini üstlenmektedir. Hukuk ve siyasi alanda kariyer edinen Zohra, Cezayir’deki bu çevrelerce tanınan ve itibar edilen biridir (Drif, 2017: 345). Ayrıca 2009’da üçüncü kez seçilen Cezayir Cumhurbaşkanı Abdelaziz Buteflika’ya yakınlığı ile bilinmektedir (Rholetter, 2011: 427).

Zohra, ülkesinin bağımsızlığıyla birlikte söz konusu siyasi ve mesleki kariyerinde yaşadığı birtakım gelişmeler gibi özel hayatında da bazı gelişmeler olmaktadır. FLN’nin kurucusu altı tarihi liderden⁸⁵ biri olan, Cezayir Millet Meclisine başkanlık eden, Bakanlık görevlerinde bulunan Rabah Bitat ile evlenmektedir. Çift üç çocuk ve beş torun sahibi olmaktadır. Bağımsızlık sonrasında siyasi, mesleki ve özel yaşamında bahsi geçen gelişmelerle birlikte bağımsızlığı için önemli mücadeleler verdiği Cezayir’de yaşamını sürdürmeye devam etmektedir (Drif, 2017: 345).

Ülkesindeki sorunlara karşı daima duyarlılık gösteren Zohra, 1950’lerde nasıl ki sömürüye karşı ülkesi ve halkı için bağımsızlık, özgürlük mücadelesi vermişse bağımsızlık sonrası süreçte de aynı duyarlılık ve hassasiyetle yoluna devam etmektedir. Bu iradeyle bağımsızlık döneminde mevcut yönetime karşı kadınların haklarının korunmasıyla ilgili yoğun bir mesai harcamaktadır. 1981’deki “Aile Kanunu”⁸⁶ için protesto yürüyüşlerini düzenlemesi de bu bağlamda ele alınabilir (Cixous&Prenowitz, 2003: 90).

⁸⁵ 1 Kasım 1954’deki Cezayir bağımsızlık hareketini başlatanlar olarak anılan bu altı tarihi lider: Rabah Bitat, Mostefa Ben Boulaïd, Didouche Mourad, Muhammed Budiaf, Krim Belkacem ve Larbi Ben M’Hidi’den oluşmaktadır (Drif, 2017: 223).

⁸⁶FLN, kadınlar dâhil tüm halk kesimlerinin desteğiyle sömürge rejiminin yerine kendi yönetimini kurmaktadır. Ancak halkın desteğiyle ve sol bir örgütlenmeyi temsilen gelen FLN yönetimi zamanla otoriterleşmekte ve muhafazakâr reflekslerle hareket etmeye başlamaktadır. FLN ile birlikte otuz yıllık tek parti rejimine geçilmektedir. Aslında bunun sinyalini bağımsızlıkla birlikte kadınların kamusal alandan evlerine geri dönün talimatı ve yönetiminin sadece erkeklerden oluşmasıyla vermiş olmaktadır. Kadınların; birlikte savaştıkları ve zaman zaman çok daha etkili faaliyet yürüttükleri erkek savaşçıların gölgesinde ya da görünür olmayacak şekilde konumlanmaları istenmiştir. Kadınlar, bağımsızlık mücadelesi sürecinde bazı toplumsal önyargıları ve tabuları yıkarak bazı kazanımlar edinmeye başlamışken süreçle bunları kaybetmeye başlamaktadır. 1981’de düzenlenmeye başlanan 1984 yürürlüğe giren “Aile Yasası” da bu sürecin geldiği noktalardan biridir. FLN’nin onayladığı Aile Yasası’na; başta Zohra Drif ve Djamil Bouhired olmak üzere ülkenin bağımsızlığı için mücadele eden otuz kadar kadının da katıldığı ve organize ettiği büyük bir yürüyüşle tepki gösterilmektedir. Bu kadınlar, “1 Kasım İdeallerine İhanete Hayır” pankartlarıyla yönetime açık bir şekilde muhalefet

Siyasi kariyerini ve yaşamını Cezayir’de sürdüren Zohra, halen Cezayir siyasetinde ve tarihinde dikkat çeken bir figürdür. Cezayir’de, FLN/ALN içindeki faaliyetleri, Zohra’yı hatırı sayılır bir üne kavuşturmuş olsa da özellikle Milk Bar eyleminden ötürü Fransa’da belli bir kesimin gözünde iyi bir imaja sahip değildir. Cezayir ve Fransız toplumunda kendisine yaklaşım farklı olmakla birlikte tanınırlık konusunda benzerlik göstermektedir. Yıllarca iki ülkenin de kamuoyu gündeminde kendisine önemli bir yer ayrılmaktadır (Mortimer, 2022: 5).

Zohra; bağımsızlık mücadelesindeki tüm yetkinliği ve göstermiş olduğu çabasıyla ülkesinin bağımsızlığa kavuşmasında önemli katkılar sunan kadınlardan biridir. Cezayir’in Bağımsızlık mücadelesinde yer alan birçok kadın savaşçının aksine kamusal alanda nispeten görünürlük kazanabilmiş nadir sayıdaki kadın savaşçılardandır⁸⁷. Bu durumu üzerinde görece orta sınıf denilebilecek bir aileye mensup, eğitilmiş, kentte askeri faaliyet yürüten çok az sayıdaki kadınlardan biri olmasının ve özellikle Milk Bar eyleminin etkisi vardır. Buna rağmen bağımsızlıktan sonra kamusal alanın dışına itilen birçok kadın gibi Cezayir bağımsızlığının kazanılmasındaki yetkinliği yok sayılmaktadır. Bu manada kendisinin bağımsızlık mücadelesindeki yerini ve rolünü teyit eden çalışmalara ulaşmak oldukça zordur. Bu

etmektedir. Mücahideler, bu sloganlarını dile getiren açık bir mektubu dönemin iktidarıyla paylaşmaktadır. Kadın savaşçılar, ülkelerinin bağımsızlığı için verdikleri mücadeleyi şimdi de iktidara karşı kendileri için vermektedir. Çalışma haklarına müdahale edilmesini önlemek, çok eşliliğin önüne geçmek boşanma, evlenme ve mülkiyet bölüşümü konusunda erkekle eşit haklara sahip olmak vb. birçok konuda hak talep etmektedir. Kadınlar, evrensel ilkeleri dikkate alan bir yönetimin gerçekleşmesi için tek partili iktidarı eleştiren bir tutum içindedir (Schemla, 1996: 61-69). Ancak kadınların, bağımsızlık mücadelesindeki varlığını yok sayma çabasındaki bu anlayış, giderek kadınların yok edilmesini bile göz alabilmektedir. 1989’da FIS (İslami Selamet Cephesi) gibi dini temelli partilerin yasallaşması süreci korkutucu hale getirmektedir. Haziran 1990 yerel seçimlerinden itibaren kocanın karısının yerine oy kullanması önündeki yasal engellerin kaldırılması bu sürecin bir başlangıcı olmaktadır (Schemla, 1996:103). 8 Mart 1995’de Dünya Kadınlar Günü’nde farklı ülkelerdeki kadınlar; Cezayir’deki kadınların mücadelesini görünür kılmak, destek vermek ve maruz kaldıkları cinsiyetçi politikaları eleştirmek amacıyla kamuoyuyla açık bir mektup paylaşmaktadır (Schemla, 1996: 164).

⁸⁷Zohra, Cezayir’in bağımsızlığı için savaşırken birçok üst düzeydeki lider ile yakın temastır. Onlar gibi örgüt içinde hem askeri hem de siyasi faaliyetler yürütebilen çok az kişiden biridir. Önemli toplantılara eşlik eden, belge niteliğindeki yazışmaları yapan, kadın ağının oluşturulması, grev gibi bazı örgütlenmelerde başat olan, savaş süreci için etkili önerilerde bulunan çok yönlü ve ön görümlere sahip bir kadın savaşçıdır. Tüm bu yönleriyle faaliyetlerini; muhafazakâr ve ataerkil toplum yapısının hâkim olduğu koşullarda konfor alanından çıkarak, tüm önyargı ve tabuları yok sayarak, savaşarak yerine getirmektedir. Bu koşullarda gerçekleşen mücadelede kadının bazı kazanımlar edinmesini de sağlamaktadır. Böylesi bir iradenin bağımsızlık sonrası karşılaştığı muamelele yönetimi ele geçiren erkeğin evlerinize geri dönün uyarısı olmaktadır. Oysaki bağımsızlık mücadelesinde yer alan kadın, ülkesini, halkını bağımsızlaştırmak ve özgürleştirmek talebiyle gönüllü olarak mücadelenin içinde yer almaktadır. Burada belirleyici olan erkeğin değil kadının iradesi ve cesaretidir. Savaşın en acı yıkımlarını duygularında ve bedeninde yaşayan kadınlar, savaş sonrasında görünmez ve yer yer bilinmez kahramanları olmaktadır.

sebeple şimdilerde faaliyetleri unutulmuş gibi görünse de bağımsızlık sürecinde kilit rolde olduğu, ulaşılan sınırlı sayıdaki kaynaklardan da apaçık anlaşılmaktadır. Kendisine dair en önemli kaynak yine kendisinin mücadele yıllarına dair yazmış olduğu: “Inside the Battle of Algiers: Memoir of Freedom Fighter” kitabıdır. Başka çalışmalarda da bu kitap yine temel referans kaynağı olarak kullanılmaktadır. Bunun nedeni eserin bir kadın savaşçının kaleminden çıkmış olması ve dolayısıyla Cezayir bağımsızlık sürecine, kadının rolüne dair birinci ağızdan bilgi aktarıyor olması önemli bir etkidir. Ancak bunun dışında kadın savaşçıların bilinçli bir politika ile görünmez kılınmasıyla bu türden kaynakların sınırlı oluşu, çalışmanın temel referans kaynağı olarak tercih edilmesine etki etmektedir.

5. SONUÇ

Çalışmada, bir zamanlar sömürge ülkesi olan Cezayir'in bağımsızlık sürecinde kadının üstlendiği roller tarihsel ve toplumsal bağlamından koparılmadan incelenerek konu edinilmektedir. Birçok dinamiği olan sorunsalın doğru anlaşılması için Batı dışı toplumlardaki modernleşme faaliyetleri ve sömürgeleştirme politikaları arasındaki ilişki irdelenmektedir. Bu noktada Cezayir'de yaşanan gelişmelerin doğru ve derinlikli analizi için öncelikle Batı'da meydana gelen gelişmeler üzerinde durulmuştur. Batı toplumunun kendi iç dinamiklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan Rönesans ve Reform hareketleri, coğrafi keşifler, Fransız Devrimi ve sanayi devrimi gibi Avrupa tarihinde bir dönüm noktası niteliğindeki gelişmeler ve bunların bir sonucu olan modernleşme, ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet oluşumları incelenmektedir. Bu ilk adımla birlikte Batı'nın toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmelerinin bir sonucu olan bu olguların Batı dışına nasıl ve hangi koşullarda taşındığı ve sonuçlarının neler olduğu ile ilgili sorulara yanıtlar aranmaktadır. Bu soruların henüz yanıtı olmasa da anahtarı niteliğinde olan coğrafi keşifler ve sanayi devrimi ile bu gelişmelerin kıta Avrupası dışına çıkmaya başladığı söylenebilir.

Başka uygarlıklar, yerler öğrenmek coğrafi keşiflerde bir istek boyutundayken sanayi devriminde ise yeni pazar yerlerine, yer altı kaynaklarına, insan potansiyellerine duyulan ihtiyaç bunu zorunlu koşturmaktadır. Bu gelişmelerle birlikte Batı dışına gösterilen ilgi sömürge mahiyetini de gündeme getirmektedir. Ancak bu sömürü niyetini Batılı, modernleştirmenin medeniyet taşıyorum söylemiyle kamufle etmek istemektedir. Batılının kıta dışındaki varlığını meşrulaştırma çabası olan bu söylemin üstenci bakış açısı ve tavrı Batı medeniyetleri dışında kalan toplumların sahip olduğu inançları, gelenekleri, kültürleri ve topyekûn aidiyet kurdukları her şeyi bir alt medeniyet kategorisinde değerlendirmektedir. Bu toplumlara, üstün görülen Batı medeniyetinin aşılması gerektiği nazarıyla bakılmaktadır. Bu yüzden Batılı faaliyet vitrininde geleneksel, ilkel, vahşi gibi dışlayıcı, küçümseyici nitelemelerle andığı toplumları sahip olduğunu ileri sürdüğü “üstün medeniyetleri” ile hemhal etme kaygısıyla meşgul görünmektedir. Bu konuda tek mesüliyet sahibi olarak kendisini gören Batılı, tepeden baktığı bu toplumlara ne yazık ki modernleşme ile vadettiği eşitliği, özgürlüğü, insan haklarını, ekonomik refahı, toplumsal huzuru değil sömürünün neticesi olan adaletsizliği, hukuksuzluğu, yoksulluğu, dışlanmayı ve yok

sayılmayı bırakmaktadır. Batılı yaklaşımın, Batı dışı toplumlarda yarattığı tahribat her bir bireyin farklılıklarını önemsiz kılmış ve ortak değerler etrafında birleşmenin önemsendiği bir sürece girilmiştir. Yerel halk, Batı'nın empoze etmeye çalıştığı "üstün değerleri" karşısında yerel olanın üstünlüğünden yana ortak bir tavır içinde olmayı seçmiştir. Halkın sömürüye karşı ortak değerlerde birleşme halinin ve ortaya çıkan kimlik bilincinin içini doldurduğu ulusçuluk anlayışı, oluşan tepkileri zamanla örgütlü bir yapıya dönüştürerek ulusal bağımsızlık hareketlerini başlatmaktadır. Bağımsızlık hareketiyle birlikte Batı'nın siyasi, ekonomik ve kültürel baskısından kurtulma isteği ile ihtiyaç duyulan Batı'nın hegemonyasını dışarda bırakan bir siyasi oluşum ve idari yapı içinde olmaktadır. Bağımsızlık hareketlerinin başarıya ulaşması ile de sömürgelerde yeni bir siyasi yapı olan ulus-devletler varlık göstermeye başlamaktadır. Bu ulus-devlet siyasi yapısı, özellikle de 20. yüzyılın ikinci yarısında artan bağımsızlık hareketlerinin zaferle sonuçlanmasıyla sömürgelerdeki görünürlüğü daha da artmaktadır. Bu yönüyle Batı dışı toplumlarda ulusçuluk, ulus-devlet ve ulus olguları, Batılının dikte ettiği değerlerinin karşılık bulduğu medeniyet götürüyorum modernleştirme söyleminin ardına gizlenen sömürüye verilen tepkinin bir sonucudur. Batıdaki gibi olağan seyrindeki ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişmelerin bir talebi değildir.

Batılı'nın modernleştirme hadisesi ile Batı dışında yürütmeye çalıştığı sömürü faaliyetlerinin en iyi örneklerinden biri Kuzey Afrika'da Cezayir'de yaşanmaktadır. Fransa, sömürgesi Cezayir'de hem askeri olarak direkt hem de ekonomik, siyasi ve kültür anıtlarındaki uygulamalarla dolaylı müdahaleler gerçekleştirmektedir. Bu müdahaleler; Cezayir'in kültürel değerleri, ekonomik ve siyasi yapısıyla bütünlük göstermekten ve toplumu olumlu gelişmelere sevk etmekten çok uzaktır. İyi bir toplum inşa etme beklentisinin ötesinde Batılının çıkarlarını gözeterek yapılan müdahaleler, Cezayir için sancılı ve uzun bir sömürü süreci anlamına gelmektedir. Cezayirli vatandaşı olduğu ülkenin tebaası konumuna gelmekte, ekonomik çöküntü, siyasal, kültürel ve ekonomik eşitsizlik yaşamakta, yasal haklarından mahrum kalmaktadır. Yerel halkın idari alandaki yetkinliği işlevsizleştirilmek ve de her şeyden öte aidiyet kurduğu tüm değerler ortadan kaldırılmak istenmektedir. Buna karşılık medeniyet taşıma misyonu ile hareket eden Avrupalılar; yerleştikleri Cezayir'de kültürel, ekonomik, siyasi açıdan imtiyazlı bir konuma gelmektedir. Yerel halkın tebaası konumuna getirildikleri ülkelerinin yeni sahipleri artık yerleşimci Avrupalılardır. Epeyce bir süre

bu seyirde devam eden koşullar yerel halkta huzursuzluğa ve öfkeye neden olmaktadır. Halktaki huzursuzluk ve öfkenin yarattığı tepkiler büyüyerek etnik, dinsel, ideolojik farklılıkları bir kenara iten, ülkenin bağımsızlığı ve halkın özgürlüğü için mücadele kararı alan FLN gibi örgütlü bir yapının oluşmasına etki etmektedir. FLN, 1 Kasım 1954'te Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi için ilk eylemini gerçekleştirmektedir. Kısa sürede halkın tüm kesimlerinden bilhassa kadınların önemli bir desteğini almaktadır. Sömürgecinin modernleştirme etiketiyle yürüttüğü sömürü faaliyetlerinden en çok zarar görenler olması itibariyle en etkili ve güçlü tepki de kadınlardan gelmektedir.

Sömürge yönetiminin kadının güçlü direnişi ile karşılaşmasının sebebi; sömürgecinin kültürel alana müdahaleyi önceleyen politikaları için kadınları hedef kitle seçmesidir. Sömürge yönetimi, çıkarlarını sürdürülebilir kılmak için önemseydiği yeni bir Cezayir toplumunun inşasının kadının değişiminden ve dönüşümünden geçtiğinin farkındadır. Bu anlayıştan hareketle değişimin öncüsü kabul edilen kadınların; toplumdaki yeri, kamusal alanda olmayışı, geleneksel normların kısıncasında ve erkek karşısında ikincil konumda oluşları eleştiri konusu olmaktadır. Batılının eleştirilerindeki asıl mesele, gerçekleştirmeyi planladığı müdahalelere uygun bir zemin hazırlamaktır. Yürütülen politikaların bir parçası olarak devamında Cezayirli kadınların dâhil edildiği sosyal yardımlaşma ve dayanışma derneklerinin sayısında ciddi artışlar gözlenmektedir. Bu sayede sömürgeci, Arap nüfusunun yoğunlukta olduğu yoksul mahallelere erişme fırsatı yakalamaktadır. Yapılan yardımların arttırdığı etkileşimle yerel değerlere yöneltilen eleştirilere dikkat çekilmekte ve bu değerlerin yerini Fransız değerlerinin ikamesine bırakması telkin edilmektedir. Bu hamle ile umulan, kadınların süre gelen geleneklerine karşı bir kopuş içine girmesi ve ardından kadınlarla birlikte toplumdaki her bireyin Fransız değerleriyle bir bütünleşme yaşamasıdır.

Sömürge yönetiminin kadınları hedef seçerek uygulamaya çalıştığı toplumu dönüştürücü politikaların yerel halk tabanında bir karşılığı olmamaktadır. Sömürgecinin Cezayir toplumunda kadının konumuna işaret eden eleştirilerinin kendi içinde haklılık payı olmakla birlikte koşullarında herhangi bir iyileştirme söz konusu olmadığından tutarlılık gösterdiği söylenemez. Bu noktada geleneğin eleştirilen kadını baskılayan ve sınırlayan koşullarına sömürgeci, modernleştirme etiketini kullanarak dışlamayı ve küçümsemeyi de eklemektedir.

Sömürgeci anlayışın dile getirilen politikaları dışında kadınlar üzerinden yürütülen politikaların en görünür olanı ve simge haline geleni Cezayirli kadınlar için milli ve dini değeri olan çarşafa yönelik müdahaledir. Burada sömürgecinin çarşafın giyilmemesi ile özdeşleştirmek istediği modernleştirme ilizyonunun farkında olan kadınlar, verdikleri tepkilerle geleneksel olana yani çarşafına daha da çok sahip çıkmaktadır. Sömürge yönetimine karşı bu türden tepkileri vermeye bir süre daha devam etmektedir. Ancak koşullarında ve toplumda gittikçe kötüleşen gıdaşata dur diyebilmek adına tepkilerinde zamanla radikal kararlar almaktır. Bu kararları itibariyle sömürgeci iktidara karşı tesadüfi ve bireysel tepkiler yerini üzerine düşünülmüş ve örgütlü eylemlere bırakmaktadır. Bu aşamada bağımsızlık hareketine aktif katılım göstermektedir. Erkeğin faaliyet alanının kısıtlı olduğu yerlerde, zamanlarda ve koşullarda; yaratıcı taktikleri, fikirleri ve önerileriyle bağımsızlık sürecinin önemli yürütücüleri olmaktadır. Bu bağlamda örgüt bünyesinde FLN üyeleri arasında iletişim ağları oluşturmak, hiçbir eğitimleri ve deneyimleri olmadan silahlı, bombalı eylemlerde bulunmak, hapiste olan FLN üyelerinin ailelerine yardım paketleri taşımak, grev oganizasyonlarında yer almak, önemli toplantılara iştirak etmek, örgüt üyelerine yemek hazırlamak, onların çamaşırlarını yıkamak, tedavi ile ilgili sorumluluk üstlenmek gibi uzunca bir faaliyet listesine sahiplerdir. Kadınların bu geniş görev yelpazesini yerine getirmek için karşılarına çıkan engelleyici ve zorlayıcı koşulları bertaraf edip tehditlere boyun eğmeden, geleneklere başkaldırma cesareti göstererek Cezayir'in bağımsızlığında ısrarcı olması; bazı geleneksel yargıların, tabuların çözülmesini, sınırlı olsa da birtakım kazanımlar edinmesini sağlamaktadır. Bağımsızlık mücadelesinde aktif oluşları, onlara özel ve kamusal alanda yeni bir benlik kazanmaktadır. Böylelikle kadınlar, geleneksel anlamda besledikleri ulus kimliğini ve bilincini kendilerine biçilen toplumsal rollerin dışına çıkarak kamusal alandaki eylemsel faaliyetlerle de pekiştirmektedir. Kadınların süreçteki varlığı onlarda ve toplumda bir dönüşüme neden olduğu gibi bağımsızlık mücadelesinde üstlendikleri kilit roller bağımsızlığın kazanılmasındaki etkin güçlerini de açık etmektedir. Bu manada kadınlar; örgütün yedek, tamamlayıcı unsurları değil bağımsızlık mücadelesinin başarıyla sonuçlanmasında etkili olan asli unsurlardır.

Kadınların bağımsızlık mücadelesine bahsi geçen katkılarına ve kazanımlarına rağmen baskın olan ataerkil ve muhafazakâr toplum yapısı, Cezayir'de kadının tarihi olaylardaki varlığını, dönüştürücü ve yapıcı rollerini yok saymaktadır. Bu tutum

Cezayir’de kadınların, bağımsızlık mücadelesinin karanlıkta bırakılan yüzleri olarak kalmasından yanadır. Bağımsızlıkla birlikte kadınlara artık evlerinize dönünün talimatıyla pasifize edilmek istenmesi de bunun bir göstergesidir. Bağımsızlık mücadelesinde kadınlara dair izler bireysel ve toplumsal hafızadan bir bir yok edilerek onların etkin ve yetkin olma hallerinin, sürece katkılarının silik birer anı olarak kalmasına gayret edilmektedir. Kadınların, bağımsızlık mücadelesinin kahramanları olarak anılmaktansa unutturulmasının yeğlendiği bir süreç yaşanmaktadır. Bu nedendir ki onların birçok başarısı suistimal edildiği gibi ülkenin bağımsızlığına katılımlarına dair gerçekçi bir veri de yoktur.

Çalışmada; genenekselsel bir çerçevede tutulmak ve tanımlanmak istenen kadının Cezayir bağımsızlık mücadelesindeki varlığı, sürecin önemli tanıklarından ve kadın savaşçılarından olan Zohra Drif’in hikâyesi üzerinden okunarak daha anlaşılır ve somut kılınmaktadır. Kadınların, bağımsızlık mücadelesinde yer almasını etkileyen birçok etmen dikkate alınarak Cezayir’de sömürüye karşı verilen bağımsızlık mücadelesinde hangi koşullarda, sorumluluklarla, ne şekilde yer aldığı, sürece etkilerinin neler ve mücadelenin sembol isimlerine dönüşmesinde hangi koşulların belirleyici olduğunun ve sürecin bir panoraması Drif’in hikayesi ile çizilmektedir. Drif’in hayatı; çocukluk döneminden başlayarak bağımsızlık sürecine ilgisinin olduğu, aktif faaliyet yürüttüğü, teslim oluşu ve sonrası mercek altına alınarak ulus kimlik ve bilincinin tohumlarının nasıl atıldığına, oluştuğuna; bağımsızlık mücadelesindeki yerine, önemine ve üstlendiği görevlere dair bir çözümleme yapılmaktadır. Cezayir’in bağımsızlık mücadelesinin önemli kadın sembollerinden olan Drif’in Cezayir’in bağımsızlığındaki rolleri ele alınırken hem Drif’in kendi öznel serüvenine sadık kalınmakta hem de sürecin toplumsal ve tarihsel bağlamları dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Haliyle bağımsızlık sürecine kadının çok yönlü etkileri ve Avrupa’da meydana gelen gelişmeler göz önünde bulundurularak detaylı ve kapsamlı bir analize ulaşılmaktadır. Böylelikle Zohra gibi birçok Cezayirli kadının bağımsızlık savaşının kahramanları olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlayan koşullara etraflıca değinilmektedir. Bu vesileyle sürecin doğurduğu kadın kimliği, ulus kimlik oluşumu ve topluma yansımaları sistemli bir şekilde incelenmiş olmaktadır.

Kadınları, ulusal bağımsızlık savaşının zorunlu ve en güçlü partneri yapan etmenler aynı zamanda onların bazı toplumsal tabulara, önyargılara meydan

okumasına da neden olmaktadır. Bu kadınlardan biri olan Drif de orta sınıf bir aileden gelmiş olmanın nispeten sağladığı avantajlı duruma kapılmadan ülkesinin bağımsızlığını ve halkının özgürlüğünü önceliği haline getirmektedir. Bu tercihinde; Drif'in yerel kültürün baskın olduğu bir çevrede büyümüş olması, burada tanık olduğu olaylar, dinlediği hikâyeler, ailesinin yaklaşımı, Fransız eğitim sistemine adım attığı andan itibaren yaşadığı dışlanmanın ve küçümsenmenin yarattığı yabancılık hissi, adaletsizlik ve yalnızlık duygusu ile Cezayirli olduğunu acı deneyimlerle farkı etmesi ulusal kimliğinin ve bilincinin oluşmasında etkili olmaktadır. Pek çok Cezayirli gibi öteki olma duygusunun içselleştirilmesi ve baskıcı olan diğeri üzerinden kimlik tanımlaması oluşmaktadır. Zohra'nın ülkesinin bağımsızlık talebini motive eden sahip olduğu güçlü ulus kimliği ve bilincinin ilk tohumları erken çocukluk döneminde atılmaktadır. Fransız eğitim sistemi içinde almış olduğu ilkökul, ortaokul ve lise eğitimleri, bu süreci zamanla olgunlaştırmaktadır. Üniversite yıllarına geldiğinde ise içinden geçtiği kültürel, toplumsal ve tarihsel gerçekliğin oluşturduğu ulusal kimlik ve bilinç yaptığı okumalarla entelektüel bir değer kazanmaktadır.

Zohra için sömürge yönetiminin faaliyetleri dolayısıyla toplumun yaşadığı sefaletin, şiddetin, baskının, ölümlerin görmezden gelinmesi olası değildir. Yerel halkın içine düşürüldüğü kötü koşullardan hoşnutsuzluğu, onu 1 Kasım 1954'te bağımsızlık hareketini başlatan grupla irtibata geçmeyi tek isteği haline getirmektedir. Üniversitenin ilk yılında ülkenin bağımsızlığını başlatan gruba katılmak için uzun süren yoğun bir çabanın içine girmektedir. Sonunda istediği iletişimi kurarak bağımsızlık mücadelesi içinde yer alması, sahip olduğu ulus bilincini ve kimliğini eylemsel bir temsiliyete taşımaktadır.

Birinci sınıf hukuk öğrencisiyken bağımsızlık mücadelesinde yer alan Drif, başlangıçta FLN'nin kaybolan ve yakalanan üyelerin ailelerine zarflar, yardım paketleri bırakmaktadır. Arap ve Müslümanların yoğunlukta olduğu yerlerde faaliyet yürüttüğünden stratejik olarak yerel halkın geleneksel kıyafeti olan hayiki ve ajdaar giymeyi tercih etmektedir. Bu geleneksel kıyafet içinde dikkat çekmeden faaliyetlerini daha iyi yürütebileceğini düşünmektedir.

Drif, örgüt içinde daha çok deneyim ve güven kazandığında faaliyetleri ve faaliyetlerin yürütüldüğü lokasyon da değişmektedir. İlk görevinden sonra farklı bir tavır ve görev sorumluluğu ile Avrupalı nüfusun yoğunlukta olduğu bölgelerde

faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Örgütte aktif olan diğer kadınlar gibi koşullara ve faaliyet alanlarına bağlı olarak farklı savaş stratejileri, eylem biçimleri benimsemekte ve geliştirmektedir. Bu nedenle yeni faaliyet alanında Avrupalıların yoğunlukta olması, eylemlerin gizliliği ve kolaylığı adına başörtüsü ve geleneksel kıyafetlerden ziyade modern giyim tarzı ve tavrı tercih edilmektedir. Bu faaliyet döneminde, bağımsızlık mücadelesine yön veren ve dünya kamuoyunda yankı uyandıran önemli eylemlerinden birini gerçekleştirmektedir. Bu eylem Fransızların ve Cezayirlilerin hafızasına kazınmış olan Milk Bar bombalı saldırısıdır. Eylemi ile savaşın acı yüzü ilk defa Avrupalıların olduğu bölgede de kendisini hissettirmektedir. Cezayirlilerin ne pahasına olursa olsun bağımsızlık isteğini dile getiren bu eylem, polis karakoluna ve güvenlik güçlerine yakın bir noktada meydana gelmektedir. Ölen ve yaralanan sivillerin olduğu bu eylemde Avrupalı nüfus da yerel halk gibi Cezayir’de artık kendini güvende hissetmemektedir.

Eylemin kendisi kadar sonuçları da dikkat çekicidir. Eylemle birlikte kadınların bağımsızlık savaşındaki kilit rolü gözler önüne serilmektedir. Avrupalıların yoğunlukta olduğu bölgelerde bu türden eylemlerin yapılması oldukça zordur. Bunun için belli başlı niteliklerle donatılmış olunması gerektirmektedir. Bu konuda tek seçenek olarak görülen kadınların aynı zamanda Fransız dilini ve kültürünü bilmesi, Avrupalılar gibi davranabilmesi, görünmesi beklenmektedir. Tüm bu nitelikleri taşıyan Drif gibi kadınlar, güvenlik noktalarına takılmadan bu eylemleri yapabilecek kabiliyettedir. Zohra’nın Fransız okullarında aldığı eğitim ve Avrupai görünümü bu eylemi yapabilmesini elverişli kılarken mevcut mufazakar toplum yapısı bu türden bombalı ve silahlı eylemlerin yapılmasını zorlaştırmaktadır. Cezayirli diğer kadınlar gibi Zohra’nın da genel anlamda vaktinin çoğu evin korunaklı sınırları içinde geçmiştir. Bu koşullar altında eylemleri için herhangi bir ön hazırlığının olması çok düşük bir ihtimaldir. Hatta bir adım daha ileri giderek böyle bir ihtimali yoktur, denilebilir. Silahı ilk defa yirmili yaşlarında onu da filmlerde görmüştür. Eylemin gerçekleştirilmesindeki tüm bu dezavantajlı koşulları bertaraf edip ona bu eylemi yaptırma cesareti ve kararlılığı veren tek şey Cezayir’in bağımsızlığına ve halkının özgürlüğüne olan bağlılığı ve inancıdır.

Sömürge yönetiminin, Cezayirli kadınların kısıtlı imkânlarının farkında olması ve aşamadıkları önyargıları uzun süre Milk Bar eylemini Zohra gibi Cezayirli bir

kadının yapabileceği seçenek dahilinde bile değildir. Eylem faillinin bir kadın olduğu anlaşılması da onları önyargılarının kurbanı olmaktan kurtaramamaktadır. Fransız sömürge yönetimi, modern görünümlü kadının Cezayirli olabileceğini akıllarına getirmediğinden şüpheli koltuğuna bir Fransız kadın oturtulmaktadır. Kadının Cezayirli olma olasılığı düşünülme dahi modern görünümlü bir kadının eylemi gerçekleştirmiş olması; sömürge yönetimin tüm savaş klişelerini ve teorilerini alt üst etmekteye yetmektedir. Her noktada sıkı güvenlik önlemleri alınmaya başlanmaktadır. Artık sömürgecinin radarına takılan kadınlar, sadece geleneksel kıyafet giyenler değildir. Modern görünümlü olanlara da birer suçlu gözüyle bakılmaktadır. Alınan sıkı güvenlik önlemleriyle Zohra da dahil örgütte aktif faaliyet yürüten tüm kadınlar kendiliğinden stratejik bir hamle ile örtünerek faaliyetlerini sürdürmektedir. Geleneksel kıyafetler, kültürel anlamlarının ötesinde kadınlar için bağımsızlık mücadelesinin birer silahına dönüşmektedir.

Milk Bar eylemi ardından girilen yeni süreçte Zohra, yakalanma riskine karşı bir müddet sonra Arap ve Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Casbah'a yerleşmektedir. Güvenlik amacıyla geldiği bu yerde tekrardan faaliyetlerine devam etmekte ve son ana kadar da burada kalmaktadır. Casbah'da yerel halkı ve kültürü yakından tanıma, kadınların örgüt ve kendileriyle olan dayanışmalarına, içten paylaşımlarına tanık olma fırsatı yakalamaktadır. Sömürge iktidarının ciddi baskısı altında olan ve FLN'nin iyi örgütlendiği Casbah'da örgütün öncü kadın liderlerinden biri haline gelmektedir. Burada Ben M'hidi, Yacef Saâdi, Ali la Pointe, Si Mohamed, Ramel, Si Mourad gibi örgütün önde gelen erkek lider ve simaları dahil Samia Lakhdari, Djamila Bouhired ve Hassiba Ben Bouali gibi Cezayir bağımsızlık mücadelesinde öne çıkan kadın savaşçılarıyla da yakın temasta olup faaliyetlerini yürütmektedir. Artan baskı, şiddet nedeniyle Zohra birlikte faaliyet yürüttüğü arkadaşlarıyla sık sık yer değiştirmek zorunda kalmaktadır. Bu yer değişimleri sırasında kadınların geleneksel kıyafetleri altında daha iyi kamufle edeceği düşüncesiyle Zohra ve diğer kadın savaşçılar; üzerinde önemli belgeler ve bedenine bağlanmış bombalar taşımaktadır. Bu vaziyette bazen saatlerce hareket halinde olmak zorundadırlar. Tam da güvenli bir ev bulundu derken kimi zaman güvenlik gerekçesiyle kimi zaman da ev halkının korku ve endişesinin onları barındırma isteğinden ağır basmasıyla bu yere yerleşmeden ayrılmak zorunda kalmaktadırlar. Bazen de bulundukları yerden ayrılmaya fırsatları olmadan gerçekleşen baskınla burun

buruna geldikleri ölümden son anda özellikle kadınların yönlendirmeleriyle kurtulabilmektedirler.

Örgütsel faaliyetlerini kısıtlayan zorlayan koşullar çokça olmasına karşın Zohra kuryecilik, bombalı ve silahlı eylemde bulunma gibi görevlerin dışında birçok görevin sorumluluğunu almaktadır. Resmi yazışmaları gerçekleştirme, önemli toplantılara iştirak etmekle birlikte fikir beyan etme, grev organizasyonlarıyla ilgilenme, kadınlarla toplantılar düzenleme ve gerçekleştirilecek faaliyetlerle ilgili öneride bulunma gibi sorumlulukları da yerine getirerek geniş bir yelpazede faaliyet yürütebilen sayılı kişilerdendir. Savaşın ülkenin her tarafında hissedilmesinin, ulusal ve uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmesinin çözüm sürecini hızlandıracağı ve baskılayacağı düşüncesiyle Avrupalıların yoğun olduğu bölgelerde eğitilmiş, iyi Fransızca konuşan ve Avrupalı görünümü olan kadınların eylemlerde bulunması gerektiği fikrini de baştan beri öne sürmüş Zohra'dır. Önemli ve stratejik kararların alınmasında fikirleri önemsenmektedir. Bağımsızlık mücadelesine eylemleri dışında entelektüel bilgisi, zekâsı ve sezgisiyle de geçerliliği olan öngörü ve görüşlerle ülkenin bağımsızlığına önemli katkılar sunmaktadır.

Zohra'nın FLN içindeki faal hali, örgütün üst düzey liderlerinden olan Yacef Saâdi ile birlikte yakalanmasıyla noktalanmaktadır. Zohra, yakalandıktan bir süre sonra netleşen tutukluluk haline Cezayir'de Barbaros hapishanesinde devam etmektedir. Yaklaşık beş yıl kaldığı hapishaneden 1962'de Cezayir'in bağımsızlığını kazanılmasıyla birlikte çıkmaktadır.

Zohra'nın bağımsızlık mücadelesindeki ününün ulusal ve uluslararası olması bütün yok sayılmalara karşın kadının bağımsızlık mücadelesindeki varlığının tamamen görünmez kılınmasını da engellemektedir. Kadının Cezayir bağımsızlık mücadelesindeki varlığının ve öneminin anılmasında etkili olan bu öznel koşullarına rağmen diğer kadın savaşçılar gibi kendisine dair de ne yazık ki yeterli kaynağa ulaşmak oldukça zordur. Bu konuyla ilgili erişilen en önemli kaynaklar yine kendisinin yazdığı kitap, makale ve yaptığı röportajlardır. Bu sayede kadınların ve kendisinin bağımsızlık mücadelesindeki kilit rollerine, önemine, katkılarına ve etkilerine tanıklık edilmektedir.

Kadınların bağımsızlık sürecine etkileri ve kritik rollerde olmaları göz ardı edilse de Zohra Drif'in hayatından alınan bazı anekdotlardan da anlaşıldığı üzere onlar

mücadelenin merkezinde yer alarak ve öncü roller üstlenerek bağımsızlığın kazanılmasında belirleyici olmaktadır. Bu bakımdan çalışma, Drif'in hikayesini merceğine almış görünse de her bir Cezayirli kadın savaşıncının karşılaştığı ortak durumlara temas etmesi itibariyle esasında kadınların mücadeledeki yerini ve rolünü de gözler önüne sermektedir. Bu yönden söz konusu olan sadece Drif'in bağımsızlık sürecindeki aktif rolü ve bireysel başarısı değildir. Genel olarak kadınların mücadeleye katılımını tetikleyen süreçleri, katkıları, etkileri; mücadeledeki yeri ve önemi konularına ışık tutulmaktadır. Drif ile birlikte kadınların bağımsızlık sürecine kattığı artı değerin tarihsel ve toplumsal dönüşümü bütünlüklü bir şekilde değerlendirilmektedir. Böylece Cezayirli kadınların, mücadeledeki rolünün anlaşılmasına ve takdir edilmesine katkıda bulunarak unutulmaz etkileri vurgulanmaktadır.

Zohra Drif'in çabaları, Cezayir'in bağımsızlığında kadınların etkili katılımının bir örneğini sunmaktadır. Toplumsal normları sarsarak bağımsızlık sürecine dahil olan kadınlar hem bağımsızlık mücadelesi hem de toplumsal yapı için bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Süreçle beraber kadının toplumsal ve politik rollerini güçlendirmesi dahil oldukları ulusal bağımsızlık mücadelesinin dinamiklerini zenginleştirmektedir. Bağımsızlık mücadelesi içinde kadınların daha fazla yer alması; daha çok politize olmasına ve toplumdaki yerlerinin, rollerinin yeniden sorgulanıp tanımlanmasına da etki etmektedir. Dolayısıyla kadınlar, bağımsızlık mücadelesine verdikleri katkıyla siyasi yapıda olduğu gibi toplumsal yapıda da değişime yol açmaktadır.

Sonuç olarak Zohra Drif'in hikâyesi ile anlatılmak istenen sadece kadınların bağımsızlık sürecindeki rolüne ilişkin tarihi bir okuma yapmak değil aynı zamanda toplumsal değişim üzerindeki uzun vadeli etkileri açısından da bir değerlendirme yapabilmektir. Çalışma; kadınların bağımsızlık mücadelesindeki rolünün komplike ve çok katmanlı oluşunu ortaya koyarak kadınların toplumun her alanında nasıl değişim başlatabileceğine dair bir bakış açısı sunmaktadır. Drif özelinde kadınların bağımsızlık sürecine çok yönlü katkılarının ve toplumsal değişime etkisinin altı çizilmektedir.

Cezayirli kadınların, toplumsal dönüşümü etkileyebilecek yetkinliğe ve güce sahip olduğunu yok sayan ve değersizleştiren anlayışa karşı çalışma; kadının bağımsızlık mücadelesine artı topluma ve tarihe katkısını ısrarla savunmaktadır.

Kadının önemli katkılarının olduğu bir bağımsızlık mücadelesinde, varlığının yok sayılması eksik bir anlatıma ve bir tarih yanlışına yol açacaktır. Bu nacişane kaygı ile kadının söylemden öteye somut verilerle desteklenerek Cezayir'deki bağımsızlık hareketinde önemli sorumluluklar alan ve sürecin sembol isimlerinden olan Zohra Drif'in hikâyesi üzerinden tartışılmaktadır. Böylelikle tarihe ve daha öznel bir yaklaşımla Cezayir bağımsızlık tarihine kadının da katkıları olduğu yeniden hatırlatılmak istenilmektedir.

Bilinmelidir ki savaşın önemli öznelere haline gelen Cezayirli kadınlar, savaş başlatanlar olmasa da savaşa yön veren ve sonlandıranlar olduğunu söylemek abartısız olmayacaktır. Bağımsızlık mücadelesinde yer almasalardı zafer en iyi ihtimalle gecikmiş olurdu dedirtecek kilit roller üstlenmişlerdir.

Çalışmada bahsi geçen sonuçlar, yapılan değerlendirmeler ve öne sürülen veriler tüm kadın savaşçılarla ilintili olan noktalara temas etmekle birlikte bütünüyle kentte faaliyet yürüten kadın temsillerle ilgilidir. Bu da çalışmanın eksik kaldığı ve de eleştirilecek yönlerinden biri olarak görülebilir. Nitekim kadınların katkıları sadece kentte ve kamusal alanda yürüttüğü faaliyetlerle ifade edilemez. Kadınlar kırsalda ve evlerinde kalarak da sürece katkılar sunmuştur. Bu açıdan çalışma her ne kadar Cezayir bağımsızlık mücadelesinde kadın savaşçıların varlığını, üstlendikleri öncü ve önemli rolleri teyit etse de farklı alanlarda faaliyet yürüten kadın savaşçılarla ilgili yeterli veriye ve değerlendirmeye sahip olduğu söylenemez. Çalışmanın; pandemi salgınına önleyici tedbirleri arasında yer alan eve kapanmaların olduğu döneme denk gelmesi ve ancak ilerleyen zamanla birlikte çalışmanın belli bir süre zarfında bitirilmesi zorunluluğu gibi faktörler çalışma konusunun kentte faaliyet yürüten kadın savaşçılar üzerinden yürütülmesine imkan vermiştir. Nitekim bu kadınların faaliyetlerinin ulusal ve uluslararası kamuoyunda yankı uyandırması, görünürlüklerini artırdığı gibi onlarla ilgili kaynağa ulaşmak da nispeten daha kolay olmuştur. Çalışmanın sınırlandırıldığı şekliyle ortaya koyduğu sonuçları itibariyle işaret edilen hususları dikkate alan, tüm kadın temsiliyetinin sağlandığı ve yöntemsel olarak da yarı yapılandırılmış soru ve sözlü tarih tekniklerinden faydalanarak yapılacak bir çalışma, Cezayir'in bağımsızlaşmasında kadınların rolüne ve önemine dair daha kapsayıcı veriler sunacaktır. Bu bakımdan mevcut çalışmanın sözü edilen ideal çalışmalar için bir ön hazırlık niteliği taşıyor olması önemlidir.

KAYNAKLAR

- Abun-Nasr, J.M. (1975). *A History of the Maghrib*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Afesam (t.y). Afrika Ülke Raporları, Etiyopya
https://afesam.erciyes.edu.tr/Dosyalar/Afrika_Ulke_Raporlari_Etiyopya.pdf
- Altun, F. (2017). *Modernleşme Kuramı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Al-Attar, M. (2013). Women and Violence in Light of an Islamic Normative Ethical, Z. S. Theory (Edt.), *Gender and Violence in Islamic Societies Patriarchy, Islamism and Politics in the Middle East and North Africa* (pp. 62-82). London, New York: I.B. Tauris & Co Ltd.
- Akifoğlu, V. (2019). *Fransa'nın Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika Politikası (18. Yüzyılın İkinci Yarısı)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akın, K. (2003). *Avrupa'nın Öbür Yüzü, Cezayir'de Fransız Vahşeti ve Ötesi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Akıncı, A. (2012). Modern ulus devletlerin doğuşu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 61-70
- Amin, S. (2007). *Avrupa Merkezilik*. İstanbul: Çiviyazıları Yayınevi.
- Amrane, D. (1991). *Les Femmes Algériennes Dans La Guerre*. Paris: PLON.
- Anderson, B. (2011). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. İstanbul: Metis.
- Anderson, L. (1987). *The State in the Middle East and North Africa. Comparative Politics*, 20(1), 1-18.
- Ataöv, Türkkaya. (2018). *Emperyalizmin Afrika Sömürüsü*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Apter, D. (1968). *Some Conceptual Approaches to the Study of Modernization*. Englewood Cliffs.
- Arıklı, E. (1975). "Cezayir Devrimi: Ulusal Kurtuluş", *Devrimler ve Karşı Devrimler Tarihi Ansiklopedisi*, Ankara: Gelişim Yayınları.
- Artokça, İ. (2013). *Afrika Ülke Raporları "Liberya Cumhuriyeti"*. Tasam
https://tasam.org/Files/PDF/Raporlar/afrika_ulke_raporlari_liberya_cumhuriyeti.pdf_270ee304-f922-4eb7-94f7-725a7fa90dfb.pdf
- Ataöv, T. (1975). *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Bairoch, P. (1997). *Victoires et debors II: Histoire economique et sociale du monde du XVIe siecle a nos jours*. Paris: University of California Press.
- Balch, T. W. (1909). French Colonization in North Africa. *The American Political Science Review*, 3(4).
- Balibar, E. (1995). *Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji*. E. Balibar & I. Wallerstein içinde, *İrk Ulus Sınıf* (s. 109-133). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bassnett, S. (2020). *Life Magazine in Africa and the Ideology of Modernization. Photographies*, S., 273-293.
- Başyemenci, M. Z. (2023). *Avusturya'da Dinler ve Dini Hak ve Özgürlükler Tarihçesi*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bauman, Z. (2020). *Modernlik ve Müphemlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baydur, H., & Uçan, G. (2016). *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyetin Değerlendirilmesi*.

- D. Ş. Kaylı, & F. Şahin içinde, Sosyal Politikanın Cinsiyet Halleri: Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Hizmet (s. 137-181). Ankara: Nika Yayınevi.
- Bayhan, H. (2006). *Ulus Devlet, Modernizm ve Postmodernizm*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Bear, L. (2004, January 12). On the Frontlines of "The Battle of Algiers". *Indiewire*. <https://www.indiewire.com/features/general/on-the-frontlines-of-the-battle-of-algiers-79224/>
- Bély, L. (2012). *History of France*. Paris: Histoire Gisserot.
- Beriş, H. E. (2008). *Moderniteden Postmoderniteye Siyaset*. Ed. Mümtaz'er Türköne. Ankara: Lotus Yayınları.
- Birsel, H. (2013). Emperyal Fransa'nın Osmanlı-Cezayir Stratejik Düzleminde Bir Kültür ve Kimlik Asimilasyon Örneği (Aziz Charles de Faucauld'un Mektubu). *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 43-56.
- Bora, A. (2008). Ortadoğu'da Kadın Hareketleri: Farklı Yollar, Farklı Stratejiler. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 39, 22-26.
- Brett, M. (1994). Anglo-Saxon Attitudes: The Algerian War of Independence in Retrospect. *The Journal of African History*, 35(2), 65-72.
- Browning, C. (2018). Restaging Terror in the Algerian War: Zohra Drif, Malraux, Camus, Fanon. *French Forum*, 43(3), 457-474.
- Bulut, F. (Mart 1994). *Şeriat Gölgesinde Cezayir*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Cambridge Dictionary (2023). All Saints' Day. <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/all-saints-day20.04.2023>.
- Carroll, D. (2007). *Albert Camus, the Algerian : colonialism, terrorism, justice*. New York: Columbia University Press.
- Cebeci, K. (2008). Küreselleşme Bağlamında Ulus Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü. *Sayıştay Dergisi*2, 45-62.
- Chatterjee, P. (2002). *Ulus ve Parçacıkları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chenntouf, T. (1998). La cone de l'Afrique. In Mazrui, A.A. (Edt.), *Histoire Generale De L'Afrique* (pp. 49-76). Paris: UNESCO..
- Codaccioni, V. (2010). (Dé)Politisation du genre et des questions sexuelles dans un procès politique en contexte colonial : le viol, le procès et l'affaire Djamila Boupacha (1960-1962). *Dans Nouvelles Questions Féministes* , 32-45.
- Conrad, P. (2003). Le Maghreb sous domination française (1830-1962). *Janvier* 3, 22-36.
- Cooper, F. (2002). *Africa Since 1940: The Past Of The Present*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cowan, L. Gray (1951) "The New Face of Algeria: Part I", *PoliticalScienceQuarterly*, 66(3), 1-8.
- Crone, C. (2019). The Changing Identity of a Living Secular Icon: Al Mayadeen's Iconization of Jamila Bouhired. *Arab Media and Society*, 21(1).
- Çapar, O. (2020). Manda Yönetiminden Sonra Tunus ve Cezayir'de Siyaset Kurumu. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 21-42.
- Çaycı, A. (1995). *Büyük Sahra'da Türk- Fransız Rekabeti (1858-1911)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çelik, Z. (1999). Colonial/postcolonial intersections: Lieux de mémoire in Algiers. *Third Text*, 13(49), 63-72.

- Çetin, H. (2003). Gelenek ve değişim arasında kriz: Türk modernleşmesi. *Doğu Batı*, 25, 11-40.
- Çiçek, A. C., Aydın, S., & Yağci, B. (2015). Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 269-284.
- Çiğdem, A. (2006). *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dahi, O. S., & Demir, F. (2008). The Middle East and North Africa. *International handbook of development economics*, 2, 522-535.
- Davidson, B. (1965). Afrika'da Milli Kurtuluş ve Sosyalizm Hareketleri. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Deniz, F. (1992). Cezayir Nereye? Geliyorum Diyen İslam Devrimi. İstanbul: Denge Yayınları.
- Doğan, D. (2015). *Türkiye Cezayir İlişkilerinin Jeopolitik Potansiyeli*. Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Drif, Z. (2017). Inside the Battle of Algiers: memoir of a womanfreedomfighter. New York: Just World Publishing, LLC.
- Durdu, Z. (2009). Modern devletin dönüşümünde bir ara dönem: Sosyal refah devleti. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 37-50.
- Durkin, E. (2018). The Battle of Algiers. *ESSAI*, 26-29.
- Eken, H. (2006). Küreselleşme ve Ulus Devlet. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 243-262.
- Ergüneş, E. (2017). Modern Devlet Aklının İnşası Süresince Ulusal Kimliği Yaratma Mücadelesi. *İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 32-38.
- Erözden, O. (1997). *Ulus Devlet*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Esquer, G. (1950). *Historie de l'Algeria*, Paris.
- Evangelista, M. (2011). *Gender, Nationalism, and War: Conflict on Movie Screen*. NewYork: Cambridge University .
- Eyryce, E. (2008). *Cezayir'in Fransa Sömürgeliğine Karşı Yürüttüğü Bağımsızlık Mücadelesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Fanon, F. (2014). *Siyah Deri Beyaz Maske*. İstanbul: Versus Kitap.
- Fantasia, R., & Hirsch, E. L. (1995). Culture in Rebellion: The Appropriation and Transformation of the Veil in the Algerian Revolution. H. Johnston, & B. e. Klandermans Eds., *Social Movements and Culture* (pp. 144-159). Minneapolis: the University of Minnesota.
- Fatima, C. (2012). The Role of the Algerian Woman in the Liberation of Algeria (1830-1962). *The Arabic Journal of Human and Social Sciences*, 2, 12-18.
- Fedai, A. (2008). *Fransa Hakimiyetinde Cezayir (1914-1954)*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Ferro, Marc (2002). *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi* (13.y.y-20.y.y), Çev. Murat Cedden, Ankara: İmge Yayınevi.
- French, M. (2008). *From Eve to Down: A History Of Women in the World*, . New York: The Feminist Press at The City University of New York.
- Gaid, M. (1996). *Türkler İdaresinde Cezayir*, Çev. Faik Melek, Ankara.
- Gellner, E. (2008). *Uluslar ve Ulusçuluk*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Giddens, A. (2005). *Ulus Devlet ve Şiddet*. İstanbul: Devin.
- Giddens, A. (2020). *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gilbert, E., & Reynolds, J.T. (2016). *Dünya Tarihinde Afrika*. İstanbul: Küre Yayınları.

- Göle, N. (1998). Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir ilk Ders. *Doğu Batı*, 65-75.
- Gritzner, J. A., & Gritzner, C. F. (2006). A Diverse Environment. *Modern World Culture North Africa and the Middle East* (pp. 1-7). New York: Chelsea House.
- Guibernau, M. (1997). Milliyetçilikler: 20.Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Guimar, J. Y. (1998). Fransız Devrimi ve Ulusun Ortaya Çıkışı. J. Leca (Edt.), *Uluslar ve Milliyetçilikleri* içinde (s. 144-148). İstanbul: Metis Yayınları.
- Güldiken, N. (2006). Ulus, Ulus Devlet ve Uluslaşma Kavramlarına İlişkin Tartışmalar ve Türkiye. *C.Ü.İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 157-168.
- Gürkan, H. (2014). Modernleşme sürecinde Afrika'nın iki büyük krizi: Ruanda ve Darfur meseleleri üzerine bir inceleme. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(3), 469-491.
- Hadjab, L. (2019). *Le « haïk » dans la littérature féminine algérienne: un code vestimentaire pour quelles représentations sociales? Regards croisés sur le code vestimentaire Des pratiques sociolinguistiques aux représentations littéraires*. Galati University Press.
- Harbi, M. (1981). *Les Archives De la Revolution Algérienne*, Paris: Postface.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Heyer, P. (1988). Communications and History: Theories of Media, Knowledge, and Civilization. New York: Greenwood Pr.
- Heywood, A. (2011). *Siyasi İdeolojiler*. Ankara: Adres Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1993). *Milliyetler ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Horne, Alistair (2006). *A Savage War of Peace*. New York: New York Review Books.
- Hourani, A. (1997). *Arap Halkları Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hrbek, I. (1998). L'Afrique septentrionale et la corne de l'Afrique. E. A. Mazrui, *Histoire Generale De L'Afrique* (pp. 149-182). Paris: UNESCO.
- Hubbell, A.L. (2016). Battling Memory: Three Women's Testimonials of the Battle of Algiers. Kansas State University.
- Hubbell, A. L. (2018). Scandalous memory: Terrorism testimonial from the Algerian war. *Contemporary French and Francophone Studies*, 22(1), 49-57.
- Husn, M. A. (2003). Woman of distinction Djamilia Buohired the symbol of national liberation. *Alshindagah*, (55).
- Issawi, C. (1982). *An Economic History of the Middle East and North Africa*. New York: Columbia University Press.
- Jazeya, B. (2016-2017). *Eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Doktora tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Tlemcen.
- Karakaçan, T. (2004). *Cezayir'de Fransız İşgali 1830-1871*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Klinghoffer, A. J. (1973). Modernisation and Political Development in Africa. *The Journal of Modern African Studies*, Cambridge University Press, 11(1), 1-19.
- Knapp, W. (1977). *North West Africa: A Political and Economic Survey*. Oxford: Oxford University Press.
- Krause, P. (2017). *Rebel Power: Why National Movements Compete, Fight, and Win*. New York: Cornell University Press.
- Kuran, Ercüment (1957). *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*, İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Küçük, M. (1994). *Modernite Versus Postmodernite*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Lacoste, Y. (1998). Ulus ve Demokrasi Doğal Bir Çift Mi?. J. Leca (Edt.), *Uluslar Ve Milliyetçilikleri* içinde (s. 49-54). İstanbul: Metis Yayınları.

- Lele, U. (1981). Rural Africa: Modernization, Equity, and Long-Term Development. *American Association for the Advancement of Science*, 211(4482), 547-553.
- Lee, A., & Coogan, K. (1987). Killers on the right. *Mother Jones Magazine*, 12(8), 40-48.
- Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm Postkolonyalizm*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Luraghi, R. (2000). *Sömürgecilik Tarihi*. İstanbul: E Yayınları.
- Maclean, W. (2006, Eylül). 50 Years On, Algiers Bomber Sees US 'Error' in Iraq," *Arapnews*. <https://www.arabnews.com/node/289759>
- Magearu, A. (2018). Senses of vulnerability: Gender, embodiment, and dis-orientation from the Algerian War to the War in Iraq. (Doktora tezi). University of California.
- Mahboub, A. (2019). Women's activity in the first state (Al-Awras Al-Namamsha) during the liberation revolution 1954–1962. (Yüksek lisans tezi). University of Mohamed Khider Biskra.
- Maureau, C. (2003). Les Européens d'Algérie en quelques chiffres. *Dossiers secrets de l'histoire*, (45), 22–25.
- Mcmahon, L. (2020). Religion, multiculturalism, and phenomenology as a critical practice: Lessons from the Algerian War of independence. *Journal of Critical Phenomenology*, 1(1), 1–26¹
- Minne, D. D. A. (2007). Women at war: The representation of women in The Battle of Algiers. *International Journal of Postcolonial Studies*, 9(3), 340–349²
- Mortimer, M. (2022). Looking back on a nation's struggle: women's reflections on the Algerian War of liberation. *Modern & Contemporary France*, 30(4), 440–470³
- Mortimer, M. (2018). *Women write: Texts on the Algerian War*. University of Virginia Press.
- Moussa, N. S. (2017). Mémoires d'une combattante de l'ALN: Zone. *The Journal of North African Studies*, 22(3), 481–484.
- Nam, M. (2012). İşgalden istiklale Cezayir. *Tarih Dergisi*, (55), 155–187.
- Naylor, P. C. (2000). France and Algeria: A history of decolonization and transformation. Florida: University Press of Florida.
- Nickels, B. P. (2007). Unsettling French Algeria: Settlement, terror, and violence in the French-Algerian War (1954–1962). (Doktora tezi). The University of Chicago.
- O'ballance, E. (1967). *The Algerian insurrection, 1954–1962*. Archon Books.
- Oran, B. (1997). Azgelişmiş ülke milliyetçiliği: Kara Afrika modeli. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Owusu, M. (1998). L'agriculture et le développement rural. E. A. Mazrui (Ed.), *Histoire générale de l'Afrique* (Cilt 8, s. 341–384). UNESCO.
- Özdemir, H. (2012). Ulus devlet ve ulusçuluğun küreselleşmeyle etkileşimi: Vazgeçilemeyen ulus devlet, yükselen ulusçuluk. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 1–16.
- Özfatura, M. N. (1997). De facto Cezayir: Cezayir'de demokrasi ve insan haklarına darbe. Edille.
- Özkan, A. (1992). *Cezayir sömürü düzenine asil başkaldırı*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Özkan, S. H. (2011). XVIII. yüzyılın başlarında Kuzey Afrika. *Avrasya Etüdları*, 16(31), 287–300.
- Parker, R. B. (1987). North Africa: Regional tensions and strategic concerns. Praeger.
- Paşa, A. R. (2014). *Elveda Cezayir (Mir'at Ül Cezayir)*. İstanbul: Tarihçi Kitapevi.
- Pazarcı, H. (2018). *Uluslararası hukuk*. İstanbul: Turhan Kitabevi.

- Pierson, C. (2000). *Modern devlet*. İstanbul: Çivi Yazıları Yayınları.
- Poggi, G. (2007). *Devlet: Doğası, gelişimi ve geleceği*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Pontecorvo, G. (Yönetmen). (1966). *Battle of Algeria* [Film]. Casbah Film.
- Prenowitz, H. C. (2003). Letter to Zohra Drif. *College Literature*, 30(4), 82–89.
- Renan, E. (2019). *Ulus nedir?* İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Reid, D. (2007). The worlds of Frantz Fanon's 'L'Algérie se dévoile'. *French Studies*, 61(4), 460–475.
- Reuters Screenocean. (2006, Ekim 15). Algeria: Fifty years on, Algiers bomber Zohra Drif recalls the Battle of [Video].<https://dergipark.org.tr/tr/pub/busad/page/2914>
- Rholetter, W. (2011). Drif-Bitat, Zohra. M. Z. Stange, C. K. Oyster, & J. E. Sloan (Eds.), *Encyclopedia of women in today's world* (pp. 426–427). SAGE.
- Robinson, A. L. (2014). National versus ethnic identification in Africa: Modernization, colonial legacy, and the origins of territorial nationalism. *World Politics*, 66(4), 709–746.
- Rohloff, C. (2012). Reality and representation of Algerian women: The complex dynamic of heroines and repressed women. *French and Francophone Studies*, 16(1), 1–38.
- Polk, W. R. (1965). The nature of modernization: The Middle East and North Africa. *Foreign Affairs*, 44(1), 100–110.
- Ruedy, J. (1992). *Modern Algeria The Origins and Development of a Nation*, Bloomington-Indianapolis: Indiana University Press.
- Russell, B. (1997). *Batı Felsefesi Tarihi II Ortaçağ*. Çev: Muammer Sencer. İstanbul: Say Dağıtım.
- Sabet, B., & Rohani, C. (2019). Towards a Discursive Framework of Change. In E. C. Rohani, & B. Sabet, *Winds of Change the Challenge of Modernity in the Middle East and North Africa* (pp. 16-52). Croydon: Saqi Books.
- Sabet, B. (2019). Education in the Middle East. In E. C. Rohani, & B. Sabet, *Winds of Change the Challenge of Modernity in the Middle East and North Africa* (pp. 213-258). Saqi books.
- Samarin, W. J. (1966). Religion and modernization in Africa. *The George Washington University Institute for Ethnographic Research*, 39(4), 288–297.
- Sander, O. (1996). *Siyasi tarih 1918–1994*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Santamaria, Y. (1998). Ulus devlet: Bir modelin tarihi. J. Leca (Ed.), *Uluslar ve milliyetçilikler* (s. 20–31). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sartre, J. P. (1999). *Hepimiz katiliz, sömürgeci bir sistemdir*. (S. N. Kaya, Çev.). Belge Yay.
- Schemla, E. (1996). *Cezayir'de kadın olmak: Halide Mesudi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Schulze, H. (2005). *Avrupa'da ulus ve devlet*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Selim, H. (1985). *Cezayir bağımsızlık savaşı*. İstanbul: Acar Matbaacılık.
- Sellon, D. M. (1979). French influence on North African evolves: The problem of cultural identity. (Doktora tezi). The University of Michigan.
- Simmel, G. (2009). *Modern kültürde çatışma*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sönmez, Ş. (2006). Atatürk'ün Cezayir milliyetçiliği oluşumuna etkileri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 1–19.
- Sönmez, Ş. (2007). *Cezayir bağımsızlık hareketi ve Türk kamuoyu*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü.

- Sönmez, Ş. (2010). Cezayir bağımsızlık hareketinin Türk basınına yansımaları (1954–1962). *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 289–318.
- Stone, M. (1997). *The agony of Algeria*. Hurst Company.
- Sueur, J. D. (1996). French Intellectuals and the Algeria War: Decolonization, Violence, and Politics of Identity. Doktora Tezi: The University of Illinois Chicago. Chicago.
- Surha, S. (2019). Modern Dönemde İki Farklı Yöntem: Francis Bacon ve René Descartes. Yüksek Lisans Tezi.
- Şaylan, G. (1999). *Postmodernizm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Şen, Y. F. (2004). Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Şimşek, M. E. (2014). *Moderniteden Postmoderniteye Uzanan Bir Köprü: Zygmunt Bauman*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Talalay, L. (December 2004). Heady Business: Skulls, Heads, and Decapitation in Neolithic Anatolia and Greece. *Journal of Mediterranean Archaeology*, 139–163.
- Talham, G. (2013). Historical Dictionary of Women in the Middle East and North Africa. Scarecrow Press.
- Tanilli, S. (2010). *Uygarlık Tarihi*. İstanbul: Yeni Gün Habercilik Basın ve Yayıncılık.
- Tanilli, S. (2017). Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 16.-17.Yüzyıllar: Kapitalizm ve Dünya. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tansu, M. (1946). *Ankara Cezayir*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Temiz, S. (2019). Kâğıt Kaplan-Zayıf Bir Pakt Olarak Güneydoğu Asya Antlaşma Teşkilatı (SEATO) ve Bölgesel Etkileri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 285-302.
- Thénault, S. (2012). Défendre les nationalistes algériens en lutte pour l'indépendance. La « défense de rupture » en question. *Dans Le Mouvement Social*, 121-135.
- Thénault, S. (2019). Les papiers de Baya Hocine. Une source pour l'histoire des prisons algériennes pendant la guerre d'indépendance (1954-1962). *L'Année du Maghreb*, 107-122.
- Tilly, C. (2001). Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu. Ankara: İmge Yayınevi.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tuna, M., Şen, H., & Durdu, Z. (2011). *Modern Toplumun İnşası*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tuncalı, E. (1966). *Kara ihtilal, uyanan Afrika*. Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları.
- Türküne, M. (2013). *Siyaset*. Lotus.
- Uğuz, H. E., & Saygılı, R. (2016). Küresel dünya'da ulus devlet. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16(34), 1–18.
- Uygun, O. (2003). Küreselleşme ve değişen egemenlik anlayışının sosyal haklar üzerine etkisi. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 20, 250–284.
- Vandewalle, D. (2006). *A history of modern Libya*. Cambridge University Press.
- Vince, N. (2020). The Algerian War, the Algerian Revolution. Palgrave Macmillan.
- Vince, N. (2009). Colonial and post-colonial identities: Women veterans of the “Battle of Algiers”. *French History and Civilization*, 3, 153–168.

- Vince, N. (2010). Transgressing boundaries: Gender, race, religion, and “Françaises Musulmanes” during the Algerian War of Independence. *French Historical Studies*, 33(3), 445–474.
- Yalçınkaya, M., Çılbant, C., & Yalçınkaya, N. (2012). Küreselleşme ile yeniden şekillenen ulus devlet anlayışı. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 9, 1–22.
- Yaman, F. (2018). Helenik uyanış ve sarsılan otorite: Rönesanstan ihtilale modernliğin serüveni. E. M. Tekin (Ed.), *İslam ve modernlik* (s. 13–46). Rağbet Yayınları.
- Yıldırım, M. (2004). Küreselleşme sürecinde egemenlik. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2), 1–14.
- Yılmaz, A. T. (2017). Savaş ve kadın: Assia Djebar’ın gözüyle Cezayir bağımsızlık savaşı. *Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu*, 375–381.
- Yurdusev, A. N. (2012). Ulus devlet: İnsanlığın en tehlikeli icadı. A. N. Yurdusev (Ed.), *Uluslararası ilişkilerde postmodern analizler-1: Kimlik, kültür, güvenlik ve dış politika* (s. 59–74). MKM Yayıncılık.
- Zahar, R. (1999). *Sömürgecilik ve yabancılaştırma*. (B. Doktor, Çev.). İnsan Yayınları.
- Wallerstein, I. (1998). Ulusal ve evrensel: Dünya kültürü diye bir şey olabilir mi? A. D. King (Ed.), *Kültür küreselleşme ve dünya sistemi* (s. 121–137). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Weil, P. (2003). Le statut des musulmans en Algérie coloniale, une nationalité française de nature européenne. *Universty Enstitute*, Florance.
- Weinberg, L., & Eubank, W. (2011). *Women’s Involvement in Terrorism*. Science Business Media.
- Weltman, B., & Aron, B. (2015). *Algerian Imprints: Ethical Space in the Work of Assia Djebar and Hélène Cixous*. Columbia: Columbia University Press.
- Wright, J. (1969). *New York: Frederick A. Libya: Praeger Publishers*.
- Zekri, W. (2017). A Book Review of Inside the Battle of Algiers, by Zohra Drif: A Thematic Analysis on Women’s Agency. The University of Northampton.
- Zekri, W. (2020). Developing a Learning Identity: A Narrative Study of Algerian Women EFL Students. Doctoral Dissertation, University of Northampton.
- Zineb, A. (2015). *La grandemoudjahida Djamilabouazzan'est plus*. Algérie1.com. <https://archive.wikiwix.com/cache/index2.php?url=https%3A%2F%2Fwww.algerie1.com%2Factualite%2Fla-grande-moudjahida-djamila-bouazza-nest-plus#federation=archive.wikiwix.com&tab=url>

EKLER

EK-1. Resimler

Resim-1

Bağımsızlık mücadelesi için yapılan parasal yardımın makbuzu

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 323.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim-2.

Bağımsızlık mücadelesinde yaşamını kaybeden kadın savaşçı Soria Ben Dimrad

Jazeya, B. (2016-217). Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962).

Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 324.

Resim-3.

Kadın savaşçı Maliha Hamidou'nun fotoğrafı

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 325.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim-4

Dokuzuncu sektördeki finansmanın (aboneliklerin) beşinci bölgeye iletilmesi için

Moudjaheda Rahmouna Ben Zina'ya yazılan bir mektup

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 323.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim-5.

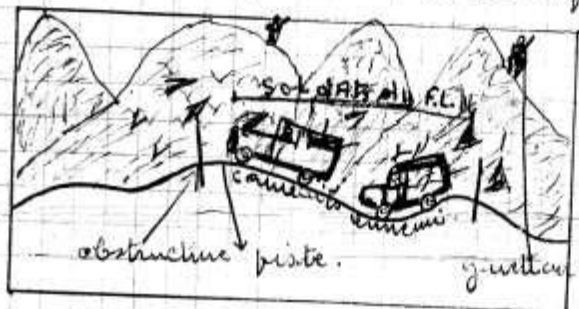

Oran'ın Yankısı Dergisi, 30-01-1958

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 325.

Le chef par un signal, qui avertit les soldats. Puis, que l'objectif est bien placé au milieu au fait une obstructure avant les camions (arme mine) et une autre derrière, les camions sont pris entre les obstacles, - le chef donne le signal de tirer, on tire d'un coup de feu haussé, criolant.

En tira d'abord sur le chauffeur puis ce qui se trouve à côté de lui, puis les gradés, et enfin les soldats, le feu arrêté par le chef, on s'empare des armes des prisonniers, de tout ce bric à brac des camions. On prend le chemin du repli.

embuscade sur une route.

Emboscade dans une forêt.

On se camoufle dans une forêt, à gauche ou à droite, au milieu le côté de l'ennemi. Attacher à gauche ou à droite, automatiquement il est pris par les mines. Si on a pas de mine, on tire des espèces de trucs carrés ou plutôt à marteau plus les bois acquisés. on cache avec de l'herbe.

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 326.-327.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim-7

Bağımsızlık mücadelesi sırasında asker Shamissa Baba Ahmad'ın taktığı bir rozet

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 328.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim-8

REPUBLICQUE ALGERIENNE
F.L.N. - A.L.N.
ETAT - MAJOR GENERAL

N° _____

Commandement de la zone **ORDRE DE MISSION**
Zone 4 W. V

NOM ET PRENOMS : *BESSAIG Fatima*
Qualité : _____
Fonction : *Djoudha*
Destination : *Zone 4*
Chargé de : _____
Observations : _____

Aux Armées, le *3 juillet 62*
Le Commandement *[Signature]*

Kadın savaşı Khaira bin Saeed için görev emri belgesi

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 328.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim-9

REPUBLIQUE ALGERIENNE
ARMEE NATIONALE POPULAIRE
ETAT - MAJOR GENERAL

WILAYA 5

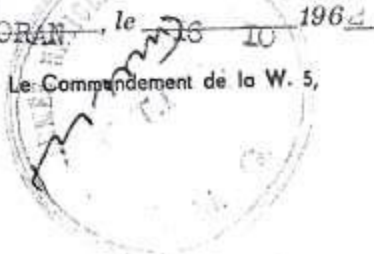
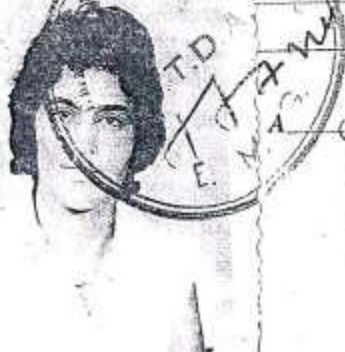
FICHE DE DEMOBILISATION

N° 2128

Le Commandement de la W. 5 atteste avoir
démobilisé ce jour 16/10/1962
le Combattant :

Nom BABA AHMED
Prénoms CHOUMISSA
Pseudonyme HAFIDA
Date et lieu de naissance 28 / 1939
Fils de MUSTAPHA
Et de FATIMA / BAPT AYADE
Date d'incorporation dans l'ALN 1958
Grade SERGENT

Appréciation BON ELEMENT
Observations 302 SA DEMOBILISE DEMANDE

Kadın savaşçı Moudjaheda Shamisa Baba Ahmed'e ait belge

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 329.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim 10

République Algérienne Armées, le 17 octobre 1962.

F.L.N.A. A.L.N.A.

ETAT-MAJOR GENERAL
WILAYA 5

mandement de la Zone 5

FICHE DE DEMOBILISATION

Le Commandement de la Zone cine
atteste avoir démobilisé ce jour 17 octobre 62
la Combattante

NOM BENSAID
PRENOM Kheira
PSEUDONYME FATIMA
Date et lieu de naissance 26/11/36 à S. Bel Abbes
FILLE DE Bensaïd Djelloul
ET DE Kheira Zouali
Date d'incorporation dans l'ALN Novembre 1956
GRADE Commissaire politique national en 56
APPRECIATION Bon
OBSERVATIONS

Commandement de la Zone 5

Mücahede Kheira Ben Said'in siyasi valilik görevini üstlendiğini kanıtlayan belge

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 330.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim 11

REPUBLIQUE ALGERIENNE
DEMOCRATIQUE ET POPULAIRE
ARMEE NATIONALE POPULAIRE
MINISTRE
DE LA
DEFENSE NATIONALE
2E - Region Militaire

N° 006203

FICHE DE DEMOBILISATION

Le Capitaine Commandant le Bureau de Recrutement d'Oran -
atteste avoir démobilisé ce jour à compter du 11-2-63 l' combattante
Nom **BOUHADJAR** prénoms **FATIMA** -
pseudonyme /
Date et lieu de naissance 13 10 1926 à **TLEMCEN** -
Fille de **Pou Yahya** et de **Khedidja Et Boualballah** -
Date d'incorporation dans l' A.L.N. **MARS 1956** -
Grade ou fonctions **djournista** -
Sur sa demande, réforme, incapacité physique (1)
Adresse actuelle 21, Bd de la Revolution d' Ain - Temocheut.
Observations a été démobilisée par simple arrêté en date du 11-2-63
pour la Fédération d'Oran, régularisation sur sa demande.
Oran 4-2-1966 -
La Direction Régionale du Personnel

(1) Rayer les mentions inutiles

100-0000

Mücadele Fatima Bouhajar'ın, Ulusal Kurtuluş Ordusu'nda asker olduğunu kanıtlayan belge

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 331.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 12

Kadın savaşçıların eğitim sırasında çekilen fotoğrafı

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 331.

Resim - 13

Moudjaheda Khaira bin Saeed'in, askeri üniformalı fotoğrafı

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 332.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 14

الجمهورية الجزائرية

رغم 120
جبهة التحرير الوطني الجزائري

FRONT DE
LIBERATION NATIONALE
ALGERIENNE.-

ARMEE FRONT DE
LIBERATION NATIONALE
P E R M I S S I O N ALGERIENNE

Nom du permissionnaire : محمد بن سعيد
Grade : رقيب
Date de sortie : 19 11 59
Date de rentrée : 05 12 59
Motif de la permission : انظر راسد
Fait le 19 11 59
WILLAYA d'ORAN - ZONE 2
ولاية وهران - المنطقة 2
رناحية اوت

Kadın Savaşçı Kheira Ben Said'in ailesini ziyareti için verilen izin belgesi

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 332.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 15

Yaşamını yitiren kadın savaşçı Belbouri

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 333.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 16

Batı arka üssündeki Kadın mücahitler

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 333.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 17

Forme de l'Algerie

Front de Liberation Nationale : Armee de Liberation Nationale
- Algerienne - - Algerienne -
Wilaya d'Oran Base "15"

Service Sanitaire

FICHE MEDICALE

N: Matricule 4151
Nom Choukri
Prénom Cherif
Formation: Zone 5 Region
Date d'Entree Base 15 15/10/54
Fait le 15/10/54
Le Responsable de la Base 15

Decision Commission des Medecins
Seance du

Genre de Blessure ou Maladie

Date Consultation

Date Consultation

Date Consultation

Date

Date

Date

Batı arka üssündeki sağlık kartı

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 334.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 18

Beşinci Eyaletin altıncı bölgesinin haritası

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 335.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 19

Beşinci eyalette bağımsızlığı destekleyen bir sağlık ekibi

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 335.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 20

Batı arka üssünde erkek ve kadın hemşirelerden oluşan bir ekip

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 336.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 21

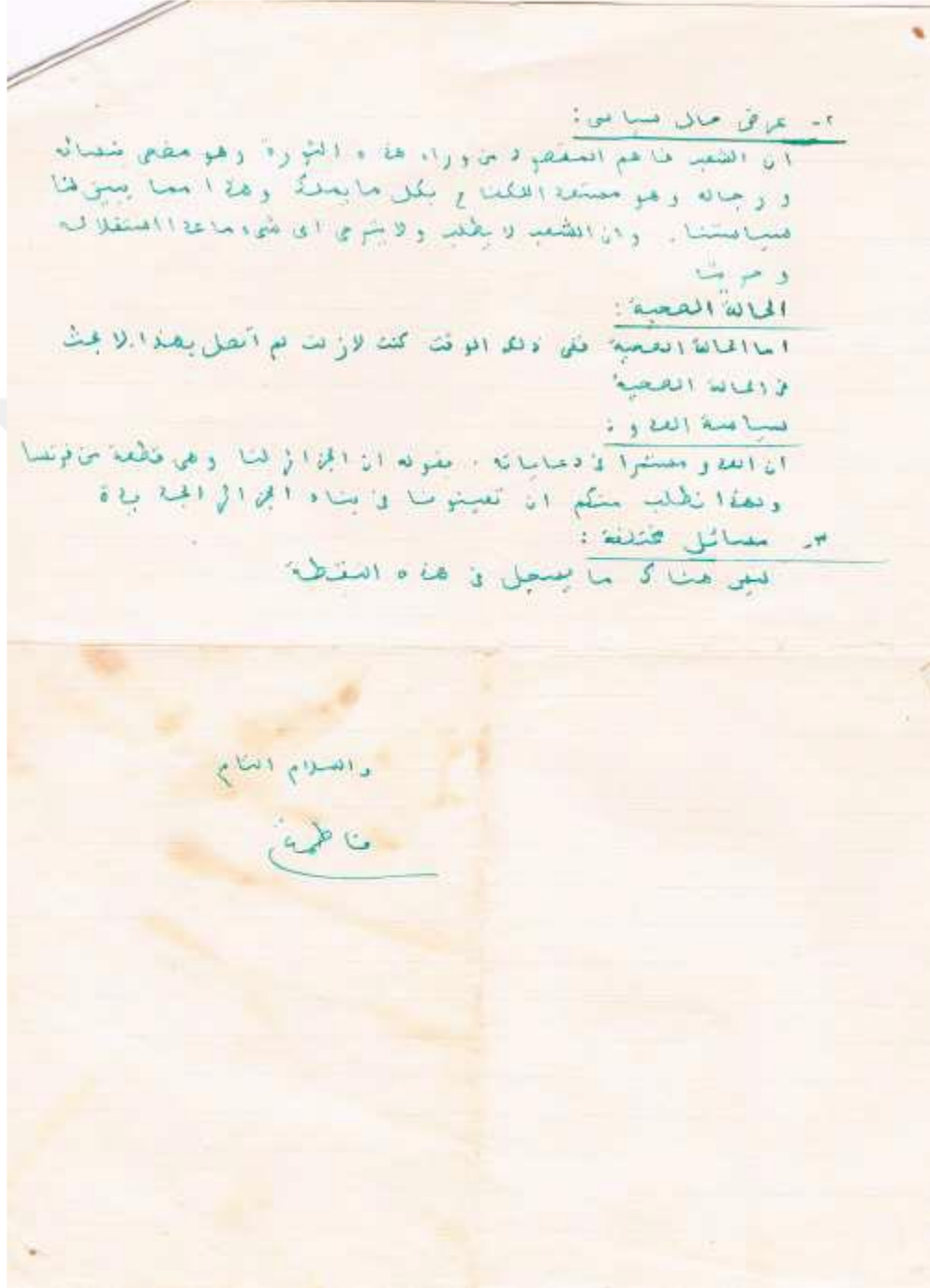

Cezayir-Fas sınırında yaşamını yitiren çocuklarını arayan ailelerin fotoğrafı

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, 336.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 22

Beşinci eyaletin beşinci bölgesi, ikinci eyaletin dördüncü bölgesi için Kadın Örgütü
Siyasi Raporu

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların
rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, s.340.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 23

Makilerden tahliye edildikten sonra Fas'taki Ahfır Merkezi'nde toplanan kadın mücahitler

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, s.341.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 24

Geleneksel kıyafetleriyle Cezayirli kadınlar

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, s.341.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 25

Fotoğraftakiler Beşinci eyaletin sekizinci bölgesinde gözlemci olan Khadija Briksy Seyyid ve Ferida Kadiri'dir.

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, s.342.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 26

Sekizinci bölgedeki gözlemci Khadija Briksy Sayed'in, kırsal kesimde yaşayan kadınlar gibi giyinmiş fotoğrafı

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, s.342

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 27

Sekizinci eyaletteki kadın savaşçı Khadija Briksy Sayed, askeri üniforması ile Cezayirli kadınlarla

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, s.343

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 28

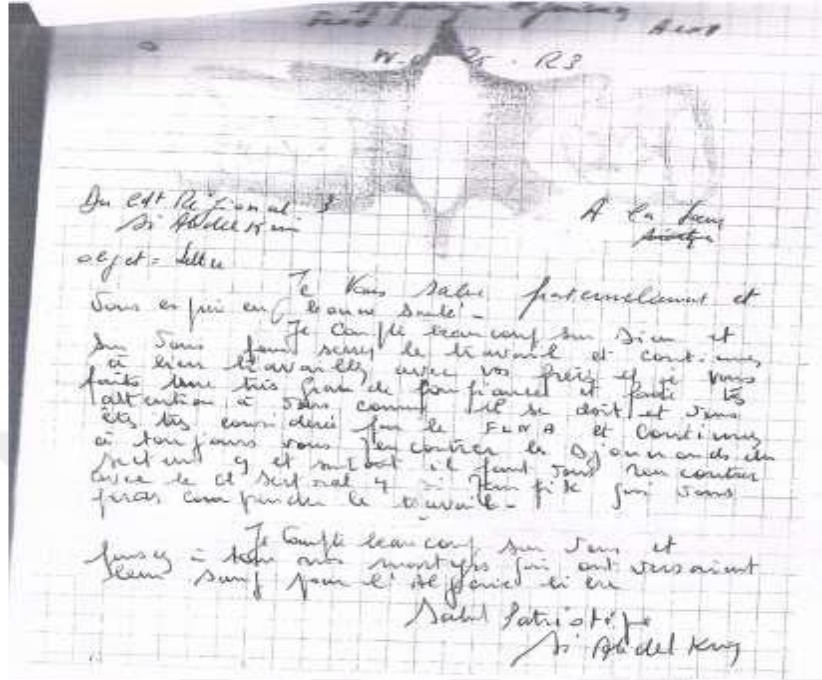

Aflou'daki Bounta'da (Jabal al-Qada) Ulusal Kurtuluş Ordusu Askerlerine aşı yapan kadın savaşı

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, s.344.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 29

Moudjahed Rahmouna Ben Zina'ya Beşinci Bölgenin 9. bölümüne gitmesinin emredildiği bir mektup

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, s.345.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 30

Beni Saftaki La Villa İşkence Merkezi

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, s.345.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 31

Beni Saftaki La Villa işkence merkezi (işkence ile ilgili yapılan çizimleri)

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, s.346.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 32

PROMOTION DES CONTRÔLEURS, COMMISSAIRES POLITIQUES ET MOUDJAHIDATE (15.01.57 AU 15.03.57)	
1. ABDALLAH Abdelaziz	dit DJAAFAR (chahid)
2. ABDALLAH Belhabib	dit TARIK (DCD à l'indépendance)
3. BELHADJ Mohamed	dit YOUGHOURTA (chahid)
4. BERRI Mustapha	dit BOUMÉDIÈNE
5. BOUABDALLAH Mohamed	dit TOGO
6. BOUTEFLIKA Abdelaziz	dit AMINE
7. CHELLALI Khadidja	dit GHANDOUJJA (chahida)
8. CHELLALI Yamina	dit RABHA-RABEA
9. HADJADI Malika	dit MESSAOUDA
10. HADJ SLIMANE Aouicha	dit FAWZIA (chahida)
11. KADIRI Farida	dit KHAWLA
12. BRIXI Khadidja	dit SAMIRA
13. MIRI Rachida	dit EL-AREM
14. KERZABI Moulay	dit MANSOUR (chahid)
15. OUICI Aouali	dit YEMNA-FARIDA
16. RAHAL Mehdi	dit RACHID
17. SEMMACHE Hamid	dit HOUARI

Kadın ve erkek savaşçıların isim listesi

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, s.344.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 33

COUR D'APPEL
D'ORAN

TRIBUNAL
D Sidi-Bel-Abbès

CABINET

de M BENKEMOUN Jules
JUGE D'INSTRUCTION

N° du Parquet :
N° de l'instruction : 635

MANDAT D'ARRET

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE - AU NOM DU PEUPLE FRANÇAIS

NOUS BENKEMOUN Jules Juge d'instruction
au Tribunal de première instance d Sidi-Bel-Abbès

Vu les réquisitions de M. le Procureur de la République en date du
13 JANVIER 1958

Vu l'article 94 du Code d'instruction criminelle,

Mandons et ordonnons à tous huissiers ou agents de la Force Publique d'arrêter et de
conduire à la Maison d'arrêt de notre siège en se conformant à la loi,

l nommé MULESSEHOUL
prénommé Chérifa
surnommé ou s'étant dit
né le 3 JANVIER 1939 à Sidi-Bel-Abbès
de Ahmed et de Badrane Khers bant Alla
célibataire, sans profession, le
Nom du conjoint :
Profession : ex-secrétaire
Ayant demeuré en dernier lieu à
et antérieurement à
susceptible de se rendre à
Inculpé d Association de malfaiteurs
infraction commise à Sidi-Bel-Abbès
le en 1957
faits prévus et punis par les art. 265 et suivants du Code Pénal

Enjoignons au Surveillant-Chef de ladite Maison d'arrêt de l recevoir et retenir en état
de mandat d'arrêt jusqu'à ce qu'il en soit autrement ordonné.

Requérons tout dépositaire de la Force Publique auquel le présent mandat sera exhibé
de prêter main-forte pour son exécution en cas de besoin.

En foi de quoi le présent mandat a été signé par nous Juge d'instruction et scellé de
notre sceau.

Fait en notre cabinet, le 13 JANVIER 1958
Le Juge d'instruction, signé
BENKEMOUN Jules

POUR CETTE CERTIFICATION CONFORME :
Sidi-Bel-Abbès, le 7 Février 1958
L'Officier de Police
M. LAIDOUNI.

Imp. gén. Malun - C. (60-106) sp. C. A. N. 11

Mücahid Shariqa Mulessehou'l'a yönelik bir tutuklama belgesi

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, s.347.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 34

SECURITE PUBLIQUE
DE SIDI-BEL-ABBES
du 2ème Arrondissement
N° 1112

PROCES-VERBAL

L'An mil neuf cent cinquante huit et le sept Février
à neuf heures hrente

Nous LAIDOUNI Mohamed-Officier de Police
~~Représentant~~ de la Sécurité Publique de Sidi-Bel-Abbès, plus spécialement
chargé du 2ème Arrondissement. Officier de Police Judiciaire, auxiliaire de
M. le Procureur de la République.

NATURE DE L'AFFAIRE:
Notification à domicile d'un mandat d'arrêt.-

PLAIGNANT :

INCULPE :

PIECES JOINTES :

PIECES A CONVICTIO:

Vu le mandat d'arrêt ci-joint, de Monsieur BENO Jules, Juge d'Instruction de l'Arrondissement de Sidi Bel-Abbès, n°635, en date du 13 Janvier 1958, décerné tre la nommée: MOULESSEHOUL Chérifa, ayant demeuré en nier lieu à Sidi-Bel-Abbès, 28, rue de Bretagne, incul d'association de malfaiteurs, présentement en fuite,

Vu la prescription y annexée de ce Juge, d'avoir notifier le dit mandat au dernier domicile connu de inculpa, conformément aux dispositions de l'article du Code d'Instruction Criminelle,.....

Assisté du Sous-Brigadier MONCADA Manuel et du disn de la Paix ~~CHATAIGNI~~ Radouar, de nos services,...

Nous présentons au domicile de la nommée: MOULES HOUL Chérifa, où nous sommes reçu par sa soeur: MOUL HOUL Mériem bent Hadj Ahmed, âgée de 36 ans, sans pro sion, demeurant à Sidi-Bel-Abbès, 28, rue de Bretagne, qui nous déclarons notre qualité et exhibons le sar dont nous sommes porteur. Elle nous déclare spontané que sa soeur a quitté le domicile paternel depuis q tre mois environ et n'a pas donné de ses nouvelles puis.....

Procédons, conformément à la Loi, en la présence tante de la sus-nommée et de nos assistants à la pe sition du domicile où nous constatons que personne se trouve.....

Nous étant retiré de cet appartement, procédons notification prescrite par remise à la personne de nommée: MOULESSEHOUL Mériem, d'une copie du mandat d' visé ci-dessus et d'une copie du présent procès-ver Dont procès-verbal que nos assistants signent a nous, la nommée: MOULESSEHOUL Mériem ne le sachant, ap lecture faite, pour cet acte être visé par Monsieur Juge de Paix de Sidi-Bel-Abbès et ensuite transmis Monsieur le Juge d'Instruction à Sidi-Bel-Abbès ave mandat d'arrêt ainsi notifié.....

L'Officier de Police

IMP. MOULAH - FES-ABDES

Moudjaheda Mulessehoul Sharifa ile ilgili bir polis raporu

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, s.348.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 35

BULLETIN DE CONTROLE
délivré par l'autorité militaire

NOM : **BELACHEMI**
Prénom : **Pichet**
Né le : **27-2-1934** à **Boni - Saf**
Fils de : **Belachmi H. & Oulach**
et de : **Belachmi H. & Belachmi**
Domicile : Commune de **Passaig**
Extra : **Centre**
Fraction :
Village :
Lieu dit :
Bulletin établi le : **12 Juin 1958**
par : **OR 12 Juin**
Huet

CONTROLES	
A : Le présent bulletin n'est pas une pièce d'identité; il a été blié surdéclarations de l'intéressé sans autre vérification	
DATE	AUTORITE
1 ^{er} Juillet	OR - Huet
1 ^{er} Août	OR - Huet
1 ^{er} Septembre	OR - Huet
1 ^{er} Octobre	OR - Huet
1 ^{er} Novembre	OR - Huet
1 ^{er} Décembre	OR - Huet
1 ^{er} Janvier 1959	OR - Huet
1 ^{er} Février 1959	OR - Huet
1 ^{er} Mars 1959	OR - Huet

Beni Saftaki hapishaneden serbest bırakıldıktan sonra Mücahide'yi izlemeye yönelik bir belge (ilk sayfa).

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, s.349.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 36

PREFECTURE DU CALVADOS
Cabinet
2ème bureau

REPUBLICQUE FRANCAISE
N° 122

AUTORISATION DE VOYAGE pour l'ALGERIE
le SARARA

Dispensé de timbre et de
photographie

VALABLE pour l'ALLER
ALLER et RETOUR
pour plusieurs voyages

SIGNALLEMENT
Taille : 1m62
Cheveux : noirs
Yeux : bruns
Signes particuliers :
néant

VALABLE
Délai d'utilisation pour le voyage aller : 15 jours
Délai d'utilisation pour le retour :

IMPORTANT - La présente autorisation n'est valable
qu'accompagnée d'une carte d'identité officielle ou
d'un passeport

NOM : BENYAHIA Bakhta
Nom de jeune fille :
Père de Ould Thar et de Benhaldi Merien
né le 12 juin à Gouda, Oudjda
Nationalité : Algérienne
Profession : sans
Domicile : Tlemcen, 1 rue Edmond Rostand, chez
Mme Kaoudi

Document d'identité : C.I.N. n° KX 92577 délivrée le
30.11.1957 par le préfet de Tlemcen

Est autorisé à faire usage de la présente autorisation
pour se rendre à TLEMCEM

Est autorisé à faire usage de la présente autorisation
pour se rendre à TLEMCEM

Accompagné des personnes indiquées au verso.

Signature du Titulaire,

Fait à CAEN, le 26 MARS 1960
Pour le Préfet et par délégation
Le Sous-Préfet Chef de Cabinet

Signature

Fransa'daki Caen Calvados Hapishanesinden serbest bırakılan Moudjaheda Bakhta Bin Yahya'ya Cezayir'e seyahat izni veren belge

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, s.350.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 37

GENDARMERIE NATIONALE

PIECES DE RENSEIGNEMENT

ORIGINE : Brigade de Gendarmerie de BOUGRAJIN

SOURCE : Informateur occasionnel

VALUEUR : C/3

DATE DE RENSEIGNEMENT : 16 juin 1960

ANALYSE DU RENSEIGNEMENT

Un groupe de cinq rebelles commandé par KEMAS Naho opérerait actuellement dans le triangle "BOUCHOUCH - ZELANTYA - AIN EL DIB".

Le lieu de stationnement habituel de ces hors-la-loi se situerait en EX 02 H 83 à proximité de la source AIN EL DIB.

Ces rebelles seraient ravitaillés par des femmes et des enfants du village regroupé de ZELANTYA qui se rendraient dans cette région pour le passage de leurs troupeaux.

signé : VALETTA

DEPARTEMENT DE MOSTAGANEM

SOUS PREFECTURE DE PALIKAO

MAIRES ALGERIENNES

N° 149/6/AA

copie transmise à Monsieur le Chef de la S.N.S. de ZELANTYA

et Monsieur l'Officier Commandant le GMS 95 BOUGRAJIN

Pour information

Palikao, le 28 JUIN 1960

L'Officier supérieur des A.A.

SOU-SUB-PREFECTURE PALIKAO - DEPARTEMENT DE MOSTAGANEM

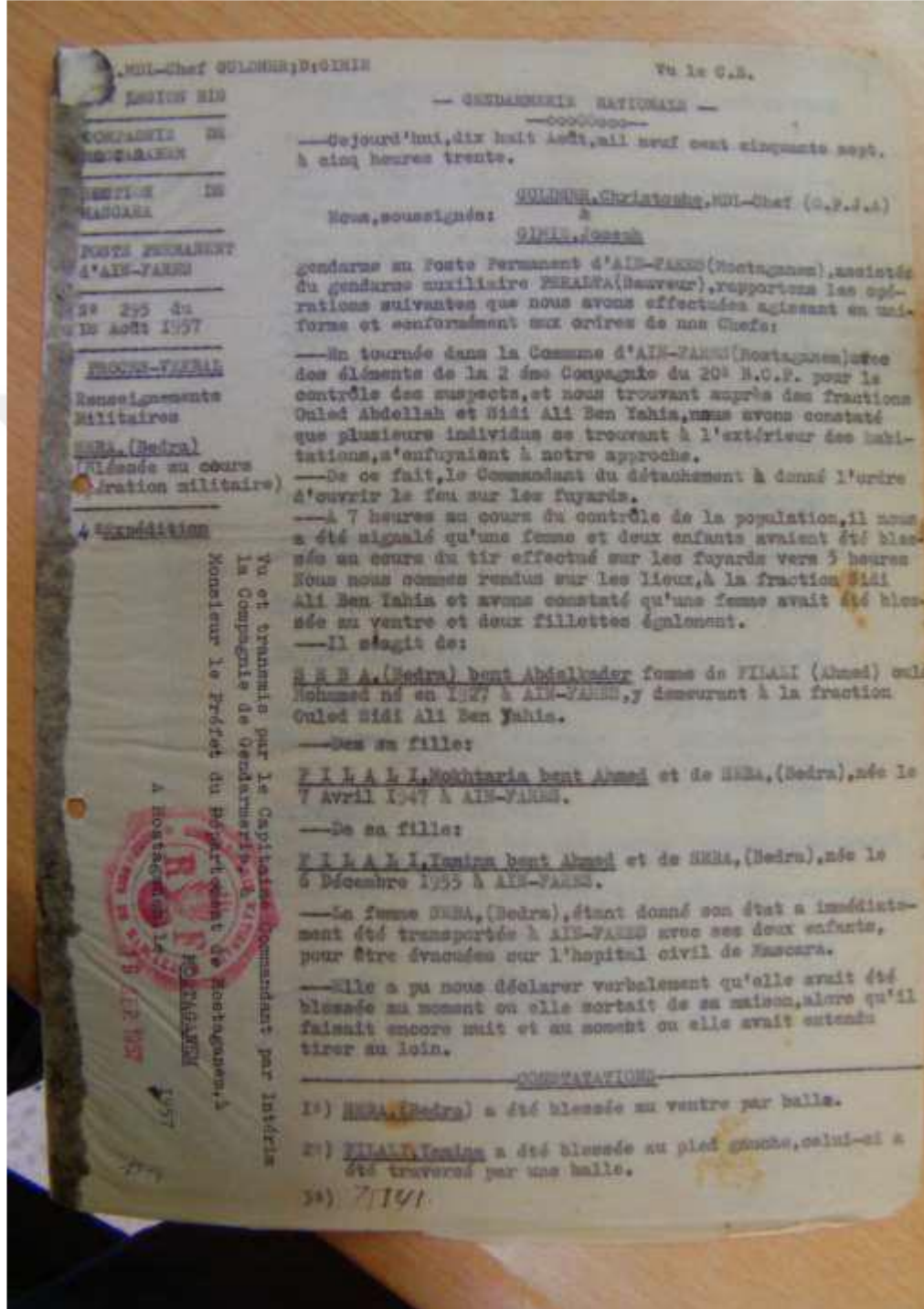
SERVICE DES MAIRES ALGERIENNES

Mücahid kampındaki kadınların hayvanlarını otlatılmasına izin veren belge

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, s.351.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 38

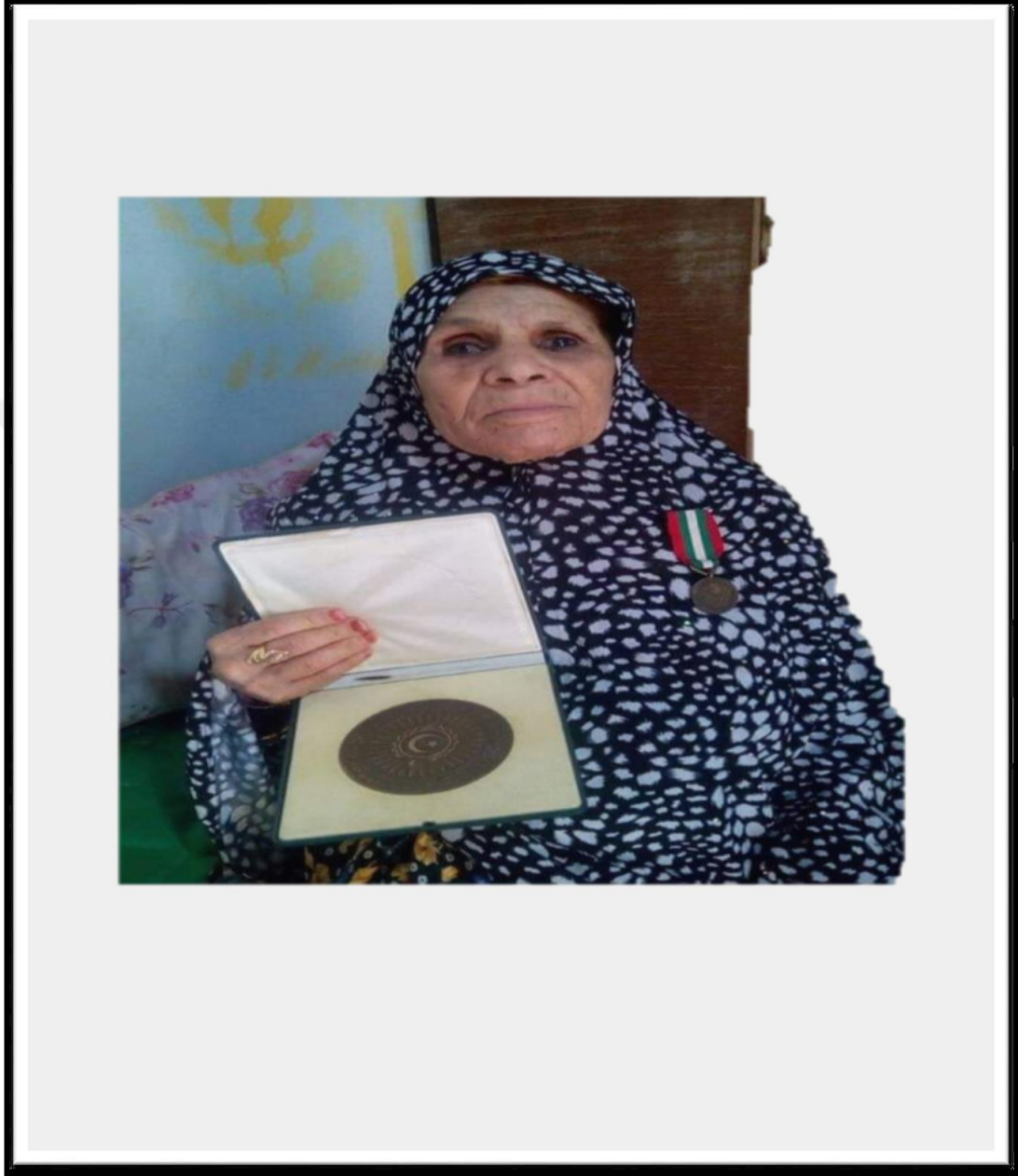

Fransa'nın, Cezayirli kadınlara karşı işlediği suçlar

Jazeya, B. (2016-217). *Beşinci eyaletteki kurtuluş devriminde Cezayirli kadınların rolü (1954-1962)*. Tlemcen: Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Doktora Tezi, s.352.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim – 39

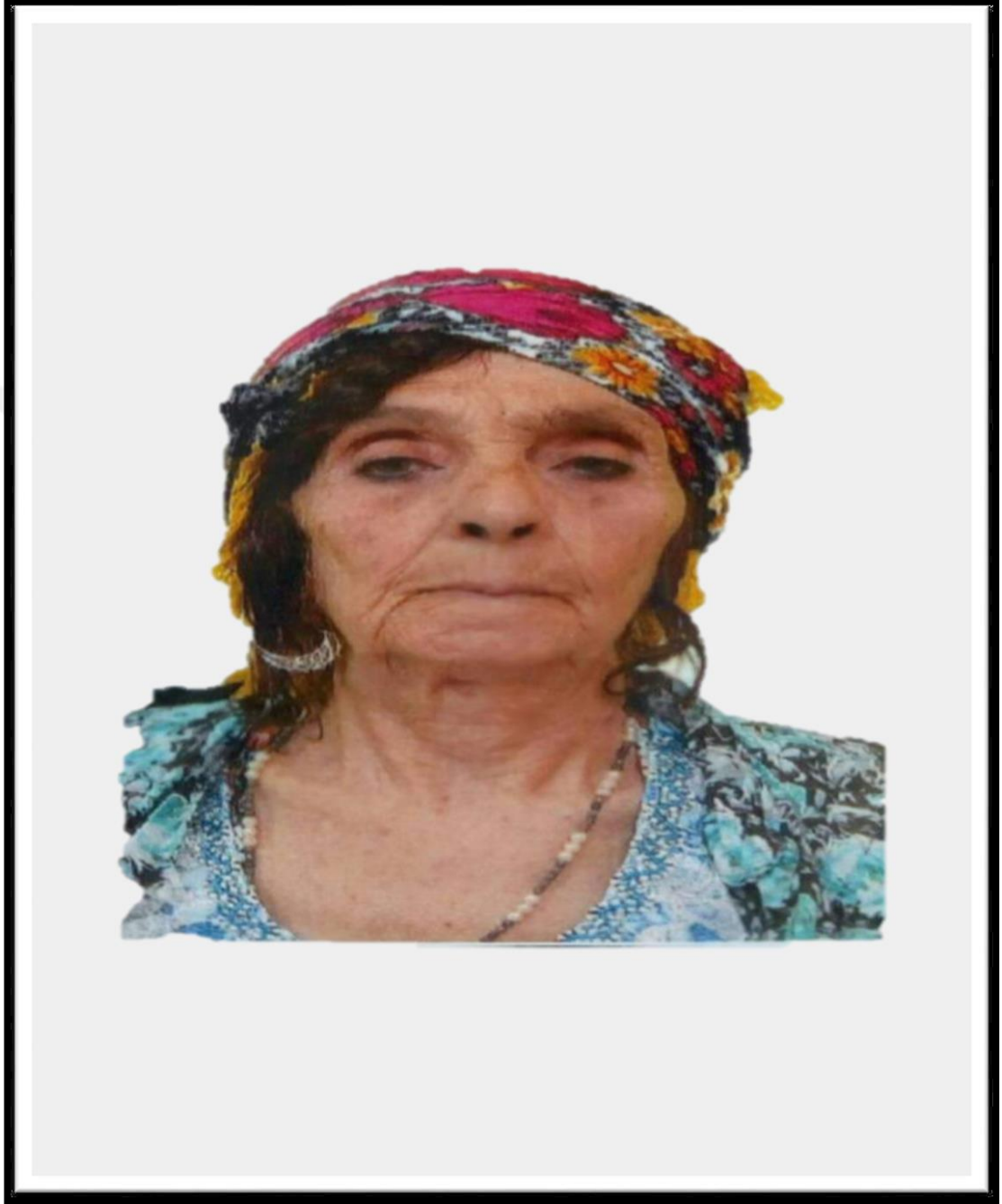

Cezayir'in bağımsızlık savaşına katılan kadınlardan biri olan Alawi Jumaa'nın fotoğrafı

Mahboub, A. (2019). Women's activity in the first state (Al-Awras Al-Namamsha) during the liberation revolution 1954 – 1962. Biskra : University of Mohamed Khider Biskra, s. 63.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 40

Cezayir'in bağımsızlık savaşına katılan kadınlardan biri olan Amrawi Al-Zahra'nın fotoğrafı

Mahboub, A. (2019). Women's activity in the first state (Al-Awras Al-Namamsha) during the liberation revolution 1954 – 1962. Biskra : University of Mohamed Khider Biskra, s.64.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 41

Cezayir'in bağımsızlık savaşına katılan kadınlardan biri olan Yogveri Patta'nın fotoğrafı

Mahboub, A. (2019). Women's activity in the first state (Al-Awras Al-Namamsha) during the liberation revolution 1954 – 1962. Biskra: University of Mohamed Khider Biskra, s.65.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 42

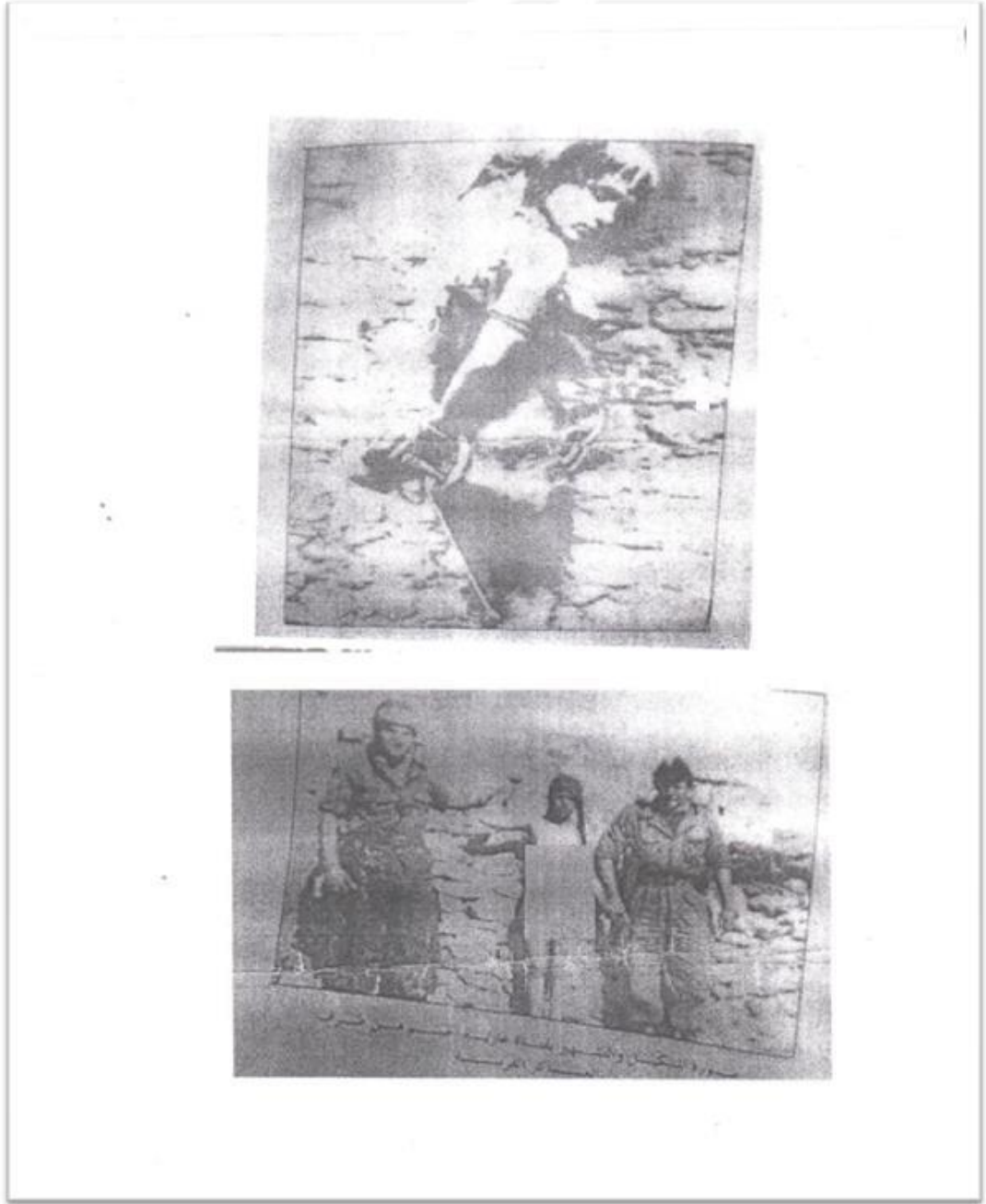

Tifelfel kadın hapishanesinden bir fotoğraf

Mahboub, A. (2019). Women's activity in the first state (Al-Awras Al-Namamsha) during the liberation revolution 1954 – 1962. Biskra: University of Mohamed Khider Biskra, s.66.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim -43

Fransız askerlerinin Cezayirli bir kadına uyguladığı taciz ve hakareti gösteren fotoğraflar

Mahboub, A. (2019). Women's activity in the first state (Al-Awras Al-Namamsha) during the liberation revolution 1954 – 1962. Biskra: University of Mohamed Khider Biskra, s.67.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim - 44

Parmakların kesilmesiyle uygulanan işkenceyi gösteren bir fotoğraf

Mahboub, A. (2019). Women's activity in the first state (Al-Awras Al-Namamsha) during the liberation revolution 1954 – 1962. Biskra: University of Mohamed Khider Biskra, s.68.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim -45

Askeri araca bağlanan bir kadının sürüklenmeden önceki fotoğrafı

Mahboub, A. (2019). Women's activity in the first state (Al-Awras Al-Namamsha) during the liberation revolution 1954 – 1962. Biskra : University of Mohamed Khider Biskra, s.69.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim -46

قائمة الشهيديات المديريات

الرقم	الاسم و اللقب	تاريخ الارتياد	تاريخ التجنيد	تاريخ و مكان الاستشهاد
01	فاطمة برحاييل بنت عمار	1938 دوار زلاطو	1954	1954/ تكوت الهارة
02	فاطمة جغوري بنت مبارك	1930 دوار زلاطو	1954	1954/ تكوت الهارة
03	منصورة بوسنة بنت محمد بن الصالح	1890 دوار زلاطو	1954	1954/ تكوت الهارة
04	جمعة بوسنة بنت محمد بن علي	1922 دوار زلاطو	1955	1955/ عكريش تكوت
05	رقية سنوسي بنت الصالح	1926 دوار زلاطو	1957	1967/ تكوت
06	خديجة مهداوي بنت مسعود	1942 دوار الشير	1955	1957/ شير
07	فاطمة شرقي بنت محمد	1924 دوار الشير	1955	1958/ لزيونة
08	مهنية بنت خروور بنت السعدي	1938 دوار الشير	1956	1957/ بوزينة نردى
09	العطرة بغزة بنت الصديق	1942 دوار الشير	1956	1960/ بوزينة نردى
10	ربيعة شرفي بنت بلقاسم	1923 دوار الشير	1955	1960/ لمالو
11	عائشة بالبح بنت محمد	1924 بوزينة	1955	1957/ بوزينة
12	فاطمة بقداد بنت عبد الله	1910 دوار زلاطو	1954	1960/ تكوت الهارة
13	الصافية قريزي بنت الصالح	1924 بوزينة (تاجبولت)	1954	1957/ تاجبولت
14	فاطمة زروق بنت محمد	1918 عين التوتة	1956	1957/ تيجرين
15	سلمى بوجلال (تلجة) بنت السعيد	1932 عين التوتة	1958	1961/ تيجرين
16	فاطمة قارح (م.همامة) بنت عبد الله	1936 عين التوتة	1961	1961/ تيجرين
17	يمينة هامل بنت علي	1929 عين التوتة	1955	1956/ عين التوتة
18	مباركة معافي بنت عيسى	1944 عين التوتة	1959	1960/ سقانة
19	ام السعد بو هنتالة بنت السعيد	1937 اولاد عوف	1956	1960/ اولاد عوف
20	حدة مخلوفي بنت حمادة	1937 اولاد عوف	1956	1960/ الأوراس
21	جمعة لوصيف بنت عيسى	1934 وادي لبيض	1956	1960/ الأوراس
22	منصورة زريط بنت مسعود	1937 اولاد مهنه	1956	1956/ سروانة
23	فاطمة بن عاشورة بنت محمد	1900 اولاد سي علي (ياقوت)	1956	1960/ ياقوت

Aures bölgesinde yaşamını yitiren sivil kadınların listesi

Mahboub, A. (2019). Women's activity in the first state (Al-Awras Al-Namamsha) during the liberation revolution 1954 – 1962. Biskra: University of Mohamed Khider Biskra, s.61.

EK-1. (Devam) Resimler

Resim -47

قائمة بعض الشهداء المجاهدين

الرقم	الاسم و اللقب	تاريخ و مكان الازدياد	تاريخ التجنيد	تاريخ و مكان الاستشهاد
01	مريم سعدان بنت محمد الصالح	1932 وادي الماء	/	1958
02	سكينة زيزة (م.مسكية) بنت علي	1938 مروانة	1956	1959
03	جميلة بن ابركان بنت حسين	1935 مروانة	1957	1959 جبل الرفاعة
04	فطيمة قينومي بنت الطاهر	1939 باتنة	1957	1959 جبل الرفاعة
05	خليفة فاطمة	1912 إيشمول	1955	1955 إيشمول
06	سعدان فطيمة	1932 واد الماء	1956	1962 جبل الرفاعة
07	مريم عبد العزيز	1937 الجزائر	1956	1957 مسيلة
08	هنية طاع الله	-	1956	1960 جبل فرغوس
09	فاطمة طاع الله	-	-	1960 جبل أحمرخندو
10	ام هاني عثمان	-	-	1960 في معركة بالاوراس
11	فاطمة كراموي	-	-	1960 بالاوراس
12	زفرافي الزهرة	-	-	1960 بالاوراس
13	الشيخة تاحشانت	-	-	1960 بالاوراس
14	الشيخة جبابري	-	-	1960 بالاوراس
15	عيدة بموفي	-	-	1960 بالاوراس
16	مريم بوعتورة	1938/01/17 نقاوس	1956	1960/06/09 قسنطينة

Aures bölgesinde yaşamını yitiren bazı kadın savaşçıların listesi

Mahboub, A. (2019). Women's activity in the first state (Al-Awras Al-Namamsha) during the liberation revolution 1954 – 1962. Biskra: University of Mohamed Khider Biskra, s.62.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Saadet ÇELİK

Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti

Eğitim

Derece	Eğitim /Birimi	Mezuniyet Tarihi
-Yüksek Lisans	-Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında Yüksek Lisans Eğitimi	-22/11/2012
-Lisans	-Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü	-04/07/2009
Lise	Adıyaman Atatürk Lisesi	-14/06/2002

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
-2013	-Barış Rehabilitasyon Merkezi	-Rehber Öğretmenlik
-2024	- Kamuoyu Araştırma Şirketi	- Proje Koordinatörü

Yabancı Dil

- İngilizce
- Arapça

